

Valentin Tratnik

Danes jaz, jutri ti

XX. SPOMIN STOLETJA

SPOMIN XX. STOLETJA

Uredniki zbirke: Oto Luthar, Tanja Petrović, Martin Pogačar

Naslov: **Danes jaz, jutri ti**, *tretja knjiga*

Avtor: **Valentin Tratnik**

Recenzenta: Oto Luthar, Bojan Godeša

Redaktor in urednik: Miha Zadnikar

Jezikovni pregled: Mario Batelić

Oblikovanje in prelom: Nina Semolič

Izdajatelj: ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije

Zanj: Tanja Petrović

Založnik: Založba ZRC

Zanj: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Naklada: 300

Tisk: Present, d. o. o

Prva izdaja, prvi natis

Ljubljana 2026

Knjiga je nastajala v okviru raziskovalnega programa Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610511625>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

ISBN 978-961-05-1153-3

COBISS.SI-ID=287560451

E-knjiga

ISBN 978-961-05-1162-5 (PDF)

COBISS.SI-ID=287453699

Valentin Tratnik
Danes jaz, jutri ti
Tretja knjiga

Založba ZRC

Kazalo

<i>Predgovor (Miha Zadnikar)</i>	7
<i>V Tolminu</i>	19
<i>Spori v vodstvu podjetj</i>	43
<i>Spori med delavci</i>	70
<i>Kdor je lopov, temu zaupa ves kolektiv</i>	81
<i>V Kopru</i>	96
<i>»Beži, Rajko, pištolo ima pri sebi!«</i>	124
<i>Za eno nesrečo pride rada še druga</i>	143
<i>Ponovno v Tolminu</i>	161
<i>Izstop iz partije</i>	196
<i>Popolna osamitev v podjetju</i>	204
<i>Pisanje v časopise</i>	225
<i>Ostrina sporov vse hujša</i>	240
<i>Leta tečejo in nič ne rečejo</i>	253
<i>Življenjski standard narašča</i>	268
<i>Lepa naša domovina</i>	272
<i>Nizkotna maščevanja</i>	278
<i>Brezposelnost</i>	295
<i>Gostilna na Travniku</i>	311
<i>Izgon s Travnika pod Otaležem</i>	350
<i>Gostilna Pri starem Budanjcu</i>	353
<i>Druga upokojitev</i>	370
<i>Ni miru na stara leta</i>	379

Predgovor

Valentin Tratnik (1929–2014)¹ je bil, kakor nemalo ljudi iz njegove generacije, precej nesrečna figura.² V jeziku novodobne ezoterike bi rekli, da je nenehoma »plačeval svojo karmo« oziroma »ni mogel uiti svoji usodi«. Po funkcijah za širšo skupnost ni bil nič kaj pomemben oziroma znan mož, a vendarle lahko ugotovimo, da je živel izjemno bogato in razburljivo življenje, katerega zapisani momenti si nedvomno zaslužijo vso bralsko pozornost. Ves čas se je dobro zavedal, da je imel v življenju smolo in vanjo večkrat pahnili tudi svojo družino, obenem pa skušal ostati zvest svojim načelom, čeprav si je s tem nakopal obilo sovražnikov.

¹ Več o življenjski poti in delu Valentina Tratnika gl.: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi950480> (pridobljeno 22. maja 2026). Tratnik se sam na kratko opiše takole: »V NOV borec, komandir čete, komandant bataljona, kurir, mitraljezec. Po osvoboditvi rudar v Idriji, na 'udarniškem' delu v mladinskih brigadah, 'mašinst' v Bosni in Srbiji, šofer v Ljubljani in Idriji, politični delavec pri okrajnih komitejih KPS in ZMS v Idriji, uslužbenec, tajnik podjetja, šef obračunskega oddelka, ekonomski analitik v Elektro Tolmin, gostilniški delavec na Travniku (Otalež) in v Spodnji Idriji in končno invalidski upokojenec (1968), pisatelj in publicist.«

² »Včasih se mi dozdeva, da sem se rodil pod napačno zvezdo. Koliko ljudi je, ki so si po vojni znali s političnimi zvijačami urediti nekakšen mali, goljufivi, lažni svet in raj zase, za svojo družino; zasedli so lepe privatne ali družbene hiše, posestva, in si jih lastijo zase, obdani z betonskimi, železnimi ali lesenimi stebri, žicami in psi čuvaji; vse je videti, kakor da se bo ta začasna lastnina spremenile kar v trajno.« (str. 52)

Že kot rosno mlad partizan se je namreč navzel prepričanja, da nemogoče ne obstaja in da je še tako težko nalogo možno spolniti.

Sicer pa je svojo gverilsko pot za *Pionirski list* opisal že konec štiridesetih let prejšnjega stoletja. Pod naslovom »Rajko, 14-letni partizan, sin Primorske« so tam v nadaljevanjih izhajali njegovi spomini, ki jih je med pogovori obudil mladi novinarki, ta pa jih je potem zapisala. Ker z objavljenim ni bil zadovoljen, je gradivo dolga leta dopolnjeval, ga pilil in skupaj s pričevanjem o prvih povojnih letih razširil na dve zajetni knjigi. Pri tem je uporabil star psevdonim (Hribarjev Rajko oziroma Rajko Hribar), s katerim se poimenuje tudi v tretji knjigi. Z izmišljenimi imeni je označil tudi svoje družinske člane in sodelavce. Na drugi strani je tovarišijo in vse gospodarje in gospodinje, ki so partizanom bodisi pomagali ali jih izdajali, vztrajno imenoval s pravimi imeni, priimki in konspirativnimi oz. ilegalnimi vzdevki.

Tako bralstvo kakor kritika so zelo cenili prva dva dela Tratnikovih spominskih zapisov *Danes jaz, jutri ti*,³ ki

³ Pisec je naslov povzel po praskanki nekega polkovnika, napisani v srbohrvaškem jeziku, ki jo je uzrl l. 1951 na zidu v ilirskobistriškem zaporu, potem ko je ponoči pijan robantil čez maršala Tita, partijo in armado ter s tem povzročil verbalni delikt, tako da mu je pretela huda kazen. Zjutraj med aretacijo se ni spominjal ničesar, in to ga je naposled tudi rešilo, tako da je dobil le pol leta aresta. Njegova partizanska tovarišica Graparjeva Slavka je namreč poklicala nekega idrijskega psihiatra, ki je pred sodiščem dosegel olajševalno okoliščino. Živo srebro naj bi namreč povzročalo nevarno amnezijo, tako da bi rudniku blizki ljudje nikakor ne smeli piti alkoholnih pijač. Valentinu Tratniku so epizode nenadnih izbruhov agresivnosti ostale za vse življenje in jih v pričujočem delu tudi sproti opisuje, mestoma tudi obžaluje, zlasti kadar so trpeli njegovi domači.

sta v visoki nakladi izšla pri Založbi Borec v Ljubljani; prvo knjigo so l. 1980 natisnili v 2000, drugo pa – po dobro sprejeti prvi – l. 1987 celo v 3000 izvodih naklade. V primerjavi z drugimi pričevanji v slogu »še pomnite, tovariši?« oziroma za našega pisca še ustrežnejše rečeno »ali smo se za to borili!?!« je bil namreč stvaren, otipljiv, kritičen, izčrpen, nepopustljiv tako do svoje osebe kakor do soborcev in sobork, pozneje sodelavk in sodelavcev in bližnjega družbeno-političnega in siceršnjega, vsakdanjega življenjskega okolja.

Tratnikov partizanski opus velja vsekakor brati s specialko na mizi. Kot spreten in sposoben kurir je bil neprestano na poti. Pogostoma je moral odriniti, še preden je bil obrok za partizansko enoto pripravljen, ko pa je končno prispel na cilj, so bili lonci že pomiti. Občutek prikrajšanosti, ki ga je ob tem dobil, ga je nato spremljal skozi vse življenje.

Razlog za to je bil gotovo tudi dober spomin, na podlagi katerega je lahko med pisanjem zelo dobro podoživel vse vojne prigode, najprej v Vojkovi brigadi, v četah 31. divizije, nato pa enotah IX. korpusa. Pri tem z osupljivo natančnostjo popisuje vse svoje poti in premike, na katerih je zagotovo prehodil na stotine kilometrov. Med opravljanjem se je premikal med Vojskim, Godovičem in Belo, idrijskimi in cerkljanskimi hribi, Nanosom

Takole pa je pisalo na zidu v arestu (v Tratnikovem prevodu):

*Bodi močan, ne izgubi živcev,
ker jih boš potreboval danes, jutri,
nisi ti edini, ki grešiš, vsakdo greši,
danes jaz, jutri ti, pojutrišnjem kdo ve kdo,
za vsakega je vzidana ena opeka ...*

in pivškim koncem, tja do Vipavske doline, Šentviške planote, Trnovskega gozda, prek Idrijce do Čepovana in Kala nad Kanalom, po drugi strani pa spet večkrat v okolico Žirov in Železnikov, prek Jelovice v partizansko Kropo. Z bređenjem prek Save ga je dolžnost nekoč zanesla tudi zelo globoko v nacistični osir, na Brezje na Gorenjskem.⁴ Vse je često opravil v »rekordnem« času, tako da so se poveljujoči prenekaterikrat čudili njegovim sposobnostim. Svoja opravila je sklenil v hudih bojih ter spopadih in še pred odhodom z Ozno v Trst zgodaj spomladi l. 1945 kot mitraljezec in zaščitnik s 35 kilogrami tovora na Dolenjsko pospremil dr. Joža Vilfana, sekretarja Pokrajinskega narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko, ko so ga delegirali za bodočega zveznega javnega tožilca v Beogradu.

Če je pričujoči tretji del Tratnikove knjige silovita družbena kritika, so zapiski v prvih dveh knjigah

⁴ Znani in dosegljivi so impozantni podatki, koliko tisočev kilometrov je, vzemimo, med gverilskim bojevanjem, pohodi in premiki med II. svetovno vojno opravila I. proletarska brigada. Kar zadeva poseben spomin na partizanska leta, pa silno natančno podajanje podatkov ni nikakršna redkost. Poslušajmo, na primer, kako o svoji sanitetni in zdravniški službi v Cankarjevi, Gubčevi in 12. brigadi v oddaji »Spomini« na TV Slovenija na široko razlaga partizanka Anica Jerič, roj. Kodrič. Pri svojih 92 letih starosti se namreč malodane do dneva natanko spominja, kam so šli, kdaj, zakaj in kako, prim.: 1. del: 22. januarja 2019 <https://365.rtv slo.si/arhiv/spomini/174590581>; 2. del: 29. januarja 2019 <https://365.rtv slo.si/arhiv/spomini/174592151>; 3. del: 5. februarja 2019 <https://365.rtv slo.si/arhiv/spomini/174593387> (pridobljeno 22. maja 2026).

mestoma tudi enkratna, nepogrešljiva etnografija vsakdanjega partizanskega življenja (oblačila, obutev, prehrana; gozdne, hribovske in druge naravne posebnosti; prava ekspertiza o stenica in ušeh; medčloveško razmerje med soborci, komandanti in komandirji; obravnava dezerterstva in kaznovanja v raznolikih obdobjih; razmerje do posamičnih domačij, gospodarjev in gospodinj; usode drugih otrok iz idrijske rudarske Cegovnice ...), temu primerno pa je tudi izrazje. Bralec in bralka, ki se lahko tukajle dobro poučita o upravnih, strukturnih in intersubjektivnih zadevah slovenske družbe na njenih odmaknjenih koncih v petdesetih in šestdesetih, lahko v partizanskih zapiskih občudujeta, kako avtor nonšalantno razgrne sistem organiziranosti in notranje strukturacije odredov, čet, bataljonov, brigad, divizije, korpusa. Tam lahko zvesta, kaj je *zaščitna* in kaj *pobočna* enota, kakšen je *zaporni ogenj*, kaj so *relejne kurirske postaje* in kdo so *terenski kurirji*, kdo *osebni*, kdo *kurirji štabne patrulje*, kako so razdeljena dela in naloge v enotah, kaj je *hajkanje*, kaj pomeni *razhajkati (se)*. Kakor je v navadi pri naši bogati partizanski – pa kajpak, kot vemo, tudi pri planinski – literaturi, prejememo tudi pisateljsko invencijo. Tako recimo krogle sikajo, žvižgajo in *pivkajo*, mitraljavec pa med streljanjem *šiva* po pobočju ... Zvemo tudi za *močeradovce*; to so bili težki kriminalci iz italijanskih zaporov, ki jih je oblast začasno izpustila, odela v maskirne uniforme (od tod njihov pogovorni naziv), pognala na teren in jim obljubila, da jim za vsakega ubitega partizana kazen zniža za eno leto ...

Tratnikovi partizanski začetki sežejo v februar 1943, ko se pridruži Srnjakovi četi, ki ima v svojih vrstah takšne in drugačne, velikokrat tudi nezanesljive vodnike, veliko žensk in otrok, je neoborožena, slabo opravljena, brez kompasa in zemljevidov, sploh ni seznanjena z novostmi in dinamiko v partizanskem gibanju na Primorskem in se skuša v snežniških gozdovih čez rapalsko mejo prebiti na Notranjsko in Dolenjsko, a jo pot odnese na Pivško in na Kras, pozneje še nad Ajdovščino, od koder se Tratnik hudo lačen, prezebel in naposled čisto sam prebije do Vojskega in se potem v Idriji preda fašistom. Tudi ko ga odpeljejo v tržaški zapor Coroneo, vztraja pri dobrem izgovoru, da je z veliko težavo pobegnil od četnikov, zato lahko na koncu do kapitulacije Italije ostane pod strogim policijskim nadzorstvom doma, v Idriji, ne vedoč, kaj se dogaja z očetom in brati ... Že en dan po kapitulaciji Italije, septembra 1943 pa se znova pridruži partizanom, tokrat organizirano, a naravnost v peklenski čas, ki ga le mestoma kljub nenehni lakoti lajša osvobojeno ozemlje v Cerknem, kjer se je vojaško izšolal, spoznal osnove marksizma, na začetku l. 1945 pa je bil tam tudi globoko razočaran spričo visokostnega obnašanja zavezniških vojaških misij.⁵

⁵ »S posebnimi svilenimi padali so dobivale zavezniške misije konservirano hrano, celo čokolado, kekse, kavo in cigarete. Naši trojki, ki je pomagala misiji in bi morala žrtvovati zanjo življenja ob morebitnem vdoru sovražnika, nikoli niso dali niti koščka. Sploh so bili člani misije do nas izredno redkobesedni in zadržani.« (Valentin Tratnik, *Danes jaz, jutri ti*, 2. knjiga. Založba Borec, Ljubljana 1987, str. 142)

Podjetje Elektro Tolmin, kjer se je po več drugih krajših službovanjih zaposlil, je v petdesetih in šestdesetih zagotovo v vseh pogledih skrbelo za najzahtevnejše območje elektrodistribucije na Slovenskem. Obsegalo je namreč teren okraja Tolmin od Predila in Trente do Podbrda prek Cerknega in Idrije vse do Godoviča; v glavnem je to alpski in planinski hriboviti svet z redkimi prepredenimi grapami, kotlinicami in dolinicami. Tratnikov čas pri tem podjetju je tudi čas elektrifikacije najodročnejših krajev in kmetских osamelcev, kadrovsko-generacijske težave, ki nastopijo pri tem – saj nekateri izmed vodilnih, recimo, za takšne posege sploh nimajo posluha – pa so v knjigi pospremljene z avtorjevim trudom za zgledno socialistično podjetje in nezadržno slo po odpravi zlorab, ravnodušnosti in traparij.

Tratnik je bil pri Elektru Tolmin tajnik podjetja, ko je končal ustrezno srednjo šolo v Kopru, pa še šef obračunskega oddelka in ekonomski analitik. Po svoji osnovni vokaciji, če lahko tako rečemo, pa je ostal partizan, protifašist. Ko je l. 1958 spričo ene izmed nečloveških goljufij in pritlehnosti v podjetju izstopil iz Zveze komunistov, je, kakor sam rad poudari, šele postal pravi komunist, predvsem pa človek: »Čeprav sem v življenju prestal že obilo vseh vrst preizkušenj, celo šikane in ječe, našega boja nisem nikoli dajal pod vprašaj; podpiral sem vse naše napore pri obnovi in izgradnji domovine v petletnem planu, vso ljubezen, vloženo v našo skupno stvar za domovino, za novo družbeno ureditev, za socializem in komunizem.« (str. 115-6) Svoj boj je bojeval z zmesjo pameti, previdnosti, poguma in

trmoglavosti, zaradi česar njegovim najbližjim najbrž nikakor ni bilo lahko, in se poskušal v »korenitem socializmu«. »Od štirinajstega leta starosti sem gradil ta poskusni socializem« (str. 388), da bi bil spoznal, kaj je mogoče »doseči z množico v novem družbenem redu, ne da bi se ji bil ta vsiljeval in jo izkoriščal« (str. 237). Tratnik je svoji dobri intuiciji in daru za zapažanje tako družbe kakor tudi narave, pridodal še intenzivno branje domačih in svetovnih klasikov. Še preden je javnosti podaril svoje bogato partizansko pričevanje, se je posvetoval s številnimi literati, ki so imeli izkušnje bodisi na tem področju bodisi tudi na drugih. Takole posrečeno in izčrpno je njegovo osebo označil eden izmed njegovih prvih bralcev, neimenovani tovariš partizanski pisatelj:

»Ti, Hribar, si tak, da najprej skočiš v ogenj, šele nato pa začneš premišljevali, kako se boš rešil iz njega. Toda kar je najvažneje: Vsakič ti še kako hudičevo dobro uspe, da se izvlečeš in rešiš.« (str. 361)

Tratnik je kar nekajkrat neusmiljeno razgalil vodilne delavce, ki so imeli končano samo slovensko ali italijansko osnovno šolo. Sam je namreč kljub izjemno težavnemu gmotnemu stanju naposled maturiral na srednji ekonomski, se pozneje rad poglobljal v strokovno gradivo in bil spričo vestnega in pedantnega dela priljubljena tarča za razne povzpeticke in pokrite rihte, sicer povsem nesposobne za direktorske, upravne ali podobne funkcije. Navsezadnje so ga maščevalci, kakor beremo, dobesedno izgnali iz Tolmina.

Po končani srednji šoli in neznosnih razmerjih v podjetju se Tratnik odloči za bolj ali manj redno pisanje v občila, spričo česar lahko rečemo, da je le bil tudi neka-kšna javna osebnost, pri čemer je bil pogosto spregledan. Njegovo pisanje se je razprostrlo po časopisju in revijah od *Dela*, *Tovariša*, *TT*-ja in *Nedeljskega dnevnika* do borčevskega glasila *TV-15*, kjer je bil strasten, vztrajen, mestoma tudi jeznorit dopisnik, pisec pisem bralcev, zapažanj, vprašanj, šal, koserij, poročil in kritik. V pričujočem tretjem delu knjige se zato na več mestih jezi, ker mu nihče ni priznal veljave, čeprav so mu v zasebnih pismih čestitali celo ljudje iz akademskega sveta, ki si sami niso upali javno načenjati istih vprašanj. Naš avtor namreč brez zadržkov beleži, da so na ključnih pozicijah po vojni tudi kaj čudni tiči: črnorokci, belogardisti in domobranci, pobožnjakarji, stremuhi, ki so se njega dni udinjali fašistom, bili v partizanih večkratni dezterterji in velikokrat plašno čemeli v ozadju, potem pa jih najdemo celo med partijskim kadrom. Poštenjak in rodoljub Hribar nikakor ne more in noče razumeti, kako to, da v povojnih letih srečuje takšne »elemente« na vodilnih mestih, kar povezuje s svojo neomajno kritiko, da vse-naokrog službujejo tudi sila neizobraženi ljudje. Pa ne le to: Požvižgajo se na njegove osebne in publicistične vzklike, naj vendar kaj postorijo za družbo in za svojo osebo in gredo vsaj v srednjo šolo, ki jo je navzlic vsem osebnim težavam navsezadnje opravil tudi sam.

Tratnik se je med drugim zavzemal tudi za odpravo nočnega dela in za uvedbo peturnega dela z več izmenami. Med dopolnjevanjem nove zvezne ustave leta

1963 je ustavni komisiji in v osrednje glasilo *Delo* poslal članek, in odlomke so mu tudi objavili. V njem je prvi spregovoril o tem, naj bo v ustavi za vse državljane in državljanke Jugoslavije zapovedan šesturni delavnik (kar je čisto dovolj, saj dan od zavednega občana in samozaveznega človeka zahteva tudi druga opravila, naloge in ponuja prosti čas) in še razložil nekaj reči okrog tega vprašanja. Nadalje se je spraševal o smislu uravnilovke, ko so se pojavile prve razlike v plačah, pa je lepo zapisal tudi vdore kapitalističnega produkcijskega načina. Podobno kot uveljavljeni ekonomisti in sociologi je prepoznal vse tipe jugoslovanskega socializma in njihove fazne premike. Bil je tudi med prvimi, ki se je zavzemal za proste sobote učencev in dijakov, k čemur so ga napeljale tegobe pri načrtovanju družinskih izletov ob koncu tedna.

Približno v tem času se je poglobil tudi v družboslovno čtivo, odkril Friedricha Engelsa in med branjem njegovih del spremenil svoje poglede na žensko, družino, državo, s tem pa tudi na svoje življenje. Marksistična perspektiva mu je omogočila primerjavo s položajem v kapitalizmu, pri čemer – podobno kot v svoji kritiki komandnega kadra in taktičnih napak v partizanih – ni zgolj komentiral, temveč je v resnici verjel v boljšo družbo prihodnosti.

Ko je nato po sili razmer postal gostinec, se je tudi zato lotil problematike sive ekonomije in pri tem razmišljal o vlogi in pomenu zasebne pobude v socializmu.

Še iz partizanov se je dobro spominjal večine krajev in ledinskih imen oziroma včasih nenavadnih

poimenovanj samotnih idrijskih, cerkljanskih in tolminskih kmetij ter, seveda, poznal teren, kar je pozneje utrjeval, obujal in dopolnjeval z rednimi izleti v hribe in se čudil novim odkritjem. S takšnim začudenjem se je srečal tudi podpisani, ko je med redakcijskim delom spoznal, da je *Ragačkajše*, denimo, za soseda z drugega hriba lahko tudi *Grgačkajše* ...⁶

Poleg tega se je še naprej bojeval za elektrifikacijo tolminskega in cerkljanskega sveta, zaradi česar so mu pri glasilu *TV-15* predlagali, naj postane njihov dopisnik iz Severne Primorske.

Ne glede na vse, česar se je lotil, je ostal rudarski in partizanski otrok, ki je prehitro odrasel in tudi prehitro izgorel. Za državo delavcev in kmetov, za nacionalno in socialno revolucijo je bil pripravljen narediti vse in pri tem pogosto uvidel, da so »sadove njegovega dela« v svoji slepoti hitro in brez pomišljanja izkoristili drugi, ki so se v življenju zelo »dobro znašli«.

To je tudi razlog za branje vseh treh delov njegove življenjske zgodbe, saj s tem lahko spoznamo velik del vojne in povojne zgodovine Severne Primorske.

⁶ Kar zadeva jezikovno izrazno bogastvo v našem izjemno razgibanem in raznolikem okolju, urednik toplo priporoča precej intrigantno, za današnji klavrn položaj splošne jezikovne pismenosti pa naravnost osupljivo knjigo Rudolfa Badjura *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje* (Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953), katere izsledki in metodološke smernice so vsekakor trdna osnova za nedavne leksikografske napore Založbe ZRC z geografskega področja.

Glede na stanje rokopisa za pričujoči sklepni del njegovega življenjepisa smo morali nekatere dele kratko malo rekonstruirati. Preveriti je kazalo vrsto krajevnih imen in nazivov, pri čemer sta, tako vsaj upamo, ohranjeni Tratnikovi neposrednost in prostodušnost. Treba je bilo poskrbeti za razumljivost in ritem pripovedi, obenem pa ohraniti avtorjevo sočno in z dialektom zaznamovano govorico.

Za pomoč pri ustreznem zapisovanju krajevnih in ledinskih imen gre zahvala onomastu dr. Silvu Torkarju, upokojenemu znanstvenemu sodelavcu Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, in muzejski svetnici Milojki Magajne iz Mestnega muzeja Idrija (Cerkljanskega muzeja).

Miha Zadnikar

V Tolminu

V Tolminu je kraj, ki mu pravijo Zalog. Tu sem od septembra 1953 stanoval in služboval. Bil sem tajnik podjetja Elektro Tolmin. Uprava tega podjetja je bila tik ob reki Tolminki, po kateri je Tolmin tudi dobil svoje ime.

Kadar so uslužbenci Elektrogospodarske skupnosti iz Ljubljane poslovno obiskali našo upravo, so naravnost vzdihovali nad lepoto okolja naših pisarn, posebno tistih, ki so bile tik nad reko. Samo pogledali so skozi okno, pa so lahko opazili čar reke Tolminke, ki je še lepše barve kakor tako zelo opevana Soča. Reki sta si sicer po barvi podobni, vendar je Tolminka prozornejša in čistejša, saj njen tok prihaja iz samega bližnjega vznožja Julijskih Alp. Onkraj reke so bile skale in gozd, kjer so od spomladi do jeseni vneto prepevali slavčki, kosi in drugi ptiči. Človek, ki je prvič stopil v te pisarne, je imel občutek, ko da bi prišel med tabornike ob reki sredi gozda, ne pa med vsakdanje, dolgočasne pisarje.

Spočetka sem bil vprežen v delo od jutra do poznega večera, in česar nisem zmozel opraviti v rednem delovnem času, sem brez nagovarjanja direktorja in neplačano opravil z nadurnim delom. Ves moj napor je bil namenjen temu, da svoje delo obvladam čim prej in kar najbolje.

Ta vnema in skrb sta bili tudi osnovni pogoj, da sem lahko prejel skromno štipendijo in bil sprejet na

izredno ekonomsko srednjo šolo za odrasle. Bilo mi je štiriindvajset let, kar je, seveda, čas, ko mladina po navadi zaključí s šolanjem in gre v službo, če jo le dobi. Jasno mi je bilo, kaj pomeni za vse življenje, če zamudiš zadnji vlak.

Že pred nastopom službe so mi dali v upravi, samoupravnih in političnih organih v podjetju ter na občini in v okraju vedeti, da bodo pristali na štipendiranje le v primeru, da se najprej vsaj dve leti izkažem pri opravljanju del in nalog. Osem let po drugi svetovni vojni je bil tudi že v Sloveniji in po vsej zvezni državi čas, ko so začeli redno prihajati iz šol novi, mladi in izšolani kadri.

Kdor je imel le kanček morale, vesti ter čuta za odgovornost in se je poleg tega počutil sposobnega, se je bil pripravljen odreči vsemu, da bi bil le lahko še stopil v korak s časom.

Poleg rednega in nadurnega dela sem se na svoje lastne stroške še dopolnilno izobraževal iz matematike in slovenščine, iz dveh predmetov, za katera smo morali kandidati še pred začetkom izrednega šolanja opraviti izpit. Nekaj malega so mi pri tem pomagali opravljeni tečaji v Zenici, Beogradu, Ljubljani in Ilirski Bistrici, nekaj tudi delna večerna gimnazija za člane okraja v Idriji, sicer pa sem se spopolnjeval, kakor sem vedel in zmogel. Bil sem kot vol, ki vprežen vleče v klanec, tako da nisem imel nobenega časa, da bi se bil ukvarjal še s čim drugim.

Z direktorjem Hujsum sva se sprva razumela dobro. Opravil sem vse, kar mi je naročil, in nikdar me ni

zavrnil, če sem ga poprosil za ta ali oni nasvet. Hujs je bil po rodu iz krajev okrog Grosuplja, potem pa je živel v Trbovljah, in sam mi je potrdil, da ima največ zaslug za njegov lep pisni in govorni jezik prav rojstni kraj Grosuplje. Hujsa je bilo lepo brati, še lepše pa poslušati, čeprav je imel – kakor vsi elektrotehniki s Primorskega – opravljeno le srednjo elektrotehnično šolo. Od vseh nas pa se je ločeval prav po izbornem govorjenju in pisanju. Zelo sem občudoval njegovo ljubezen do jezika in nadarjenost zanj. Sam sem se sicer že med vojno začel zavedati, kakšen pomen ima lep materni jezik in si kaj takšnega tudi želel obvladati. Kar zadeva pisanje, sem si še kaj malega obetal, pri čemer sem vedel, da lepega govora ne bom nikdar zmožel tako kot Hujs – blagozvočno, umirjeno, a vseeno odločno in povedano z vsemi odtenki. Morda je moja želja po ljubezni do maternega jezika spodbudilo fašistično zaničevanje v času pod Italijo, ko so nas – in še zlasti naš jezik – tako zelo sramotili, nemara pa me je gnala tudi želja, da svoje doživljanje nekega dne opišem tako dobro, da bi bili lahko bralcem razumljivi. Nisem si znal podrobno odgovoriti, a vsekakor je bila v meni navzoča nekakšna mešanica želja.

Ko sva si bila s Hujsom že precej zaupna, sem mu lepega dne izročil svoja opisana doživetja iz vojne. Ne vem, koliko jih je sploh prebral, vsekakor mi ni rekel ničesar, pa saj to niti ni mogel. Kdo ve, kaj mu je pomenilo tisto moje nepopolno in težko razumljivo skrpucalo, spisano v narečju, ki s kakršno koli lepoto jezika ni imelo prav nikakršne zveze.

Hujš kot posloven človek morda niti ni imel nagnjenja za kakšne literarne izpovedi. Vso svojo ljubezen do jezika in lepoto v izražanju je namreč uporabil kvečjemu za samoupravne zapisnike, poslovno-podjetniške akte, sestavke, ki naj bi bili o tem in onem prepričali državne organe ali nadrejeno Elektrogospodarsko skupnost, pa za sodne organe in kdo ve, za kaj še. Pri tem je pilil povedi in stavke, da bi s karseda živo besedo dosegel namen, ki si ga je zadal. Tudi meni so njegovi stalni popravki zelo koristili, zakaj spoznal sem, kako je mogoče z lepo pisno besedo dokazovati, prepričevati in ocenjevati na več načinov.

Tudi z namestnikom direktorja, tehničnim vodjem Lotričem ni bilo ovir, prav tako ne z ostalim osebjem in delavci. Do vseh sem bil tovariški in pravičen, in oni so mi vračali enako. Kako lepo bi bilo v življenju, ko bi bilo vedno tako. Pa nobena lepa stvar ne traja dolgo ...

V zasebni hiši z malim vrtom na križišču cest v Zalogu pri Tolminu nas je stanovalo pet družin, ki so šteje enajst članov. Ena družina je bila Mlakarjeva, druga čevljarjeva (in mojstra za še prenekatero drugo dejavnost), tretja uslužbenska, četrta živinozdravnikova in peta družina gospodinjske pomočnice.

Živinozdravnik je imel v hiši tri spodnje prostore s pisarno vred, preden se je v hišo primožila mati moje ljubice Mojce.

Živinozdravnik je njeni družini sredi vojne odstopil dve sobi, tako da ni bilo prehude prostorske stiske. Doma je bil iz Vižinade v Istri. V prvi svetovni vojni je bil sanitetni stotnik v avstro-ogrski vojski, in vojaška pot

ga je zatem ponesla v Črno goro, kjer je spoznal ženo nekega črnogorskega plemiča. Zaljubila sta se, in ko je živinozdravnik odpotoval iz Črne gore, je poročena plemkinja, noseča z njim, v trenutku nepremišljenosti zapustila moža in dva otroka ter pribežala z ljubimcem v Tolmin. Zaradi izgube dveh otrok iz zakona v Črni gori in ker je vedela, da ji zaradi krvnega maščevanja ni več vrnitve, je začela obolevati. Rodila je hudo motenega otroka. Po treh letih, ki sta jih z živinozdravnikom prebila v zunajzakonski zvezi, je zbolela za tuberkulozo in umrla. Pokopana je na tolminskem pokopališču, toda ob strani, ker je bila druge vere.

Živinozdravnik se ni več oženil. Skrbel je za bolno hčer, ki ji ni bilo pomoči, jo šolal v zavodu do začetka druge svetovne vojne, potem pa jo je vzel domov, kjer je pod konec vojne, leta 1945, umrla.

Čeprav od tega otroka ni imel prav ničesar razen obilo skrbi, stroškov in obupa spričo njene bolezni, je po njeni smrti jokal kot neboljen otrok. Kljub vsemu je bila to v njegovem življenju hči, za katero je živel in delal.

Z leti bivanja v skupni hiši je živinozdravnik postal naš družinski član. Imeli smo ga za očeta; enako je skrbel za nas in druge otroke, kakor da bi bili njegovi, mi pa smo ga spoštovali in se do njega obnašali, kot da mora biti tako in nič drugače. Z živinozdravnikom sva se veliko pogovarjala o družbi in politiki, in kadar ni mogel več slediti, je kratko malo vstal in se odpravil v mesto. O prvi priložnosti pa sva se spet spravila h klepetu, dokler se ni vse skup ponovilo. Toda od drugih ljudi sem precej let pozneje izvedel, da me je zelo cenil.

Tudi jaz sem ga spoštoval, a mu tega nikdar nisem znal pokazati. Bil je tiste vrste človek, ki ni umel oziroma nekako ni hotel pokazati svojih globljih čustev. Ljudje največkrat grešimo prav s tem, da ne znamo, nočemo ali nismo sposobni izkazovati tisto vrsto ljubezni, ki po najkrajši poti pripelje do človeka vrednih odnosov. Kako malo je treba za prave odnose med ljudmi, bi nas lahko naučili pasja zvestoba in pasja ljubezen do človeka, a je videti, da ljudje nismo ravno pravi učenci za tovrstne reči.

Z Mojco sva bila, kakor se velikokrat dogaja pri mladih, ki se želijo poročiti, v zoprni stanovanjski stiski, a ker je bila skrbno, delovno in čuteče dekle, sva premagala vse začetne težave. Oba je še zlasti skrbelo, kako bo z eno samo sobico po poroki in kako z otrokom, ki sva ga pričakovala.

Pohišstvo, spalnico in kuhinjo, ki sem jih kupil, spričo prostorske stiske nisva mogla uporabljati. Vse sva zložila po kosih v kote majhne sobe, a sta jesen in vlaga pretila, da nama uničita še to malenkost.

Mojco sem silno vzljubil, in ona mi je to ljubezen tudi obilno vračala. Zame je bila prva, ki je imela resnejše namene z mano kakor jaz z njo. Ni se mi preveč mudilo v zakon. Menil sem – kot se mladim fantom rado dogaja – da je vsa njena zagretost do mene tudi posledica skrbi, ker postaja mati. Prav v vsem mi je ugajala. Njeno izjemno naklonjenost in navezanost name sem, kakor mnogi mladeniči, pripisoval svoji fantovski sposobnosti, pri čemer pa se nisem zavedal, da se s tem v Mojčinih očeh prej smešim kakor dvigujem.

Kadar sem šel sam v družbo, se je že našel kdo, ki mi je prišepnil to ali ono. Mojca je bila načelnica Okrajnega telovadnega društva in članica Okrajnega mladinskega komiteja Tolmin. Bila je tri leta mlajša od mene, zato ni aktivno sodelovala v našem gibanju med vojno, vsa družina pa je podpirala partizane in torej bila na naši strani.

Mojci so zaupali, da je v maju leta 1953 nosila in izročila v imenu vse Primorske štafetno palico za Dan mladosti. To je bilo za tiste čase velika čast; dekle, ki je nosilo zadnji kos poti štafetno palico na posebej prirejeno tribuno v Ljubljani, je moralo imeti moralne in politične zasluge in ocene, pa tudi dovolj športne drže in vzdržljivosti za tek po dolgi glavni cesti mesta Ljubljane.

Zato so me nekateri mladinci in celo poročeni možje dražili, da je Mojca kot športnica na javnih nastopih precej navduševala moške. Takšna ogovarjanja pa sem si štel prej v čast, kakor da bi bil sumničav.

Nisem pa mogel ostati ravnodušen, ko mi je znani politični funkcionar Pavle, doma iz mojih krajev, ki je prišel v Tolmin še pred menoj in tam postal druga vodilna oseba v okraju, začel kazati očitno sovraštvo prav zaradi Mojce. Pavle mi je že na okrajnem komiteju v Idriji nekoč prisodil opomin in tako vplival, da so me premestili na nižje delovno mesto.

Bil je dve leti starejši od mene, in nikoli mu nisem dal kakšnega povoda za sovraštvo. Po partizanskem stažu je bil med mlajšimi borci, saj je bil mobiliziran več kot eno leto in pol za mano, šele tam proti koncu vojne. Bil pa je zelo nevaren, ohol, nadut in zahrbtnen človek, in ko je lezel po političnih klinih navzgor, so se

ga bali celo nadrejeni. Že v Idriji je pokazal vse svoje najslabše lastnosti.

Ni mi bilo do novih zapletov, a ko mi je bilo vsega dovolj, sem mu začel vračati »milo za žajfo«. Nikdar v življenju nisem začenjal prvi, a če mi je kdo pokazal zobe, sem mu vrnil. Pavle je bil tudi član politbiroja v okraju ter v republiških in zveznih organih. Veliko oporo je imel tudi v predsedniku okraja Tolmin Petru. Že v Idriji, kjer je Peter postal sekretar okrajnega komiteja partije in nato predsednik okraja Idrija, sta si bila s Pavlom tesna zaveznika.

Po Idriji se je veliko govorilo, da je Peter rešil Pavla pred mladinko, ki je hotela, da Pavle prizna očetovstvo. Oba, Peter in Pavle sta šla osebno k tisti mladinki in jo po politični liniji prepričala, da je odstopila od tožbe. To je bilo tudi za vsega hudega vajene le preveč nemoralno, in Pavle je bil spričo tega ob ves svoj ugled, kar pa ga ni zaustavilo na poti navzgor. V kaplji vode bi bil utopil človeka, ki bi mu bil stopil na pot. Bil je sin srednjega kmeta s Cerkljanskega, pohlep mu je visel že z obraza in tako izdajal, česa vsega je zmožen.

V Tolminu je Pavle tudi kazal to moč, ker je še imel kritje pri Petru, prav nič več pa ne v osebi sekretarja Okrajnega komiteja KPS, od leta 1952 ZKS Tolmin, Tomažu. Tomaž je bil pred vojno tigrovec in več let po zaporih pod Italijo zaradi protifašizma. Pred prihodom v Tolmin je bil na višjem položaju v Centralnem komiteju partije za Slovenijo. Bil je izobražen, zobozdravnik, toliko izkušen in starejši, da je samostojno počel, kar je mislil, da je prav. Ni pa bil govornik, za to ni imel

daru, tudi nikoli nisem zvedel, kaj si Tomaž misli o informbiroju, niti ne, zakaj so ga premestili iz CK na okrajno raven.

Kot večina takratnih komitejevcev in drugih političnih funkcionarjev, še zlasti starejših, je tudi Tomaž že gledal, da on in družina lažje shajajo; skrbel je tudi za to, da je imel najlepšo limuzino in druge ugodnosti.

Tomaž je na najvišjem zboru pred številnimi člani okrajnih organizacij, ko je bil govor o stanju v Elektru Tolmin, dejal:

»V ta kolektiv je bil poslan Hribarjev Rajko, a bodite brez skrbi: Če je kaj narobe, bo že ta fant počasi uredil vse kočljive zadeve, zaupam mu.« To je bilo iz Tomaževih ust vsekakor preveliko pričakovanje. Šele po šoli bi lahko imel več vpliva, s pomanjkljivo izobrazbo pa sem se težko prebijal, še zlasti z elektrotehniki, ki so imeli v stroki več znanja kakor jaz.

Vsakršno prehitevanje bi me bilo povsem onemogočilo. S »tržaško krizo«, ki je dosegla svoj vrh prav jeseni 1953, je prišlo do novih zapletov tudi v Tolminu kot obmejnem mestu. Dekan rimokatoliške cerkve v Tolminu je začel nastopati tako, da so se nekateri okrajni politični vodje pridružili zahtevam množic s terena. Tolminskega dekana, kot mnoge druge duhovne, nihče ni preganjal vseh osem let po vojni, čeprav so pri njem preiskovalni organi našli predmete, celo zlato, prstane in uhane, last žrtev in ujetnikov, ki so jih v Tolminu, prav tam, kjer se v eno strugo zlivata reki Soča in Tolminka, med vojno zverinsko pobili belogardisti.

Med napetostjo ob ponovni zaostritvi »tržajske krize«, ko je Italija skupaj z zahodnimi zavezniki pogrevala politične zadeve, se je tudi uradna cerkev v Tolminu začela šopiriti. To je priložilo olja na ogenj. Vodilni funkcionar okrajne Socialistične zveze delovnega ljudstva je na glavnem trgu v Tolminu govoril množici. Iz rudnika v Idriji je prišlo nekaj borcev in komunistov, ki so podprli tolminske protestnike, in množica je krenila k cerkvi, obkolila župnišče v Tolminu in zahtevala dekana, ta pa se je ustrašil in si tudi na prigovarjanje ni upal priti pred razjarjeno množico.

Zbrala se je delegacija, h kateri sem pristopil tudi sam. Dekana smo privedli iz zgornjih prostorov pred množico. Malo je manjkalo, da ga ljudje v besu niso kar mimogrede pomendrali. Tudi pristop miličnikov z avtomobilom, ki jih je vodil Drekonja, ni zaustavil množice. Sam Drekonja (ali eden od njegovih bratov) je stopil pred avto in krčil pot med množico. Dekana so odpeljali k bratu na Goriško, tako da je bil za vedno pregnan iz Tolmina.

Iz CK partije za Slovenijo je prišla v Tolmin vodilna funkcionarka, predvojna komunistka. Zbrane iz vseh organizaciji in vodstev je oštela, češ naj se – ne glede na početje cerkve med vojno in po njej – komunisti in borci ne smejo kazati kot njej enaki. Dejala je, da so vodilni zgubili stik z množico in jim take akcije služijo kot dober izgovor za nesposobnost pri reševanju vseh tistih zadev, ki so važnejše kot obračunavanje z dekani in cerkvijo.

Prišlo je do premestitev odgovornih, za ozadje vseh kazni pa se ni niti izvedelo, ker so izvajalci vse opravili za zaprtimi vrati.

Najstarejši od bratov Drekonja je bil pod Italijo fašist. Z advokatom v Tolminu, tudi Slovencem, domačinom, sta oblečena v fašistične obleke skupaj z italijanskimi fašisti priredila pravo maškarado, ko so po razpadu kraljevine aprila 1941 tja vkorakali italijanski okupatorji. Po Tolminu so med navzočo množico fašisti nosili krsto, na kateri je pisalo »Jugoslavija«. Tako sta Drekonja in advokat Gaber kot Slovenca pokopavala svojo lastno mater domovino. Drekonja je po razpadu Italije prosil partizane, da so ga sprejeli v svoje vrste in hitro je napredoval do ekonomata v štabu IX. korpusa. Po vojni je prilezel celo do Oblastnega ljudskega odbora za vso Primorsko v Postojni. Od tod se je vrnil v svoj rojstni kraj Tolmin in postal vpliven komunist in gospodarstvenik. Po letu 1948 in po »tržaških dogodkih« 1953 se je Drekonjev položaj v Tolminu zelo utrdil; on in njegovi sorodniki in somišljeniki so začeli dobivati glavno besedo; sicer ne pred javnostjo, ampak v zakulisju vedno novih sprememb.

Tudi Mojci ni bilo prizaneseno, saj je imela težave zaradi ljubezni do mene. Dejansko se je začela nekoliko bati, kako bo v najinem skupnem življenju, če le deloma ustrezam tistemu, kar so ji pripovedovali o meni. Ni mi bilo vseeno, da prilivajo olja na ogenj prav v času, ko sem bil potreben mirne presoje. V lepe trenutke prve velike ljubezenske sladkosti uvodnih mesecev se je počasi pritihotapilo nehoteno zlo. A kadar se dva ujemata v ljubezni, premagata vse drugo, če ju življenje še tako hudo biča. Med mano in Mojco pa je bila kljub vsemu velika razlika. Ona je navzlic vojni živela

v zavetju družinske ljubezni, tako da ji je bilo veliko prizanesenega.

Laže je prenašala marsikaj in bila tako v svojih očeh, vajenih vsega, videti preveč brezskrbno. Tako nama je bilo lepo in hudo, pa tudi dobro in slabo.

Kadar je bilo v hiši pri Mojci prehudo, je zaradi nestrpnosti med svojci nastal prepir. Očitno nas je v hiši le živelo preveč. Ubogi živinozdravnik, ki se je največ žrtvoval, saj nam je odstopil svoje prostore, je ob takih priložnostih prvi zapustil hišo in šel v kavarno ali v gostilno k starim znancem na klepet, cigareto in kavico. Kot najstarejši, najpametnejši in življenjsko izkušen nas je mlajše tako učil, da se nič ne da doseči s prepirom, temveč le s potrpljenjem in delom. Tudi Mojčin oče, hudo bolan zaradi omrzlin iz prve svetovne vojne, ko je bil v Karpatih, se ni vtikal v prepire mlajših.

Kljub temu da sem se v podjetju s sodelavci ujel naravnost odlično, me je prav nemoč pri stanovanjskem vprašanju začela ovirati in nikakor nisem videl rešitve za družino. Z razmahom »tržaške krize« so vse pogostejše klicali pod orožje vojne obveznike in rezerviste. Sit tega norega sveta, ki je z vseh strani neprestano pritiskal name, sem se prostovoljno javil, da grem kot rezervni oficir na Kras braniti našo mejo ali pa se kar pognat na Italijane, ki so mi v tako kratkem času naprtili toliko gorja, da ga ni bilo mogoče več prenašati. Mojca je bila poklicana kot uslužbenka k mobilizacijski službi Vojaškega odseka v Tolminu in tam opazila mojo prostovoljno prijavo. V hiši je nastal halo, češ da se poskušam na ta način rešiti odgovornosti za pričakovanega otroka in poroko. Zopet

je staro in mlado pomiril živinozdravnik: Svetoval jim je, naj me nikar ne zadržujejo, ker to ne more roditi nič dobrega, in da naj pustijo, da se sam odločim kako in kaj.

O vsem pa se je odločila vojaška oblast. Nekatere oficirje prostovoljce, rezerviste, ki smo dobili čin za zasluge v vojni in po njej, niso želeli vpoklicati na široko. Vsi oficirji smo bili od vojne že preveč izčrpani, segreti in razdraženi, da bi bili kar tako mirno preždeli tam na Krasu blizu Italijanov brez ravsa. Klicali so, kogar koli se jim je zazdelo prav, nekatere pa so nas izločili. Ne vseh, temveč le tiste, ki so nas sumili, da smo usmerjeni preveč skrajno.

Posumil sem, da so to skrajnost ocenjevali tudi zaradi Vojaškega sodišča v Ljubljani; tamkajšnji dokumenti so namreč romali za mano, kamor koli sem se selil. Rutarjevega Matija, Majdinega moža in Mojčinega svaka so mobilizirali na Kras, čeprav je bil borec v narodnoosvobodilni vojski. Nekega dne pred odhodom je malo manjkalo, da bi se me prav Matija lotil fizično, pa so pretep preprečile ženske, ki so še malo pred tem same sodelovale v prepiru z mano.

Eden iz naše hiše je tako le odšel na »kraško fronto«. Po Matijevem odhodu sem ostal v hiši edini od obeh mlajših mož.

Majda je odšla obiskat moža na Kras. Jesen, zima, slabo vreme in vojna napetost so načeli živce tudi Matiju. Od jeze, ker ga niso pustili domov k ženki, je obilo pil, se celo zaganjal z glavo v zid in počel akrobacije, ki so bile zares nevarne za njegovo življenje, vendar se je tudi to srečno izteklo. Možje so čez čas prišli domov, niso

jurišali ne na Italijane ne na zahodne zavezniške sile, kar bi bilo tega in onega seveda lahko pahnilo v smrt, zato pa so se raje ljubili pri svojih ženklah v posteljah.

Dne 19. decembra sva se z Mojco poročila. Celo direktorju Hujsu, članu partije, se je zdelo to najino nekaj več ko dvomesečno skupno gospodinjsko življenje brez poroke preveč zakonolomsko. Kot tajnik podjetja sem spadal v ožji krog vodilnih delavcev, in direktor ni mogel biti gluh za vsa prigovarjanja, češ kako ravnajo z moralo in zakonitostjo celo borci, komunisti, ki naj bi bili za zgled drugim v podjetju in mestu.

En dan pred poroko sva dobila lepo darilo od kolektivov – jaz od Elektro podjetja, Mojca pa od družbeno-političnih organizacij okraja Tolmin, kjer je službovala. Oba sva dobila čajna servisa, eden belega, drugi pa rožastega. Ženi je komite priskrbel avtomobil limuzino znamke Studebaker, za tiste čase zelo razkošen, mene pa je podjetje opremilo z majhnim avtobusom za prevoz delavcev, da sem lahko pripeljal svoje in prijatelje iz Idrije na poroko v Tolmin.

Pred vhodom na matični urad so naju pričakale mladinke iz Tolmina s šopkom rož in voščili. Rože so mladinke preskrbele kar iz Italije, ker jih pri nas ni bilo dobiti; zares enkratno in nepozabno. Nekaj podobnega spoštovanja, kot sem ga tiste mesece užival pri večini v Tolminu, sem prejel le v Hruševju sredi vojne s tovariši, v vasici Komen na koncu vojne in med prihodom v Cegovnico tik po vojni. To so bili moji najsrečnejši trenutki, skromni, vendar nepozabni. Na dan poroke je močno deževalo, kar pa ni motilo razpoloženja.

V spodnjih prostorih hotela Krn smo rajali vso noč. Bilo je okrog sto povabljenih. Do polnoči nam je igral tolminski orkester po zvočnikih iz zgornjih prostorov, po polnoči pa je Mojčin bratranec pripeljal orkester kar dol. V jutranjih urah smo se razšli. Z ženo sva spremila nazaj v Idrijo še preostale prijatelje in svojce, tam pri bratu Martinu in njegovi ženi preživela medeni teden, nato sva bila še en teden pri bratu Abramcu v Cegovnici za Novo leto.

Poporočno življenje je bilo kot običajno za vse zakonce čas, ko prihajaš k sebi in začneš razmišljati, da nisi več sam, pač pa so s teboj nova družina, nove skrbi, nov način življenja. Šest mesecev sva po obrokih odplačevala zgolj stroške ene same vesele noči, poročnega veseljačenja. Nekateri so zaradi stiske prirejali poroke v ožjih družinskih krogih, sam pa sem menil, naj se še poročim v družini, če sem že od rojstva ves čas v večji družbi, saj je to za tistega, ki se ne loči več, le enkrat samkrat v življenju.

V podjetju sem prebrodil najtežje začetniško obdobje; po poroki sem v očeh drugih kazal več močnatosti. V maju 1954 se je nama rodila prva hčerka Jana in tako sva postala še oče in mati, kar pa niso več šale; brezskrbna mladost je sicer polna veselja, prideta pa tudi skrb in odgovornost za naraščaj.

Čeprav še nisem imel končane niti srednje šole, kar bi mi bilo vsekakor nudilo strokovnejšo moč in varnost na delovnem mestu, sem le rinil počasi naprej. Bili pa so to tudi dnevi naporov in negotovosti. Ko človek doživi kaj tako strašnega, kot je vojna in ko naposled prebrodi

burne povojne čase, si še odločneje želi znebiti vtisov, spominov na strahote, a se ti včasih nezavedno prikradejo vanj. V družbi mi je bilo zaradi tega marsikdaj neprijetno. Nisem se mogel pretvarjati, kot so se lahko številni sodelavci, ki vseh tistih skrajnosti niso doživeli.

Poleg ženine ljubezni mi je k ozdravljenju in pozabljanju marsičesa pomagala tudi Tolminska. Bližnje naravne lepote – Hudičev most, Dantejeva jama, Skakalce, Grad, Bučenica, Poljubinj, Volče, Kolovrat, Petelinc, Zatoľmin, Źabče, Razor, Migovec, Globoko, Kobilja glava, Tolminka, Soča; vse te lepote so tako blizu Tolmina, da jih ima lahko človek stalno pred očmi.

Privlačnost vseh teh naravnih lepote okrog Tolmina, hribi in bližina Alp lahko človeku povrnejo marsikaj, kar je izgubil v mladih letih. Tudi zdravniški strokovnjaki priporočajo za ljudi zrahljanih živcev in duševnosti prav take medgorske in alpske kotline, kot so tolminska ali gorenjska stran okrog Bohinja, Bleda in Kranjske gore. V takih krajih so se tudi gradili prvi sanatoriji in počitniški domovi za krepitev zdravja.

O tem je tudi dovolj ustnih in pisnih izročil, navsezadnje nepozabne pesnitve pesnika Simona Gregorčiča, ki sežejo človeku do srca in se usedejo v trajen spomin: »Ko kralj po planini visoki pohajam za tropom ovčic, saj tukaj na sončni višavi le sam sem, le sam gospodar, živejem po pameti zdravi, za muhe mi ljudske ni mar ...«

Samo en korak sva napravila z Mojco in že sva bila v kraljestvu teh planin.

Seveda so pesniki kot Simon Gregorčič in France Prešeren, pa veliko drugih, opevali te lepote in tožili v svoji

pesmih nad zlo usodo ali »goljfino kačo«, ki jih je speljala v širni svet ali nad »ujetega ptiča tožbo«, vendar jih je zvedavost naposled le odpeljala tudi iz teh lepot.

Kadar grem na teren v Idrijo ali Bovec in na izlete, se pogosto sprašujem, zakaj je od Stopnika dalje mimo Mosta na Soči do Trente name ob prvem potovanju tako močno delovala le najožja soteska od Kobarida do Trnovega in dalje v smeri Srpenice, Žage, Bovca, Loga pod Mangartom ali Trente; strme, prepadne hribine iz davnine, prepredene z vojaškimi spomeniki, kolovozi, zapuščene utrdbe iz Napoleonovih časov ali prve in druge svetovne vojne. Še živi spomini na naš boj, vsi ti krvavi obračuni posebno ob Soči, o čemer poje pesem Simona Gregorčiča. Nikakor si ne najdem pravega odgovora. Nekaj pa le drži: Na poti od Kobarida dalje se vse okolje zoži in približa očem popotnika. Ves planinski svet tega predela Julijskih Alp se tu ne pokaže le v svoji izjemni naravni lepoti, mogočnosti, enkratnosti, ampak tudi s svojo bedo in stisko.

Skromna, a skrbno negovana bivališča sredi trušča kamenja, domačini, ki nosijo v sebi in na sebi pečat tamkajšnjega življenja, izredno skope zemlje, a obdani z naravno lepoto, so nekako hkrati pravljčni in stvarni, vse obenem. Prav beda in stiska teh ljudi sta me opomnila, da sem po prihodu v Tolmin in po poroki tudi sam postal del tega.

Naše podjetje za dobavo, prenos in razdeljevanje električne energije Elektro Tolmin je štelo le nekaj čez sto delavcev in uslužbencev, odgovorno pa je bilo za precej obsežen teren okraja Tolmin od Predila in Trente do Podbrda prek Cerknega in Idrije vse do Godoviča; v

glavnem je to alpski in planinski hriboviti svet z redkimi prepredenimi grapami, kotlinicami in dolinicami. Nešteto šal kroži o naših krajih; da mora biti kokoš privezana, na primer, kadar znese jajce, sicer se to lahko odkotali v dolino. Prav tako, da mora biti marsikje gospodinja med kuhanjem privezana za štedilnik, da ne zdrsne po strmini.

Samo po sebi pa je smešno že tudi to, da marsikje v hribih nosijo domačije ali naselja ime V Dolini ali V Ravnah, Na Sedlu, čeprav v resnici nikjer ni ne enega ne drugega, po čemer bi zares lahko nosilo takšno ime. Tako človek sploh ne ve, ali so ta imena nadeli za šalo ali pa so v starih časih, ko še ni bilo primernih prometnih zvez, verjeli v kaj, kar se je pač ponujalo očem.

Delo na našem obsežnem terenu je bilo razdeljeno na sedem rajonov: Tolmin, Kobarid, Bovec, Most na Soči, Grahovo, Cerkljeva in Idrija. Ločeno je bilo na posamezne dejavnosti, tako da je imel vsak rajon delavce elektromonterje, elektroinštalaterje in inkasanta. Poleg razporeditve po rajonih pa so pri upravi v Tolminu imele svoj sedež še elektromehanična servisna delavnica, avtomobilski park, gradbena in vzdrževalna skupina.

V času sezone je tako kolektiv Elektra Tolmin štel deset do dvajset ljudi več ali manj, odvisno od razpoložljivih sredstev, predvidenih novogradenj ali vzdrževalnih del.

Uprava je bila razdeljena na ožjo upravo z direktorjem, tajništvom in administracijo, elektrotehnični oddelek, računovodstvo, tokovni oddelek, glavno skladišče in pomožne službe.

Sčasoma so se začeli spreminjati tudi moji odnosi pri delu in v stiku s sodelavci. Človek odnose v proizvodnji

ali v družbi pač najgloblje spozna in občuti na svojem lastnem področju. Do prvega zapleta je prišlo kar mimogrede in iznenada.

Na terenu v Bovcu je bil krajši partijski sestanek; z naše uprave je bil navzoč direktor Hujs. Neki član partije, delavec, je kritiziral poročenega šoferja, ki je zaradi ljubice opravil s tovornjakom podjetja zasebno vožnjo od Loga pod Mangartom do Nove Gorice in nazaj. Da bi kdo tudi ljubezenske vožnje kar s tovornjakom in s toliko kilometri opravljal na račun podjetja ali družbe, je bilo seveda že prekritično. Šofer nikogar ni niti obvestil, ker se je zavedal, da bi dovoljenja za to ne bil dobil, pač pa je vožnjo opravil skrivaj in za kilometre lažno bremenil podjetje. To je bila že kar predrzna, prevelika goljufija in kraja družbenih sredstev.

Direktor Hujs me je po vrnitvi iz Bovca opozoril na kritiko in mi dal nalogo, naj pregledam potni nalog, pokličem šoferja in ga obremenim za nastale stroške. Tako sem tudi storil; v pisarno sem poklical šoferja, skupaj sva pregledala potne naloge za ves mesec in pokazal sem mu sporen nalog. Dejal sem mu, da bo moral to vožnjo in tudi dnevnicu plačati sam, ker je bila opravljena zasebno. Po pravilih bi bil moral direktor Hujs ta primer izročiti tudi disciplinski komisiji. Pri mojem pojasnilu se je šofer razhudil, vzel sporni potni nalog in stopil k Hujsu.

Čez čas se je šofer vrnil, mi izročil listino in mi sporočil:

»Tovariš direktor mi je po razgovoru osebno prekontroliral kilometre in odobril dnevnicu, oboje v breme podjetja, torej službeno.«

Stopil sem do direktorja, ker kljub njegovi prepoznani pisavi nisem mogel verjeti, da je kaj podobnega sploh mogoče. Za poroke ali pogrebe so se včasih takšne vožnje z vnaprejšnjim dovoljenjem direktorja ali njegovega namestnika bremenile na stroške podjetja, da bi pa bilo to dovoljeno za ljubezensko razmerje, ko si poročen mož, družinski oče, zaželi ljubico, kaj takega pa se še ni zgodilo.

Hujs mi je v zadregi, tako da si me še pogledati ni upal v oči, tiho svetoval:

»Veste, Hribar, ta šofer ima težave v družini, k meni je prišla tudi njegova žena in mi marsikaj zaupala; ta človek je videti tovariški, zelo ustrežljiv, se pa pod to krinko skriva nevaren nasilnik. Kadar se razjezi, je zmožen prav vsega; lahko me počaka za kakšnim vogalom z gorjačo v roki in počí po glavi. Ne, nikakor, z življenjem se pa ne mislim igrati. Zaradi takih malenkosti se ne spleča tvegati življenje, ni vredno; pustite vse to tako, kot je kontirano, torej v breme podjetja.«

Nisem mogel verjeti, da je Hujs – na zunaj tako uglajen, včasih pa tudi odločen – znotraj, v sebi, tako dvoličen. Še takšno njegovo obrekovanje me ne bi bilo moglo tako prizadeti kot to, kar mi je pravkar izpovedal. Vse predstave o njem so se mi razblinile, stare izkušnje z nekaterimi ljudmi so se zopet izostrile in me silile k vpraševanju, komu lahko sploh še zaupam.

Direktor je bil – kljub organom delavskega samoupravljanja – le najvišja oblast podjetja. Država ga je pooblastila za nekatere posebne naloge, za ukrepe, zoper katere tudi organi samoupravljanja niso niti smeli niti mogli storiti ničesar. Bil je nekakšen »bog in batina«

nad vsemi nami v kolektivu; oslarij, ki bodejo v oči, pa bi vendarle ne smel počenjati. Sam bi se mu bil v tem primeru lahko uprl, tudi dosegel kaznovanje šoferja, moral pa bi bil prijaviti tudi početje direktorja, a sem že vnaprej vedel, da bi bil poražen. In to sploh ni bilo najpomembnejše: Vsak upor zoper direktorja in nadrejene sem že prevečkrat okusil na sebi. Trden namen sem imel, da pridem do šole, do poklica, in se šele nato kot enakopraven po položaju in izobrazbi uprem morebitnim grobim nepravilnostim, ki jih ne manjka na nobenem koraku. Ni mi preostalo drugega, kakor da se podredim direktorju, pa čeprav v škodo družbe. Pred mojim prihodom se je delalo tako, po mojem odhodu se bo delalo enako, čemu bi si bil zaradi tega iznenada porušil svoj trden načrt, priti do poklica?

Dokler bosta obstajala, bosta direktor in država predstavljala nasilje. Toda v praksi je zadeva malce bolj zapletena. Šofer, ki ga je zanesla ljubezen, je gotovo imel v rokah kakšen dokaz o direktorjevih družbenih in zasebnih grehih, nemara tudi o privatnih prevozih, tako da je on prevzel vlogo predstavnika nasilja nad direktorjem in državo, ki naj bi jo bil direktor predstavljal in za kar je bil tudi plačan.

Direktor je v imenu države dal rep med noge, za vse drugo pa mu je bilo figo mar. Takih in podobnih primerov sem doživel v povojnih letih pri vodilnih po vsej državi na pretek. V svetu buržoazije na Zahodu je še huje, vse skup pa plačujejo delovni ljudje.

Vendar mi je to Hujsovo početje prvič globlje odprlo oči tudi kot enemu izmed vodilnih v podjetju; del te neodgovornosti sem čutil tudi na sebi in bilo me je sram.

Že med vojno nisem hotel prevzemati funkcij, saj bi bilo lahko šlo za glave podrejenih.

Zdaj pa, ko sem funkcijo že moral prevzeti, da sem se rešil prašne smrti, silikoze v rudniku, me je pekla vest, da tudi sam predstavljam kanček tega, kar je v družbi najnižkotnejše, umazano. Toliko bolj sem se oklenil želje, da pridem do šole, do poklica, in se osamosvojim; funkcija tajnika oziroma sekretarja se mi je tisti hip porušila kot hiša iz kart, ne bi je bil hotel več opravljati po danih zakonih in v odvisnosti od direktorja in države. Sklenil sem, da po šoli stopim na novo delovno mesto kjer koli v knjigovodstvu in bom tako manj izpostavljen, kar zadeva usodo soljudi, pa čeprav sem že vnaprej vedel, da bom tudi tam naletel na ovire.

Zdaj mi je bilo jasno, da je Hujs šoferja opozoril na kritiko komunista, delavca na terenu, pa tudi na moj postopek do šoferja. Hujs se je pred šoferjem izgovoril, da je le žrtveno jagnje med mlinskima kamnoma. Vedel sem, da tudi šofer pozna direktorjeve privatne vožnje iz Tolmina do Trbovelj in drugam ter ga lahko zato po mili volji izsiljuje.

Vendar je tedaj poteklo vse gladko. Šofer si je zaradi družinskih razmer poiskal službo v Ljubljani, tako da do drugih zapletov z njim ni več prišlo. Komunist, delavec, ki je s kritiko odkril zasebno odtujevanje družbenih sredstev, je bil nazadnje še prepričan, da je odločilno prispeval k odstranitvi šoferja in zagotovo ga je pekla vest, češ zakaj ga je moral kritizirati prav on in nihče drug.

Zame je bilo najhujše to, da Hujsu nisem mogel več zaupati; spoznal sem, da bi bil v sili tudi z mano ravnal

enako, pač kot nevaren dvoreznik, nož na dva kraja. Še nevarnejši in bolj premeten je bil kakor Golc pri Od-delku za zaščito naroda (Ozni), s katerim sem delal na koncu vojne v Trstu. Delavcem, komunistom, ljudem je govoril eno, se kazal v najlepši luči in ves dobrohoten, drugo je govoril nadrejenim: občini, okraju, elektrogospodarski skupnosti, vsakomur po svojih potrebah, kjer se je le mogel pokazati kot peto kolo in vse obrniti sebi v prid.

Ljudje v Tolminu, ki so bili prepričani, da v mestu kaj veljajo, še zlasti pa ženske, so že govorili: »Hujs je nekaj posebnega, enkratnega; skromen, mil človek, izobražen, sposoben, odločen. Kako se zna samo lepo obnašati, pa njegovo blagozvočno govorjenje! Ena sama dobrota in pravičnost ga je, če le zmore, uredi tako, da kolektiv Elektra Tolmin priskoči s svojimi sredstvi na pomoč prosveti, kulturi, društvom in raznim prosilcem.«

Vodilni komunisti, družbeno-politični delavci in strokovni kader pa so celo javno poudarjali: »Hujs je primer, kakšen vodilni kader nam je potreben. Izšolan je, dovolj prakse ima, pri tem pa je gospodaren in še član partije. Ko bi le bila večina takšna, ne pa, da na vodilnih mestih vsepovsod sedijo neizšolani ljudje, povsem neprimerni za odgovorne funkcije.«

Na zunaj je bilo res videti tako. Vojna je pobrala najboljši kader, sovražnik je načrtno – še zlasti pri Slovanih – skrbel za to, da je v prvi vrsti uničeval izobražence. Italijanski fašizem in nemški nacizem, rasizem, sta prav med Slovani pokazala vsa sadistična nagnjenja, po katerih je kazalo predvsem uničiti vso inteligenco.

Povojni čas je že dolgo zahteval nove, izobražene vodilne kadre. A pri nas je ostalo zakoreninjeno marksistično-leninistično pojmovanje po temle vrstnem redu: delavci, kmeti, šele zatem pa »poštena inteligenca«. To je bila še prva, stara šola komunizma, ko se je ves up polagal v delavski razred. Zadeve so šle celo tako daleč, da so bili delavci in kmetje že sami po sebi pošteni, medtem ko je bila inteligenca glede poštenosti sumljiva. Teza je nastala v časih, ko je bila inteligenca zares pomemben del družbene nadstavbe in kot taka pomagala vladajočemu redu, da je bilo izkoriščanje delavcev in kmetov še toliko krutejše, vendar so za to lepo skrbeli tudi sami zaslepljeni delavci in kmeti, ki so služili oblasti kot udarna pest proti napredni inteligenci, delavcem in kmetom. Vrstni red faktorjev, ki so delovne množice pomagali dvigniti zoper kapitalizem, je sami izgradnji socializma prej škodoval kakor koristil, saj je inteligenco odrival v ozadje.

Bilo je celo veliko šal na račun prvih vodilnih kadrov. V Tolminu, v Ločah je bilo prva leta po vojni gradbeno podjetje in v njem direktor, preprost človek brez izobrazbe, ki se je podpisoval kar z »Jože G.« zato so ga tudi Tolminci začeli imenovati kar »Jože G.« Tako je vsakdo vedel, za koga gre, če pa je kdo omenil njegov priimek, nihče ni znal prav odgovoriti, za katerega Jožeta gre. Prav nič čudnega torej, da so v majhnem kraju prvi domači izšolani kadri, zlasti tisti, ki so znali še vplivati na someščane, uživali izjemen ugled.

Spori v vodstvu podjetja

Včasih, kadar greva z ženo na sprehod do Hudičevega mosta, se mi tamkajšnje divje, temne, hladne globače na dnu zdijo grozotne. Kadar pa to mesto opazujem z višjih točk okrog Tolmina, se mi zdi vse normalno, mirno, vsakdanje. Tudi kadar odgrnemo tančico z ljudi, lahko vidimo marsikaj, in to velja brez izjeme za vse kraje sveta. Eden dela, drugi krade, tretji ubija, četrti goljufa, peti nastavlja zanke in tako naprej. Človeški rod ima nekaj skupnega z živalstvom. A človeštvo se razlikuje od živalstva tudi po tem, da je lahko v enem samem človeku hkrati več živali: lev, tiger, kača, opica, srna, zajec in še in še. Ene živali spijo, so potuhnjene in nastopijo v izjemnih trenutkih, druge nenehno delujejo in so kar opazne. Največkrat se človek obnaša kot nenevarna žival, ovčka, v sebi pa skriva volka, tigra, kačo, razjarjenega slona. Človeka je le treba videti izzvanega, v stiski, pa se razgrnejo številne živali v njem, celo opisati, narisati in naslikati jih je mogoče. Walt Disney lepo posnema živalske nagone, ki niso obdani s človeškimi, vse to pa počne za razvedrilo in v tolažbo ljudem, da bi jih s tem prevzgojil in poboljšal, kar je zares spodbudno.

Tudi v našem podjetju so se počasi nabrale skrite stvari in privrele na dan kot naročene, češ da mora biti tako in nič drugače.

Najnazorneje se je to pokazalo, ko je direktor Hujs dobil poziv na vojaške vaje za daljši čas. Na silo je moral

zapustiti službo, ženo in otroka. Za direktorja, ki si je šele utrjeval svoj položaj v podjetju, je bilo to še zlasti sila nerodno. Sredi dela, organizacije, pa tudi intrig in sporov je nenadoma zazeval prazen prostor.

Vodilni stolčki pa ne trpijo praznine.

Hujša je to spravilo precej iz tira. Prej samopašen, sam vase zagledan in zaverovan je postal do mene povsem mehak in zaupljiv.

Hodil je okrog mene kot mačka okrog vrele kaše. Mesto tajnika je pač takšno, da se pri njem zbirajo vse javne in tajne zadeve podjetja. Hujs mi je v obupu začel tožiti kot star, ranjen, prevejan lisjak:

»Veste, Hribar, vsi me sovražijo, dobro jih poznam že iz Gorice in Kanala, v kaplji vode bi me utopili. Ne, nikakor ne mislite, da si kaj izmišljam; še kako vem, da bi me celo ubili, samo da bi se me rešili. Glavni sovražnik je tehnični vodja, moj namestnik Lotrič, on rovari proti meni skupaj z računovodkinjo Vilmo in še nekaterimi drugimi iz uprave, pa tudi med delavci po rajonih imajo nekaj zaveznikov. Nekaj malega se lahko zanesem le na obratovodja Podržaja, ta je bil borec kot midva, še več, komandir minometalskega voda v Bazoviški brigadi, noče pa biti član partije. Stoodstotno se niti nanj ne gre zanesti, saj se ne ve, s kom bo v sili potegnil, a je vsaj bil partizan.

Vsi drugi pa kujejo nevarno in premišljeno zaroto proti meni. Lotrič mi hoče spodnesti direktorski stolček, kot da bi mi bilo nevemkoliko do tega mesta. Ne, ne gre zame, za moje delovno mesto, za nekaj hujšega gre, v nevarnosti je vsa naša stvar v kolektivu, če se taki polastijo vodilnih mest.

Radi bi zavladali v podjetju in počeli vse, česar si zdaj ne morejo privoščiti. To so osebni koristolovci, politični nasprotniki naše stvari. Socializem jim je trn v peti, ničesar, kar je novega v naši družbi, posebno pa komunistov in borcev, poštenjakov ne morejo prenašati. Le stari sistem, kapitalizem jim diši, da bi se lahko znova pogospodili, okoriščali na račun delavcev, kmetov in revne raje. Figo so jim mar naše žrtve, ves naš boj. Zato moramo borci, še posebej pa komunisti, držati skupaj; vse naše napore bi opljuvali takoj, ko bi se jim ponudila prva priložnost. Zato ne smemo dopustiti, da v naše vrste zabijajo klin in ustvarijo razdor.«

Hujs je šel v strahu za svoj položaj iz ene skrajnosti v drugo. Nekoč bi me bil s takim prepričevanjem nemara še pridobil, z leti pa je steklo mimo mene veliko vode; izkušnje so me že precej izučile, kaj pomeni, biti previden. Molčal sem in poslušal, kar mi je v težkih okoliščinah velikokrat pomagalo, vendar tudi to ni tako lahko. Hujs je bil celih deset let starejši od mene, pri zasedanju vodilnih stolčkov in pri komolčarstvu že star lopov.

Vedel sem, da se z njim ne gre igrati. Z meseci mi je nehote odkril že precej kart, ne le, kar zadeva šoferja ali Lotriča, ampak tudi z drugimi, na videz nepomembnimi problemi.

Nekaj pri vsem tem natolcevanju in zaupanju, glede Lotriča in drugega osebja, je bilo tudi res; njegovo zaupanje mi je koristilo, nekaj sem moral verjeti, vendar sem ločeval zrnje od plev.

Marsikaj, kar mi je Hujs pripovedoval, sem vedel že od prej, namreč da gre le za plod sebične domišljije, ljubosumja in stremljenja po položaju.

Hujs pa je ob mojem molku vneto nadaljeval: »Lotrič je v hidroelektrarni Doblar poskušal sabotirati ves zgornjesoški elektrosistem z nepotrebnimi odklopi, samo da bi mi bil škodoval kot direktorju Elektra Tolmin; odstranili bi me bili, ko bi le ne bil dovolj pretkan. Lotrič je sabotiral tudi pri elektrifikaciji Kanomelj. Pa to še ni vse, je nekaj izredno nevarnega, in vi, Hribar, morate vedeti, kako se obnašati, ko me ne bo. Lotrič je končal italijanske šole, tudi njihovo elektrotehniško šolo, in prišel po osvoboditvi k Pokrajinskemu narodnoosvobodilnemu odboru za Slovensko Primorje in Trst v Ajdovščino na delovno mesto odgovornega za elektrifikacijo. Ni bil ne na strani odpora ne v partiji, niti ni odslužil vojaščine ne v Italiji in ne pri nas.

Kako je to sploh mogoče, to že dolgo preučujem, zato ker je Lotrič velik in izkušen lopov. Sumim ga kot vrinjenega vohuna, ki je bil poslan na Primorsko po nalogu tajne italijanske obveščevalne službe; takoj po osvoboditvi je šel v Ajdovščino, zatem je služboval v Kanalu ob Soči in zdaj niti pri nas verjetno ne miruje.

Tovariš Hribar, to, kar vam govorim, je strogo zaporno, in gorje, če bi kje prišlo na dan, to niso šale! Take sume je težko dokazati, potrebnega je veliko potrpljenja in budnosti, predvsem pa čas, prav tega pa meni zdaj zmanjkuje.

Te dni sem o zadevi razpravljal z odgovornimi uslužbenci za varnost v občini in okraju ter z Vojaškim od-

sekom. Pazite, da mu v moji odsotnosti niti za hip ne nasedete, pa čeprav bo opravljal namesto mene tudi najvažnejše direktorske dolžnosti. Strogo zaupne listine in elaborate imejte zaklenjene v blagajni tajništva v posebnem predalu, in če je taka sila, da bi jih Lotrič morda hotel videti, se izgovorite, da nimate ključa. Vse drugo sem že sam uredil in o tem seznanil odgovorne službe.«

Hujs je nadaljeval:

»Vohunjenje je težko odkriti, to je še za najodgovornejše ljudi zelo zapletena stvar. Pravzaprav gre za zamotan klobčič stvari, šele ko vse odkriješ, kaj zveš, vsega pa še vedno ne.

Nekaj pa mi je le uspelo; le pogledjte njegove osebne podatke, pa mi boste verjeli. Pazite se, Hribar, na Vojaškem odseku Tolmin sem ugotovil, da Lotrič nima odsluženega rednega vojaškega roka, celo kot bivši državljani Italije ne; ves čas vojne je bil zrel za to, pa ga niso poklicali. Niti v našo armado ga po vojni niso vpoklicali, pa bo že kmalu v svojem tridesetem letu starosti. Kako mu to uspeva, komu se pri nas posreči osem let odlašati z vojaščino? Redki so, ki se jim posreči, izogniti se vojaški službi. Če moramo vsi odslužiti svoj delež, se tudi udeležiti vojaških vaj, zakaj bi drugi sabotirali in se smejali na naš račun, češ da so bolj brihtni kot mi. Uspelo mi je. Vojaški odsek je obljubil, da bo Lotriča brez zadržka poslal na služenje rednega vojaškega roka. Vsaj nekaj naj tudi Lotrič žrtvuje za našo domovino, morda jo bo znal nekoliko bolj ceniti, pa tudi več spoštovanja bo imel do soljudi, posebej do sodelavcev in starejših tovarišev, ki smo domovini že dali svoje.«

Hujš je, potem ko se mu je posrečilo dobiti obljubo Vojaškega odseka, da bodo Lotriča poslali v vojsko in ko je mene zadolžil za pozornost, mirnejše duše odšel na vojaške vaje kot rezervni oficir topničar.

V času Hujsove odsotnosti sem poslovno več sodeloval z njegovim namestnikom Lotričem in se bolje spoznal z njim tudi v pisarni, na terenskih vožnjah ali v lokalih. Kadar je bila potreba ali pa me je povabil v družbo, sem šel z njim. Nikoli pa se nisem sam silil v njegovo družbo. Toda s Hujšom sva bila pred njegovim odhodom na vaje vsekakor več skupaj kot z Lotričem po Hujšovem odhodu. S Hujšom sva tudi ob nedeljah šla kdaj skupaj na sprehod v družbi žena; bil je bolj družinski človek, neporočenemu Lotriču pa ni bilo do takih sprehodov, raje je ponočeval in lumpal, kot se za samca tudi spodobi.

Še takrat, kadar sem bil z Lotričem na terenu, Mojci ni bilo prav. Redno sem moral poslušati očitke, češ da se potepam in lovim na terenu kakšna dekleta, ne pa da sem službeno zadržan.

Pa ni bilo nič od tega. Lotrič je bil že zakrknjen samec, in če smo se kje ustavili, potem je bil to lokal ali šank. Po vsem, kar sem doživel, pa mi stalno obiskovanje lokalov ni več ležalo tako kot v mladih letih, ko smo se fantje podili naokrog.

Lotriču nisem povedal, kar mi je zaupal Hujš. V spore med vodilne osebnosti se nisem želel vtikati, ker sem menil, da jih bodo že sami razčistili med seboj, poslušal pa sem, z namenom da slišim zgodbo z več strani in šele nato ocenim vso stvar.

Tisto z vojsko, ki se ji je spretno izogibal, tudi meni

ni bilo všeč; upravičeno sem posumil, kako lahko kdo opravlja tako odgovorne vodilne in terenske naloge, rešuje pa se vojaške službe, čeprav je povsem zdrav. Bila je navsezadnje krvava rihta, vojna in narodnoosvobodilni boj, Lotrič pa jo je odnesel gladko. Ko bi bili vsi ravnali tako, potem bi bili Hitler in podobni z lahkoto dosegli svoje in uveljavili na tem svetu še tako nore zamisli. Hitler bi bil svoj načrt, da Slovane sterilizira in uporabi za delovno živino v Ukrajini in drugod, večino slovanskega prebivalstva pa pospravi, v takšnem primeru vsekakor uresničil.

Takšni kot Lotrič so v našem okolju pravi pomočniki hitlerjevskim norcem.

Kjer je dim, tam je tudi ogenj, sem bil prepričan; eno brez drugega ne gre, navsezadnje o tem razpravljajo tudi odgovorne službe, kakor so Uprava državne varnosti (Udba) in Vojaški odsek, tajništva in podobne, nekaj pač sumijo in raziskujejo. Nisem verjel vsemu, kar mi je Hujs natvezel, nekaj suma pa mi je le ostalo. Sklenil sem potrpežljivo čakati, da se pokaže kaj več; laž in resnica sta sestri in hodita vstric, se bo že pokazalo. Tudi Hujs je bil z Lotričem veliko skupaj na terenu, v družbi, v pisarni, pa tudi v lokalih, vendar mi ni pred odhodom nikoli omenil ničesar. Prepričan sem bil, da imata strah in bojazen za direktorski stolček velike oči.

Spustiti se v opravljanja med vodilnima sodelavcema, bi pomenilo zame konec. Oba rivala imata šole, poklic, prakso; če zgubita službo tukaj, jo dobita drugje. Kaj pa jaz? Če jo zgubim še tu, je vprašanje, ali jo še kje dobim. Če Lotriča sumijo vohunstva že osem let in mu

ga ne morejo dokazati, lahko to traja še enkrat toliko, mene pa morejo že naslednji teden ali mesec poslati v tri krasne. Lahko pa, da je vse skupaj čista laž, navadno podlo Hujsovo podtikanje, še stari neporavnani računi iz direkcije v Kanalu ob Soči ali še od kdaj prej. Kaj vse lahko zganjajo tako vojaške kot civilne preiskovalne službe, sem že občutil na lastni koži: »V grlu imaš, samo spregovori, pa boš vsega rešen,« so me leta 1943 silili fašisti v tržaškem zaporu Coroneo, pa naši v Ilirski Bistrici leta 1951 isto: »V grlu imaš, samo priznaj, a si za Vzhod ali za Zahod!?« Pa čeprav nisem bil ne za eno ne za drugo. S temi rečmi se ne gre šaliti. Tako je nevarno zame kot za vse druge, jaz moram skrbeti zase, Lotrič in Hujs pa naj skrbita zase.

V vsakodnevnih stalnih stikih z Lotričem sva prihajala tudi do vsakovrstnih pogovorov. Lotrič je poleg službenih podrobnosti vse bolj pogosto načenjal tudi osebne. Bolj ko sem molčal in samo poslušal, več je pripovedoval; takole je govoril:

»Veste, Hribar, ne mislite, da imam kaj zoper Hujsa, niti najmanj ne, toda vsak uslužbenec, ki je bil zaposlen v Kanalu ob Soči, vam lahko pove, da je Hujs povzročil celo fizični pretep, dokler se ni z vsemi mogočimi spletkami prerinil do sedanjega mesta direktorja. Seveda ima Hujs več moči kot jaz, ker je član partije, jaz pa ne. S Hujsom ni mogoče shajati, tega prepričanja so vsi, ki so imeli kaj opravka z njim. Tudi midva sva si v laseh kot pes in mačka, čeprav tega ni moči opaziti. No, pa kaj bi vam pripovedoval; če še niste, boste že še sami odkrili, česa vsega je zmožen. Kogar se Hujs loti, tega ne spusti

iz rok; res je nevaren. Dolgo te obdeluje, ni mu žal še tako vztrajne hinavščine. Dela se, da je olikan in nadvse ljubezniv, ko pa pride sila, je konec; pred ničimer se ne ustavi. S tako človeško figuro še nisem imel opravka v svojem življenju in službovanju, pa sem že veliko okusil.«

»Pa to sploh še ni vse,« je nadaljeval Lotrič.

»Hujsa so nagnali že iz hidroelektrarne Fala na Štajerskem; tudi tam je kot vodilni koval same zarote, ne piše se kar tja v en dan Hujs, zares je hujskač, zna nahujskati drugega proti drugemu. Ko so ga nagnali iz Fale, je bil poslan na glavno elektroenergetsko inšpekcijo k zvezni vladi v Beograd. Kar naprej se baha, kako so mu odločbe podpisovali Kidrič, Kardelj in podobni. Hujs je zares velika reva. V Beogradu je staknil to svojo sedanjo ženo. Od kdaj mislite, da ima Hujsova žena tako modre podočnjake, pravzaprav že prave, skoraj črne kolobarje pod očmi? Že to dovolj jasno pove, s čim se je ubadala v Beogradu. Bila je prostitutka, javna ženska, dokler je Hujs ni spravil h kruhu. Stežka mu je rodila enega sina, pa še tega le s carskim rezom.«

Na te očitke nisem nasedel; vse bolj mi je postajalo jasno, da gre – tako kot pred tem Hujsu – tudi Lotriču še največ za to, da si z nizkotnim podtikanjem poišče zaveznika v boju drug proti drugemu. Osebnobračunavanje za ugled, ponos; glavni sporni predmet je direktorski stolček, pri čemer delujeta zavist in škodoželjnost. Česa vsega so nekateri ljudje zmožni v obračunavanju med seboj, mi je bilo znano že iz otroških let, pa v vojnem času je bilo tako, nič manj pa ne v povojnem, vse do današnjih dni. Najhuje pa je, da se v bodoče, kar se

tiče takšnih zadevščin, verjetno ne bo veliko spremenilo. Zgodovina je polna raznih medčloveških norosti. Uničiti sočloveka zaradi osebne častihlepnosti, to je najbolj umazana človeška plat, ki pa nikakor ni poslednja. To je kvečjemu predmorilsko dejanje. Ni bilo najhuje, da sem spoznal obe strani, kako se spodkopavata med seboj; zavedel sem se, kaj me čaka v tem podjetju in med takimi tipi. Kadar se me bo kdo lotil ali se me bo lotila celo skupina, bo težak boj, če se bom hotel obdržati. Še dobro, če se bo vse izteklo gladko do mojega odhoda v šolo. Sem v vodilni skupini, in kar se izcimi iz tega okolja, se lahko deloma pripiše tudi meni.

V tako napetih odnosih, ki so prepredeni z dvomi, ne more ostati vse samo pri obrekovanju, če je čutiti sovražnost. V enem kurniku ni prostora za dva petelina. Vse to stopnjevanje napetih odnosov bo nekega dne doseglo odločilno, vrhnjo točko, in počilo bo. Kdo bo po Hujsovi vrnitvi z vojaških vaj odnesel zmago, Hujs ali Lotrič, vse je negotovo. Kaj naj storim sam? Za zdaj nič. Biti pravičen v očeh obeh in vseh, to je edina prava pot, to nas je reševalo tudi v vojni.

Medtem ko bo letelo perje z obeh, zame ne bo prav nobene koristi, pač pa kvečjemu vse večje nevšečnosti. Enako obvelja tudi za kolektiv in družbo. Moral se bom opredeliti za pravičnejšega. Kdo je bolj pravičen od obeh, Hujs ali Lotrič? Drugi očitno samo čakajo na razplet spora med dvema vodilnima. V ozadju potihoma navijajo za enega, pa potem spet za drugega. Poznam jih, pretkane lisjake v človeški podobi. Res pa je, da si tisti, ki jim naš narodnoosvobodilni boj ne diši, bolj želijo zmage

Lotriča, borci in aktivisti pa so bolj na strani Hujsa. Hujs je, mogoče zato, ker je direktor in mora že po nalogu od zgoraj odkriteje podpirati tudi vsa naša politična stremjenja, ki izhajajo iz boja in so v korist delavskega in kmečkega razreda, do neke mere vključen v naprednejšo inteligenco, ne spada pa tudi med »pošteno«, kakor jo radi imenujemo že od Lenina sem.

K vragu ti spori, saj niso moji, pač pa vendar Hujsovi in Lotričevi! Paziti moram na to, da poslovanje ne utрпи škode in da ne pokličejo na odgovornost še mene, če izbruhne na dan kaj, kar mi prikrivata in ne vem za vse podrobnosti. Biti brez krivde kriv, to sem že okusil, nočem več tega. Odnosi med ljudmi, zlasti v proizvodnji, okisajo še tisto malo lepega, kar nam je dano v življenju.

Tudi ko ocenjujem notranja čustva, se ne morem v vsem opredeliti ne za Hujsa ne za Lotriča. Oba sta skregana, ne le med seboj, ampak tudi z vsem tistim, za kar sam menim, da je ali ni moralno. Oba sta nepoštena, hinavca, zahrbtnेža; kakršna sta med seboj, takšna sta tudi do mene in drugih, sicer pa, ali nismo nekoliko vsi ljudje taki, tako da drži tisti rek, ki pravi: »Kdor je čist, naj prvi vrže kamen v drugega.« In res, kdor v sebi pošteno presodi, ali je čist ali ni, ostane v dvomih.

Vsi nosimo del krivde; višje ko nekateri zlezejo in večje spletkarske sposobnosti ko imajo, večji je delež te krivde, če ne ravna jo prav.

Hujs je bil rojen v Grosupljem kot sin edinec, mladost je preživel v rudarskih Trbovljah. Trbovlje ali Idrija, v čem je razlika? Prav majhna je, obe mesti imata marsikaj

skupnega. Že v Idriji sem spoznal tudi tako pretkane ljudi, kot je Hujs; takšne vrste proletarskih lopovov v tem pomanjkljivo vzgojenem svetu ne manjka. Vse stranke in vere imajo v svojem okolju veliko teh težkih in grenkih značajev. Že stari komunisti, kot je bil Lenin, so svarili pred lumpenproletariatom, češ kako je nevaren: Zdaj se nagne na desno, drugič na levo ali v sredino; gre, kjer mu koristi, kar vse prinaša samo nesrečo.

Hujs je doštudiral za elektrotehnika že tik na začetku druge svetovne vojne; med okupacijo je bil rezervni topniški podporočnik, v civilni službi pa elektrotehnik. Potem so ga – kakor številne Štajerce – Nemci in domači nemški priliznjenci izgnali v Srbijo.

Nekaj več izkušenj ima kot Lotrič. Seveda je nekaj razlik tudi značajskih. Štajerci imajo več avstrijskih oziroma nemških navad, ki nam Primorcem niso znane. Lotrič pa ima veliko navad, povzetih iz italijanskih mest, kjer je živel in delal, pri čemer je Primorec, tako da se razumeva malce bolje, ker imava za seboj svojo skupno zgodovino. Toda kdor je živel toliko let zunaj Primorske in se ni udeležil našega boja, je že nekoliko tujec in čudak.

Pregnanstvo v Srbijo pa Hujsu, prav tako kot številnim Štajercem, med njimi velikemu številu duhovnikov, izobražencev in celo pisateljev, ni dalo večje zrelosti in zavesti. Nasprotno, poleg pogumnih Štajercev, ki so se v Srbiji odločili za boj proti okupatorju, so bili – prav tako kot med Primorci – tudi takšni, ki jim je to zbudilo strah in jih potisnilo v še večje hlapčevanje tujcem.

Hujs ni bil ne edini Štajerec ne edini Slovenec, Slovan, ki se je pred mano bahal in poudarjal, kako

so ga Nemci med okupacijo znali ceniti in klicali celo »Herr Ingenieur«, gospod inženir, češ da v Nemčiji nimajo elektrotehnikov, ampak samo inženirje. Hujsa je tudi v Tolminu obiskoval sorodnik iz Nemčije, oba sta se tedaj obnašala skrivnostno, kakor da bi se bila česa bala; celo vpricho mene se je Hujs ob takšnih priložnostih povsem spremenil. Kadar je bil ta sorodnik pri njem, je bil Hujs domala odtujen. V letu 1954 so se razmere v Jugoslaviji že tako spremenile, da se je vse bolj javno trgovalo in poslovalo z Zahodom. Tito je že kot kakšen buržuj med buržuji tista leta obiskoval Pariz in London in se je z nekoč osovraženim razredom rokoval, objemal in poljubljal kot z najbolj priljubljenimi in zaupnimi prijatelji. Kakšen pomp doma in v tujini, gledali smo predfilme in obzornike in celo daljše filmske prispevke o njihovih skupnih slovesnostih. Vse je bilo mondeno, luksuzno, banketi in letovišča na visoki nogi; zbirale in družile so se množice vladajočih. Malokateri vladar pa se je kazal v takem razkošju, še predsednik ZDA in premier Velike Britanije ne, niti papež. Čemu se je potem bilo Hujsu treba skrivati s sorodnikom iz Nemčije ali sramovati samo zato, ker je sorodnik prihajal iz protikomunistične države na Zahodu, saj je vendar sam Tito s posebno potjo v socializem dovoljeval prijateljstva z Zahodom? Kratko malo ne le prijateljstvo, to je pohod nove gospode, in to v državi, ki se je oklicala za najzvestejšo socializmu, še bolj kot vzhodne socialistične države pod sovjetskim škornjem. Hujs svoji ženi že dovoli, da jo drugi naslavlja jo z gospo, prav tako tudi ona druge.

Zakaj sta se Hujs in njegov sorodnik iz Nemčije obnašala kot kakšna ilegalca? Če bi bila imela čisto vest, se jima ne bi bilo treba bati. Pravijo, da kdor piše karakteristiko drugemu, jo hkrati zapisuje tudi sebi. Če je Hujs očital Lotriču, da je italijanski vohun, lahko še sebi, da je nemški. Čemu je uporabil tako hud očitek proti Lotriču in ga celo ovajal drugod, če sam ne bi bil imel v glavi take vrste pomislekov? Vem, da je vse skupaj skoraj smešno, a je hkrati tudi nevarno.

Hujs kljub izgonu v Srbijo kot številni drugi Slovenci ni prijel za orožje oziroma ni stopil na stran upora proti okupatorju. Zakaj ni šel v partizane vsa ta leta med 1941. pa jesenjo 1944, ko je tiste kraje skupaj z našo vojsko osvobodila Rdeča armada?

Čeprav je bil Hujs letnik 1919, rezervni oficir topništva in zdrav, molči o tistih letih kot številni, ki jim je molk edini izhod v sili. Kakor da bi bil pred vsemi nami skrival ta najusodnejša leta. Šele po prihodu Rdeče armade in partizanov v Srbijo je bil mobiliziran v našo vojsko, niti takrat ni šel prostovoljno v partizane. Zatem je stopil v komunistično partijo. To kratko partizansko obdobje, partijsko članstvo in njegov poklic elektrotehnika so mu po osvoboditvi omogočili hitro napredovanje, pa tudi padce, dokler ni naposled ujel ravnotežja na sedanjem direktorskem mestu.

Drugi prekaljeni borci, tudi tisti, ki nismo imeli primerne srednje ali višje izobrazbe, smo izostrili svoje nagone in nekako le zavohali, kdo je kdo med izobraženci. Saj niso bili redki primeri, ko so se inteligentni in izobraženi dobro izkazali v vojnih in povojnih letih, ni pa manjkalo

preračunljivežev, ki so stalno nihali zdaj sem zdaj tja. Enako je bilo v delavskih in kmečkih vrstah; vsi smo krvavi pod kožo, ne glede na razredno pripadnost. Toda vzroki za to so bili različni: Industrijski in kmečki delavci smo šli v boj, ker nismo imeli zgubiti kaj razen močnika, lakote in negotovosti. Inteligenca pa je šla v boj, ker je globlje poznala krivice družbe in se zavedala, da v izkoriščevalski, zaostali družbi niti ona nima kaj iskati. Koristolovci, kruhoborci, strahopetci, lizuni iz vseh razrednih skupin so stopali na stran okupatorja ali pa so čakali kot skrivači. Hujs za leta med 1941 do jeseni 1944 res ni mogel povedati, kaj je bil, kje in pri kom, vsekakor pa ni bil po moji meri in tudi ne po meri mojih sotovarišev, ki smo bili pripravljeni dati na oltar domovine vse, celo svoje lastno življenje. Hujs je bil v tistih letih eden izmed osebkov, za katere smo pravili, da obračajo plašč po vetru: Včeraj so bili za kapitaliste, za gospodo, danes so za komuniste, jutri bodo nemara spet za gospodo ali celo za daljne Japonce, pač glede na to, kdo jim je prišel blizu in jim utegnil koristiti.

Hujs se je lotil tekmeča naravnost podlo in nizkotno. Sam ga ni hotel onemogočiti, pač pa je koval načrte, da v svoje umazane posle vključi še druge, dokler se ne ovedo. Glede strokovnosti, za trenutno zadovoljevanje moralno-političnih potreb družbeno-političnih skupin in klanov pa je bil na občini in v okraju upoštevan kot kader številka ena.

Lotrič, Primorec, je mladost preživel v večjem mestu na severu Italije, kjer je tudi dokončal srednjo elektrotehnično šolo. Nikoli ni omenjal, ali je bila njegova družina – kot številne primorske – pregnana v Italijo ali pa so se starši

v iskanju službe sami preselili tja. Kdor je bil prizadet, je na takšen ali drugačen način dal vedeti za vzrok svojega pregnanstva. Morda pa Lotrič o tem ni hotel govoriti; vrnil se je po osvoboditvi in če je to storil zavestno ali iz občutja simpatije do osvoboditeljev, je to povedalo veliko o njem. Kakor Hujs je tudi Lotrič nekaj ljubosumno skrival in se izogibal, da bi bil govoril o letih med 1941 do 1945. Bil je letnik 1920, torej tedaj najzrejši za vojsko, in čudno bi bilo, da bi bil vso vojno prečepel za zapečkom kje v severni Italiji.

Lotrič ni bil ne v partizanih ne v partiji. V prvih povojnih letih je veliko pomenilo, kdo je bil kaj, kje in zakaj. Gospodarstvo pa je zahtevalo vse kadre, celo tiste, ki so bili v sovražnih vrstah, samo da jim s pričami ni bilo mogoče dokazati zločinov. Nekateri so se izmotavali, da niso bili ne za eno stran ne za drugo in se prištevali med nevtralne. Lotrič ni hotel pokazati niti kakšne nevtralnosti; molčal je tudi o tem.

Stalno je imel pri sebi ali v predalu mize jedilno sodo in si z njenim uživanjem ob kozarcu vode lajšal želodčne bolečine. Strokovno je bil sposoben in na sodelavce je deloval umirjeno; po značaju je bil flegmatik in le v kritičnih trenutkih je imel kak koleričen izpad. Po značaju je bil pravo Hujsovo nasprotje.

Hujs je bil čudna mešanica med melanholikom in kolerikom. Zameriti se enemu ali drugemu pa je pomenilo isto, saj nobeden – kot večina ljudi – ni prenašal odkrite tovariške kritike, pa če je bila še tako poštena in koristna za oba in vse.

Hujs in Lotrič sta v povojnih kriznih letih, ko je primanjkovalo kadrov, še posebej v elektrotehnični

stroki, odgovarjala potrebam. Lotriča je večina sodelavcev spoštovala zaradi sproščene, družabne narave; nekoliko bolje so se počutili v njegovi družbi kot pa z vedno nekako potuhnjeno in prikrito Hujsovo »rihto«. Dejavnosti podjetja so vsekakor zadovoljevale potrebe časa. Teh zaslug prvim, začetniškim kadrom pri nas nihče ni mogel odvzeti, zato jim gre vsa zahvala. Kadar razmišljam o obeh v dobrem in slabem, to počnem vedno le zato, da bi se pri strokovno sposobnejših učil in skoz uspehe in napake naredil zaključke za boljši jutri.

Zdrahe med ljudmi so od vekomaj težke za usode posameznikov.

Od nastanka človeštva se to dogaja, prav gotovo se tega človeštvo še ne bo znebilo, veliko pa je že, če bo le kaj boljšega nastalo v odnosih med ljudmi. Od nekdaj pa vse do današnjih dni velja, da je zdraharstvo obenem tudi krčilo pot napredku, ne glede na žrtve.

Manj zdrah, manj žrtev in več novega, naprednega, boljšega: To je smisel in cilj.

Lotrič je užival večje zaupanje pri Vilmi, vodji računovodstva. Vilma, ki je bila po rodu tržaška Slovenka, je imela končano komercialno šolo. Zakaj so njeni starši morali iz Trsta, ni govorila. Preselili so se v Maribor. Vilma je bila v kraljevini Jugoslaviji zaposlena v knjigovodstvu pri tovarnarju privatniku.

Bila je letnik 1917 in prav tako kot Lotrič zakrknjeno samska.

V zasebnem življenju je malikovala svojega brata, ki ga je naša Varnostno-obveščevalna služba kot belogardista likvidirala skupaj z banom Natlačenom. V svoji sobi je

imela na steni obešeno bratovo sliko, vedno okrašeno kot kakšen oltarček. Povzdigovala in častila ga je kot mučenika.

Nisem vedel, kako se je sprijaznila z novo družbeno-ekonomsko ureditvijo. Očitno se je morala sprijazniti, kot večina njej podobnih. Pri Slovencih je bil že v starih časih privzgojen kult dela: Služba je pač služba, in človek se mora podrejati organizaciji dela in biti pri tem vesten, ne oziraje se na politično opredelitev in ureditev. Hujsa ni mogla prenašati. Kadar je po sili razmer le morala poslovno razpravljati z njim, je trzala kot razdražena kobila, kadar pride v njeno bližino kača.

Hujs mi je tožil, da mora od Vilme vse izvleči, pa vendar ne dobi ničesar, kar bi koristilo njemu, upravi in organom samoupravljanja. Tudi sam sem opazil, da Vilma skriva podatke in se pri Hujsu obnaša kot obtoženec pred preiskovalcem: Pove le tisto, kar je prisiljena povedati. Z Lotričem pa je razpravljala sproščeno, mu razlagala in predajala vse, kar je potreboval iz računovodstva. Toda kadar sem stopil v pisarno, je Vilma hitro utihnila, opustila vso sproščenost in odšla od Lotriča; očitno je bilo, da je zaupala le malo komu.

Računovodstvo je bilo vedno na tekočem, kar zadeva banko in druge službe, pa tudi sicer je bilo v podjetju vse zgledno urejeno, pri čemer si je vsakdo sam moral edinole analizirati podane podatke in si jih raztolmačiti, za kar pa je potrebna vsaj ekonomska ali komercialna izobrazba.

Čeprav se z Vilmino miselnostjo nisem mogel strinjati že po tako različnih svetovnih nazorih in po razredni pripadnosti, sva drug do drugega gojila spoštljiv odnos,

le vojna in vojne zdrahe so morale v razgovoru odstopiti prostor novim razmeram in potrebam.

Cenil sem jo kot osebo, saj je bila skromna, delovna in vestna, strokovno sposobna, v sebi pa je imela neko podedovano avtoriteto, ki je med delavci zbujala spoštovanje.

Značajsko in ko bi imela za vojni in povojni čas še primerno miselnost in strokovnost elektrotehnika, bi bila vsekakor najvzornejši direktor v našem podjetju. Kadar je hotel Hujs s svojo nekam čudaško zvedavostjo prodreti v kontne in stroškovne podrobnosti računovodskih postavk, je bil videti prav smešno.

Vilma mu je ob takih priložnostih znala dovolj odsekano reči: »Ne!«, in pri tem je tudi ostalo. Nekoč je zahteval, da bi računovodstvo zanj in za samoupravne organe pri vsakem strošku opisalo kdaj, kje, kam, posebno pa zakaj oziroma za kakšen strošek gre. Za to opravilo pa bi bilo potrebno še eno knjigovodstvo samo zato, da bi poučevalo Hujsa. Vsekakor bi bilo ceneje za podjetje in družbo, ko bi bil Hujs poleg elektrotehnične srednje končal vsaj še srednjo ekonomsko šolo. Vsaka stroka, vsaka šola zahtevata svoja leta, prakso, in to je nujno spoštovati. Hujs pa ni prav nič spoštoval ekonomske stroke; razen njegovega znanja v elektrotehnični stroki je bilo vse drugo tuje, skoraj nepotrebno. V tem smislu je bil izredno domišljav, zavedal se je časov, ko je družbi primanjkovalo kadrov in bil prepričan, da je v svoji skromni srednjetechnični stroki že samo zaradi povpraševanja po kadrih »bog in batina«, človek čez vse. V večini primerov se je znal

pretvarjati in delati pametnega, zato so se ga številni tudi bali.

Še meni, ki seveda nisem poznal vseh skrivnosti ekonomske stroke in knjigovodskih služb, se je zdelo neumno, kar je Hujs zahteval od Vilme, češ naj ga vse nauči med nekaj kratkimi razgovori, ki jih je načel, kadar se mu je pač zljubilo. Samoupravljanje, ki je nastajalo prav v tistih letih in naj bi bilo šola za vse delovne ljudi, je prav zaradi neznanja in pomanjkanja najodločilnejših podatkov sprva životarilo. Ni le Vilma držala vsega samo zase in ljubosumno skrivala pred drugimi, enako so ravnali Hujs, Lotrič in večina zaposlenih. Ne pustiti drugemu v bližino, je pomenilo, ohraniti si delovno mesto varno pred konkurenco.

Namesto analitične ocene delovnih mest, ki so jo v razvitih deželah že nekajkrat obdelali in uporabili kot novost, smo pri nas ostajali pri starem, s klasičnim zapiranjem v svoje kroge.

Vsak uslužbenec knjigovodstva bi bil moral po šolanju delati od nekaj mesecev do enega leta v materialnem knjigovodstvu, v knjigovodstvu osebnih dohodkov, v knjigovodstvu osnovnih sredstev, v saldakontih, blagajni in finančnem knjigovodstvu. Med morebitno bolniško bi bil tako kdo drug takoj sposoben nadaljevati povsem samostojno posamezno funkcijo. Pri nas pa je zaškripalo, če je na tem ali onem delovnem mestu zbolela ena sama oseba, ker sta samo ona – in morda še šef – vedela, kako in kaj; enako je bilo z direktorjem, tajnikom in vsemi drugimi pomembnimi delovnimi mesti.

S sebičnostjo in zapiranjem vase se ni mogoče podati v širše ustvarjalno družbo, ki je potem lahko kos drugim.

Kadar je Hujs pri Vilmi iskal podatke, da bi prodril v jedro računovodskih posebnosti, tistih podatkov ni želel zato, da bi izobraževal kolektiv, organe samoupravljanja in preproste delavce, kakor so zapovedovali klic časa in vsa sredstva javnega obveščanja. Nikakor ne. Hujsov cilj je marveč bil, da se dokoplje do vpliva nad knjigovodsko službo, saj bi bil tako v očeh tekmecev elektrotehnikov in drugih videti močnejši. Ko bi bila Hujsu merilo poslovanja zakonitost, se ne bi bil sam okoriščal z družbenimi sredstvi za osebne namene in bi tudi drugim ne bil dopustil raznovrstnih kraj in nepravilnosti.

Hujsu je šlo za to, da sam sebe oboroži z večjim znanjem za svoje, pa obenem tudi družbene koristi, to kot član partije uporabi proti kritikom kot vseznalec, vsemogočnik, pri tem pa zviška ukazuje svojim »tlačanom« v kolektivu po pameti in milosti. V prvi vrsti zase, družbo pa je moral ceniti že zaradi tega, ker je plačevala vse račune, tudi tiste zavožene.

Enako kot drugi sem se moral še sam mukoma dokopati do tega, čemu to ali ono v poslovanju. Kaj spada kam? Moral sem vljudno prositi ali celo uporabiti zvijače. Tudi ekonomska, komercialna tehnika ni padla kar z neba, pravzaprav ima daljšo zgodovino, celo iz pradavnine. Elektrotehnika pa je mlada in nova, kakor številne druge modernejše znanosti.

Ekonomija se je razvijala hkrati z nastankom in razvojem človeka in družbe. Kot tajnik sem moral skrbeti za kadre, za vse administrativne in vojaške posle v podjetju, pisati sem moral razne poslovniške, pravilniške, statute. Vendar so končno odločitev vedno bodisi sprejeli

ali pa odklonili direktor, njegov namestnik, vodje služb, včasih celo strokovni kolegij. Komunisti, člani partijske celice v podjetju so po direktivah iz Beograda s svojim vplivom navzdol ves čas imeli le idejno-vzgojno oziroma posvetovalno moč. Razpravljali so kakor v kakšnem klubu, od direktorja in drugih odgovornih v podjetju, občini, okraju in poslovnih skupnostih pa je bilo potem odvisno, kaj je bilo sprejeto.

Tu in tam se je na sestanku partijske celice kak komunist ojunčil in kritiziral ali hotel preprečiti razne tatvine in neumnosti, kako pa je bilo s tem potem, v realnosti, pa smo videli že pri šoferju. Še huje je bilo v rudniku živega srebra v Idriji, kjer sem sam skušal pisno preprečiti prave polomije, pa sem bil potem preganjan in doživel pravo polomijo.

Nekaj vpliva so nekateri komunisti le imeli; vsaj za vogali so skupaj z delavci udrihali čez nepravilnosti, šikan pa nihče ni klical nase sam od sebe in brez potrebe.

Tako sem tudi kot tajnik nagovarjal in naposled prepričal direktorja, da je sprejel v službo svakinjo Majdo, sestro moje žene. Računal sem, da mi bo nekoč lahko v marsičem pomagala in bom seznanjen z delom v knjigovodstvu. Pa sem se krepko zmotil, saj mi je to prineslo več škode kakor koristi. Ko smo Majdo sprejeli v kolektiv, mi namreč ni bilo znano, da so vsi računi s sorodnikom izstavljeni brez krčmarja.

Majda je bila rojena istega leta kot jaz, v NOB ni sodelovala, a je partizanom po potrebi pomagala, kakor je to počela tudi vsa njena družina. Pred tem je bila računovodja združenih gostinskih podjetij, kjer je imela

slabše dohodke. V knjigovodstvu je bila izredno delavna, marljiva, želela pa si je tudi vpliv, znanje in uspeh, saj je bila zelo ambiciozna.

Oče je bil invalid z majhno pokojnino, zato si je morala Majda poiskati zaposlitev z nedokončano gimnazijo, v praktičnem delu pa se je gnala in prekašala samo sebe in druge. Ni ji bilo žal nadur, noči, prostih dni, samo da je vse pripeljala do kraja.

Majdo je bilo tudi v našem podjetju čutiti povsod. Vilma je že nekoliko pešala, verjetno so ji bolezenske klice že onemogočale delo, ampak za njeno hudo bolezen v kolektivu še nismo vedeli.

Okrog sebe v knjigovodstvu ni imela prave osebe, ki bi ji bila lahko zaupala težje računovodske naloge. V Majdi je dobila neke vrste pravo namestnico. Kmalu ni mogla brez nje, pa tudi Hujs je začel dobivati od Majde podatke, ki jih pri Vilmi ne bi bil nikoli; le jaz nisem imel nobene koristi. Prepozno je bilo, ko sem spoznal ta napačen odбір, zadovoljen pa sem bil, da je bila oseba, ki sem jo sam predlagal, v podjetju zelo uspešna.

Že v partizanih, sredi vojne smo si govorili, da so sorodniki, prijatelji in sosedje prej v napoto kot v korist, pa tudi v službi, v miru je rado tako.

Sedem mladih elektrotehnikov, domačinov s Tolminskega, ki so prišli iz prve srednje elektrotehnične šole v Ljubljani, je imelo skupaj z direktorjem in njegovim namestnikom svoj strokovni kolegij, na katerem so razpravljali o glavnih tehničnih dejavnostih v podjetju. Nekega dne sem opazil brata dvojčka elektrotehnika, kako se spuščata po klancu z novim motorjem,

stopetinsedemdesetkubičnim Tomosovim iz Kopra, in to s praznimi gumami. Opozoril sem ju, da je to kriminal, pa sta le debelo gledala, zijala in se niti opravičiti nista hotela. Mladost je norost, in tudi pri izšolani mladini velja, kar je rekel Walt Disney: »Z mladim in starim človekom je isto kot z mladim in starim tigrom. Ko gre prvič na lov mladi tiger, pobije tudi do sedemnajst srn, poje pa samo eno. Te strasti sprošča zato, da si pridobi izkušnje. Kadar pa gre lovit star tiger, ubije le eno samo, kolikor mu je pač potrebno za prehrano.«

Mladi kvalificirani delavci elektromonterji in elektroinštalaterji so prihajali z Elektrogospodarske šole v Cerknem in dopolnjevali stare kadre, ki so delali še za časa Italije. O starih kadrih elektrotehnične stroke še iz fašistične Italije ali kraljevine Jugoslavije bi kdo, ki je njihovo usodo poznal bolje kakor jaz, lahko napisal posebno zgodbo. Sam sem prišel v dejavnost elektrogospodarstva prav v času, ko je tekla zamenjava med staro, predvojno in povojno generacijo. Zelo dobro se spominjam starejših delavcev, saj so se že po zunanosti ločili od novincev. Od sonca, dežja, snega, vetrov in ledenih, strupeno hudih zimskih razmer so imeli še zlasti na obrazu, po rokah in delu prsi pod vratom opazno razbrazdano kožo.

Ti ljudje so prestali tudi vse gorje prve in druge svetovne vojne, nekateri so trpeli huje, drugi manj. Velika škoda je, ker odhajajo v pozabo kot spomin na težke čase pred vojno, med njo in prva leta po njej.

Starejši delavci in tisti iz srednje generacije so tako rekoč orali ledino. Prenos, vzdrževanje in razdeljevanje električne energije pač tečejo podnevi in ponoči, brez

prestanka in v vseh letnih časih. Okvare na napravah pa so najpogostejše v slabem vremenu, neurju, obilju padavin in pozimi, ko so pogostni še snežni viharji, zameti in poledica. Nič bolje ni v poletni vročini, v sopari, ko se ne da dihati, delavec pa se mora riniti skoz gosto grmičevje, plezati po skalovitem terenu, vlačiti drogove, kopati jame, postavljati drogove ali napenjati žice prek globač in po drčah. To zahteva še krepkejše mišice in naprezanje kot pri gozdnih delavcih, drvarjih ali koscih, za katere se po navadi govori, da opravljajo zelo težavna dela. Delavec pri elektropodjetju mora biti hkrati drvar, sekač, železokrivec, kovač in mojster vseh podobnih težaških del. Pri njem morajo biti združeni mišična moč (biti mora v prvovrstnem zdravstvenem stanju), pogum in pamet.

Za stare delavce je bilo v njihovi delovni dobi pogosto edino prevozno sredstvo pešačenje ali bicikel, ki ga je neki delavec v šali imenoval »motor s pogonom na mineštro«.

Uporabljali so tudi stare, izrabljene, odprte in razmajane poltovorne ali tovarne avtomobile in avtobuse.

To so bili zelo težki časi; hoja in prevozi so bili zamudni. Delavci so bili premočeni do kože, prezeblji, brez učinkovitejših zaščitnih delovnih sredstev, skrajno slabo oblečeni ter brez najosnovnejših sredstev za delo in prvo pomoč. Takšno je bilo njihovo delovno obdobje. Številni so prezgodaj zboleli za revmatizmom in šli v invalidski pokoj. Kakor pri težakih v rudniku je bil tudi pri elektrotehničnih delavcih na terenu pogost

spremljevalec alkohol, in to najnevarnejše pijače: žganje, rum, konjak, v povojnem pomanjkanju pa celo pijače, narejene iz samega špirta – *geruš*.

Do kože premočeni in prezebli delavec si je pač v sili privoščil žganico, da ga je nekoliko pogrelo vsaj znotraj.

Po osmih, devetih povojnih letih se je z letom 1953 začelo počasi oživljati tudi elektrogospodarstvo na terenu. Dane so bile prve možnosti za izobraževanje. Vse stare delavce smo prav tistega leta začeli pripravljati, da so s skrajšanimi tečaji prišli do stopnje kvalificiranega delavca, s čimer so lažje hodili v korak z novimi zahtevami za dosego višjih tarifnih postavk. Tako tudi z upokojitvijo niso utrpeli prevelikih krivic, ki zanje sami niso bili krivi, ko pa stare družbe niso skrbele zanje skoraj nič – ne v zaščiti ne pri kvalifikaciji ali pri prenočevanju in prevozih.

Vendar je bilo vse novo šele v povojih. Mlade elektrotehnične delavce je čakala prav tako težka naloga kot stare. Krog dela se je zelo razširil, gospodarstvo je iz dneva v dan zahtevalo več energije in to kvalitetne. Vse to pa je terjalo pospešeno obnovo in gradnjo novih prenosnih naprav, daljnovodov, trafopostaj in nizkonapetostnega omrežja po vsem širnem terenu. Tudi mladi so morali za delo zastaviti svoje lastno zdravje.

Čeprav so začeli prihajati novi lahki in težki motorji pa nekoliko boljša zaščitna delovna sredstva, so vožnje po terenu delavcem še vedno načenjale zdravje. Delavska večina se je še zmerom vozila na odprtih poltovornih in tovornih prevoznih sredstvih, kot živina. Delavci so spali na terenu premočeni, prezebli v senikih in neogrevanih

prostorih, njihova prehrana je bila neurejena, pri čemer je še zlasti trpela gradbinska vzdrževalna skupina, ki je v mnogočem živela slabše kakor vojska. Res je, da so bili v skupini zvečine utrjeni hribovci iz tolminskih in idrijskih krajev, toda človek vendarle ni narejen iz jekla. Izobraževanje starih delavcev, zavzemanje za boljše delovne pogoje in podobno je bil pogost predmet razprav na sestankih, sejah, zasedanjih, in tudi sam sem porabil za to veliko neplačanih nadur, samo da so bile zadeve kolikor toliko urejene.

Spori med delavci

Kadar sem v poletni vročini obiskoval delavce okrog Bovca, visoko nad trdnjavo Kluže, ko so delali na terenu tako rekoč v Alpah, na strminah in padinah, sem opazoval, kako so si radi prikrojili kože ubitih strupenih kač in jih potem nosili s seboj kot trofejne pasove.

Ubijali so jih pač, ko so bili sredi skal in grmičevja v stalni nevarnosti, da jih ne ugriznejo. Vsega hudega vajenega me je pretreslo, ko sem videl, kako živijo delavci na terenu. Pozimi so v Godoviču spali, kuhali in počivali kar v zapuščenem seniku ali v kakšni podrtiji. Vsa lepota Julijskih Alp in hribovja okrog Idrije je zbledela ob pogledu na te nesrečnike. Medtem so sredstva že marsikje po nepotrebnem razsipali, po državi pa se je razpasla nova, samopašna, zapravljiva »raja«, ki je sama malo pred tem prav tako zlezla iz delovnih oblek in poznala delavski način življenja. Zdaj si je nadela bele rokavice stare gospode, z druge strani pa so bodle v oči bedne razmere revnih množic, ki bi si bile združene po pravici lahko izbojevale in uredile marsikaj na bolje že tudi takrat.

Po letu 1954 se je v vsej državi začela spreminjati politika osebnih dohodkov. Za prva povojna leta je veljala politika bolj ali manj enakih dohodkov tako za inženirja in tehnika kakor za delavca, kar je bilo preneseno iz izkušenj Pariške komune in iz Stalinovih časov v Sovjetski zvezi. To se je imenovalo uravnilovka ali politika

enakih želodcev, enakih pravic in dolžnosti. Dotlej je imel priden delavec garač približno enak dohodek ali urno postavko kot lenuh in kavarniški kvartopirec.

Udarništvo, pohvale, plakete ali kakšne drobne materialne nagrade ljudi niso več pritegnile. V naši državi so spet začeli posnemati te ali one reči iz kapitalističnega sveta, a seveda zelo po malem, ker bi bili protesti prehudu. Tito je te spremembe pozneje imenoval takole: »Posnemati moramo dobre strani kapitalizma.« V tistih časih pa ne Tito ne Kardelj niti drugi voditelji niso omenili, za kaj gre, temveč so neprestano ponavljali, da Jugoslavija išče posebno pot v socializem, ki ni nujno »niti vzhodna niti zahodna«. V zunanji politiki so močno poudarjali boj za mir in prijateljstvo med narodi oziroma med vsemi ljudmi dobre volje.

V vrhovih partije so se že razraščala nesoglasja med posameznimi voditelji; tako si je Milovan Đilas, eden izmed glavnih mislecev partije želel, da bi bila Jugoslavija krenila nazaj na pot drobnega kapitalističnega proizvodnega načina, podobno kot na Madžarskem, kjer se je razvijal nekakšen drobn kapitalizem, drugo pa naj bi bilo še naprej državna socialistična lastnina. Zagovarjal je, da je socializem nastal v nerazvitem predelu sveta, na periferiji, in da nima pogojev za prevlado, dokler se najprej ne premaknejo stvari v razvitem svetu. To je bil poziv k vrnitvi, pri čemer bi bili imeli sovjetski voditelji v rokah glavno potrdilo, da so imeli prav.

Tito je pri tem poudaril, da je Đilas v zmoti: Njegova predvidevanja se utegnejo nekega dne morda celo uresničiti, a za tovrstne spremembe je veliko prezgodaj.

Kadar koli so kakšnega voditelja ali osebo izključili iz družbe in ji vzeli javne funkcije, jo celo zaprli ali ji omejili prosto gibanje, vselej je bilo to pospremljeno z razpravami v časopisih, sklepi in vsemi obrazložitvami. Toda odstranjena oseba ni imela nikdar možnosti, da pove vse svoje misli, da se javno brani pred ljudstvom ali pred bolj ali manj neodvisnim sodiščem. Vse se je vedno končalo tako, da so imeli prav samo voditelji in njihov krog, posameznik pa je bil ožigosan kot črna, garjava ovca. Prej je bil še najbližji Titov sodelavec, denimo, potem pa kot zavržen poulični potepuški pes.

Ljudstvo pa je bilo zadovoljno s tem, da so voditelji še enkrat rešili revolucijo, narodnoosvobodilno stvar ter izgradnjo socializma in komunizma pa ubranili pred notranjimi in zunanjimi sovražniki.

Zato so Tito in Kardelj in vsi, ki so se smukali okrog njiju, veljali za velike, nezmotljive mislece, heroje, ki so že kdo ve kolikič rešili izgradnjo socializma in komunizma.

Vsem pa tak način izgradnje ni ustrezal, saj so si vse glavne zasluge vedno prisvojili le ena oseba, morda dve in še peščica okrog njih. Vse trpljenje partizanov, ljudstva, vse žrtve, petinpetdeset milijonov ljudi, ki so padli v drugi svetovni vojni in revoluciji, od tega milijon sedemsto tisoč samo v Jugoslaviji, vse to je bilo prikazano zgolj kot kulisa, španska stena, da bi bili tisti, ki so padli, lahko srečni, ker so padli za stvar, ki si jo lastijo novi veliki voditelji socializma. Preživeli borci pa so lahko srečni, ker se najdejo na proslavah, na katerih jim voditelji govorijo, kaj vse je za graditev socializma in komunizma nujno, najnujnejše in najpametnejše. Sto tisoči so na proslavah

s ploskanjem pritrdjevali, da so kot množica srečni in presrečni in vedno ob strani voditeljev.

Mene je – morda kot Primorca – vse to toliko bolj žulilo in se s tem nisem mogel nikdar sprijazniti. Vse me je spominjalo na otroška leta 1934–41, ko so nas v šoli učili skoraj enako, namreč da Mussolini in fašisti že vedo, kaj je prav in kaj narobe, saj so oni vendar »bog in batina«. Zganjali so nas na trge in športne proslave, kjer so bile podoba in razdelitev vlog vedno iste. Uboge ovčke naj se le urijo, da postanejo levi: Posnemajo naj velikega Mussolinija in fašizem. Izkazalo se je, da je bila vsa stvar okrog Mussolinija in fašizma hiša v oblakih, hiša iz kart, ki se je sesula v prah ob prvem pišu vetra.

Kljub temu sem se zavedal, da ni poti nazaj; družba mora naprej, tako da velja podpirati vse tisto, kar vodi v boljši jutri. Zame je bilo v letu 1954 zlasti pomembno, da se učim in oborožim z novim znanjem. Moj glavni cilj je bil, da se dokopljem vsaj do srednje strokovne izobrazbe.

Mučno mi je bilo poslušati očitke mladih elektrotehnikov, s katerimi so obkladali borce. Mladi so se namreč kar javno oglašali: »Nehajmo že s temi partizani, dovolj je tega!« Časopisje in druga sredstva javnega obveščanja so tudi že pisala temu podobno. Ne več geslo:

»Junakom borbe naj slede junaki dela!« ampak novi klici:

»Junakom borbe in junakom dela naj slede junaki s srednjo in višjo izobrazbo, kvalificirani in visokokvalificirani delavci, izšolani ljudje!«

Brez znanja, zlasti pa brez šol, diplom in spričeval naenkrat ni več šlo, tako da je vse drugo postalo

nepomembno. Zato sta direktor in strokovni kolegij določila merila nagrajevanja, kolikor so jima dopuščali zakoni, samoupravni organi, upravni odbor, delavski svet in razne komisije pa so potem le pritrdjevali tem odločitvam. Sporov pa je bilo vseeno precej.

Z najvišjih vrhov iz Beograda prek Ljubljane, okraja in občine Tolmin je prišlo zaukazano, kolikšni naj bodo razponi osebnih dohodkov med nekvalificiranimi, kvalificiranimi in visokokvalificiranimi delavci in kolikšni med nižjimi, srednjimi ter višjimi uslužbenci. Vse podrobnosti razen nekaj gibljivih delov nagrad, ki naj bi jih bili v kolektivih določali od primera do primera in do predpisane višine, so bile določene.

Sam sem bil presenečen, da je kaj takega sploh mogoče, namreč da se kdo ukvarja z množicami, jim ukazuje, kaj je prav, kaj narobe in kako naj delajo. Tudi inženirji, direktorji, večina kulture in izobraženstva po novem trobijo, da je to edino prav in koristno, prej pa sta bili koristni uravnilovka in zavest. Isti ljudje so spet trobili v isti rog: Gorje, če je kdo omenil kaj drugega, tudi visoki izobraženci. Imeli bi ga bili za škodljivca, ga preganjali, kaznovali in odstranili. Kar rečejo oni na vrhu, je sveto, edino veličastno in prav.

Razpon pri kvalificiranih delavcih je bil tudi po odpravi uravnilovke in politike enakih plač sprva izredno malenkosten.

Pripetilo se je, da so direktor, strokovni kolegij, upravni odbor, delavski svet ali komisija starejšega kvalificiranega delavca ocenili s tarifno postavko štirideset dinarjev na uro, njegovega sotovariša, prav tako starega

kvalificiranega delavca, pa z enainštiridesetimi dinarji na uro, kar je bilo toliko kot nič. En sam skromen dinarček na uro, pa vendar. Čeprav sta bila oba delavca leta in leta soborca ali tovariša aktivista v letih nadčloveških preizkušanj, sta si skočila po tej komaj opazni razliki v razdelitvi dohodka v lase. Še huje pa je bilo med drugače mislečimi, na primer med bivšimi borci in belogardisti ali pa skrivači ter ljudmi raznih drugih nazorskih pogledov na svet.

Dobro se spominjam, ko je neki naš delavec stopil v pisarno z novo oceno štirideset dinarjev na uro in dejal vpričo direktorja in več navzočih: »A tako, meni štirideset na uro, sotovarišu pa enainštirideset! Oba sva si bila doslej v vsem enaka, pa veste, kaj dela sedaj prav ta čas oni z oceno enainštirideset dinarjev na uro? Kar pojdite pogledat! S svojo skupino delavcev leži v senci dreves zadaj za vasjo Žabče. Doma kosijo in pospravljajo seno, zato so v službi utrujeni. Prepričajte se sami; samo deset minut hoje je do tistih dreves, če mi ne verjamete. Že lep čas to počno, v delovni nalog pa napišejo osem ur za popravilo omrežja. In tehnični in upravne službe to lepo kontirajo. Tako se pa ne bomo šli!«

Delavec ni prišel zahrbtno tožarit, da bi bilo to ostalo prikrito, prignale so ga namreč ogorčenje, zavist, lakomnost zaradi krivične ocene enega samega dinarja razlike na uro. Prišel je, da bi bil javno razkrinkal krivico; ne le sotovariša, celo skupino je ovadil, kar v odnosih med njimi seveda ni ostalo brez posledic, saj je vedel, da tehnično in administrativno osebje ne bo moglo molčati ob razgaljenosti in da bo prej ali slej znano, kdo je vložil prijavo.

Prvikrat v življenju sem bil soočen s čim, kar me je močno pognalo k vsem bistvenim vprašanjem, s kakršnimi se sooča človeštvo. Ne zaradi uravnilovke in nove delitve dohodkov, pač pa zato, ker je mogoče pri delavcih, kmetih, izobražencih, v vsej družbi in človeštvu izzvati zavist ter kupiti zavest z enim samim dinarčkom več ali manj na uro. Kaj bi šele bilo pri sto tisoč dinarjih razlike in tako naprej!

V kapitalizmu to deluje že stoletja kot nekaj samo po sebi umevnega; milijoni ubožnih se upirajo, toda stvari tečejo naprej, stavkajo le zato, da bi jim gospoda primaknila kakšen dolar, marko ali liro več za pokrivanje življenjskih stroškov, ne stavkajo pa zato, da bi zrušili stari svet in zgradili novega, pravičnejšega. Stavkajo le zato, da bi jim gospoda dala drobtinico s svoje mize. Kakšna neumnost in ponižanje, ubogo človeštvo!

Pa smo pri nas mislili, da smo s svojim novim družbenim redom odkrili kdove kaj, zmagali, obrnili stran človeške zgodovine. Ničesar od tega, devet let po vojni je vse to samo še dremalo, spalo, bilo skrito pod pepelom. Pri enem samem dinarju razlike pa je privrelo na dan in zagorelo v kresove.

To ni bil osamljen primer, postal je vsesplošen pojav, kot nekaj samo po sebi umevnega: Prijava, izdaja, pritožba, opravljanje zaradi enega samega dinarja, in to javno, ni več vznemirjalo ali motilo nikogar. Spomnil sem se na Gantarja iz Dolj, na druge belogardiste, fašiste, izdajalce vseh vrst, ki so zaradi ene same samcate in piškave ugodnosti stopili na stran cerkve, okupatorja. Če je to tista »dobra stran kapitalizma«, ki se napoveduje,

potem se ne piše slabo le nam, pač pa vsemu človeštvu.

»Deli in vladaj,« staro geslo antičnega Rima ni več zadostovalo, zato so dodali še staro geslo »denar je sveta vladar«.

Moram priznati, da se delavci, kmeti in intelektualci celo v kapitalizmu ne pustijo tako poceni kupiti od gospoda kot pri nas. V kapitalizmu zahtevajo vedno krajši delovni čas in druge ugodnosti. Z najvišjega vrha v Beogradu do Tolmina ukazujejo in uspejo čez noč. To je socializem v stari kapitalistični preobleki, mi pa plešemo, tako kot nam godejo z vrhov.

Ni le kapitalizem grobar samega sebe, tudi socializem si koplje svoj grob, saj si ni sposoben izmisliti kaj uspešnejšega, pravičnejšega, ampak smo prisiljeni iti v kapitalistično ropotarnico po nekaj, za kar smo mislili, da je že preseženo in neučinkovito. Ali to pomeni, da je šel ves naš boj, vse naše besedičenje in odpovedovanje od leta 1941 do tega povojnega leta 1954 v nič in moramo spet po navdih, po zgled nazaj za več kot celo desetletje in v kapitalizem? Koliko časa je steklo v prazno, dodali smo še eno desetletje zaostajanja v tekmi s tehnološko bolj razvitim in nevarnim svetom, ki nas obkroža ... Se bo vse to znova ponovilo, bomo nekega dne spet še bolj na psu v primeri z drugimi, ko bomo morali v obrambo za svoja lastna življenja oboroženi s kamni, vejami, primitivnim orodjem? Kdo bo za vse to nosil odgovornost? Kot vedno pač ljudstvo, tisto, ki plača vse neumnosti tako vodilnih kakor svoje lastne. Na vrhu so potegnili še nekaj iz antične rimske krame: »Kruha in iger.« Množice tulijo na stadionih za žogobrcarji, to je vse.

Delavci, kmetje in poštena inteligenca, ki so toliko pretrpeli, prekrvaveli v medsebojnih obračunih, vojnah in revolucijah, so se zdaj pripravljeni prepirati za eno samo, v zgodovini že zdavnaj obglodano kost, za dinarček, in to še kako resno, bodisi javno, za hrbtom, ali kakor koli že, ko da bi šlo za biti ali ne biti. Tudi socialistični in komunistični voditelji od najvišjega navzdol nameravajo igrati na isto staro lajno. Siromašnim kruha in iger, sebi kraljestvo vseh dobrin, samopaštvo, prav vse kakor v starem Rimu, da zveni kot klic iz pradavnine.

Nikdar se nisem strinjal z lenuhom, kvartopircem, kockarjem, nisem pa se navduševal niti nad garačem – človeštvo si mora poiskati pametnejšo pot. Pravično, pametno bi bilo, da bi na enem samem kvadratnem kilometru obdelovalne površine zemlje živelo planirano, načrtovano število ljudi. To bi lahko uredila Organizacija združenih narodov ali kakšen podoben, vendar učinkovit svetovni zbor. Jugoslavija ima, recimo, veliko kvadratnih kilometrov obdelovalne površine zemlje, na njej pa živi okrog dvajset milijonov ljudi; Italija ali kakšna druga država z manj obdelovalne površine pa premore sedemdeset ali več milijonov ljudi z izseljenci vred. Nisem za to, da bi tudi Jugoslavija imela na svoji površini sedemdeset milijonov prebivalcev, nasprotno, sem za to, da bi Italija in druge podobne države počasi in previdno skozi desetletja omejevale rojstva, zmanjševale prebivalstvo na dvajset milijonov. To bi lahko storile same ali pa s pomočjo vse svetovne skupnosti, z združenimi silami.

Ne gre samo za to, da vse breme pade na žensko, problemi pa se rešujejo s splavi, kar je hud, težak zločin.

Veliko bi se dalo doseči že s stalno propagando, z nasveti, pomočjo, zavestjo, z odpravo bedastih lokalnih in svetovnih spopadov, z odpravo sredstev za oboroževanje in neumnosti, ki jih srečamo na vsakem koraku.

Ta sredstva bi kazalo porabiti za svetovno zdravstveno prosvetljenje množic. Svet smo dolžni spreminjati, da ne bo on nas, kar bo neprimerno huje. Demografska eksplozija lahko povzroči človeške milijarde trpljenj, mučenja, bede in moritev, to je zločin zoper samega sebe, ki ga gledamo na svoje lastne oči v Afriki in drugem nerazvitem svetu.

Ali je res, da lopovu verjame in ploska ves svet, tisti, ki ne zna in ne more biti lopov, pa gre na vislice?

Nič ni nemogoče; nemogoče ne obstoji. Če je mogoče, da lahko ena sama oseba oziroma nekaj ljudi povzroči medsebojne spore milijonov z najnižje odmerjeno vsoto denarja ali pa jih pobota z uravnilovko, potem zavest milijonov ljudi ni vredna niti piškavega oreha; z njo lahko kdo počne, kar se mu zljubi.

Kaj je šele z zavestjo delavskega razreda, ki je povrh neosveščen, neizobražen, nerazgledan in nerazsoden!

Ni mogoče, da milijoni sprejemajo vsako ponujeno igro vrhov, če jo le sprožijo o pravem času. Saj človeštvo ni le igrača za preganjanje dolgčasa ... Smo nemara res vsi skup le na smrt obsojeni in se nekateri dvigujejo nad človeštvo zgolj zato, da vso to igro napravijo še grozovitejšo?

Kot voditelj tako imenovane graditve socializma bi ubiral kakršno koli, še tako nevarno pot samo zato, da bi poiskal kakšen izhod, rešitev, in bi se ne spuščal tako

nizko, v grozovite avanture, kot so vojne in revolucije, potem pa bi se čez eno desetletje vrnil na staro pot, na tisto izpred vojne in revolucije. To bi bilo hujše kot izdaja, to bi bilo že skrajno umobolno.

Kdor je lopov, temu zaupa ves kolektiv

V katero koli smer greva z Mojco v urah sprostitve na sprehod, naletiva na zgodovinske spomenike in obeležja dogodkov iz preteklosti. Na nekatere ljudi mogoče to ne vpliva nič, mene pa vedno znova sili k razmišljanju; morda je tako zaradi strahot vojne, ki sem jih v mladih letih sam preživeljal, lahko pa, da je v meni kaj, česar si niti pojasniti ne znam. Kdo ve, kaj tiči globoko v nas! Mojco ali domačine rad poslušam, ko govorijo o vsem, kar vedo povedati tako iz ustnih kakor iz pisnih izročil stare in novejša zgodovine Tolmina in bližnje okolice.

Na Ločah pri Tolminu je veliko, precej zapuščeno avstrijsko pokopališče iz prve svetovne vojne. Na Kozlovem robu je grad v razvalinah, ki nemo priča o dogajanjih v srednjem veku. Ob Soči je velika grobnica, v kateri počivajo madžarski vojaki iz prve svetovne vojne. V Brunovem drevoredu stoji spomenik padlima partizanoma. Kolovrat, Vodil vrh, Mrzli vrh, Rdeči rob, Kobilja glava ... so polni pomnikov tako iz prve kot tudi iz druge svetovne vojne.

Morišče, ki so ga uporabljali belogardisti in Nemci v okolici Doma Petra Skalarja ob sotočju Tolminke in Soče, okolica Julijskih Alp ..., vse to se ponuja očem sprehajalca, ki se le nekoliko oddalji iz Tolmina in poda v ožjo okolico.

Kdor biva ali pride v Tolmin in si tu izbere kraj za delo in počitek, pa če je le nekolikanj razmišljujoč in

čuteč, se nujno sooča s tem, kot sem se sam. Zame je Tolmin z okolico pomenil najprej izredno lep kraj, pravi turistični raj, takoj zatem pa zgodovinski prostor, saj se tu ponuja marsikaj kot na pladnju: od tolminskih kmečkih uporov, puntarjev v srednjem veku, do dveh usodnih svetovnih vojn. Da ne pripovedujem o doživetjih od Idrije, Cerknega do Predila, Mangarta, Trente in po Baški grapi do Petrovega Brda ter Kobarida in krajev ob Soči. Posebno slovijo po opisih iz prve svetovne vojne, kakor jih je podal slavní pisatelj Ernest Hemingway, ki je v svojem romanu *Zbogom, orožje!*, po katerem je bil posnet tudi film, te kraje predstavil širšemu svetu.

Ti izredno lepi kraji naše domovine, ta izjemna pestrost zgodovine, strnjena na tako majhnem prostoru, je vplivala name ne le pri pisanju, pač pa tudi v službovanju. Celo v odnosih med ljudmi v podjetju, kjer sem služboval, ob veselih dogodkih ali navadnih pogovorih, celo med kočljivimi in spornimi zapleti med osebjem, vedno sta prevladovala prva dva najmočnejša vtisa – lepota kraja in stvarna zgodovinska dogajanja okrog mene v Tolminu. To me je sproščalo in bogatilo hkrati ter v urah stiske dajalo volje in poguma.

Vedno, kadar so se zapleti v podjetju tako zaostрили, da so obračuni kar viseli v zraku, sem se spraševal, zakaj in čemu bi se spuščal v te vsakodnevne človeške intrige, ko pa je tu v Tolminu že sama zgodovina dovolj očitno izpovedala, kako neumne so človeške razprtije in kakšne nepotrebnosti prinašajo. Nekoč so menili, da se brez gradov, cerkva, nasilja, oholosti, biča, grofov in tlačanov ne da živeti, toda čas je vse to pomendral pod nogami, in

danes na razvalinah gradov rastejo trnje, koprive in vsa gozdna podrast, kar očitno priča o tem, koliko močnejše, trdnejše od človeško nepopolnih muh časa so navadne trave in narava. Kar traja še toliko stoletij, navsezadnje ne pomeni nič. Veliki napori, upi, ureditve minejo, zob časa jih izbriše, kakor da bi jih nikdar ne bilo, in čez čas prevlada narava. Človek pa hodi naokrog, opazuje spomenike in nemo opazuje norost, nesmisel svojih prednikov. Enako je z bunkerji, vojaškimi utrdбами, grobišči in obeležji nekdanje slave in veličine; zob časa bo vse izničil, izbrisal, tako da popotnik, ki bo nekoč prispel na njihovo mesto, na lokacijah sploh ne bo več našel pristne podobe, kot jo za zdaj še mi, ljudje tega trenutka.

Morda bo obstal kak trdnejši spomenik, sem ter tja kakšna knjiga, ki bo človeka izzvala k vprašanju, kot nas danes izzivajo stari vek, nastanek človeštva, nesmisel Egipta, njegovih piramid, nesmisel Aten, Rima, srednjega veka ali celo že novejše zgodovine.

Le politiki in kulturniki, gospodarstveniki in drugi, ki si iz zgodovine kujejo razne ugodnosti, uporabljajo te zadeve in jih vedno znova prirejajo za svoje potrebe, dokler ne bo minilo še to, saj se vse na tem svetu nedvomno spreminja in dobiva povsem nove pomene.

Včasih se mi dozdeva, da sem se rodil pod napačno zvezdo. Koliko ljudi je, ki so si po vojni znali s političnimi zvijačami urediti nekakšen mali, goljufovi, lažni svet in raj zase, za svojo družino; zasedli so lepe privatne ali družbene hiše, posestva, in si jih lastijo zase, obdani z betonskimi, železnimi ali lesenimi stebri, žicami in psi

čuvaji; vse je videti, kakor da se bo ta začasna lastnina spremenile kar v trajno.

Leta 1947 je bila izvršena nacionalizacija, leta 1954, torej le sedem let pozneje, pa si skoraj vsi najvišji voditelji in režimski psi že prizadevajo za nekaj nad- in naj-, vsekakor več od nas navadnih, preprostih ljudi. To se lepo vidi po njihovih luksuznih, udobnejših vozilih. Ljudje se razkazujejo kakor včasih s kočijami in kar tekmujejo za vpliv in za moč, že na napetih obrazih se to vidi, ko so pogledi uperjeni mimo človeka ali kar skozenj, s čimer dokazujejo svoje prave namene. S službenimi avtomobili se vozijo za privatne namene, kot da mi, navadni državljani, nismo toliko pametni, da ne bi vedeli, kaj to pomeni.

Samo direktorju Hujsu bi se bil moral klanjati in mu pritrjevati, pa bi bil dobil marsikaj. A dokazal mi je, da je ni lopovščine, ki bi ga bila ustavila, kadar se osebno, kot direktor, ki mu je država zaupala vodenje podjetja, ne počuti ogroženega, in to se je videlo tako v zgodbi s šoferjem kakor z Lotričem in drugimi.

Bolj zares kakor v neposrečeni šali mi je že dal ustno vedeti, da kdor ne tuli z volkovi, ga ti zagotovo požrejo. Vendar se pod takšnimi pogoji in za tako nizko ceno nisem prodal nikoli v življenju. Marsikaj me je izučilo že v otroških letih, še zlasti pa med vojno in po njej, tako da sem znal razločiti, kaj je prav in kaj je narobe svet. Zanimivo pa je, da Hujs ne bogati, videti je, da ga je strah posledic, zato se strogo drži povprečnih družbenih grehov.

Za tri preurejena stanovanja, ki so bila dograjena v starih prostorih nad skladiščem v Zalogu poleg uprave

našega podjetja, se je razplamtel težak boj. Direktor Hujs je tudi pri tem pokazal, da zna biti zviti do vsakogar. Izigrava ljudi v stiski, in čeprav je to stvar komisije, se še kako vmešava. Ni mu dovolj, da ima po zakonih posebna pooblastila s strani države, režima, da ga ščiti vsa družbena nadstavba: Uprava državne varnosti, milica, sodstvo, politika, marveč se je razdor še med prosilce za stanovanja, jih hujska drugega zoper drugega, si išče zaveznike in odkriva sovražnike, kot da bi živel od sporov in opravljanja, da potem lahko ribari v kalnem. Pri tem se prav cinično smehlja, ko navija zdaj za enega zdaj spet za drugega človeka v stiski, kot bi bila to nekakšna igra za preganjanje dolgčasa v slogu človek, ne jezi se! Odkar se je vrnil z vojaških vaj, je bil v svoji podtalni hujskaški dejavnosti še agresivnejši.

Med stanovanjskim vprašanjem mi je dal v upravi še kako nazorno vedeti, kako me sumi, da sem se v njegovi odsotnosti navezal na Lotriča in njegove somišljenike. Sumi me, da sem Lotriču pomagal splesti zahrbtne mreže zoper njegov še neutrjeni direktorski stolček. Pa nisem prav v ničemer navijal ne za Lotriča ne za Hujsa, oba sta mi bila namreč po značaju tuja. Ljudi sem že toliko spoznal, da nisem videl nobene koristi, pa če bi se bila zvrstila na Hujsovem ali Lotričevem mestu cela parada vodilnih. Toliko sem v življenju trpel, da so se mi vsakršne zahrbtne spletke gnusile.

Hujs je prišel s svojimi sumničenji že tako daleč in pokazal do mene prikrito, pa vendar opazno sovraštvo, da sem bil prisiljen takšno obnašanje prekiniti. V nekem razgovoru, povezanem prav s stanovanji, sem mu dejal, da

naj bo brez skrbi, če zazna še tako malenkostno zahrbtno obrekovanje zoper mene. Tole pa bova razčistila na štiri oči, in če že sumi koga, glede spletkarjenja in sovraštva, potem naj ve, da si želim samo tovariških, čistih računov, ki omogočijo, da smo potem lahko dobri prijatelji.

Moje odkrito dejanje pa je Hujs razumel kot šibkost. Še več, kot strah, da sem se vrnil med upornike v upravi in da se zdaj opravičujem. Ni minilo še niti eno leto in že mi je pretila nevarnost, da mi tudi ta zaposlitev splava po vodi.

Da je to res, sem spoznal prav pri stanovanjskem vprašanju.

Hujs mi je naravnost škodoval pri prošnji; zagovarjal je druge prosilce, ki so bili v manjši stiski, njihova preteklost pa se ni mogla niti primerjati z mojimi nekdanjimi napori. Stanovanje je najbolj zoprna stvar v odnosih med ljudmi. Zloženo novo pohištvo, spalnica se mi je že tako poškodovala, da sem jo moral poslati nazaj v tovarno, češ da naj mi vsaj nekoliko popravijo škodo, seveda na moje stroške. V hiši s toliko družinami in enajstimi stanovalci so postali spori vse bolj napeti. Tudi hčerka Jasna je bila že med nami. Vse to je vplivalo na moje razpoloženje, tako da sem bil razdražljiv v službi in o prostem času. Tudi s taščo sva se prenašala vse teže; želel sem si svoje lastno gospodinjstvo in sam plačevati račune.

Tašča je že spoznala, da bo Majda prevzela hišo in da bo pod njeno streho, zato je morala biti na njeni strani. Po vloženi prošnji in govoricah, da pride v novo stanovanje na pomoč moja mati iz Idrije, je bilo še očitneje, kdo spada h komu. Imel sem občutek, da je Hujs kronični

bolnik z občutkom, da ga vsi preganjajo, ali pa da je vsaj precej zahrbtna oseba.

Postalo je tako napeto, da sem moral na komisiji usekati z roko po mizi, vztrajati in dokazovati upravičenost prošnje do stanovanja. Šele potem je Hujs nehal nastopati proti moji prošnji. Stanovanje mi je uspelo dobiti s silo in zavedal sem se, kaj to pomeni. Hujs me je prvič prisilil, da sem nastopil grobo; do tedaj mi kaj takega nikakor ni bilo treba početi. Hujs se je po mojem izpadu obnašal, kot da bi mu bilo to ugajalo, kakor da bi bil samo to iskal, zakaj takoj potem je umolknil in prepustil odločitev komisiji, ki mi je odobrila stanovanje.

Dva meseca pred tem dogodkom se nama je rodila že druga hčerka Jasna. Zaradi popravila spalnice sva morala spati na samih blazinah, ki so bile razprostrte po tleh. Tako je Mojca tudi rodila Jasno. Tolminska babica je morala med porodom klečati poleg Mojce, in v takšni situaciji bi mi bili zaradi Hujsa kmalu še ne dodelili stanovanja.

Stanovanje nad glavnimi skladiščnimi prostori podjetja tik poleg uprave je imelo skromno spalnico, izredno majhno otroško sobico, kuhinjo z zidno shrambo in prostor za kopalnico s sanitarijami. Za tiste čase in za osebe iz delavskih družin v stiski je bilo kar razkošno. Prvič sva z ženo in otrokoma na svojem. Popravljen pohištvo je naposled lahko služilo svojemu namenu.

Iz Idrije sem pripeljal svojo mater, tako da je žena laže ostala v službi. Spodaj smo imeli drvarnico, tik nad dvoriščem pa vrt za zelenjavo. V kopalnici je bil kotel za vodo, ki se je segreval z drvni, tako da sta bila voda in

kopalnica topla hkrati, kar je prišlo prav zlasti pozimi. Če sem samo pomislil na staro rudarsko Cegovnico v Idriji z vso vlago na senčni strani, kjer nas je v majhni otroški sobici bivalo pet bratov, sem se počutil nadvse srečen. Tudi žena se je počutila dobro, čeprav je imela v stari hiši izredno lep pogled na okolico Tolmina in Julijske Alpe. Počutila se je rešena skrbi in strašne, nemogoče stiske v stari hiši. Bratova žena pri sebi v stanovanju ni hotela moje matere, čeprav je pripadalo njej in je v njem zredila vso sedemčlansko družino. Tudi drugi dve ženi mojih bratov ju nista vzeli k sebi. Na bratovo silo se je mati vselila v neko podstrešno sobico v Idriji, kjer pa bi bila težko preživela zimo ali morebitno bolezen, saj je bila že v letih; štela jih je triinšestdeset. Prihod v Tolmin je zanjo dejansko pomenil podaljšanje življenja. V svoji zakoreninjenosti do rojstnega kraja pa je vseeno občutila domotožje.

Boj med Hujsom in Lotričem je prišel do vrhunca, pripravljal se je končni obračun, kdo bo koga. S tem sem bil slabo seznanjen, saj me Hujs po zadnjih napetostih o številnih kadrovskih zadevah ni več hotel obveščati. Delal se je, kakor da tajnika podjetja sploh ne potrebuje več, vsaj takega ne, ki mu ne ustreže v vsem, kar kot direktor potrebuje, zlasti pa pri obračunu z Lotričem, saj me je že pred odhodom na vojaške vaje o tem toliko obveščal in me hujskal, pa je bilo to zanj brez koristi.

Hujs je za mojim hrbtom in za hrbtom kolektiva uredil vse potrebno na občini, okraju ter Vojaškem odseku in Lotriča osumil vohunjenja za italijansko obveščevalno službo, ga ovadil za domnevne sabotaže pri električnih napravah v hidroelektrarni Doblar in pri elektrifikaciji

Kanomelj ter ga označil kot človeka, ki nizkotno skriva in odlaga dolžnost do domovine; do služenja rednega vojaškega roka. Kaj vse drugega je Hujs še naprtil Lotriču, mi ni bilo znano.

Hujs je s pomočjo omenjenih organov vse postavil pred izvršeno dejstvo: »Do tod in niti koraka naprej več, glede Lotriča!«

Vse pa le ni teklo tako, kot si je zamislil Hujs. Sklical je sejo upravnega odbora podjetja; poleg osmih članov sem bil navzoč tudi jaz kot tajnik in stalni zapisnikar vseh samoupravnih organov. Povabil je tudi načelnika za gospodarstvo okraja, neizšolanega borca iz prekomorskih brigad, ki pa je bil politično dovolj prikladen, da je zlahka ustregel Hujsovi višji izobrazbi.

Toda načelnik za gospodarstvo okraja se ni hotel vključiti v osebne obračune, ampak je samo poslušal. Prav tako je vseh osem članov samo poslušalo. Tudi sam nisem zinil nobene. Minevale so ure in ure in ničesar nismo zaključili. Hujs je na videz ves čas zahteval le eno in isto: Naj bo Lotrič bolj poslušen in ubogljiv, naj se javno pokesa in obljubi, da ne bo več rovaril proti direktorju. Na prvi pogled čisto nedolžne disciplinske zahteve. Lotrič pa je dokazoval, da v ničemer ne rovari proti Hujsu in da je vse skupaj gola domišljija, nestvarna predstava in neumestno sumničenje.

Kar je Hujs za hrbtom tožil zoper Lotriča posameznim odgovornim osebam in meni, tega si ni upal ponoviti javno pred samim Lotričem in pred upravnim odborom podjetja. Niti Lotrič si ni upal ponoviti tistega, kar je govoril proti Hujsu.

Hujs je zahteval od Lotriča najprej kesanje in potrditev sumničenj, zatem pa še pokorščino. S takšnim razpletom bi bil kot direktor potem z Lotričem v naslednjih mesecih počel, kar bi se mu bilo zljubilo, saj je bil vendar zastopnik ter zaupnik države in njenih aparatov oblasti. Lotrič pa takih zadev javno seveda ni mogel priznati, ker bi bil s tem obsodil samega sebe. Le kdo bi mu bil mogel dokazati vohunjenje in celo sabotaze? Čeprav so bila tista leta še zmerom polna napetosti, so le delovala redna sodišča, in spretnemu obtožencu bi lahko bilo uspelo ovreči marsikaj ter lažnega tožnika nemara celo kaznovati.

Šlo je za politični spletkarski obračun v slogu »kdo bo koga«, pri čemer so bili v rabi vsi izmišljeni pripomočki, kar je Hujs zagotovo znal uveljavljati bolje oziroma nizkotneje kot Lotrič.

Ves dopoldan je minil na sporni seji upravnega odbora, nadaljevalo se je tudi popoldan, in niti koraka naprej nismo naredili.

Vseh se je že lotevala naveličanost in želja, da bi se razšli, česar pa Hujs ni dovolil, zato se je mlatenje prazne slame nadaljevalo.

Ostali bi bili brez zmagovalca, če bi sam Lotrič ne bil dal povoda za rešitev.

Po naključju je prišlo na tem dolgem sestanku do vprašanja o dopustih. Evidenca dopustov je bila moja skrb, zato sem moral po knjigo dopustov, in kar je Lotrič zatrjeval, sem moral s podatki v knjigi pobiti kot laž. Dejal sem: »Lotrič, ni res, kar trdiš o letnem dopustu. Nisi opravičil izostankov za dneve, o katerih govoriš.

Teh dni nisi prijavil tajništvu, zato moraš priznati, da so bili izostanki z dela neopravičeni.« Takih neopravičenih dni je bilo pri Lotriču za tri mesece kar precej.

Ob tem je Lotrič vzrožil, saj je bil prepričan, da je to odločilen trenutek obračuna in da sem se odločil za boj proti njemu in stopil na Hujsovo stran. Zdelo se mu je, kakor da bi bilo to dogovorjeno.

Pa ni bilo nič res. Meni je šlo le za to, da pobijem lažne trditve; enako bi bil storil s Hujsom ali s kom drugim, ko bi mi bili javno očitali, da vodim lažno evidenco; stopiti prek te meje, tega pa nisem dovolil. Lotrič se ni več obvladal in mi je vpričo vseh vrgel v obraz: »Ti pa molči, ker nimaš šole in ne veš, za kaj gre!« Odgovoril sem, da gre za evidenco dopustov, poštenost in točnost, za kar res ni potrebna nobena šola. Za vsak dan dopusta smo morali izdati pisno odločbo, Lotrič pa za čas svoje odsotnosti ni imel nobene.

Lotrič je vstal in zaključil mučno, že ves dan trajajočo sejo. Nekaj je zamomljal, kakor češ: »Že vidim, zarotili ste se zoper mene, nobenih nadaljnjih prepиров nočem; bomo že uredili tako, da bo vse v redu.« Odšel je iz sobe, in razšli smo se tudi drugi. Hujs je skakljal za direktorsko mizo ves živčen in zadovoljen ter mi pritrjeval, kako pravično sem ravnal. Zadnje tri mesece prepиров s Hujsom je bil Lotrič več doma v Kanalu ob Soči kakor v Tolminu; to je vedel tudi Hujs, pa tega ni hotel omeniti, čeprav je bila njegova dolžnost, da uredi takšne reči. Tudi mene bi bil moral obvestiti, če je bil storjen prekršek proti vodilnemu. Tega pa ni storil, ker se je bal očitkov za lastne grehe in napake.

Lotrič, ki je imel že drugo železo v ognju, je v nekaj dneh dal odpoved službe pri Elektru Tolmin in se zaposlil v Elektru Gorica. Po odsluženju vojaškega roka je nato še nekaj časa delal za Elektro Gorica, zatem pa je dobil še odgovornejšo funkcije kakor Hujs, saj je postal direktor relativno velikega podjetja Elektro Koper.

Hujsova zahrbtna namigovanja o vohunjenju in saboterstvu so zginila z dnevnega reda; kakor da bi bil o tem sploh nikdar ne spregovoril. Ko ni bilo več ogroženo njegovo direktorsko mesto, je vse postalo odveč in nepotrebno. Pripetilo se je celo, da je Lotrič prišel poslovno ali zasebno na obisk v upravo našega podjetja. Z vsemi zaposlenimi se je pogovarjal sproščeno, in zlasti v Hujsovi pisarni je bilo živahno. Od tam je odmeval smeh, zbijala sta šale, kot da nikoli ni bilo nič spornega ali nečednega med njima; videti je bilo, skratka, kakor da sta najboljša sodelavca in prijatelja. Le mene je Lotrič vzel na piko in mi pokazal očitno zamero; niti govoriti ni hotel z mano. Prepričan sem bil, da ga je Hujs nagovoril, da sem jaz iz tajništva vodil vso gonjo proti njemu tudi z vojaško evidenco, ga naposled tudi poslal v vojsko in mu celo namestil izgon iz podjetja. To pa je že prekoračilo mero čistih odnosov. Medtem ko je Lotrič nekje v Makedoniji služil dveletni vojaški rok, sem mu na kratko pisal in sporočil, da se neupravičeno jezi name; glede dopustov sem ukrepal, kakor sem bil službeno dolžan, glede drugih zahrbtnih spletek pa nisem bil pobudnik nikjer in nikdar in niso bile moje maslo.

Lotrič tudi na to odkrito in tovariško ravnanje ni odgovoril, in vedel sem, da s takimi ljudmi, kot sta Hujs

in on, ni vredno imeti nobenih drugih pogovorov z izjemo strogo službenih. S takimi volkovi res nisem želel tuliti. Še trdneje sem se odločil, da se čimprej osamosvojim.

Človek bi bil menil, da so pri takih sporih med vodilnima v podjetju vse dejavnosti zaostajale, pa ni bilo tako. Nesporazumi so bili zares težki, vendar so do neke mere ustvarjali kritično vzdušje pri vseh odnosih in v samem delovanju. Nič boljše ni v podjetju pri vodstvu, kjer je videti in čutiti vse mirno, složno, v resnici pa se ljudje predajajo nedelu in mrtvilu.

Brez kritičnega odnosa do stvari, brez ustvarjalnosti se nič in nikamor ne premika. Sploh vodilne osebe – kadar so v strahu za svoj ugled, za ponos, za stolčke – delujejo z vso aktivnostjo, nekje škodujejo, drugod koristijo, eno in drugo pa pomeni razgibano življenje.

Kot tajnik sam delal v podjetju Elektro Tolmin dve leti. V tem času sem skupaj z direktorjem in drugimi delal pač tisto, kar so med letoma 1953 in 1955 opravljali tudi drugod. Za tajnika so bili to časi velike skrbi, ki je zadevala urejanje dokumentov delavcev in uslužbencev za priznanje delovne dobe, organiziranje in vodenje tečajev za dosego in priznanje kvalifikacij starim delavcem ter urejanje vseh drugih evidenc. Vodil sem zapisnike organov samoupravljanja, izvajal in kontroliral opravljene zadolžitve. Spremljal sem tudi vse zakone in predpise, izdeloval poslovniške, skrbel za volitve organov samoupravljanja; nujno je bilo, držati se predpisov in uvajati red.

Po dveh letih so se odnosi med mano in Hujsom začeli resno krhati; prav je imel Lotrič, ko je dejal, da bom Hujsa

že še spoznal. Res pa je tudi, da je večina vodilnih in šefov nemogoča in da Lotrič ni bil nobena izjema, samo da je imel druge muhe in hobije kot Hujs. Pošten odnos v razpravi, s katerim sem Lotriču dokazal, da nisem prav nič pristranski, kar zadeva evidenco disciplinskega obnašanja, je prestrašil Hujsa, saj se je zavedal, da bom, če bo prišlo do kočljivih razprav okrog neopravičenih izostankov iz podjetja, enako ravnal tudi v njegovem primeru.

Po Lotričevem odhodu si je Hujs še toliko bolj želel, da dobi nad mano vso oblast. Za začetek se mi je ognil, kjer je le mogel. Skrival je privatne vožnje s službenim vozilom, skrival neopravičene izostanke z dela in si iskal zaveznike med elektrotehniki in drugim osebjem v upravi.

Na vse načine me je preizkušal in žalil in to počel tudi zunaj službe.

Ker smo bili v hiši sosedje in ker smo imeli tudi skupne vrtove, je tako v prostem času nekoč prišel na vrt in mi vpričo moje žene naročil, naj mu grem na upravo iskat pisalni stroj in ga prinesem v njegovo stanovanje, češ da mu bo žena nekaj pretipkala.

Mimo mene je tudi skliceval sestanke z glavnim skladiščnikom in nekaterimi vplivnimi sodelavci, me ignoriral in prevzel tudi pisanje zapisnika. Takšno ravnanje se mi je uprlo; čutil sem se ponižan. O prvi priliki sem mu tako povedal, da sem bil med vojno tudi kurir, kadar je bila sila, zdaj pa te sile ni več in si lahko poišče drugega primerne nosača. Omenil sem mu tudi operacije, kar je poznal, a se je pri tem le zasmejal; nič ni odgovoril, samo pomilovalno me je gledal in se odplazil kot ranjena zver, ki sklene vrniti udarec maščevalnosti, ko

bo zanjo ugodnejša priložnost. Pri stanovanju ni zmagal, zato se je lotil drugih šikan.

Z ženo sva si bila na jasnem, da to pomeni prekinitev še tistih nekaj malega normalnih odnosov, ki so nas zadnji dve leti po sili razmer še družili. Poznal sem Hujsovo maščevalnost, skrito hudobijo, prazno oholost in postal v službi skrajnje pazljiv.

K sreči se je bližala jesen in moj čas za odhod v šolo. Tudi zato sem namignil Hujsu, da si želim po vrnitvi iz ekonomske šole pridobiti prakso tudi v raznih računovodskih oddelkih, tako da sem svoje vodilno mesto tajnika – ne le za dve leti – tudi po šoli za stalno prepustil Hujsu. S tem ko sem mu predlagal, da začne za tajniška dela iskati novega kandidata, sem dejansko dal tudi odpoved. A kaj, ko sem bil prepričan, da bi laže shajala, če bi se prezaposlil v računovodstvo.

Hujs mi je kljub vsemu napisal odlično karakteristiko za Okrajni komite partije v Tolminu. Takšno priporočilo je bilo nujno, sicer bi bil komite ne odobril šolanja.

Z ženo sta mi celo čestitala ob rojstvu druge hčere, pri čemer Hujs ni mogel brez pripombe, da ima sam sina. Te čase je bila kmečka patriarhalna miselnost še trdno zasidrana. Oče brez sina ne pomeni nič, zlasti ne v razmerju do tistega očeta, ki ga ima. Takšne želje so tlele v vsakem očetu, tudi v meni, v resnici pa sta mi hčerki dali več veselja, kakor če bi bila katera od njiju fant; bili sta zdravi, bistri in pridni. Za šalo in zares sem sprejel pregovor: »Če imaš hčere, boš zagotovo dobil tudi sinove; če ne prej, pa pridejo blizu v času možitve.«

V Kopru

Na začetku šolskega leta, v prvih dneh septembra 1955, sem se pripeljal z rednim avtobusom v Koper. Obmorsko mestece je postajalo kar živahno. Tu se nas je srečalo nekaj čez šestdeset odraslih, vsi smo bili že poročeni in v glavnem tudi očetje. Star sem bil šestindvajset let in tako med redkimi najmlajšimi tudi v šoli za odrasle. Nekaterim je bilo že okrog petinštirideset let. Dotlej so opravljali vodilne funkcije v gospodarstvu, ustanovah in družbeno-političnih organizacijah. Nekateri so bili bivši predsedniki okrajev ali občin, drugi direktorji, računovodje ali tajniki, nekateri pa so zasedali srednja strokovna delovna mesta. V strahu, da ne bi bili pred upokojitvijo ostali brez delovnih mest ali pa zdrknili na najnižja, in v želji po znanju smo vsi imeli nekaj skupnega – hudo nas je priganjal čas in ta ni bil prav nič prizanesljiv.

Začeli smo obiskovati prvi letnik Ekonomske srednje šole v Kopru za odrasle in se počutili kot pokorni prvošolčki v dolgočasnih klopeh, ne pa kot očetje.

Še je bilo čutiti vroče poletje, zato sem po prvem šolskem dnevu izkoristil prosto popoldansko uro in stopil do bližnjega mestnega kopališča, da se osvežim v morju. Nisem šel sam, držal sem se običaja sošolcev in šel tja z našo skupino iz Tolmina; bili smo štirje.

V kopališču smo po naključju srečali Maro, bivšo uslužbenko Okrajnega komiteja Zveze komunistov Slovenije v Tolminu, ločeno žensko srednjih let.

V Tolminu je delala v isti stavbi kot moja žena. In ker so pri delu v družbeno-političnih organizacijah uslužbenke opravljale marsikaj skupnega, sta si bili sodelavki.

Mara je prišla po ukinitvi okraja v Tolminu na Okrajni komite partije v Koper. Osebnost jo poznali tudi drugi trije sošolci iz Tolmina, zato smo se bežno zaklepetali in si izmenjali nekaj besed. Maro je zanimalo, kako je kaj v Tolminu, nas pa, kako stojijo stvari v Kopru.

Od časa do časa smo skočili v morje, vmes pa na obrežju klepetali z Maro. Poleg Mare se je sončila tudi njena mlajša sestra Danica. Nisem vedel, da je poročena in že mati treh otrok. Danica je bila rdečelasa ženska obilnih prsi, ki so zlasti v kopalkah padle moškim hitro v oči, te čase pa je bila ženska take vrste sploh v modi. Sam se nisem spuščal v pogovore, in ostalo bi bilo pri tem, ko bi me Mara ne bila predstavila sestri: »To je pa Hribarjev Rajko, mož moje sodelavke v Tolminu, s katero sva se lepo razumeli.«

V zadregi sem si z Danico izmenjal dve, tri besede, običajne vljudnostne reči, ko je na kopališče prišel njen mož, zakoračil proti nam in se hipoma ustavil že kmalu za vhodom. Opazila ga je le Danica in mi vsa iz sebe rekla: »Ojoj, moj mož Cvetko je, strašansko je ljubosumen!«

V še hujši zadregi nisem vedel ne kam ne kaj, odstranil sem se od Danice, mimogrede pa ujel vame trdo uprte bliskajoče oči že osivelega možakarja, ki niso obetale nič dobrega. Po tem smo kmalu odšli s plaže.

Pozneje smo od sošolcev Koprčanov zvedeli, da je Daničin mož Cvetko tam profesor in šolski inšpektor, ki nadzira tudi srednje šole in je navzoč pri izpitnih

komisijah, zlasti na maturi, ki je bila tiste čase še obvezna. Cvetko je med vojno kot partizan doživel grozoto, ki mu je pustila vidne in čustvene posledice. Nekoč je bil obkoljen in se v sili zatekel v bunker. Vsi naši so se umaknili, Cvetko pa se je moral sam spopasti s številčno izrazito premočnim sovražnikom. Branil se je do zadnje krogle in ročne granate ter že čakal, da ga pokončajo. Povsem je že obupal nad življenjem, zavedajoč se, da mu ni pomoči. Po naključju pa je prišla na pomoč partizanska enota in ga rešila. Cvetkovi znanci so vedeli povedati, da je takrat od večurnega obkoljevanja dobil bele lase in imel živčne posledice.

Preživel je vojno, se vključil v mirnodobno življenje, nekatere posledice pa so ostale. Z našim šolskim ravnateljem sta bila pogosto skupaj. Profesor Cvetko je bil iz znane slovenske partizanske družine; eden izmed njegovih bratov je bil celo narodni heroj. Cvetko je poleg šolske inšpekcije sodeloval tudi pri predvojaški vzgoji mladine. Imel je dovoljenje za nošenje orožja. Pri sebi naj bi bil vedno imel pištolo težkega kalibra.

Nesoglasja med Danico in Cvetkom so se kopičila; tako se je vsaj govorilo, vprašanje pa je, koliko je bilo v tem resnice. Cvetko naj bi bil Danico sumil, da ima v njegovi odsotnosti drugega.

Koprčani so govorili, da gre za nekega polkovnika v civilu, ki naj bi ga bili večkrat videvali z Danico, toda Cvetko tega ni verjel, ker so bili vsi skup dobri družinski prijatelji in na plesih tudi sedeli za isto mizo.

Pomislil sem, da mora biti kje nad mano neka nesrečna zvezda, ki me povsod pripelje v nezaželene položaje,

ki si jih nikakor ne želim. Sit sem bil že težav in zapletov. Nekaj tolažbe mi je vendar ponudilo upanje, da se bo vse gladko izteklo. Za navrh so bili tam tudi sošolci Tolminci pa Mara, le kdo mi more kaj očitati? A sem se zelo motil. Med prvim srečanjem z Maro sem izvedel, da s Cvetkom sploh ne govori. Tudi nanjo je hud in jo sumniči, češ da sestri daje potuho, menda pa skupaj proti njemu tudi kujeta nekakšno zaroto. Mara mi je priznala, da so bila ta sumničenja samo plod prenapetih živčnih blodenj; res je bilo zgolj to, da se njena sestra včasih v sili in strahu pred ljubosumnim možem zateče k njej po nasvet in tolažbo.

Sklenil sem, da se čimbolj oddaljim od vsakršnega poznanstva; vedel sem, da čas šolanja ne pozna šal in da gre pri učenju zares, nič manj kakor v podjetju.

Jezilo me je, da sem že na prvi šolski dan naletel na takšno nesrečo, kot da ne bi bil imel dovolj drugih. Neprijetnosti ob tem bežnem srečanju pa so mi le legle na vest; nisem vedel kako in kaj, saj se popraviti ni dalo ničesar. Z nikomer, še zlasti pa ne s profesorjem, inšpektorjem in članom izpitnih komisij, si nisem želel slabih odnosov. Le kdo bi si jih bil, ko bi bil v moji koži?

Cvetko me je prebadal s sovraštvom v očeh. Zlahka si me je zapomnil, saj je Koper majhen, mi iz šolskega kolektiva pa še manjši.

Koper je te čase postajal vse živahnejši tudi zato, ker so tja prihajali Slovenci in Italijani iz Trsta in bližnje okolice, pa tudi iz drugih krajev onkraj meje, naši pa so hodili v Trst. Po hudih zapletih med »tržaško krizo« pred komaj dvema letoma so se odnosi na političnih vrhovih

zelo hitro izboljšali, še hitreje pa so postali normalni med ljudmi z obeh strani meje. Kadar je k meni prišla na obisk žena – to pa je bilo redko, ker so najino družino bremenili novi stroški zaradi mojega šolanja – je lahko opravila precej krajšo pot kar prek Trsta z vlakom in naprej z avtobusom. Vlak je bil prikladen, ker so cariniki na njem manj pregledovali.

Poleg tega sem v Sežani poznal carinika, ki je bil eden redkih dobrih starih sosedov in sotovariš iz vojne, tako da je lahko žena vsaj stvari, ki so jih podarili sorodniki v Trstu kot pomoč pri šolanju zame, prinesla čez mejo brez težav. Stric v Trstu, Italijan po rodu, Tržačan, bančni upokojenec je odstopil nekaj lir, da mi je žena kupila čevlje za zimo, odstopil mi je tudi ponošeno obleko in dežni plašč. Enako so kaj pomagli za hčerko Jano, žena pa se je odrekla pomoči, samo da nama je lahko ustregla.

To uboštvo po tolikernih letih bojev, dela, skrbi in učenja me je stalno spremljalo in gnalo k vprašanju, čemu je vse to potrebno: Tolikšne samoodpovedi, celo prosjačenje pri Italijanih, ki so nam, Jugoslovanom, posebno Primorcem prizadejali toliko gorja. Stara Jugoslavija in nova, čeprav mlada država – obe skupaj sta stari komaj blizu štirideset let – je vendarle tako bogata, da bi se lahko že uvrstila med boljše stoječe. Večni izgovori, da je bil v zgodovini precejšen del Jugoslavije okrog štiri stoletja pod Turki, me ni zadovoljil, saj tudi Turki niso tako zaostali, kot smo sedaj mi. Pa kako se ravna s stroški, kako po nepotrebnem se razsiplje! Dovolj sem že videl, kakšne vse neumnosti se počno. Samo blebeta se, kaj in kako in v čem vse je nova Jugoslavija

drugačna od kraljevine, naprednejša, v resnici pa je siromašna, da je le kaj.

Nekaterih ni sram početi takih stvari, ki bodejo v oči. Kakšna organizacija je to? In vse to prosjačenje pri tujcih, to pomanjkanje pri najširših slojih, pokvarjeni ljudje pa počno, kar se jim zljubi.

Četudi bi lahko šel v Italijo, grem nerad, preveč grenkih spominov je še ostalo. Tudi ob prijavi na Vojaškem odseku v Kopru mi je neki uslužbenec enigmatično navrgel, ko je pregledoval moje vojaške dokumente: »Aah, vi ste pa tisti famozni oficir!« To je glasno poudaril, nisem ga hotel vprašati, zakaj taka opazka. Molk in čas sta vendar najboljše zdravilo. Prepričan sem bil, da me bo tista zadeva z vojaškim sodiščem spremljala do smrti.

Famozen, slovit, znamenit oficir na slabem ali dobrem glasu ... Samo predstavljal sem si lahko, kaj se govori za mojim hrbtom in kaj me bo še kako usodno spremljalo. Ena sama napaka, pa toliko komedij. Vsega mojega zdaj že dvanajstletnega boja in trpljenja od leta 1943 naprej pa nihče ne omenja in ne ocenjuje. To, da so mi zdaj omogočili šolanje, ni zame nikakršna usluga ali privilegij.

Nekateri so se štiri leta tolkli proti narodnoosvobodilni stvari, se skrivali in počeli marsikaj, pa so na višjih vodilnih mestih, in to brez šol. Drugi so se že pred mano došolali v novi Jugoslaviji. Kar koli naj bi že bilo med informbirojem in v letih po njem, partizani, četudi kaznovani, nismo metali otrok, celo dojenčkov, ob zid kot fašisti, nismo požigali in množično mučili

ljudi pred smrtjo ter jih pobijali po tekočem traku; pri meni pa gre za eno samo nezavedno dejanje v pijanosti, ki je povzročilo, da sem si prišel navzkriž z oblastniki.

Pouk na Ekonomski srednji šoli za odrasle smo imeli v prostorih italijanske gimnazije. Od septembra 1955 do junija 1956 naj bi bili opravili prvi in drugi letnik, tretji in četrti letnik z maturo pa do junija 1957. Celo tipkanja na deset prstov smo se morali učiti, čeprav že odrasli.

Nam Primorcem je bilo kot olajševalna okoliščina pri pouku dovoljeno, da smo se namesto novega tujega jezika (angleščine ali nemščine) lahko učili le italijansko, kar smo obvladali že iz osnovnih šol, nekateri tudi iz srednjih. Štajerci pa so se lahko učili nemško.

V isti stavbi sta delovali tudi redna štiriletna Ekonomska srednja šola za mladino in Italijanska gimnazija. Večina nas starejših se je učila tako zavzeto, da nas je uprava pohvalila, da smo bolj na tekočem z vsem kakor mlajši redni študentje in jih opazno prehitevamo. K večji zavzetosti so nas gnala leta izkušenj, in čeprav smo se pred vpisom v šolo učili le površno, smo se dobro zavedali, zakaj se učimo, pri čemer nismo bili odgovorni le zase, pač pa tudi za svoje družine. Žal pa tako hitro pridobljeno znanje, ki se ne utrdi kakor v rednem šolanju, hitreje splahni. Redno in pravočasno šolanje je vsekakor prednost.

Prvo leto smo začasno prebivali in spali v gornjih prostorih združenja Circolo italiano di cultura. Te čase so bili namreč gornji prostori nezasedeni, spodnje pa je uporabljala mladina iz Kopra in okolice. Ob sobotah zvečer in pred prazniki so tam prirejali družabne ples.

Močan odmev glasbenih inštrumentov, zlasti bobnov, in vreščanje zagretyh plesalcev, vonj po točenju, nalivanje z alkoholom in slabo vzdrževane sanitarije so nas prisilili, da smo ob dnevih, ko so plesi trajali do ene ure po polnoči pa še dlje, zapuščali prostore in šli drugam. V skrajnem primeru smo se zatekli v učilnice in se učili tam, ko pa tudi to ni bilo izvedljivo ali zaželeno predolgo v noč, smo nekateri odhajali past firbec na plesišči za odrasle v hotelih Triglav in Galeb, pa tudi v Circolo k mladini. Nikjer nismo plačali vstopnine; revnejši smo pili, samo če nam je bil kdo z debelejšo denarnico voljan plačati, kar pa se je zgodilo bolj redko. Kdor ima, hoče imeti še več.

Prvo leto smo se hranili v koprski miličniški menzi, a kljub temu da je bilo to najceneje, s svojo bomo štipendijo nisem mogel poravnati stroškov za hrano in šolanje. Zato so si doma zategovali pas. Mati, ki je prejerala samo polovično pokojnino, mi je pomagala z zaslužkom od čuvanja otrok.

Sicer pa si je morala žena odtrgovati od ust in stiskati pri hrani.

Včasih je živinozdravnik otroku, ki ga je pestovala žena, stisnil v roko kakšen dinar, rekoč: »Na, da boste imeli za sladkor ...« Bil je toliko olikan, da tega ni dal ženi in me s tem ne užalil. Včasih je tudi sam prinesel kaj mesa, sadja ali keksov, druge pomoči ni bilo.

Enkrat na mesec smo tisti učenci, ki smo bili oddaljeni iz Kopra, lahko odšli domov, da smo se okopali, si oprali perilo in se srečali z družino. Za nas Tolmince je bila pot najdaljša.

Potovali smo z avtobusom, ki se je cijazil po ozki vijugavi cesti prek Krasa do Gorice, od tam pa smo se peljali z vlakom, ki se mu tudi ni mudilo, do Mosta na Soči. V Tolmin sem se od tam včasih odpeljal z avtobusom, največkrat pa pešal, odvisno pač od povezav.

Mizerija je bila tolikšna, da nisem videl koristi ne v šolanju ne v tem, da šolo zapustim. Počutil sem se kot tisti moj sorodnik semenišnik, ki je za časa Avstro-Ogrske od obupa nameraval skočiti v Ljubljano. Takšne misli me sicer v tistih časih nikoli niso obšle. Razmere pa so bile za taka dejanja izredno ugodne.

Žena Mojca bi bila morala dobivati višjo plačo, ker pa so okraj v Tolminu ukinili, bi bila morala v službo na okraj v Novo Gorico. Nemogoče je bilo, da bi bila vsak dan potovala štirideset kilometrov v eno smer, osemdeset v obe, pustila tačas doma dva otroka, Jano, staro eno leto, Jasno pa komaj nekaj mesecev, in še ostarelo mater. Zato je raje sprejela začasno mesto arhivarke v Tolminu za nižjo plačo. Zaključevala je arhiv okraja, da ga odpremi v Novo Gorico. Prejemala je plačo komaj v višini polovice moje štipendije, kar je zneslo ubornih šest tisoč dinarjev.

A to sploh še ni bilo najhuje. Ko je bil arhiv v Tolminu zaključen, bi bila morala Mojca zares službovat v Novo Gorico. Ker oddaljenosti ni mogla sprejeti, je prekinila delo v Tolminu in ostala s l. januarjem 1956 doma brez dohodkov pet mesecev. V tistem obdobju je sicer dobivala nekaj nadomestila za brezposelnost, toda ta vsota ni bila vredna omembe.

Zopet sem obupaval in razmišljal, da bi bil opustil šolanje, vendar me je spomin na stanje brez priznane šole

dovolj očitno opominjal in gnal, naj vztrajam za vsako ceno, tudi na račun osebne in družinske žrtve.

Za izhod iz stiske sem podjetju Elektro Tolmin napisal prošnjo, da mi kolektiv pomaga prebroditi težave in mi plača nadomestilo za ločenost od družine, kakor so ga druga podjetja plačevala nekaterim mojim sošolcem. Vedel pa sem, da je glavni za odobritev moje prošnje direktor Hujs. In tako prošnja ni bila uslišana.

V izogib očitkom so pozneje, po petih mesecih obupavanja, ženo zaposlili v administraciji na upravi Elektra Tolmin, in sicer za natanko tolikšno plačo, kot jo je prejemale v arhivu okraja. A je bilo bolje kot nič.

Zaradi mojega šolanja je torej trpela vsa družina. Za vsak vaški pevski zbor, za prevoze na proslave, izlete, za vse ničkolikokrat prestavljene in komaj uresničene gradbene predelave celotne notranjosti in zunanosti na upravi in v stanovanjih – še zlasti v direktorjevem stanovanju – za vse spremembe v zunanji okolici uprave in druge prošnje, ki so prihajale z vseh vetrov, je bil Hujs dobrohoten in pripraven, saj sredstva niso šla iz njegovega žepa, pač pa iz kolektivnega in družbenega fonda. Le za pomoč od vojne izčrpanemu borcu in njegovi družini v stiski je bil gluha.

Nisem si želel, da bi bili v moji odsotnosti zaposlili ženo na isti upravi, kjer sem delal tudi jaz. Zavedal sem se namreč nevarnosti, ko so v enem in istem kolektivu zaposleni tvoji najbližji. Že Majda mi ni bila v nobeno pomoč, ampak mi je prej škodovala, Poleg tega ti ljudje zelo radi očitajo sorodstvene vezi in že vnaprej sumijo tudi osebe, ki teh namenov in moči sploh nimajo. Če

sem si kdaj kaj želel od Majde, je bila to samo strokovna pomoč, kar bi bilo koristno v vsakem primeru. Pa kaj sem zdaj hotel: Bil sem pritisnjen ob zid, zunaj svojega kraja, tako da sem nemočen sprejel, da se žena zaposli tam. Če že ne zaradi drugega, potem zaradi otrok. Vsakršno tedanje odrekanje otrokom bi se mi bilo lahko maščevalo za vse življenje.

Na koncu vsakodnevnega učenja v večji ali manjši skupini smo šli po večerji radi na sprehod do pomola, se razgledali proti morju, in nato še malo pohajali po Kopru. To nas je vsaj nekoliko pomirjalo.

Iz hotelov Triglav in Galeb so se slišali zvoki glasbe in pesmi, kar nas je spominjalo na trenutke družabnosti. Tudi iz drugih javnih gostišč in prostorov je bilo čutiti živahen vrvež. Kadar smo kakšno soboto ali na večer pred praznikom zavili v hotel ali javni zabaviščni prostor, smo v glavnem le opazovali druge in jim zavidali življenje, za kakršno smo bili sami dve leti prikrajšani.

Če sem še tako odganjal otožne misli, sem se vedno znova spraševal: »Koliko odvzetih let je še pred menoj? Kdaj bo konec teh obveznosti?«

Čeprav smo bili številni poročeni, smo se morali za ves mesec odreči svojim ženam, in seveda one nam. V Kopru ni manjkalo žensk po okusu za vsakogar; a žal je bila izbira jasna: Ali učenje ali ženskarjenje.

To me je spomnilo na prve dni vojne, ko se je streljalo na ljubezen med moškim in žensko. Merila so se nekoliko bolj zrahljala po kapitulaciji Italije. Večje spremembe pa so prišle z letom 1948, ko se je marsikaj prekobalilo na glavo.

Pri oblastnem partijskem komiteju v Postojni so tedaj

zabeležili prvi javni škandal na plesu golih. V idrijski Golitovi vili so tedaj priredili celo golo poroko – le kelnarice in natakariji so nosili predpasnike.

Zlasti v kraje blizu meje z Italijo so že vdirale prve navade z Zahoda.

Po komaj enem letu ali dveh, ko sta se odprli meji z Italijo in Avstrijo, smo lahko v hotelu Triglav že zapazili ženske, ki so se prodajale za dvajset tisoč dinarjev, in moške, ki so kupovali njihove storitve. Stranke so bili tujci in mornarji. V obmorskih pristaniščih so imele ženske posebne legitimacije, da so se lahko gibale po izbranih lokalih in barih tudi vso noč.

Tudi če bi bil imel kaj denarja, mi moj osebni okus ni dovoljeval kupovati tega javnega blaga. Deloma je bilo tako zaradi higiene deloma tudi zaradi nalezljivih bolezni in vsakovrstnega kriminala, ki je utegnil biti povezan s tem. Še huje se mi je to zagnusilo, ko sem takoj po vojni slišal pripoved nekega barmana, kroničnega alkoholika iz idrijske kavarne.

Seveda pa smo na sprehodih, eni bolj odkrito, drugi manj, kar požirali mimoidoča dekleta ali ženske, ne vedoč, ali so samske ali poročene, samo da so odgovarjale okusom in pričakovanjem naše predstave. Zdelo se je, kakor da so dekleta in ženske vedele za naše stiske, saj so nam velikokrat rade vrnilo vabljeni izziv, a vse je ostalo le pri tem.

Nekateri smo se najpogosteje pogovarjali o dekletu, starem nekaj čez dvajset let, ki je bilo doma iz Soške doline. Pravili smo ji Šeherezada, kar je bilo ime ta čas zelo opevane ženske svetovnega slovesa. Naj je bila

sama ali pa v družbi z moškimi, vedno smo se s komolci boksali, se obračali k njej in strmeli vanjo kot v kakšno živo boginjo. Ni nas zanimalo, ali je samska ali poročena, privlačila nas je zgolj njena nadlepota. Kadar pa smo se naveličali pogovarjanja in zijanja, smo si dejali: »Za eno samo stvar je prikladna in čisto nič več.«

Vse tovrstno mučenje je bilo poplačano, kadar smo se po enem mesecu odsotnosti lahko dobili s svojimi ženami. Trenutki pričakovanega srečanja so postali naš edini up. Kajpak so bili nekateri poročeni tako iz sebe, da so po vrnitvi od ženk pogostoma ponavljali: »Zdaj pa sem si napravil v glavi nekaj prostora za šolo, pred srečanjem z ženo se mi je že vse medlo.«

Moje priprave za šolo, ko sem se trudil, da bi bil doma v slovenščini in matematiki, so se mi obrestovale zlasti v prvem letniku. Iz glavnih predmetov sem dobil prav dobro oceno, in sicer so bili to slovenski jezik, matematika, gospodarsko računstvo, knjigovodstvo in gospodarski zemljepis, medtem ko sem italijanski jezik opravil celo z odliko. Dobil pa sem nezadostno iz osnov kemije. Za popravni izpit sem moral doma žrtvovati vse zimske počitnice. Namesto skupne ocene prav dobro sem tako za prvi letnik – spričo popravnega izpita – dobil le oceno dobro in se pri tem še precej izčrpal.

Nekateri drugi izčrpani borci, ki za obvladovanje snovi niso imeli priprav in drugih pogojev in ki so dobili več ko tri negativne ocene, so morali po neuspešnem prvem letniku opustiti šolanje.

Tako se je število odraslih učencev občutno zmanjšalo. Prihajalo je tudi do neljubih dogodkov. Neki borec

od leta 1942 je v obupu krenil na pomol, a ker je bil doma s hribov in ni znal plavati, so ga šli sošolci pogledat in nato še prepričevati. Očitno je imel namero, da se utopi v morju. Le stežka so ga prepričali. Po dolgem pregovarjanju se je naposled sprijaznil s stanjem in se ves obupan vrnil domov.

Med pogovorom o obupancih in potencialnih samomorilcih nam je nekdo pripovedoval, kako takšne reči urejajo v kapitalistični Zahodni Nemčiji. Pravil je, da Nemci izčrpane vojake oziroma tiste s fronte zaposlijo na ekonomatih kot intendante ali kot osebne šoferje, recimo. Postavijo jih na lažja delovna mesta in jih oskrbijo z dodatno plačo, nikakor pa jih ne obremenijo s šolanjem.

Nekdo iz znane rodbine predvojnih komunistov na Primorskem in prvoborec iz družine narodnih herojev se je spravil na Matka s Tolminskega, ki je spal v naši sobi. Matka je javno, v pričo vseh ozmerjal z besedama »hlapec naroda«, in sicer zato, ker je baje hodil pogosto poročat na šolsko upravo. Matko se je dejansko stalno smukal okoli ravnatelja, administratorke in drugega osebja, tako da so številni za hrbtom negodovali, vendar resnice ni poznal nihče. Kljub temu da smo bili v to šolo poslani sami borci in člani partije – več ko petdeset nas je bilo – so izmed vseh po posebnem ključu določili še nekaj komunistov, ki so postali člani komiteja učencev šole. Mednje je bil sprejet tudi Matko. Člani komiteja naj bi bili držali zvezo med šolsko upravo, dijaki in nadrejenimi organi partije na okraju ter urejali vse nujno s podjetji in ustanovami, kar se tiče dela, pouka in zadev,

ki so bile povezane z našim novim načinom življenja. Med vsemi člani »ožjega komiteja« so vzeli na piko prav Matka: Najprej učenci, potem pa tudi večina iz šolske uprave.

Spal sem v sobi, kjer so prebivali tudi Matko in še trije fantje s Tolminskega.

Matko je bil tajnik v državni službi. Skupne sobe smo si že prvega dne v glavnem izbirali po krajih, od koder smo prišli: Tolminci, Kraševci, Pivčani, Goričani; vsi smo se držali bolj zase.

Tolminci smo si v Circolo italiano di cultura izbrali najmanjšo sobo s štirimi posteljami, drugi pa so si postavili postelje v vrsto, če že niso imeli manjše sobe.

Z Matkom se že od prvega dne nisva razumela preveč dobro. Spominjal me je na duhovnika, in to dokaj napetega, ki si tako ali drugače želi zvedeti vso resnico le od vernika, o sebi, o svoji resnični podobi pa ne govori prav nič.

Ničesar nisem vedel o njem, v šoli pa me tudi ni zanimal nihče, saj ni bil moj cilj poizvedovanje o drugih, ampak samo to, da dosežem potrebno kvalifikacijo. Šele precej pozneje sem od javnosti sčasoma zvedel kaj o Matku.

Bil je starejši od mene, za časa vojne ravno prav odrasel za vojaka. Tudi on se je, kot številni drugi, najprej poskušal v semenišču, potem pa so ga vojne razmere obrnile po svoje. Bil je v partizanski skupini nekje nad Kobaridom, ki je bila vsa do kraja zdesetkana, tako da je preživel le on.

Nekaj vojnega časa je zatem prebil med belogardisti, a si je v letih velike zmede kot državni tajnik uspel z

lažnimi pričami oskrbeti dvojni delovni čas, češ da je bil ves čas v partizanih. Pozneje je sprožil razvpito javno afero, ko je obračunal z nekim inženirjem, tako da ga je z lažjo poslal v bolnišnico za duševne bolezni. Njegovo nepošteno ravnanje je pricurlo med ljudi šele čez čas.

V šoli je ta del svoje osebne zgodovine spretno prikrival. Spominjam se začetnih pogovorov, ko smo se – vsaj mi Tolminci med seboj – tu pa tam le spustili v še tako neljube in nezaželene politične pogovore. Takrat je bilo še vedno izredno nevarno, vroče in prepovedano govoriti o informbiroju in o Stalinu. Takoj ko je Matko sprožil tak pogovor ali slišal kaj na omenjeno temo, je vse ročno speljal v svetohlinsko govoričenje, češ kako je jugoslovanska stvar najsvetlejša, celo svetniška. Vse naše je bilo sveto, medtem ko je bilo vse rusko, Stalinovo, vzhodno in slovansko prekleto, bogokletno, nekaj, kar je treba nujno preganjati, sovražiti, uničiti in iztrebiti. Obnašal se je kot veliki inkvizitor in pri imenih Rusije in Stalina zavijal z očmi, kakor da bi bil iz sebe izganjal hudiča.

Kadar sem bil Matka že sit z njegovimi lažnimi pretiravanji, sem mu na to in ono le odgovoril. Dejal sem, da med priključitvijo partizanom na Šebreljskem Vrhu nisem vedel ne za partijo in ne za Skoj (Zvezo komunistične mladine Jugoslavije), da pa sem slišal za komunizem, za Rusijo, Stalina in da so »neki naši četniki osvobodili Jajce«. Jajce so dejansko sicer osvobodili partizani, toda propaganda iz Londona in Ljubljane, ki je pozimi v letih 1942/3 prispela do Idrije, je govorila drugače, mi iz ljudstva pa nismo vedeli za druge podrobnosti.

Matko pa, čeprav že dovolj star, ni stopil v partizane tedaj kot mnogi njegovi someščani oziroma sovaščani, toda veliko pozneje. Nato se je priključil še beli gardi, zdaj pa je jel dokazovati, da ve več kakor jaz, ki govorim neresnico. Poudarjal je, da sta v naši Srnjakovi četi vso stvar vodila partija in Skoj pod vodstvom Tita in Kardelja, torej je čista sramota, nezaslišano in sovražno, da omenjam Rusijo in Stalina, o čemer naj bi se bilo tista leta med partizani in v javnosti sploh ne govorilo. Dejal mi je, da nisem imel prave zavesti, ko sem šel v partizane in da je niti do danes še nisem izoblikoval, saj v sebi še vedno ne čutim pravega komunističnega čuta in ljubezni do naših velikanov Tita in Kardelja in do naše partije. Odgovoril sem mu takole: »V povojnih letih – in deloma tudi že med vojno – sem zvedel več o Titu, Kardelju in naši partiji; ob vstopu v partizane februarja 1943 pa do novembrske ofenzive leta 1943 nisem zvedel o tem ničesar, in tega meseca sem v štabu Vojkove brigade šele prvič zagledal sliki Stalina in Tita, kar je čista resnica, saj sem to sam doživel.«

Takoj sem uvidel, da z Matkom ni varno češenj zobati, ker lahko vse izrečeno prekopicne na glavo in ponese svojo priredbo naprej, do drugih ljudi, tako da me lahko še zašijejo in strpajo v zapor. Molčal sem, saj »živi bogovi«, razni »matkoti« uspejo delati »čudeže«, jaz, pravi, pristni partizan in povojni mladinec z eno samo majhno in enkratno napako pa sem se bal vsemogočnega verujočega boga, člana komiteja naše šole, ki me lahko mimogrede oblati, uniči na upravi ali na okrajnem komiteju partije v Kopru. Moral sem ga pustiti govoriti, ko se je bahal, da

je čistejši komunist in borec ne le od mene, pač pa kar od vseh nas. K sreči ves čas šolanja nisem vedel, da je bil tudi belogardist in da je še za tisti čas uveljavil »dvojna leta«.

Vsem nevarnostim navkljub bi ga bil najraje prijel za mednožje in kam porinil, da bi se bil za vedno spominjal, kaj se pravi biti baraba in briti norce iz žrtev in partizanov. Pravzaprav pa je bilo to še malenkost v zmedah povojnih desetletij. Bile so še hujše reči, ki človeku naravnost naježijo kožo, češ kakšne vse sorte tipov prenašajo v sebi razni režimi.

Tudi Viktor, sin vaškega gostilničarja, je bil doma s Tolminskega, in z njim sem si bil bliže. Med vojno je deloval kot aktivist in terenski kurir, potem pa je zasedal razne družbeno-politične funkcije, sicer pa je bil v knjigovodski in planski službi pri gradbenem podjetju.

Tudi Viktor ni maral Matka; med pogovori z njim se je redno prepiral in se mi nekoč pridušal, da je Matko »bolan fanatik«, ki ga lahko navdušiš za sleherno gibanje, bodisi klerofašistično ali pa komunistično, samo da zazna kakšno osebno korist. Toda Viktor mi ni nikdar zaupal, kaj in kje je bil Matko med vojno, priznal mi je le, da kot borec nikakor ni bil na mestu.

O drugih ljudeh iz drugih delov Primorske se nismo nikoli pogovarjali, ker je bila to pač šola. Kvečjemu smo si izmenjavali šale, dovtipe in kar je bilo naših skupnih vprašanj in problemov.

Od drugega letnika naprej sem bil pozoren na to, da sem se posvetil prav vsakemu predmetu in o popoldnevih obnavljal najnujnejše gradivo. Ni bilo kakor v prvem letniku, ko sem se enim predmetom posvetil

bolj ko drugim. Čeprav sem pri nekaterih posameznih glavnih predmetih še zmerom dobival prav dobre ocene – pri gospodarskem računstvu in slovenščini sem bil celo odličen, kar je uspevalo le redkim – sem bil v skupnem zaključku ocenjen zgolj dobro.

Šola mi je navsezadnje le dajala svoje, širila mi je obzorje, pa tudi jemala zdravje in me prikrajšala za družinsko bližino. Pozimi je bila v Kopru burja, peči v spalnicah so bile nezakurjene, avtobusni in drug cestni promet prek Črnega Kala in Divače je bil zaradi obilice zametov pogostoma okrnjen, poleti pa je bilo vroče, kar je bilo za hribovce, ki tega nismo bili vajeni, sila neprijetno pri učenju, a smo se sčasoma le nekako privadili. Zlasti pa me je motila klorirana voda, ki je bila v primeri z našo pitno vodo v hribih ali čisto studenčnico prava mlakuža. K sreči smo imeli zimske in letne počitnice, ki so pomenile pravo razkošje varnosti in oskrbe v družinskem krogu. Zelo sem se veselil počitnic, večjih praznikov, žene, odraščajočih otrok in matere.

Včasih smo se srečali in za hip pogovarjali tudi s zamejskimi Slovenci iz Italije in z Italijani, ki so prihajali v Jugoslavijo po nakupih, na obisk ali za zabavo. Kadar smo opazovali vse večji motorni in avtomobilski vrvež, smo se čudili, češ saj je nemogoče, da je na svetu toliko gospodov kapitalistov. Mi na osebne avtomobile v tistih letih še pomisliti nismo mogli. Zračunal sem, da si bom s plačo, ki jo bom prejemal po šoli, svoj lasten avtomobil lahko omislil čez natanko sto pet let, ko jih bom štel sto dvaintrideset ...

Od prišlekov smo sčasoma zvedeli, da so med njimi tudi čisto navadni delavci, kmetje, uradniki, ki doma

poleg osebnega avtomobila premorejo še hladilnike, televizorje, pralne stroje in podobne reči ter si celo gradijo hiše.

V slogu »še pomnite, tovariši?« smo se sami pri sebi in v družbi spraševali, le zakaj smo po vojni hodili po vaseh in tja do odhoda na šolanje prepričevali naše delavce, kmete, naše ljudstvo, kot je bilo ukazano z vrha, namreč da ima naš socialistični sistem več prednosti kot kapitalistični. Le kdo od nas pa si upa zdaj k delavcem in kmetom, k ljudstvu na podeželje ali v mesta in ponavljati ko papiga še enkrat vse to, še zlasti tu na Primorskem, ob meji, kjer so obiski iz tujine že stalnica in jih je vse več? Nagnali bi nas kot lažnivce in lopove, čeprav smo bili še pred nekaj leti prepričani o resnici, kakršno so nam sporočali z vrha, in nismo vedeli, kaj se dogaja po svetu oziroma že streljaj od nas, onkraj meje. Saj nista minili niti dve leti, ko smo se med »tržaško krizo« še obmetavali s paradajzi in gnilimi jajci ter preganjali prenapeteže z obeh strani državne meje.

In kako ti navadni ljudje, navadna raja zapravlja pri nas denar, kako se nekateri nesramno podijo z lirami za našimi ženskami!

Mi pa še sebe komaj preživljamo, zato želodec komaj prenese vse te razlike in norosti med ljudmi. Eni razmetavajo in se bahajo, drugi pa smo reveži.

Zaradi vsega tega sem bil zares obupan. Čeprav sem v življenju prestal že obilo vseh vrst preizkušenj, celo šikane in ječe, našega boja nisem nikoli dajal pod vprašaj; podpiral sem vse naše napore pri obnovi in izgradnji domovine, v petletnem planu, vso ljubezen, vloženo

v našo skupno stvar za domovino, za novo družbeno ureditev, za socializem in komunizem.

A z novimi spoznanji iz šole in po svojih lastnih razmišljanjih sem si počasi prišel povsem navzkriž z uradno politiko. Govorilo se je, da smo v primeri s tehnološko razvitejšimi narodi Evrope v zaostanku vsaj dvajset, če ne kar trideset let. Deloma je bilo tako zaradi štiristoletne navzočnosti Turkov in uporov proti njim, deloma zaradi polkolonialnega suženjstva, zlasti pa zaradi žrtev med prvo in drugo svetovno vojno in zaradi bivše gnile, buržoazne kraljevine Jugoslavije.

Kaj vse so počeli kapitalisti, še posebej Italijani in Nemci, kakšno gorje nas je doletelo v drugi svetovni vojni: Vse porušeno do tal, požgano podeželje, pa tudi mesta!

Vsemu temu navkljub sem se sam v sebi, kakor tudi številni drugi, jezil nad našim nepotrebnim razsipništvom in neodgovornostjo do družbene imovine. Le kakšen zgled dajejo celo najvišji funkcionarji; takšno bahaštvo in razmetavanje z družbenimi sredstvi potegne za seboj številne pokvarjene ljudi vse od vrha navzdol do predelavca. Nič čudnega, da potem tudi pri delavcu in kmetu ni ne volje in ne upanja in se vsi skupaj obnašajo neustrezno do vsega družbenega ali zasebnega.

Zakaj ne bi med vso našo revno rajo varčevali vsi enako in se enkrat le prerinili vsaj toliko, da smo si enakopravni s sosedi v Evropi? Najvišji pa kar tekmujejo, kdo bo na večji proslavi, na večjem banketu, kdo bo obiskal več držav, več sveta, obdaril večjo družčino. Kaj imamo od tega: Nič, golo bahaštvo, prazne blagajne in prosti tek.

Od očitnega spoznanja, da delavci in kmetje v kapitalizmu lažje pridejo do neštetihi dobrin kakor mi, sem živo občutil le obup. Ne samo naši, pač pa vsi najvišji voditelji na Vzhodu niso ne mogli ne znali odgovoriti ljudstvu na nov pojav in boleče vprašanje življenjskega standarda: Na to, zakaj kapitalizem uspeva bolje kot socializem. Molk od Moskve prek Varšave do Prage, Budimpešte, Bukarešte, Sofije, Tirane, Pekinga, Beograda in Ljubljane. Pri tolikerih milijardah ljudi se ni našel niti en v praksi in teoriji podkovan voditelj, ki bi bil znal, tako kot nekoč Lenin, odgovoriti na klic časa.

Prepiri med našo partijo in vzhodnimi tovariši me niso motili, posebne poti v socializem tudi ne. Motila me je le vsa stvar v razmerju med kapitalizmom in socializmom nasploh. Niti ne trenutno, na videz obupno stanje, bolj cilji v bodočnosti. V kakšno bodočnost naj gre socializem, ki v vsem caplja za kapitalizmom, in pri tistih, ki se delajo, da so najvišji in najpametnejši, nima odgovora? Kako naj potem mi, gospodarski kadri, v stiku z množico govorimo ljudem, da ne bomo videti neumni?

Pri številnih tovrstnih dilemah mi je pomagal generalni sekretar Komunistične partije Italije Palmiro Togliatti. Bil je namreč precej na tekočem o tem, kako stoje stvari v kapitalističnih državah petdesetih let tega stoletja; poznal je srž tega vprašanja.

V nekem govoru je razložil te moje zagate; pripovedoval je nekako takole:

Kapitalizem se je s krediti, z »ljudskim kapitalizmom« po drugi svetovni vojni začasno oziroma na videz rešil

iz »prirojenih« kriz. Ljudje so se množično zaposlovali in navdušili za »kapitalizem s človeškim obrazom«, kar pomeni, da so lahko kupovali majhne avtomobile, hiške, hladilnike, pralne stroje in drugo, toda to je bila samo prehodna, zasilna rešitev. Ljudje nakupujejo in gradijo, obenem pa se hudo zadolžujejo in do vratu lezejo v dolgove. Naj se v družini samo kdo ponesreči, pa so vsi na psu, ker ne morejo vrniti posojil. In že je v družini mizerija, kriza. »Zapomnite si: Čez dvajset let in več se bodo vse znane krize iz kapitalističnega sveta nagrmdile in začele ponavljati; po vsej verjetnosti se bomo soočili s še hujšimi vprašanji, kakor so ta, na katera smo v zgodovini že znali odgovoriti, in postala bodo nerešljiva.«

Imel sem že toliko podlage, da sem se zavedal, da v kapitalistični ureditvi ni rešitve: Proletariat je grobar kapitalizma, kapitalizem je grobar samega sebe; tako je in nič drugače. Pa vendar me je tedanji Togliattijev govor navsezadnje le obogatil, rešil iz trenutnega omahovanja in obupa zadnjih let, iz tega, kar sem doživljal spričo stanja pri nas.

Koliko škode je napravil Mussolini v svojem času, ko je služil kapitalu in cerkvi – tadva pa njemu – v boju proti prebujanju delavstva in siromašnih, zaostalih, nevednih množic. Toda neko njegovo geslo je le veljalo tudi za nas v Jugoslaviji v boju in hudih prvih letih po osvoboditvi:

»Verjeti! Ubogati! Bojevati se!« Ne da bi nam bil kdo posebej naročil, je to mučno, grozovito desetletje zahtevalo naravnost slepe, gluhe in pokorne Jugoslovane. Ali povedano skoz našo partizansko pesem, s Kajuhovimi verzi: »O, če ljudi bi ne bilo pri nas, ljudi, ki ne ubogajo

na vsak ukaz, tedaj bi nas že kdaj odnesel plaz,« ali: »Lepo je, veš, mama, lepo je živeti, toda, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti!«

Bolj ko je najvišje vodstvo v državi vzpostavljalo nove stike z Zahodom, potem pa z neuvrščeni državi, bolj ko je prihajalo v stik z različnimi družbenimi sistemi in vladarji, bolj je razglašalo, da je Jugoslaviji v korist, ko posnema »dobre strani kapitalizma«. Jugoslovansko vodstvo je od diktature proletariata med vojno in do leta 1948, pa še nekaj časa potem, v petdesetih letih začelo hvaliti švedski kapitalistični, na videz naravni sistem, s poudarkom, da je prehod iz kapitalizma v socializem možen tudi po mirni poti, brez revolucije in vojne. Tisti, ki si nismo bili povsem na jasnem, smo se pri tem v sebi spraševali: »Quo vadis, Jugoslavia?« Kam greš, Jugoslavija?

Veliko starih borcev in komunistov se je začelo zapirati vase, z izjemo nekaj fanatikov, ki so ostali dežurni v obrambi spreminjajočega se režima in si od tega obetali nekaj drobtinic z miz vladajočih. Množice so se začele trezniti, a je bilo že prepozno. Še vedno nismo ničesar vedeli, kaj se dogaja z našimi vojnimi sotovariši na Golem otoku in po ječah širom Jugoslavije. Verjetno sem bil edini na šoli, ki sem že prestal del teh ječ, mučenj in šikan, a nisem vedel, kakšno je stanje na Golem otoku in v drugih ječah in taboriščih za prevzgojo in prisilno delo. Strogo kaznivo je bilo govoriti v javnosti o tem. Precejšen del javnosti, tudi del borcev, pa je celo oporekal informbirojevcem, češ da se z njimi ni bilo mogoče pogovarjati.

Tudi Hruščov je šokiral svet, ko je prišel na obisk in Tita in Jugoslovane v imenu Sovjetske zveze in vsega vzhodnega socialističnega tabora prosil odpuščanja za vse, kar se je zgodilo leta 1948. Seveda je šlo za Stalinovo prisilo in pritisk. Počasi so začele curljati tudi zgodbe o Stalinovih čistkah, o taboriščih v Sibiriji, kar je bilo dotlej zamolčano. Med vojno so fašisti in cerkev že širili to propagando. A če bi bil o tem takrat govoril kdo od naših, bi ga bila Titova linija dala takoj ustreliti. Nobenega odpuščanja pa ni bilo slišati iz ust Tita, Kardelja, Rankovića in drugih sodelavcev za nasilje nad našimi borci, nad informbirojevci ali drugače mislečimi borci na Golem otoku, v ječah in taboriščih Jugoslavije. Vodje svetovnega komunizma so le počasi začeli odpirati nekatere najbolj zamolčane strani režimskega nasilja, niso pa govorili o vseh in nikakor ne povsod. Toliko da so ustregli Zahodu in svetovni javnosti ter odgrnili tančico, zaveso stroge tajnosti, ki je veljala dotlej, pa še dolgo potem. Počasi mi je prišlo v zavest, da med ravnanjem nekaterih voditeljev komunizma ter njihove policije in ravnanjem cerkvene srednjeveške inkvizicije ni velike razlike. Postalo me je strah tega sveta, saj v nobeni ureditvi, tudi v naši ne, nisem videl pravega izhoda.

Po drugi strani je bilo to priznanje moči vzhodnega sistema, a obenem tudi šibkosti, saj cerkev, fašisti in najbolj mračnjaške sile Zahoda s svojimi silnimi tajnimi službami vred niso priznavale svojih novejših zločinov, ki so bili večji od vzhodnih.

Tolažil sem se s Togliattijem, rekoč sam sebi: »Bomo videli, kaj bo čez dvajset let in več, tam po letu 1976,

če bom še živ.« Posledice iz vojne in povojnih let so bile občutne, in prepričan sem bil, da me bo v nekaj letih pobralo. Odhod iz rudnika živega srebra me je sicer zlagoma krepil, a še vedno sem občutil stalno šibkost, nekakšno slabotnost, glavobole, imel pa sem tudi občasne omedlevice, kar za tako mlada leta nikakor ni dobro. V strahu, da ne doživim prehude bolezenske krize in izčrpanosti, sem tudi učenje prilagodil svojemu zdravstvenemu stanju; pazil sem nase, po učenju hodil na svež zrak in na sprehode ob morju ali doma v naravi. Tudi na plesišča in zabavne prireditve sem tu in tam zahajal, a le toliko, da so se mi misli preobrnile kam drugam.

Vedel sem, da spori, havarije, vojne, revolucije in zaostalost pehajo ljudstvo v še hujše mizerije in nasilje; kadar prekipi, pa se vendarle ni mogoče zadržati. Kaj pomagajo spremembe, tolikeri napori, žrtve. mučenja, pogorišča – eni lumpi odidejo, drugi se prerinejo v vrhove, in smo tam. Svet je ustvarjen za lopove, jaz pa lopovov ne prenesem, zato sem proti vsem, ki se gredo lopovske rabote.

Množice so lahek plen, rade poslušajo in posnemajo voditelje, pa najsi bodo še tako neumni in škodljivi. Celo nori rimski cesar Neron je bil v svojem času za cesarstvo bog, dokler ni na lepem zažgal Rima. In kako so množice norele za Napoleonom, Mussolinijem in Hitlerjem, pa so bili morilci milijonov nedolžnih ljudi! Videti je, da tudi socializem in komunizem ne bosta zmogla brez podobno omejenih izprijencev, sadistov in vseh vrst bolnikov. Ljudje smo nepopolni in četudi se tega zavedamo, nekateri to dejstvo izkoristijo, takoj

ko zapiha ugoden veter. Poleg zaostalosti je to najhujša, rakava rana vsega človeštva, tudi tistega njegovega dela, ki se je rešilo najhujšega nazadovanja.

Zato nekateri ves čas životarimo na robu obupa in prepada, pri čemer nam ne pomaga nobeno, še tako skrajno garanje in učenje. Sem, kar sem, lopov pa bi ne mogel biti nikdar, in to vem že zdaj. Tat, ropar, priliznjenec, potuhnjenec, lizun, zahrbtnjež ali lažnivec ne bom, pa naj se nekateri še tako kitijo s takšnimi početji in naj jim tudi pri nas aplavdirajo milijoni. To pa že ne bom, pa četudi grem kot »proti lopov« kdaj na vislice; nič zato, raje crknem, kot pa da sprejemem umazano igro lopovščine. Pošteno si želim zaslužiti svoj vsakdanji borni kruh z učenjem, delom in poštenim bojem. Seveda se pred lopovom tudi sam ne bom šel poštenega boja, ker bi bila to zares norost in samomor, pač pa se bom moral bojevati tako kot doslej: s pametjo, previdnostjo in pogumom.

Razumljivo je, da voditelji Zahoda na čelu z Združenimi državami Amerike in Japonsko trošijo še več in razmetavajo družbena sredstva, ampak vsaj toliko so pametnejši od jugoslovanskih in njim sorodnih voditeljev, da pred filmskimi aparati in informacijskimi sredstvi skrivajo svoj vamp in pompozen način življenja.

Naši pa se razkazujejo, kakor da bi bili na razpolago za slikanje in opazovanje v živalskem vrtu. Enako se obnašajo voditelji vseh najrevnejših držav in držav Afrike, Latinske Amerike in Azije.

Bolj ko najrevnejša ljudstva životarijo pred očmi svetovne javnosti, več ko jih je do smrti sestradanih ali z

napetimi trebuščki, ki izkazujejo stopnjo hudih bolezni zaradi lakote, strastneje se njihovi voditelji širokoustijo s križi, odlikovanji in vseh vrst pobarvanim okrasjem, plehom in kovinami, kar jih dela naravnost smešne, nikakor pa ne ugledne. Nekateri voditelji osvobodilnih gibanj, ki se šele rešujejo kolonialnega jarma, so še skromni in ohranjajo, recimo, Leninov tip obnašanja, številni pa po osvoboditvi hitro spremenijo tudi sami sebe in pokažejo, kaj jim je bil, se zdi, pravi cilj: Baha-nje in nastopaštvo, kar je najgrša stvar pri zaostalih, ko stopijo na višjo stopnico.

Vendar upam, da bo nastopil čas pameti in čas pravičnosti, zato sem tudi sam prišel v šolo, da k temu dam svoj prispevek. Stremel bom k temu, da spremenim družbo na bolje. To je hkrati tudi moj prispevek vsem žrtvam, ki so trpele, bile mučene, preganjane, umorjene ali so padle v boju. Sam vem, da ne pomenim nič posebnega, a vendar lahko tudi pametna, pogumna, zdrava misel posameznika pripomore veliko. Večina, ki zavestno deluje v izbrani in preišljeni smeri, pa lahko uspe le, če se pametne stvari ne izrojevajo v norost.

»Beži, Rajko, pištolo ima pri sebi!«

Noben mladoporočenec, in to sem bil tista leta tudi sam, v zakonskem stanu še nima takšnih predstav o odnosu, kakršne imajo starejši poročeni možje, ki se za navrh sčasoma še umirijo in unesejo. Zlasti tedaj, kadar sem bil ločen od žene in otrok, sem imel od časa do časa občutek, da sem dejansko sicer poročen, a z druge strani, spričo »višje sile«, obenem tudi samski. Nisem pa izkoristil te priložnosti, saj bi mi bilo preveč škodovalo tako pri učenju kot v družini.

Kot neizkušen zakonski mož sem bil še vedno prepričan o tem, da smo moški lovci, v resnici pa so prave lovke dekleta in ženske. Ženska se moškemu lovcu kot plen ne nastavi za prazen nič. Ta nastava je njen način lova, ko se ji približa lovec, ona pa je tista, ki ga potem upleni, zajame, osvoji. Žena Mojca mi je tudi v zakonu izkazala dovolj ljubezni, tako da nikdar nisem niti malo podvomil o njej.

Glede tega, ali me ima rada ali ne, prav zares nisem imel razlogov za kak sum. Dokaj moških se je sicer smukalo okrog nje in se ji ponujalo, tudi v zakon, opravljavci in opravljavke so jo vneto prepričevali proti meni, kakor so se meni ponujale druge ali mi govorile proti njej, ampak najina želja, da se združiva in združena tudi ostaneva, je premagala še tako hude preizkušnje.

Prestala pa sva tudi resnejše zadeve. Celo moja mati je namreč nagovarjala Mojco, naj me pusti; poznala

me je iz otroštva, iz vojnih in povojnih let in vse huje jo je skrbelo moje nemirno življenje. Dobro je vedela, da lahko včasih – oziroma v posebnih okoliščinah – iz dobrega in radostnega razpoloženja hitro padem v otožnost, potem pa postanem odsoten in nasilen. Mati si je – vsem stanovanjskim ugodnostim in preskrbljenosti navkljub – želela iz Tolmina nazaj v Idrijo, pa čeprav na slabše. Kot vdova in ženska, ki je veliko pretrpela, si je želela na stara leta miru in samote. Na svoji strani tako nisem imel nobenega zaveznika več, še svoje lastne matere ne.

Mati je zrasla gor v številčni, revni kmečki družini, vzgojena je bila v cerkvenem duhu, in cerkev je za »svoje« ljudi rada poskrbela, da živijo kot hlapci, v pokorščini, vsenaokrog njih je bilo polno hinavščine. Hinavščina se je s kmetov ponesla tudi med proletarce, kjer se je tak način življenja nadaljeval. Ponižnost, pokora, izbruhi, jeza, nemoč in, na kraju, samoobtoževanje in celo dajanje v nič je pogostoma prevečalo uspehe v lastni družini in pri otrocih.

Daljša ločitev pa naju je z Mojco vendarle počasi precej odtujila. To sem prvič spoznal skoz njena pisma. Na svoja čustvena pisma, polne topline, nekako nisem prejel pravih odgovorov. Med srečanji se je žena izgovarjala, češ da ji pisanje ne gre dobro od rok, čemur pa nisem verjel. Pred mojim odhodom na šolanje sva se tudi sporekla zaradi njene slabe vzgoje in navad iz mladih let, po katerih zdaj tudi v zakonu kupuje in naroča stvari brez moje vednosti in me ne obvesti niti o višini stroškov za prehrano. Vsekakor mi je prikrivala,

da je to počela že pred najinim zakonom. Vsa ta moja odkritja so me napeljala k temu, da sem začel uporabljati nasilne prijeme, česar sem se navadil v preiskovalnih policijskih zaporih med vojno in v miru. Na koncu je prišlo tako daleč, da sem začel ženo preizkušati in jo kdaj tudi prelisičil s kakšno ukano.

Patriarhalna vzgoja še ni izpuhtela niti iz mene niti iz žene. Tudi vsa iskanja naprednejših, socialističnih usmeritev me v trenutkih presenečenj nikakor niso odprla za nove odnose med moškim in žensko, pač pa so v meni kvečjemu prebudila prдавne načine, ki so prišli od kdove katerih podedovanih lastnosti mojih prednikov. Ko sem se pozneje ovedel svojih nasilnih izbruhov, me je bilo sram.

Naposled sva spore le zgladila in se skušala prilagoditi drug drugemu. Mimo redkih prepиров pa sva se imela zelo rada; v zakonu je predvsem potreben čas. Na obiskih v Kopru sva doživljala trenutke najinega srečanja enako kot med prvimi ljubezenskimi srečanji in na medenih dnevih po poroki. Pa vendar sem čutil, da pri ženi nekaj ni v redu.

Žena je tolkla revščino, skrbela zase, za najina dva otroka in bila obenem še odgovorna za ostarelo mater in zame. Preveč nenadno jo je vse skup obremenilo in bilo brez dvoma pretežak zalogaj za dekletko, ki se je komaj razvilo v ženo. Sam sem jo začel močneje pogrešati šele po daljši ločitvi, ona pa je imela doma za družino skrbi čez glavo; za druge zadeve nisem vedel. Iz prejšnjih izkušenj mi je bilo znano, da zakon ni nikakršno večno in trdno jamstvo za zvestobo in da odsotnost pomeni tudi nevarnost, med katero se lahko pojavi tekmeč. Ko

sem bil še samski, sem se dobro seznanil s spolno lakoto mladih poročenih žensk. Tudi zato so se sumi in strah, da se kaj podobnega dogaja moji ženi, znatno povečali.

To sem sklepal tudi po tem, kar se mi je dogajalo v Kopru: Nešteto deklet in žensk se mi je namreč med sprehodi nasmihalo in očitno dobrikalo. Ko smo si nekoč izmenjavali dovtipe, mi je sošolec Viktor s Tolminskega mimogrede navrgel tole: »Če bi se jaz pošalil z neznanim dekletom ali žensko, bi jo takoj dobil po glavi, tebi pa niti ena ne vrže košarice.« Viktorju sem razložil, da je treba z dekleti in ženskami prestajati skupne boje, podoživljati vse notranje napetosti, kot sem jih jaz v vojni in po njej, saj potem razumejo vsak gib, nasmeh, šalo ali besedo kot del spoštovanja njihovega spola, njihove vrednosti. Vse skupaj pa ne sme biti ponarejeno, marveč mora prihajati z dna ranjene duše, ki si zares želi to, kar govori z očmi. Ne gola spolna pohotnost, ampak vse, kar spada zraven.

Zavedal sem se razlike, da so kratka spogledovanja in šale le bežna igra in da moški potrebuje čas. Tega časa v Kopru nikakor nisem imel. Poročena ženska – in to je veljalo tudi za Mojco – lahko med moževo odsotnostjo kljub prezaposlenosti, če se ji le zahoče, oddela nekaj kratkih skokov čez plot, da le izbrancu ne zmanjka potrpljenja. Šola je podnevi in ponoči kot nekakšna vojašnica, bolnišnica ali zapor, kjer so oči discipline zelo ostre. Poročena ženska – še zlasti če je privlačna – ima vsekakor več prednosti kakor poročen moški.

V prvem in drugem letu zakona me je k družini zelo vezala hčerka Jana, ki smo jo klicali Miška; naposled je čez

čas tako imenovala tudi samo sebe. Zelo me je žalostilo, da sta obe, Jana in Jasna odraščali brez moje bližine.

Ko je Jasna dopolnila eno leto starosti, me je med obiskom na domu, ko sem prišel za kak dan ali dva, komaj prepoznala, potem sem se moral znova posloviti. V primeri z Jano je bila Jasna mirna in nezahtevna, tako skrbno skromna je bila, da je kdaj še opaziti ni bilo, kakor da si na obličju zemlje želi le cesarstvo miru. Bila je rojena en mesec pred rokom in je že zato prvo leto veliko prespala. Komaj se je prebudila in nahranila, že jo je spet zmanjkalo. Sčasoma je le našla svoje mesto v družini. Ko bi imel dvajset takšnih otrok, kakršna je bila Jasna, sem si pozneje dejal velikokrat, bi sploh ne vedel, da jih imam; živel bi brez skrbi in v večnem miru. Res pa je, da si vsi starši želijo živahne otroke, čeprav jim lahko prinesejo še toliko preglavic. Za moje že zrahljano duševno stanje je bila mirna Jasna pravi blagoslov in zadovoljstvo.

Jana je bila svetla in kodrasta, Jasna pa črnolaska. Obe sta bili ljubki, zdravi deklici, pravi prikupni veverici.

Kljub številnim skrbem in težavam sem se nekako prebil tudi skozi drugi letnik in začel na jesen leta 1956 obiskovati tretjega. Stari strah pred šolo, ki se je zalezel vame med letoma 1942 in 1955, je počasi plahnel.

A sicer nikakor nisem bil nadarjen za učenje, tako kot nekateri, ki jim vse teče gladko; šola se mi je naravnost upirala. V njej sem videl samo nujno zlo, nekakšnega hudiča, ki ga moram premagati, če hočem shajati pri vseh večjih zadevah življenja in družbe. Nekateri predmeti, ki mi niso ustrezali, so mojo strašljivo predstavo še povečali, tako da sem se učiteljev ali profesorjev, ki so jih izvajali,

bal kot kakšnih tajnih policistov, sodnikov in rabljev, ki se pri svojih opravilih in poklicih ne menijo kaj prida za druge ljudi oziroma si svoje poslanstvo jemljejo celo kot nekaj, kar jim popestri dolgočasen vsakdanjik in pride k njim kot naročeno.

Že to, da sem šel pri svojih štirinajstih letih raje v boj na življenje in smrt, kakor da bi bil v šoli, veliko pove o mojem odnosu do šole in vsega okrog nje, k čemur velja dodati pomembno dejstvo, da mi zaradi tega ni bilo nikdar žal, saj sem se s tem izognil tuji, italijanski šoli, ki je bila za navrh še klerofašistična. Niti poznejše zavedanje, da brez znanja v življenju pač ne gre, ni prav nič pripomoglo, da bi me bila šola zares pritegnila. Tisti, ki so kdaj govorili o nekakšni »ljubezni do šole«, se mi niso zdeli pri pravi.

Nisem veroval v hudiča in nasedal kakšnim vražam, a mi je pač prišlo v navado, da takšen potek dogodkov, kakršnega sem zapazil zadnje čase, naznanja, da nekaj ni v redu. Vajen sem bil hitrih sprememb, presenečenj, smrtnih nevarnosti in čudaških prepletov vseh vrst, zato sem komaj čakal, da bi bilo naposled prišlo kaj, kar lahko spremeni moje življenje, ki se je zdaj povsem skladalo z meni neljubim načinom življenja zdolgočassenih menihov po samostanih. Kadar sem po vseh teh mesecih šolskega življenja opazoval sebe in svoje sošolce, sem si pri sebi rekel, da smo neke vrste rdeči menihi. A ko je na videz vse lepo in prav, rado prihrumi kaj, kar takšno stanje obrne na glavo.

Neke sobote zvečer sva šla z Viktorjem gledat ples v hotel Triglav. Običajno sem se tam usedel, če je bil le še

kje kak prostor, in ostal, dokler ni prišel natakar. Potem sem se izmotal, da moram po opravkih, in zapustil lokal, ker nisem imel denarja. Viktor je imel nekoliko več pomoči od doma in mi je znal naročiti kakšen vermut s sodo, nato sva vsak svojo pijačo žulila tudi po več ur. Tako je bilo tudi tistega večera. Po dogodku v Ilirski Bistrici pred petimi leti sem se rad, če se je le dalo, zadrževal v družbi z Viktorjem. Pil je namreč umirjeno in počasi.

Opazil sem, da sedi za mizo nedaleč od naju Danica, žena šolskega inšpektorja. Že več kot eno leto je minilo od tistega nesrečnega pogovora v kopališču Koper, ko je iznenada od nekod privihral njen mož in napravil kratko sceno, ki pa je ostala brez posledic. Nekdo iz naše družbe, ki je šel mimo najine mize, je omenil, da je Daničin mož na vajah iz pouka predvojaške vzgoje nekje v notranjosti, na Krasu ali v Pivki. Danica je imela okrog sebe družčino, a je bilo videti, da se med seboj sploh ne pogovarjajo. Ne vem, kakšna zvedavost me je prevzela, a začel sem razmišljati, da je to enkratna priložnost, da jo povabim na ples in se vmes še pozanimam, kaj se je zgodilo po tistem neljubem dogodku. Nekoliko me je namreč le skrbelo, ali bo šolski inšpektor Cvetko tako ali drugače lahko vplival na izpite in na bližajočo se maturo. Izkušnje so me učile, da od ženske lahko zvem več kakor od vseh sošolcev, uprave in drugih organizacij. Tudi Viktor, ki mu je bil primer znan, je menil, da nikakor ni slabo, če se malce pozanimam o zadevi. Od Matka si namreč nisva obetala prav nič. Tu pa tam sva ga srečala v lokalih ali na plesih, ko se je družabil

z ravnateljem, z administratorko ali z uslužbenci šole. Nikoli pa ni povedal, o čem se menijo, čeravno smo bili skupaj noč in dan.

Če takšne stike stalno vzdržuje Matko, sem si mislil, potem ni slabo, da se vsaj enkrat, ker že tako nanese priložnost, tudi sam malo pozanimam o samem sebi v zvezi s šolo, zlasti ker gre za tako vplivno osebo, kakor je inšpektor Cvetko.

Opazila me je, pozdravil sem jo in ona mi je vljudno odzdravila.

Vstal sem in se odločil, da jo povabim na ples, kajti očitno je bilo, da tisti večer nima drugega stalnega plesalca. A sem se hudo zmotil. Nisem vedel, da se je njen mož tisto noč nenapovedano za nekaj časa vrnil s predvojaških terenskih vaj in da zunaj pred hotelom opreza skoz veliko stekleno površino, kaj počne njegova žena. Sumil jo je nezvestobe.

Z Danico sva odšla na plesišče in se zavrtela. Komaj sem utegnil načeti pogovor o tistem dogodku in njenem možu, ko se je on, ne da bi ga bila midva med plesom sploh opazila, prignetel skoz gručo plešočih in potisnil gorečo cigareto svoji ženi v lase. Danica je zavreščala in zbežala, mož pa za njo. Kot strela sta cikcakala med plesalci.

Bil sem tako presenečen, da sploh nisem vedel, kaj naj storim. Čisto vsi pari so prenehali s plesom in se zazrli v škandal. Koper je bilo majhno mesto, in vsaj kar nas je bilo stalnih prebivalcev, smo se bolj ali manj vsi osebno poznali med seboj. Počasi sem se prebijal med plesalci, njihovi presenečeni pogledi pa so se zdeli,

kakor da govorijo: »A ga vidiš, to je eden izmed tistih, ki niti poročenih žensk in mater številnih otrok ne pustijo pri miru; pravi razdiralec družinske sreče ... A kaj bi govoril, saj škandal pove vse: sramota!«

Ko sem prišel do mize, niti Viktor ni bil več navdušen nad mojo bližino. Nisem vedel kam, prepričan sem bil, da bom naredil še slabši vtis, če zapustim lokal: Videti bom kot strahopetec v viharju. Stopil sem za šank; veliko sošolcev je šlo mimo, prej so me veselo pozdravljali, po tem dogodku pa kakor da me ni.

Ko je bil prvi šok mimo, mi je eden izmed sošolcev namignil, naj grem iz lokala, da ne bi bilo prišlo do kakšnih zapletov, ki bi bili navsezadnje lahko škodovali čisto vsem v šoli. Kakor v vojski in podobno disciplinarnih ustanovah za odrasle, je namreč tudi v šoli veljalo, da so po škandalu žrtve tudi drugi; v navadi je bila kolektivna prepoved česa, kar je bilo dotlej dopuščeno.

Odvrnil sem, da ne morem oditi, ker bi bil potem videti kriv. Ničesar nisem storil, in če ni dovoljen niti en sam samcat ples, potem naj prepovedo plesati vsem, ne le meni. Naj pravzaprav kar zaprejo lokal, če smo že na tako nizki, barbarski stopnji. Bil sem upravičeno zbezan, tudi jezen sam nase in na vso zadevo, ki si je nikakor nisem želel. Spet se mi je zazdelo, kot da se me drži nesreča. Ko bi bil mogel, bi bil situacijo popravil: Z Danico bi sploh ne bil šel plesat in past firbca; po toči zvoniti pa je, kajpak, prepozno. Na Danico nisem mislil prav nič, niti najmanj me ni zanimalo, da bi se bil z njo v kaj zapletel; če bi že bil iskal priložnost za

bežno ljubimkanje, potem ni manjkalo drugih žensk.

Potem ko sta Danica in njen mož zapustila hotel in odšla proti domu, se sprva – kakor sem zvedel pozneje – sploh nista huje prepirala. Cvetko se je celo vrnil v hotel Triglav. Mene je srečal za šankom, si tam nekaj metrov proč naročil liter konjaka in ga začel piti iz kozarca za dva decilitra. Nenehoma je bil obrnjen proti meni in me prebadal z očmi, ne da bi bil odmaknil pogled. Zdaj sem imel še razlog več kakor prej, tik po izbruhu škandala, da ne zapustim prostora.

V hotelu se je tačas zbralo veliko sošolcev. Nekdo od njih, ki je Cvetka bolje poznal, je neopazno smuknil mimo mene in mi zašepetal: »Beži, Rajko, pištolo ima pri sebi, težkega kalibra je.« Nedaleč od mene je drug sošolec v zaničljivem tonu dejal: »Ja, možje, tako je s tem: Najbolje se je držati registrirane ženske, vse drugo je neumno. To je enako kot z blagajno.«

Ogenj ljubosumja v Cvetkovih očeh tokrat ni vžgal tako, kakor med prvim srečanjem v kopališču: Zagorel je v laseh njegove žene in jo ranil v glavo, kar pa je bil šele začetek. Globoko in sovražno prebadanje z očmi mi je dajalo vedeti, koliko je ura. Zdaj ni več šlo za nemočno žensko v moževih rokah, pač pa je prišel čas obračuna med moškima, hote ali nehoti vpletenima v nevaren spor. Nikakor mi ni bilo vseeno; ne prvi hip, ko sem ostal v hotelu, ne potem, ko se je Cvetko vrnil. Bil je samo moj poskus, da se pokažem nič kriv, nemir v meni pa je naraščal. Še nikdar v življenju nisem čakal, da me kak nori ljubosumnež brez vsakega vzroka in nedolžnega vsem na očeh preluknja kot staro rešeto.

Pravica je vedno na strani razjarjenih mož; če še tako obtožujejo ljubosumnega moža, ljudje bolj sovražijo povzročitelja, pa čeprav ga niti ne poznajo niti ne vedo, kaj je resnica oziroma kaj se je pravzaprav zgodilo. Zanje je važno le eno: Da se kaj dogaja in da se mora to tudi razplesti. In v takih okoliščinah sploh ni časa za razsojanje. Ljudje znenada postanejo samo gledalci, ki opazujejo, kaj se dogaja v areni, v ringu: Kdo bo koga; eden pač mora zmagati, to je prav tako res, kakor mora nekdo biti tudi poraženec. Naj odloča moč, če je že izzivanje vsem na očeh in v teku.

Od zadnjega denarja, ki sem ga imel za prevoz domov, sem porabil krepak del za to, da sem si naročil en deciliter konjaka še jaz. Na zunaj sem kljub Cvetkovi nesramnosti ostal povsem miren, znotraj pa so mi vse napeljave sporočale, da se bliža usodni vihar. Konjak mi je vsaj za silo uredil ta prehuda nihanja.

Minilo je pol ure; oba sva ob konjaku zbiralala pogum, le da ga je Cvetko cukal pogosteje in se je liter hitro praznil, sam pa sem bil s svojim decijem precej počasen.

Vedel sem, da ima Cvetko dobre zveze in celo sorodstvo na notranjih zadevah, pri Upravi javne varnosti v Kopru, in da prihaja iz družine narodnega heroja. Vse to je govorilo njemu v prid, meni pa v pogubo, a vendar sem bil za kanček te pogubne vloge pripravljen dati tudi samo življenje, da me le kdo ne bi bil po nedolžnem osramotil in ponižal.

Še nekaj časa sva nepremično stala; Cvetko je bil kakor vkopan na enem in istem mestu in me hotel pokoriti z očmi. Bilo mi je dovolj.

Poltiho sem vdihnil, se zbral in počasi odkorakal

naravnost pred Cvetka. V teh trenutkih se je nakopičila vsa jeza, kolikor sem je premogel. Cvetko je nagonsko in po izkušnjah spoznal, da gre tokrat zares. Previdno sem opazoval, kaj počne z roko na tistem mestu, kjer je hranil pištolo. Nenadoma sem ga z levo roko močno zgrabil za nos in mu začel vrteti glavo zdaj v levo zdaj v desno, sem ter tja, in mu odsekano rekel: »Kaj pa imaš ti z menoj, le kaj sem ti storil?« Z desno roko sem vtem čakal, da prestrežem vsak njegov morebiten gib v smeri pištole ali proti meni, pri čemer sem bil pripravljen, da ga močno treščim od strani v brado. Nisem maral pretepov, toda v Bosni sem se že boksal v ringu, v fantovskih letih pa sem se tudi parkrat zravsal.

Nekega večera smo spraznili gostilno na Ledinskem Razpotju, čeprav so bili tam zelo nevarni pretepači iz Žirov in okoliški hribovci. S koli so se potem zbrali in postavili v zasedo okrog gostilne, in trda bi nam bila predla, ko bi se bili podali v temo. Na srečo se je zaseda naveličala, mi pa tudi, in tista noč je potem minila mirno. Sem pa tudi že bežal s plesa v Črnučah pri Ljubljani, saj mi pretep, razen v nujni samoobrambi, nikoli ni bil pogodu, a tokrat se mi je zdelo, da nimam drugega izhoda oziroma rešitve.

Šlo je za šolo, družino, javnost, kar veliko tega se je nakopičilo. Toda Cvetko ni pokazal namere, da seže po pištoli, niti ni več pokazal nobenega znaka napadalnosti, celo strahu ne. Popustil sem prijem za nos in čakal, kaj bo ukrenil. V tistem hipu je Cvetko čisto umirjeno spregovoril: »Oprosti, po tvojem obnašanju zdaj vidim, da nisi ničesar kriv. Tvoje ravnanje, tvoja odločnost me je prepričala, da si nedolžen. Kaj boš spil?«

Kot bi se bili vzeli iz nič, so naju obkolili sošolci; Cvetko je naročil še en liter konjaka, in pili smo družno z njim. Napetost v meni je popustila, imel pa sem tako grenak občutek v želodcu, grlu in ustih, da sem prosil natakarja za vodo. Čeprav mi okus po kloru ni prijal, sem naposled le poplaknil vso grenkobo.

Kljub opravičilu me je vsa napetost tako hudo prizadela, da sem si bil v hipu na jasnem, kako temu človeku nikoli ne bi zaupal, niti si ga ne bi želel imeti v svoji bližini. Imel sem svoje nagonske občutke, po katerih sem se nekaterih ljudi kar naenkrat in potem za zmerom bal. Ni šlo za strah, da bi od takih ljudi moral bežati, pač pa za občutek, da v njihovo bližino brez prisile nikakor ne grem. Čutil sem, da je vse skupaj krivična obsodba tudi do Cvetka, do kakšnega razsojanja ali poslušanja spoznanj takih oseb pa mi sploh ni bilo.

Sošolci so pili, ko je ura kazala že krepko čez polnoč, tako da je hotelsko osebje odslavljalo še zadnje goste. Tudi naša družčina je šla ven in se podala po koprskih ulicah. Cvetku se je od nekod pridružil majhen kužek in krožil okrog njega in naše družčine.

Zavili smo še v hotel Galeb, in tudi tam se je pilo, potem pa smo se razšli. S Cvetkom ves čas nočnega popivanja v družbi sošolcev nisem spregovoril niti ene same besede. Sicer pa je v navadi, da nočna družba med seboj pravzaprav sploh ne govori, ampak pozna le jezik pitja in dremave zvedavosti, kar je neke vrste strah pred samoto in mirom. Pijanska družčina je vsa zaverovana v čudeže, ki si jih slika človeška domišljija pod vplivom raznih mamil, med katere spada, seveda, tudi alkohol.

Čeprav bi bil do pijače prišel kaj zlahka, saj so mi jo ves čas ponujali, mi tisto noč sploh ni bilo do nje; vsake toliko sem popil le kaj vode ali radenske.

Razšli smo se. Cvetko je šel domov, mi pa v svoje samostanske celice.

V tretjem letniku nismo več spali v Circolo italiano di cultura, ampak v ozki ulici, kjer so nekoč prebivali semenišniki oziroma menihi in nune, ko so bili še vsepovsod. Tudi hranili se nismo več v miličniški menzi, pač pa smo na predlog uprave obroke dobivali od učencev gospodinjske šole, ki so imeli za poseben predmet na srednji ekonomski tudi reden praktični pouk kuhanja. Ta način prehrane je bil cenejši, na žalost pa smo morali prestajati muke poskusnih zajcev in pojesti tudi šolske napake, ki jih ni bilo malo. Ajdovi žganci niso imeli zveze z njimi, makaroni tudi ne, sploh pa polnjene paprike, saj nanje ni spominjal ne videz ne okus. Bili pa smo iz generacije, ki jo je povozilo že prav vse in se na napake kuharskih učencev in strežbe nismo več niti jezili.

Marsikaj smo že sprejemali samoumevno, samo da čimprej dokončamo šolanje. Na proteste v želodcu se nismo mogli več ozirati. Vsi časopisi, vse samoupravljanje, vsi politiki so trdili, da stopamo v novo dobo, ki je pred nami še nihče ni bil sposoben raziskati. Pionirsko delo, ki se je v Kopru kazalo v kuharskem neznanju in posledično v slabi prehrani, je bilo zato v primeri z novimi obzorji, proti katerim so nas peljali nadučitelji, prava malenkost.

Pred spanjem smo še poškilili skozi okno iz umivalnice spodaj na ulico k hišam nasproti nas, pa televizije tega

večera nismo opazili. To je bila posebna televizija v živo, kot smo ji pravili. Lepa, mlada ženska je tam večkrat na teden sprejemala moškega, pri čemer nismo mogli ugotoviti, ali gre vedno za enega in istega ali pa je v igri še kdo drug. Po osmi uri zvečer sta navadno začela z ljubimkanjem na kavču. Okna naše umivalnice so bila ravno prav nad njenimi, tako da smo lahko videli obe telesi. Gnetli smo se in zijali v strastno podjetje obeh zaljubljenecv. Velikokrat je kdo ob omenjeni uri samo prišepnil bližnjemu, in že smo vedeli, za kaj gre. Na lepem smo imeli kak popravek v umivalnici. Kar zadeva že nekoliko priletne možakarje, poročene očete, je bilo to dokaj otročje početje, hkrati pa vsega moralnega obsojanja vredno. Zakaj v letu 1956 pornografija in seksualna revolucija nikakor še nista bili v tolikšnem razmahu kakor eno desetletje in še malo zatem. Bilo pa je ravno na nekakšni prelomnici, in nihče si ni več upal zavihetati zastave morale in borcem, komunistom in funkcionarjem preprečiti tako grešno kukanje in naslado.

Sotovariši iz šole so mi za dejanje v hotelu Triglav izrekli pohvale, češ da sem ukrepal pogumno. Priznali so, da sami ne bi bili ravnali tako kot jaz in bi bili vse mirno prestali, zagotovo bi se bili umaknili v hipu: Bolje beg in umik kakor pa preresetano telo, so si bili enotni.

Od nekaj čez petdeset poročenih, ki smo se v prostih urah na šoli kdaj pa kdaj pogovarjali prav o takšnih rečeh, kakor so ljubezenski trikotniki ali celo četverokotniki, je čisto vsak govoril po svoje, kako bi ukrepal, če bi ženo zasačil pri dejanju z drugim. Le eden med nami je

imel prav, ko je dejal: »Ne govorite, kako bi ravnali, ker nihče ne bi ravnal tako, kot ta hip misli, da bi, pač pa tako, kot bo pač ravnal takrat, ne vedoč tega vnaprej.«

Kljub velikim družbenim spremembam, ki so zajele tudi navade v zakonskem življenju, je bilo pri nas še vedno precej patriarhalnega mišljenja in obnašanja, ki je prisegalo na en sam zagovor: »Moja žena je moja lastnina in z njo počnem, kar se mi zljubi in kar se mi zdi prav.« Uradno pa to ni več držalo, kajti zakoni države so že delovali v povsem drugi smeri in ženska je bila v zakonu enakopravna z moškim. Marsikje in marsikdaj je bila sicer poražena, toda krepko je bilo čutiti vse večje poraze tudi na »moški fronti«. Nič čudnega, saj je bila miselnost nekaterih moških vsega obsojanja vredna. Naravnost uživali so ob pripovedi, kako je neki moški pripravil nezvesto ženo do samomora. Neka ženska se je dala za denar, kot se pač zakonski ženi v stiski primeri. Bilo je pred vojno, ko so kovanci še kaj štel. Mož je zvedel za to, a ni ženi nič oponesel, le vsak dan je pri kosilu molče spuščal kovance iste vrednosti, za katero se je njegova žena prepustila drugemu moškemu, na mizo, da je enakomerno žvenketalo. Ta zvok kovancev, vedno ponavljajoča se enoličnost s krutim, molčecim očitkom, je ženo privedel do roba obupa; vzela si je življenje in se tako rešila odmeva kovancev, očitka za nezvestobo in še moža. Zagotovo je ta moški slabega srca tudi sam grešil, pa si ni očitil na podoben način. To je bilo le sadistično maščevanje, in žena bi se ga bila lahko rešila. Vendar je bilo to v časih, ko sta država in cerkev še kako skrbela za to, da za ženo ni bilo umika, z izjemo njene lastne odločitve med življenjem in smrtjo.

Po prespani noči, v nedeljo zjutraj, ko se dogodka s Cvetkom že nihče več ni spomnil, je nekdo prinesel k nam vest, kaj se je dogajalo ponoči v stanovanju profesorja in šolskega inšpektorja Cvetka.

Cvetko je tisto noč zapustil našo družčino, se vrnil domov in tam začel s pravim razdejanjem. Razbijal je pohištvo, uničil televizor, streljal po stanovanju. Dobesedno podivjal je. Njegova žena Danica mu je ušla k sestri Mari. Poklicali so pomoč, in pripeljal se je reševalni avtomobil v spremstvu miličnikov.

Tako so v jutranjih urah na silo zgrabili Cvetka in ga odpeljali v koprsko bolnišnico.

Ves čas med vožnjo od doma po koprskih ulicah in po bolnišničnih hodnikih je Cvetko glasno vpil in prepeval pesem po znanem partizanskem in ljudskem napevu: »Janez, kranjski Janez; Janez, kranjski Janez, kam odhajaš danes?« le da je dodal novo besedilo in pel: »Hribar Rajko mi je pa ženo pof...« Namesto da bi se škandal s plesišča pomiril in ostal le epizoda s hotelskega večera v Triglavu, se je razširil še v sosesko, na ulice, v bolnišnico, navsezadnje pa še v šolo.

Ni bilo dovolj, da je škandal zajel Koper na ta način. V bolnišnici je tam poleg več znancev kot bolničarka delala tudi moja rojakinja in dobra znanka. Tako dogodek ni ostal samo v Kopru. Še istega dne je govorica prek Trsta z obrekovalci prispela do Tolmina, v pičlih nekaj urah pa še topla vest tudi do moje žene. Prej ko bi ji utegnil razložiti vso stvar.

Ne časa ne denarja nisem imel, da bi bil takrat odpotoval v Tolmin in ženi povedal osebno, tako pa si

je s popačeno govorico pač ustvarila svojo lastno resnico.

Takoj se je sestal partijski komite Ekonomske šole, ki je bil naš najvišji disciplinski organ. Sprejeli so odločitev, da me takoj izključijo iz šole. K sreči sem se ves čas držal sošolca Viktorja, Tolmincev in drugih in bil povsod vsem na očeh tako v prostem času kakor na sprehodih ali obiskih na javnih prostorih in v lokalih. Viktor in drugi so odločno zagovarjali, da je takšna kazen krivična. Zaradi pomote pijanega soproga, njegovega ljubosumja in lažnih govoric bi bila izključitev brez osnove seveda prehuda kazen.

Tudi tisti, ki so podrobneje poznali dogajanja v družinskem krogu profesorja Cvetka in njegove žene Danice, niso bili za izključitev in so povedali svoje. Družinske razmere pri inšpektorju je poznal tudi šolski ravnatelj in o tem prav tako spregovoril. Naposled so mi prisodili strogi ukor in mi obenem zapretili, da me bodo izključili, če naredim samo še eno napako. O vsem pa so se dogovarjali za mojim hrbtom, tako da nisem mogel niti povedati ničesar niti nisem imel pravice, da bi se bil lahko branil pred obtožbami.

Sčasoma se je tako v šoli kakor v mestu Koper vse pomirilo. Paziti sem moral le, da me na ozkih mestnih ulicah in kje v kotih za hrbtom ne zasači Cvetko s pištolo. Celó po takšnem haloju mu orožja namreč niso zasegli.

Kakšnega privilegija oziroma zadoščenja pa po tistem nisem imel in ga niti nisem iskal ali terjal. Lahko bi bil obdržal vse orožje, ki mi ga je takrat po vojni v Ozni »za zmerom«¹ zaupal Golc, a mi vest nikakor ni dala miru, da bi bil skladiščil, česar tisti hip sploh nisem potreboval.

Tako sem že leta 1949 vrnil vse orožje – deset pištol, nekaj ročnih granat in brzostrelko. Golc bi bil ustni dogovor lahko priznal, lahko pa tudi ne, kakor bi mu bilo odgovarjalo.

Z Golcem sva si bila službeno preblizu, da bi bil lahko šel pričat. In ko bi bil v obdobju po nesreči preminil, le kdo bi mi bil potem še verjel, da imam pravico do tolikšne količine orožja? Načelnik Vojaškega odseka v Idriji me je samo debelo gledal, ko sem mu izročil toliko kosov, in opomnil, da mi celo kot soborcu in političnemu funkcionarju ne verjame. Dejal je: »Če bi Vojaški odsek uvedel preiskavo, bi se z Golcem oba težko izmazala, ker ni pisnega sklepa.« Vsaj mene bi bili lahko vtaknili v zapor.

Večkrat pa sem si to poštenost le očital. Spomnil sem se namreč starejših časov Avstro-Ogrske in fronte, ko je bilo po hribih na Primorskem shranjeno veliko pušk, drugega orožja in municije. Nekaj tega se je po propadu cesarsko-kraljevega imperija tudi uničilo.

Precej tega shranjenega orožja pa je prišlo še kako prav dvajset let zatem. Koristilo je tako našim prvim upornikom Tigrovcem kakor pozneje tudi partizanskemu odporu. Zdelo se mi je neumno, da sem vrnil čisto vse orožje, toda tolažilo me je, da sem imel vsaj mirno vest.

Za eno nesrečo pride rada še druga

Vse posledice škandala so padle name, in to ne le v šoli, pač pa tudi doma, v Tolminu, še zlasti pa v družini. Žena nikakor ni hotela verjeti, da sem nedolžen; sum, da je tudi ogenj, kjer se vali dim, je ostal. Pravzaprav je bila že sama količina opravljanja tolikšna, da je žena menila: Le zakaj se vse to dogaja ravno meni in nikomur drugemu izmed poročenih? Jasno, ko se posledično pripeti kaj oprijemljivega, je o tem lažje razsojati kakor o dejanjih, ki ostanejo prikrita. Ženine sumničavosti nikakor nisem zanemarjal, nasprotno, vzel sem jo z vso resnostjo in se zavedal morebitnih posledic. Pri tem mi ni pomagal niti čas, saj sum zbledi, boleč spomin pa ostane. Kolikokrat smo, na primer, lahko videli Matka, ki je bil tudi poročen, plesati s šolsko administratorko, pa nihče še pomislil ni na kaj spornega, ker je bil pač ugleden član komiteja. Znal se je, povrhu, držati resno, jaz pa sem bil po naravi veseljak in že kot tak takoj sumljiv.

Žena je bila tisto leto od spomladi zaposlena kot administratorka pri Elektru Tolmin. Za mlado poročeno žensko, ki nima blizu moža, se hitro zanimajo drugi moški. V službi ji je začel dvoriti elektrotehnik Mirko, kajpada neporočen. Kadar je prinesel v tipkanje kakšno gradivo, mu je uspelo, da Mojci ponudi tudi kak bonbonček. Pri ženski lahko sprejemanje darilc za prihodnje pomeni marsikaj. Jasno je seveda, da ji mora moški vsaj nekoliko ugajati, toda spolna lakota mlade

žene v odsotnosti moža nikakor ni brez pomena. Dan ima štiriindvajset ur, teden je dolg, mesec še daljši ... Letni časi se menjavajo ... Enkrat na mesec, kolikor sva se z ženo dobivala, je bilo vsekakor prekratko, tako rekoč bežno srečanje.

V času druge svetovne vojne so imeli Nemci, ki so bili nasploh znani po surovosti in krutosti, za svoje »Valkire«, žene poročenih vojakov, ki so odšli na fronto, celo tako stroga pravila, da so moškega, ki so ga pri njih zalotili s pričami, poslali takoj pred naglo sodišče in ustrelili. Da bi bili tako ščitili naše borce, zlasti pa komuniste, funkcionarje, ki naj bi bili gradili novi družbeni kolektivism, pa nikakor ni bilo govora. Osebna lastnina je bila boljkmone zaničevana že za časa vojne.

Že poleti sem opazal, da je žena Mojca nekako odsotna. Med srečanji je bilo sicer vse tako kot nekoč, toda izkušnje mi niso dale miru in tudi tista nečustvena pisma mi niso bila pogodu. Pa nisem mogel nič. Imel sem tako rekoč zvezane roke in noge; nikamor nisem mogel. Šola je pač šola. Po škandalu so se moja sumničenja do žene zelo okrepila. V pozni jeseni, ko se je v hribih Primorske že naznanjala zima, v Alpah pa še toliko bolj, sem sklenil odpotovati domov nenapovedano, in to eno noč prej, kot me je žena pričakovala. Na stopetdesetem kilometru, kolikršna je bila razdalja med Kopro in Tolminom, sem kot star, izkušen volk samotar nagonsko čutil potrebo, da se neopazno priklatim domov.

Nihče me ni o ničemer obvestil, ne iz Tolmina ne od tam blizu ali malo dlje, niti mati ne.

Žene doma kljub pozni večerni uri nisem našel.

Tam je bila le mati, otroka sta že spala. Iz mojega stanovanja se je videla luč v oknu pisarne, kjer je delala Mojca, v prvem nadstropju uprave. Celo njen plašč sem videl obešen na kljuki, le nje ni bilo. Poznal sem vse prostore na upravi, in krenil sem zdoma, da pogledam, kje je. Spotoma so se mi sumi še krepili. Ob tej uri nihče več ni delal v prostorih uprave, le v finančnem knjigovodstvu se je neka starejša uslužbenka mučila z nadurami. Stopil sem v prvo nadstropje, si še enkrat ogledal ženino pisarno, a še vedno je bila prazna. Vse prvo nadstropje je bilo videti prazno in zatemnjeno. Poleg prvega nadstropja so bila vrata, ki so vodila v dve nadstropji s samskimi sobami in dvorano.

Nisem vedel, kam naj pogledam. Stopil sem v sosednjo zatemnjeno pisarno tokovnega oddelka. Bila je odklenjena, in ko sem stopil noter, je tam nekaj zaropotalo.

Prižgem luč in zagledam ženo in Mirka.

Ravnal sem nagonsko, po davnem sporočilu kdove katerih predjamskih prednikov. Žene nisem niti videl, v raztresenosti sem zbral svoje ogorčenje, na slepo sem podivjal in jo spustil, da je zbežala mimo mene iz pisarne. V podzavesti mi je bilo jasno, da se bom z njo še imel priložnost srečati in pogovoriti.

Z elektrotehnikom Mirkom pa ne bom imel več take priložnosti za izmenjavo misli in dejanj kot tu, na licu mesta.

Do besed nisva niti prišla, ne jaz ne Mirko, samo treščil sem ga v brado z direktom, potem pa sem ga mahnil še z leve in z desne, dokler v navalu jeze in

ljubosumja sploh nisem več vedel, kam natanko merim. Ko sem ga nabunkal, sem odšel iz pisarne.

Mirko je naslednje dni hodil na delo, in celo na vprašanja tistih sodelavcev, ki so vedeli, zakaj je tak po obrazu, je odgovarjal, da so mu naravnost na glavo padla neka težka vrata.

V tistem trenutku popolne nerazsodnosti k sreči nisem imel pri roki kakšnega predmeta, temveč le gole pesti. Prav lahko bi bil Mirka ubil. Verjetno je pomagalo tudi to, da se Mirko ves prestrašen sploh ni uprl in je prenesel vse udarce. Ko bi se bil branil, bi bil lahko pri meni namreč povzročil prav nasprotno – še hujši izbruh udarcev.

Ta pripetljaj me je vrgel iz tira; povsem trezen sem tulil kot ranjeni bik, podobno kot svojčas moj invalidni oče, kadar se je v pijanosti izgubil. Samega sebe sem se ustrašil in šele nato začel razmišljati, kaj bodo rekli ljudje.

Žena je v strahu zbežala domov, potem pa sta z njeno materjo, ki se je kar na lepem od nekod pojavila, stopili do direktorja Hujsa, kakor da bi bil on tisti, čigar dolžnost je, da rešuje takšne zadeve. To je bila točka za Hujsa; brez boja me je imel v šahu.

Seveda nisem vedel ne kaj ne kako, noč sva potem nekako le preživela skupaj v občasnih navalih ljubosumja; telesno se je nisem lotil. Na sodišču v Tolminu sem vložil zahtevek za razvezo zakona. Žena je dokazovala, da ona ni ničesar kriva. Ločitveni postopek bi se bil tako lahko zavlekel v nedogled, jaz pa nisem imel ne časa ne denarja za takšno zavlačevanje. Bližali so se usodni izpiti za tretji in četrti letnik, nato pa še izpit za maturo. Tako nisem

imel niti malo prostega časa, da bi bil lahko razmislil o tem, kaj naj ukrenem. Še denarja za potovanja nisem imel. Zdelo se mi je, da sem za prvo silo napravil že dovolj, s tem ko sem prebotal Mirka in vložil papirje za ločitev.

Dejstva, da žena ni hotela pristati na ločitev, nisem mogel spremeniti takoj. Takšnega tipa ločitve brez osnov, pri katerem bi bilo še vse videti kot izključno moja želja, nisem hotel. Izpiti v šoli pa so bili zame vsekakor pomembnejši kot še tako zamudni ločitveni postopki.

Prepričan sem bil, da bo vse to lažje rešljivo po končani šoli, ko bom imel več časa za razmišljanje in ukrepe.

Zdelo se je, kakor da bi bili v šoli razumeli mojo stisko in menili, da sem že sam po sebi dovolj kaznovan, zato sploh niso ukrepali. Tudi v Tolminu zoper mene ni bil sprožen noben postopek, in tako sem na neki čuden način obvisel v zraku.

Zame so bili to najhujši časi – obup nad smislom vsega bitja in žitja je bil popoln. Ponoči nisem mogel več trdno zaspati. Da bi bil pomiril notranjost in lažje zaspal, sem si od nekod prinesel liter žganja in ga počasi cukal. A tudi žganja me je postalo strah; zavedal sem se, da gre le na škodo zdravja.

Bil sem jezen nase in na ves svet. V svojih mislih in dejanjih sem postajal zloben. Domov nisem več šel, zato sem začutil še manko ženske. Za praznike, 29. novembra, ko tri dni ni bilo pouka, nisem vedel kam. Po naključju sem srečal Danico, inšpektorjevo ženo, in jo ogovoril, češ naj gre z mano v sobo, ker ni nikogar. Če mi je bilo prizadejanega že toliko gorja, in to prav v zvezi z njo, sem razmišljal, potem imam vsaj pravico, da

dobim kaj v povračilo. Toda Danica je odklonila moje vabilo, kar mi je bilo čisto prav, saj je v drugo niti ne bi več nagovarjal k temu, pa če bi se mi bila ponudila sama. Čutil sem namreč, da je tudi Danica preživela vihar in nesrečo v družini, bila je ob pohištvo in v javnosti je nosila pečat kakor jaz. Tudi ona je imela čez čas pred seboj ločitvene posle z možem.

Muke pa so bile strašne. Ljubosumje ne pozna meja. Prepričan sem bil, da žena v moji odsotnosti vseprek občuje z drugimi, meni pa noče dati ločitve in me pušča v spolni lakoti. V jezi sem se spomnil na nekega pretkanega obveščevalca izpred kapitulacije Italije: »Klin se s klinom zbija.« Šel sem k mladi ženski, ki je živela osamljena, in z njo prebil noč. Vendar mi po tej noči ni bilo prav nič bolje; počutil sem se celo, da sem v tem početju enak ženi.

Poleg tega sem spoznal, da mi žene ne more nadomestiti; žena je le precej več kot bežna pustolovščina, je skupek vsega, kar je nerazdružljivo.

Prosti čas, ki ga ni bilo veliko, sem prebil z nekim dekletom, se z njo kopal v morju, preživel vso noč, pa iz vsega skup ni bilo domala ničesar, ker si je želela resnejšega razmerja, vsaj zaroke, vezati pa se nisem hotel. Kljub menjavi sem iznenada spoznal, da še nisem srečal Ženske, ki bi me bila lahko prevzela.

Bil sem ujetnik v začaranem krogu. Še huje je bilo ob spominu na dva otroka; nisem mogel več misliti samo nase in na ženo, saj je družina več kot samo »to«.

Globlje ko me je gnalo k razmišljanju, bolj sem bil prepričan, da z menjavo ženske ne pridobim ničesar.

Prej ali slej se lahko vse ponovi.

Tudi v drugem zakonu bi se namreč lahko pripetilo kaj podobnega, bodisi po moji ali po njeni krivdi. Ljudje smo nepopolni in nikakor ne moremo za večno priseči niti na svojo lastno zvestobo. Poleg nove žene bi najbrž dobil še nove otroke in povsem na jasnem sem si bil, kam to vodi.

Žena je ves čas kazala pripravljenost, da kljub vsemu živi z mano in ji do drugega ni prav nič, češ da je šlo samo za bežno avanturo. Počasi sem se začel vračati k njej. Novoletne praznike 1956/7 sva tako preživela skupaj, pri čemer so vmes padali sumi in očitki, toda vse redkeje. Ljubila sva se še bolj ko prej in očitno hotela drug drugemu dokazati, da med nama ni prostora za druge osebe.

Med srečanji z drugimi ženskami, ki so se mi dopadle, še bolj kot poprej nisem več skrival čustev. Kakor so mene jezile ženine skrivnosti, tako je njo jezilo moje odkritosrčno opazovanje drugih godnih žensk. Pa saj to je zgodba številnih zakoncev.

Napočil je čas, ko sem že bolje poznal zakon; nisem bil več tako sebičen in slep. Še kako dobro sem namreč verjel, da bolj ko skuša moški ukrotiti žensko, manj je ukročena. Pomen resnične podobe ženske iz znanega odlomka Verdijeve opere *Rigoletto* mi je pogosto odmeval v glavi: »Ženska kot vetrič je žive narave, trmaste glave, postave pa prave ...«

Tudi stari običaji moških, podedovani iz kdove kdaj v davnini, so mi govorili: »K vročekrvni kobili ne hodi brez biča, v eni roki imej sladkorček, v drugi pa, za vsak

primer, bič.« Poučila so me tudi druga trajna izročila iz živalskega sveta: »Dokler samec ne dobi rogov, še ni zrel, šele okrašen z rogovjem kaj velja in dobi, kar mu gre.« Vsaka stvar zahteva svoj čas.

Opustil sem žganje in redno vsako jutro okušal med, da so se mi vračale moči in bistrila pamet. Tudi tretji letnik se mi je posrečilo zaključiti z dobrim uspehom, saj na kaj več v takšnem stanju in okoliščinah niti nisem mogel upati.

Tudi četrti letnik mi je uspelo zaključiti enako.

Priprave za maturo so bile težke; vse je bilo namreč prenatrpano z izpiti, pa tudi osebni dogodki mi niso dopustili, da bi bil zdržal pritiske. Maturiral sem s komaj zadostnim uspehom. Toda nekateri izmed sošolcev so na maturi dobili tudi po tri negativne ocene in si morali tako učni napor podaljšati še za nekaj mesecev.

S šolo sem zaključil, maturiral sem tudi. Naj se mi zgodi kar koli, poklic ekonomskega tehnika se mi je le posrečilo dobiti. Ocene navsezadnje niso vse, saj vemo, da so veliki možje v zgodovini prejeli negativne ocene celo na tistih področjih, kjer so pozneje postali najslavnejši. Očitki mladih tehnikov, ki so bili uperjeni proti borcem, češ da so opustili izobraževanje, zame niso več veljali.

Nisem pa bil zadovoljen z ocenami; niti iz vseh štirih letnikov niti z mature ne. Ko sem se ozrl na vsa dogajanja v času mojega šolanja, upošteva Matka, pretnjo komiteja z ukorom pred izključitvijo, predvsem pa javni škandal s šolskim inšpektorjem Cvetkom in slabe politične ocene z vojaškega sodišča, sem se začudil, da so mi sploh dali

zadostno oceno. Bil sem srečen in nesrečen hkrati; pa saj to ni bilo prvič v življenju.

Šola z ocenami vred tako ali drugače še ne daje vsega. Človek se mora marsičesa naučiti in premagovati kar sam. Življenje je že samo po sebi učenje in boj, vprašanje je le, v kaj ga usmeriš, bodisi v korist ali v škodo družbe, v dobro ali slabo. Morda so name vplivale vzgoja v mladosti in izkušnje iz hudih časov, ko je bil v stiski precejšen del človeštva. Iz vsega tega sem črpal prepričanje, da morata v meni zmagovati korist in dobrota. Občasni kratki izpadi, ki so me utegnili za hip vreči iz tira, v meni niso nikdar prevladali.

Čas šolanja pa mi je v splošnem pomenil veliko, saj sem lahko starim dosežkom in spoznanjem dodal nova. Staro, pomanjkljivo znanje se je umaknilo novemu, širšemu. Ekonomska šola lahko človeka vsekakor nauči, kako pojmovati, analizirati in kritično gledati na gospodarska in družbena dogajanja.

Nekaterim je lahko to v veliko pomoč, drugi pa so bolj nagnjeni k obvladovanju računskih analiz knjigovodske tehnike, k tehnikam pisanja in občejanja; šola pač lahko vsakomur da svoje. Meni je dala splošno širšo razgledanost, kar je prejel tudi prav vsak od sošolcev.

Čeprav smo bili že odrasli, oženjeni in očetje, smo se v pičlih dveh letih kar dobro pootročili. Za večje praznike smo hodili z mladino iz rednih srednjih šol v Kopru na Markov hrib kurit kresove.

Bil sem toliko zadržan, da sem mlada dekleta, čeprav je bilo med njimi kar precej še kako privlačnih, pustil pri miru. V splošnem pa sem občudoval vsa lepo razvita

dekleta, ves mikavni ženski svet. Zdi se mi, da sem nenehno zrl v pripadnice nasprotnega spola, enako kot sem občudoval vse, kar naravo dela tako lepo. Najlepši letni čas je bila zame pomlad, še zlasti mesec maj.

Ljubosumje, ki zadeva lastnino, je v bistvu sebičnost. Z ženo sva si pred poroko prisegla, da glede nezvestobe ne bova poslušala govoric ljudi, ampak bo držalo le tisto, o čemer se bova prepričala na svoje lastne oči. Moral sem priznati, da sem pred omenjenimi dogodki tudi sam grešil, le da me žena ni odkrila. Kar je morebiti storila ona, pa tega nisem odkril, je pač ostalo skrivnost življenja. Po prisegi je prva izgubila stavo ona.

Ves čas šolanja sem bil tako zaposlen, pa tudi značajsko je bilo v meni usidrano, da se za sošolce in njihovo življenje nisem zanimal, če me le kdo ni prizadel osebno. V glavnem smo bili vsi odrasli v šoli enaka trpeča raja, ki življenje premaguje, kakor ve in zna. Nekateri so imeli doma boljši standard, kmetije, hiše, funkcije in več sredstev kot jaz, a smo bili vsi na istem: Kako bo jutri ?

Tudi čudak Matko je bil, pa čeprav se je neprestano motovilil okrog ravnatelja, administratorke okrajnega komiteta in funkcionarjev, ki so lahko vplivali nanj, pri delu izredno trmoglav in marljiv. Spominjam se, kako je znal zarobantiti v sobi, če smo poklepetali preglasno. Imel je navado reči: »Bodite tiho, da se nekoliko naspim, ker popoldne ne bom imel časa,« pa je bilo le deset minut pred poldnevom. Za tistih deset minut dremeža se je redno bojeval, zato se je izredno izčrpal, imel je plave podočnike in v času šolanja je zelo shujšal. S svojim prijateljem Tolmincem, doma iz Čiginja, je od prvega letnika dalje,

če je le bilo vreme za silo primerno, korakal od Kopra do Ankarana ali nazaj. Čiginjec je medtem gledal v knjige, skripta ali izpitna vprašanja, spraševal Matka, ta pa mu je odgovarjal. Začuda ju ni povozilo kakšno prevozno sredstvo, ki jih takrat sicer še ni bilo veliko, pa vendarle. Kajpak se je Matko naučil več kot njegov prijatelj. Bil je tudi bolešno ambiciozen. V enem izmed zadnjih letnikov je dobil pri gospodarskem računstvu oceno prav dobro namesto odlično. Po naključju sem si za kontrolo ogledal njegov rezultat, ker je sedel tik pred mano, in se prepričal, da je pravilno rešil nalogo, toda jaz sem dobil odlično oceno, on pa prav dobro. Šlo je torej za nekakšno kaznovanje. Matko se je profesorju nekaj zameril, nisem utegnil zvedeti kaj, a verjetno je šlo za to, da se je v kaj obregnil vpričo ravnatelja, ta je profesorja pokaral, in profesorju ni bilo težko ugotoviti, kdo je govoril čezenj.

Matko je začel po pripetljaju, ko je dobil eno oceno manj, kakor si je zaslužil, početi vse vrste neumnosti. V lokalu Loža sredi Kopra je začel vpričo sošolcev in javnosti jecljati in tožiti nad krivico, pri čemer je točil prave solze kot otrok; prav tako je jokal po poti in v naši sobi. Drugim, ki smo bili včasih zadovoljni tudi z dvojko, je šlo pri tem na smeh. V splošnem smo to njegovo značajsko potezo vsi skup obsojali in prezirali. Sploh nismo presojali, ali je bilo to prav ali narobe. Matko je imel vendarle že okrog petintrideset let, in v tem obdobju je navsezadnje že čas, da človek preneha z jokom zaradi ocen, kar je on počel še huje kot kak kratkohlačnik.

Matko je samo nam, štirim Tolmincem, priskrbel profesorja za dodaten privatni popoldanski pouk iz ma-

tematike, geometrije in tistih računskih operacij, ki jih kljub rednemu pouku nismo obvladovali. To ni počel iz kakšne solidarnosti, pač pa kratko malo zato, ker smo v četvero laže plačevali nadure profesorju, ki je bil voljan pomagati. Dobiti profesorja, pa čeprav za plačilo, tedaj sploh ni bilo lahko, saj so tudi oni imeli svoje delo in svoj prosti čas.

Izpiti za tretji, četrti letnik in maturo so bili razporejeni v pičlih šestih mesecih, torej so bili časovno tako nagnjeni, da nismo imeli niti sekunde časa za obravnavo sprotnih političnih dogajanj. Prav nič se nismo menili tedaj, kaj šele prepirali. Toda v tistih letih je bilo tako v Jugoslaviji kakor po svetu izjemno veliko dogodkov, ki so naravnost terjali vprašanja in odgovore. Po resoluciji informbiroja leta 1948, ki je pretresla vso Jugoslavijo in vzhodne socialistične države oziroma kar ves svet, in po Stalinovi smrti leta 1953 se je veliko pomembnega dogajalo na Madžarskem, vrelo je v Vzhodni Nemčiji, na Poljskem in na Češkoslovaškem.

Največja sprememba in šok pa je bilo ponovno hitro zbližanje med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo ter s tem tudi z vzhodnimi socialističnimi državami. Jugoslavija, ki je zmerom intenzivneje gojila miroljubno aktivno koeksistenco z državami zunaj blokov, kar je pozneje privedlo do gibanja neuvrščenih, je obenem vse bolj navezovala stike tudi z Zahodom. Meje so se odpirale na široko in na vse strani. Veliko je bilo novega in vrednega za razpravo, nas pa je s svojimi predpisanimi predmeti priganjala šola, tako da je vse drugo kar steklo mimo.

Šele na zaključni zabavi, valeti po končani maturi, ki smo jo imeli na vrtu znane gostilne Pri Slavku v bližini

Kopra, sem zvedel za dogajanja med ravnateljem šole, upravo in sošolcem Matkom.

Potem ko je šola izpisala odrasle učence, ki so imeli več ko tri negativne ocene v prvem letniku, pa še kakšno pozneje v drugem, tretjem, četrtem in na maturi, so prizadeti zasnovali pravo pravcato zaroto, da ravnatelj vržejo v morje. Vse skupaj je ostalo le pri zamisli. Zadeva je šla mimo nas, kot se vedno pripeti v takšnih primerih bodisi v šolah ali v podjetjih. Nekaj hujšega pa je bilo, da nam je po maturi Pri Slavku sam ravnatelj govoril takole: »Veste, Matka imam vrh glave dovolj, za tega hudiča, ki se je ves čas šolanja slinil upravi in meni osebno, sem le menil, da je vsaj do neke mere iskren in pošten. Kje pa! Začel me je ovajati in lažno tožariti na Okrajnem komiteju partije in pri drugih organih, prijavil pa je tudi upravo šole, učno osebje in sošolce. Naj mi ne pride več pred oči; prekipelo mi bo; pohodim ga kot kačo!«

In res Matka na poslovilnem večeru ni bilo. Z ravnateljem pa sta imela nekaj skupnega, saj sta v mladih letih oba obiskovala semenišče, kar jima je pustilo posebne značajske navade.

Nič čudnega, da je tudi Stalin v svojih mladih letih obiskoval semenišče, čeprav pravoslavno. Vse cerkvene vzgojne ustanove imajo nekaj skupnega – ustvarjajo bodoče »inženirje človeških duš«. Zgodovina je polna dogodkov in posledic, ki so jih človeški družbi povzročili semeniščniki in sorodni religiozno vzgojeni ljudje. Ni zaman nastal pregovor, po katerem tečejo potoki krvi, kjer se združita prižnica in politika.

Gorje nam, kadar vpričo Matka, nekdanjega seme-
nišnika, o Titu, Kardelju in posebni jugoslovanski poti
v socializmu nismo govorili tako, kakor je o njih pisalo
dnevno časopisje. Kakor pijanec plota se je namreč držal
tam opisane politike. Toda njegovo obnašanje do ravnatelja,
uprave, sošolcev, njegovo dezerterstvo in prestop
k beli gardi, uveljavljanje »dvojnih let« za čas udinjanja
pri narodnih izdajalcih, vse to je dokazovalo, da bi bil v
hipu ovadil samega Tita in Kardelja, če bi se mu bila za kaj
takega le ponudila ugodna priložnost. Zdi se, da je imel
med oblikovanjem značajev nekaterih ljudi dejansko prste
vmes nekakšen kosmat, rogat in repast stvor, pošast, hudič.
Človeka prime, da začne iskati vzroke za takšno početje
celo v mistiki, ker sam pri sebi ne more verjeti, da so tudi
v vsakdanjem življenju med nami zares taki nepridipravi.
Tisoč ljudi, tisoč čudi.

Prav gotovo je tisti čas, ko je bil v partizanih, pa prva
leta po vojni, do informbiroja, tudi Stalina častil tako po
božje, kakor ga je potem po letu 1948 hitro obtoževal,
zasramoval in sovražil – vse v enem, vse obenem. Človek
nikdar ne odraste, prav nič drugega nismo mi, odrasli,
kot le veliki otroci. Nekateri v svojih najzrelejših letih po
svojem bistvu ostanejo še vedno cmerava, ovaдушka deca, ki
se stalno kje prilizujejo, ovajajo, jočejo in z lučjo pri belem
dnevu iščejo sovražnika.

Po končani maturi smo šli na šolski izlet; z ladjo smo se
odpravili iz Kopra mimo Istre do Zadra. Poletje je bilo na
višku, vročina je bila huda. Ogledali smo si mestne zname-
nitosti, ker pa je bila naša vodnica študentka zelo prikupna
in sem z njo rad poklepetal, sem pozabil na prenekatero

znamenitost Zadra. Preveč napetosti iz zadnjega leta mi je že resno ogrozilo zdravje, zato sem se sprostil s šalo, in del te šale je postala tudi vodnica; ničesar nisem imel z njo, pa saj tudi časa ni bilo. Izlet mi je pomenil nabiranje novih moči, da bi pa bil še enkrat ponavljal zgodovino tega ali onega mesta, se mi je zdelo v tej vročini odveč. Simpatična vodnica je bila živi del stvarne zgodovine. Poučevala nas je o tem, kateremu slogu pripadajo posamične zgradbe, v glavnem samostani, cerkve, kapele, upravne in kulturne stvaritve, kar pa za našo generacijo iz vojne in prostovoljnih delovnih akcij ni bilo nič kaj privlačno. Vse smo metali v en in isti koš, saj v naši zapuščini ni bilo nič drugega kakor prepiri in sovraštvo, žrtve, mučenje in mrtvi, življenjska beda in revščina, zaostalo, nerazvito in polkolonialno suženjstvo. Pa saj drži: Najsi je šlo za obdobje antike, srednjega veka, renesanse, gotike, rokokoja, baroka ali moderne, vse je zraslo na ramenih uboge delavske in kmečke raje. Ta raja je edina, ki si že zaradi milosti zasluži več časti.

V Splitu smo si ogledali Marjan in Dioklecijanovo palačo. Marjan se mi je priljubil, Dioklecijanova palača pa ne. Le kaj bi še z enim okupatorjem več; ali se kaj poučim o njem ali ne, vem za njegova početja, namere in način življenja, ki so bili meni in meni podobnim povsem tuji. V Splitu smo tudi prenočevali, bilo pa je tako vroče, da se do tretje ure zjutraj ne nam ne domačinom ni dalo v zidane stavbe, zato smo se sprehajali ob pomolu in lovili tisto malo svežega nočnega zraka.

V Dubrovniku pa nikomur več ni bilo do skupinskih ogledov z vodnikom. Hranili smo se in spali v hotelu na Lapadu.

Po svoje smo se hodili kopat in sprehajat. Skupaj z nami je bilo vso pot tudi učiteljišče iz Tolmina, katerega gojenke in gojenci so bili prav tako na maturantskem izletu.

Z Viktorjem sva si že od Splita dalje našla družbo za klepet in popestritev poti: dve prijateljici, ena je bila Nemka, druga pa Beograjčanka. Viktor je klepetal, kolikor je pač uspel, z Nemko Helgo, uslužbenko zabavnega programa Radia Köln, jaz pa z Beograjčanko Maro, študentko zadnjega letnika filozofske fakultete, ki je prav v času šolanja igrala neko vlogo v filmu *Hoja! Lero!*

Nobeden od naju ni verjel ženskama, kar sta pripovedovali, onidve pa ne nama.

Dogovorila sva se takole: Viktor je bil računovodja našega največjega gradbenega podjetja, jaz pa ekonomist pri Elektrogospodarstvu Slovenije. Tako sva se lahko po funkciji nekoliko dvignila nad obe ženski.

Navada je bilo, da ženska v družbi ni smela imeti nadrejenega položaja. Obedve sta naju razumeli in tudi v javne lokale nista silili, kar je bilo za naju kot naročeno.

Helga je vse tri, Viktorja, mene in Maro, povabila na tritedenski karneval, ki ga v predpustnem času vsako leto priredijo v Kölnu.

Že takoj nas je jela prepričevati, da naj si glede stroškov ne delamo nobenih skrbi, zakaj vso tritedensko oskrbo v Kölnu za vse tri bi plačala ona.

Na otoku Lapadu je Mara zahajala v družbo samih filmskih delavcev in drugih Beograjčanov, ki so se že na zunaj ločevali od nas iz delavskega in uslužbenskega okolja.

Če sem lahko v letih 1948 in 1949 spoznal običaje v obnašanju velikomestnih ljudi, sem se na Lapadu leta 1957, torej osem let pozneje, lahko prepričal, da bo to ločevanje vse ostrejša. Ne bo šlo v smeri socializma ali »dobrih strani kapitalizma«, kakor je kdaj omenil Tito, pač pa kar v smeri starih ali novih slabosti buržoazije.

Ženski naju kar nista želeli zapustiti. Helga je potovala dalje, proti Egiptu. Tiste čase sva se z Viktorjem, kadar sva bila sama, že menila o tem, o čemer so tekli tudi zasebni pogovori med funkcionarji, namreč da študentje in uslužbenci v Nemčiji dobijo plačan dopust, povrnjene prevozne stroške in še druge dodatke, pač odvisno od vrste stikov, ki jih potem navežejo v posameznih državah, in od poročil, ki jih uspejo zbrati za svojo stroko. Nikakor nisva hotela sumiti Helgo in Maro, ker je to v družbi grdo. Pazila pa sva, o čem sva govorila, do popolne sproščenosti le ni moglo priti tako na hitro, stikov pa niti nisva želela poglobljati, saj sva bila oba poročena. Takšni družbi kratko malo niti finančno nisva bila kos.

Zadovoljila sva se z bežnim seznanjanjem; v družbi smo se poveselili, kar je na takšnem izletu več ko dovolj.

Dobro sva vedela, kaj naju po tem čaka doma: Črnsko, garaško delo, pri čemer ne bo nobenega časa, da bi razmišljal o »Helgah« in »Marah«. Po tako napornem šolanju se kaže navsezadnje le malce izključiti iz vsakdana, da človek pozabi, kar je bilo za njim.

Morje, sonce, naravne lepote, vesela družčina. Naša prelepa jadranska obala z otoki in venci planin, spoznavanje in odkrivanje novih krajev, kar je bilo za prene-

katerega med nami prvič v življenju; takšen dopust te za hip vrže v drug svet, v svet nekakšnega sproščenega sanjarjenja. To je tudi nujno, kajti pred vrnitvijo v svet trpke vsakdanje resničnosti, v službo, se kaže nekolikanj okrepiti za vedno nove in hujše napore.

Ponovno v Tolminu

Po prihodu z izleta ob jadranski obali sem se počutil prenovljen. Rešen sem bil tudi šole, predavanj, priprav, izpitov, stroškov in podobnih skrbi. Takoj sem izkoristil še pravico do letnega dopusta in si tako nabral dodatnih moči.

Dopust sem izkoristil tako, da sem šel ob lepih dnevih z vozičkom ali nosil v naročju po bližnji okolici v naravo oba moja otroka in še nečaka, Majdinega fantka. Ali pa smo z ženo skupaj pohajali. Nismo pa mogli nikamor dlje, saj ni bilo denarja.

Iz Kopra mi je pisala Daničina sestra in me prosila, ali bi se hotel udeležiti ločitvene razprave in povedal tako, kot je bilo res, namreč da z Danico nisva imela prav nobenih odnosov. Nisem podpisal, ker se nisem čutil kriv, za drug zakon pa tudi nisem bil dolžan pričati, saj sploh nisem vedel, kaj se v njem v resnici dogaja.

Poletje je šlo h kraju, sprehodi v bližnji okolici Tolmina so naju z ženo krepili, z otrokoma vred smo bili vsi prepotrebni takšnega oddiha. Kam naj bi šli drugam? Tolminska je sama po sebi naravna lepotica, k morju pa revne družine tiste čase niso hodile.

Septembra leta 1957 sem nastopil novo delovno mesto. Moji želji je bilo ustreženo, in poslej so mi dajali razna dela v knjigovodstvu, da si še s prakso pri posameznih opravilih utrdim poklic.

Direktor Hujs se je sprva želel pokazati kot star, dober tovariš in ožji sodelavec. Priskrbel mi je posebno

delovno sobo, kar je bilo neke vrste priznanje. Ščasoma so mi naložili kup nalog, ki so ustrezale poklicu ekonomskega tehnika, moje delovno mesto pa se je imenovalo šef obračunskega knjigovodstva. Moja naloga je bila, da sem vsak mesec podal analizo obračunskega knjigovodstva, kaj kmalu pa mi je direktor naložil še funkcijo likvidatorja. V njegovem imenu sem moral skrbeti za vse finančne listine in paziti, da so odgovarjale vsem zakonitostim in pravilom. Za vsako listino sem moral dobiti odgovorno osebo, ki je podpisala, da je delo, opisano v dokumentu, tako količinsko kakor tudi kvalitetno opravljeno, pa najsi je šlo za storitev ali nabavo materiala. Privatniki so morali prinesiti tudi račune, potrjene na davčni upravi.

Prav pri računih privatnikov sem moral biti še posebej pozoren, saj so imeli svoje posebnosti. Doslej je za to skrbel direktor, moja nova odgovornost za razna preverjanja in podpisovanja pa mi je prinesla nejevoljo ter celo zamerljivost in sovraštvo pri tistih, ki sem jim zapovedal, da morajo račun pripraviti tako, kot zahtevajo vsi zakoni in pravilniki.

Spominjam se privatnika, ki je izdeloval lesene okvire za vrata in okna. Prej je bil partizanski oficir, kot privatnik pa je hitro obogatel. Izdelavo lesenih okvirov mu je potrdil še direktor Hujs, ki si temu privatniku ni upal ugovarjati, saj se je kot vedno bal zamere. Hujsa so obenem vsi tisti, ki so spoznali, da se ga da prelisičiti, tudi hitro izkoristili.

Privatnik je vgradil staro, pokvarjeno, črvivo lesovino, jo prebarval z zeleno barvo in zaračunal kot novo. Prodal

nam je veliko število okvirov za okna in vrata, podboje, izdelal je vse, kar je bilo lesenega, za desetine družinskih stanovanj, za še enkrat toliko samskih pa za upravne, skladiščne in pomožne prostore.

Hujs je temu privatniku podpisal papirje, da so delo, ure in material količinsko in kvalitetno neoporečni. Komaj nekaj mesecev ali kakšno leto po vgradnji pa sta se iz lepo prebarvanega lesa usuli žagovina in trohnoba. Kjer bi bil moral vložiti iverke, je privatnik vstavil žagovino. V sami pogodbi ni bila omenjena nobena garancijska doba, in vsako morebitno tožarjenje bi bilo šlo po toliko času v nič.

Dejstvo, da se Hujs ni maral osebno zameriti, kaj šele, da bi bil koga osebno kaznoval ali prisilil k povračilu stroškov, še ni pomenilo, da se ni znal zavarovati pred vsemi večjimi očitki.

Potem ko me je zadolžil, sem še kako dobro vedel, da bom plačal oziroma odgovarjal za vsako vrednost dokumenta, če ga ne bom preveril, ali je pravilen. Ker sem bil prenatalčen, so se v kolektivu in pri zunanjih sodelavcih hitro kopičile zamere.

Listine, obračuni dnevnic, stroškov, terenskih dodatkov, potnih nalogov in kilometrine so prav tako nosili v sebi skrite pasti.

Ni bilo redko, da sem, na primer, pri vozilih preveril porabo goriva na sto prevoženih kilometrov in hitro ugotovil, da je kilometrina lažna, saj je bila poraba pri nekaterih podobna oklepnikom ali tankom v vojski. Naš avtomobilski park pa niti ni bil več tako majhen: tovornjaki, poltovorna, kombinirana, osebna vozila,

težji motorji, lažji mopedi; kar precej prevoznih sredstev smo premogli.

Kadar je direktor v dokumentaciji zapazil kakšno napako, me je začel zbadati. Njegov namen je bil, da si me povsem podredi, saj je deloval tako kot nekoč, ko sem bil še tajnik, pa mu nikakor ni šlo od rok. Raje ko da bi sprejel ponižujočo pokorščino, sem poskrbel, da so bile listine pošteno in pravilno potrjene. Vračal sem jih bodisi osebno ali z dopisi. To je razplamtelo hudo kri, kajti naši in zunanji sodelavci so podjetju očitali, češ zakaj je bilo pred tem vse v redu, po mojem prihodu pa so se takoj začele sitnosti. Kdaj pa kdaj je padel tudi očitek, da sem birokrat, tehnokrat, dlakocepec in podobno, toda tako je v vseh uradniških službah. Hujs je prejemal dvakrat večjo plačo kot jaz in v družbi celo pritrjeval nejevoljnežem, da novi likvidator Rajko Hribar zares pretirava.

Za listine sem si omislil celo žig, na katerem je pisalo »količinsko in kvalitetno v redu, datum in podpis«. Knjigovodstvo dokumentov brez te overovitve sploh ni več priznavalo, in direktor je večkrat vzrožil nad osebjem, da je on vendarle več v podjetju kot pa neki likvidator s svojim žigom, ki potrjuje količino in kakovost. Tega dela si mi direktor ni upal odvzeti, niti me zaradi tega ni več skušal zbadati in me tako postavljati v podrejen položaj. Obenem pa si tudi ni želel, vnovič opravljati nevšečne zadeve, ki so ga že leta in leta preganjale in strašile.

Slaba kvaliteta proizvodov ali storitev lahko podjetju povzroči veliko izgubo, morda celo nesrečo, tako da sta ostrina in strogost pri podpisovanju nujni. Zaradi lažne

količine ali kvalitete lahko navsezadnje pride do sodnih sporov, kazni, nemara celo zapora.

Tako sem bil zaradi odgovornosti do poštene količine in kvalitete pravzaprav podplačan direktor, Hujs pa se je tolažil s tem, da ni dober tisti direktor, ki vse opravlja sam, udriha in kriči v kolektivu. Odličen direktor je tisti, ki ga sploh ni ne slišati ne videti, ampak ga je le čutiti. Lahko je celo precej odsoten z dela, toda v službi stvari tečejo bolje, kakor da je oni navzoč ves ljubi dan in pozno v noč, pri tem pa nič ne gre, kakor bi moralo. To je deloma tudi res, toda pri Hujsu ni bilo tako.

Ne vem, od kod je dobil novo spodbudo, ki se je je držal kot dogmatik, kot pijanec plota. V vsem je posnemal Churchilla, angleškega premierja med vojno. Kot on je namreč tudi Hujs za vsako zapleteno zadevo pooblastil novo osebo, če še to ni šlo, pa je ustanovil novo komisijo s tremi, včasih tudi petimi člani. S temi potezami se nam je kar na debelo razrasla birokracija.

Hujsu se je le zdelo, da me nekje mora dobiti in si me podrediti, kajti brez tega se ne bi bil počutil v sedlu. Ker mi pri obračunskem knjigovodstvu ni mogel nič, me je začel vrteti kot ekonomskega analitika. Poleg vseh opravil naj bi bil sestavljal tedenske, mesečne, četrtnete in polletne ekonomske analize o finančnem oziroma gospodarskem stanju podjetja s posebnim poudarkom na zmanjševanju vseh vrst odvečnih stroškov. Tudi pri tem sem strogo in vestno skrbel, da sem zbral in sestavil prav vse podatke za upravo, kolegij, upravni odbor, delavski svet in vse druge organe, ki so kaj potrebovali, pa tudi za banko, o vsem skupaj pa sem poročal direktorju.

Za navrh sem ves čas še prebiral gradivo tako za višjo komercialno šolo kot za ekonomsko fakulteto; iskal sem vse, kar mi je prišlo prav. Nameraval sem se celo prijaviti na višjo upravno šolo v Zagrebu, ker so takrat ravno ponujali štipendije.

A so me leta in družina vezali na podjetje. V oktobru leta 1957 sem postal že tretjič oče; po dveh deklicah sem dobil še sina Sama. Hujs me po tem dogodku ni več zbadal, saj sem mu s sinom naposled zaprl usta.

V svojih poročilih in analizah sem prikazoval ekonomičnost, produktivnost, rentabilnost posameznih enot, rajonov, služb, skupne uspehe in neuspehe podjetja. Pisal sem o tem, kako stroški naraščajo, kaj je prav in kaj narobe. Preučeval sem tudi, kaj so progresivni stroški, kaj regresivni in podobne reči, da bi si bili le čimbolj na jasnem. Človek mora tako ali drugače prodreti v bistvo, da je naposled kos vsemu. Nisem imel ne višje šole ali univerze ne primernih sodelavcev ekonomistov, uspeval sem zgolj tako, da sem šolske in druge izkušnje primerjal s teorijo in prakso v podjetju.

Razjezilo me je, kadar sem na sejah upravnega odbora, uprave, kolegija ali samoupravnih organov začutil in zaslišal Hujsove pripombe na moj rovaš. Ker me je na vsak način hotel upočasniti in ponižati, je začel druge prepričevati, da si z mojimi analizami ne morejo kaj dosti pomagati, češ da pri njih vse skupaj visi v zraku.

Vpričo računovodkinje Majde si me je hotel povsem pokoriti, tako kot nekoč računovodkinjo Vilmo. Prvič sem se moral pred kom javno upreti. Dejal sem: »Vsa čast vam kot elektrotehniku, za to ste se šolali, imate dovolj

prakse in ste v tej stroki doma; če pa hočete razumeti tudi zadeve ekonomije, potem ni druge pomoči, kot da se vpišete še v ustrezno srednjo šolo in jo dokončate, potem boste lažje ukazovali in dokazovali, kako in kaj. Vsaka stroka zahteva tudi svojo šolo, prakso in čas; ničesar ni mogoče izsiliti. Niti enkrat samkrat nisem poskusil vtikati nos v vašo elektrotehnično stroko, ker se nanjo ne spoznam. Tudi vi ravnajte enako in pustite pri miru, česar ne obvladate.«

To je sprožilo višek zamere. Da bi mi bil pokazal, česa vsega je zmožen, in da mi povrne, je zadolžil sodelavca iz Konzuma, naj me uči osnov elektrotehnike. Ukaz je le ukaz, in parkrat sva se z elektrotehnikom celo res sestala. Poslušal sem predavanja iz osnov elektrike: Kaj je upor, kakšne so meritve pa pomen tega in onega. Nekaj površinskega sem o tem že vedel, elektrotehnik pa tako ali tako nisem imel namere postati.

Že ob prihodu v Tolmin pa prva leta po šoli sem se še javljal na nekatere razpise s Primorskega. Stroke kot prevoz, gostinstvo ali trgovina so mi ustrezale, in tudi lažje bi bil obvladoval tisto, kar me je veselilo. A prav nič se ni dalo pomagati. Razpisi so bili objavljeni le zaradi zakonskih obveznosti, medtem ko so bila delovna mesta že oddana. Prav nič drugega mi ni kazalo, kakor da se do kraja bojujem v kolektivu, kjer pač sem, pa naj se zgodi, kar koli se že mora zgoditi.

Po tej zameri pri Hujsu sem kaj hitro začutil spremembe tudi v knjigovodstvu, saj si je celo Majda komaj upala sodelovati z mano, o najvažnejših dogajanjih v podjetju pa mi sploh ni več poročala. Ni mi več zaupala in v

splošnem je ravnala, kakor da bi si bila tujca. Strah pred Hujsom je spremenil marsikoga, in tega sem bil že vajen. Moral sem sprejeti prav vsako delo v računovodstvu, da bi tako do podrobnosti spoznal naše delovanje v praksi. Celo delo blagajnika sem opravljal nekaj mesecev, obvladoval, nadalje, knjigovodstvo osnovnih sredstev, saldakontov in knjigovodstvo osebnih dohodkov. Le finančnega in materialnega knjigovodstva mi niso pustili pogledati, kakor da bi bili tam kaj prikrivali.

Kmalu zatem sem začutil, da se je v obnašanju do mene spremenil tudi novi tajnik podjetja: Polde Drekonja je zasedel moje delovno mesto, ko sem odšel na šolanje v Koper. Bili smo na nekem sindikalnem sestanku v dvorani uprave, in Drekonja je tam nastopil še posmehljiveje kakor Hujs tistikrat na vrtu in to storil vpričo večjega števila članov kolektiva, uprave in terencev. Kot kakšnemu smrkavcu mi je zaukazal: »Ti, Rajko, hitro skoči po Mirka, pa naj pride takoj na sejo!«

Kot vsi v kolektivu je tudi Drekonja vedel za moj spor z Mirkom in za to, da sem ga nekoč premlatil. Takšno javno poniževanje se mu je zdelo izredno posrečeno; cinično se je smejal. Odgovoril sem mu enako kot Hujsu, da naj si poišče kurirja. Vedel sem namreč, da mu je Hujs že pravil o moji šibki točki, saj se v naglici, če me le kdo stisne v kot, rad ujezim. Kakor Hujs je tudi Drekonja vedel za vojaško sodišče in za oceno s tega sodišča; nekaj že po službeni vojaški poti, pa tudi zato, ker je Hujs prebral moje pisanje in sem mu o tem tudi govoril, ko sva si še zaupala.

Med šestindvajsetimi uslužbenci v knjigovodskih službah – s tokovnim oddelkom in inkasanti vred – sem

bil edini, ki je opravil novejšo ekonomsko srednjo šolo. Finančna knjigovodkinja je imela delno končano zastarelo italijansko komercialno šolo izpred tridesetih let. Toda vso moč v kolektivu so imeli pravzaprav elektrotehniki; ti so bili v večini. Bilo pa mi je dovolj, ker mi tudi po dokončani šoli niso dali miru. Sklenil sem, da na nova izzivanja odgovorim z delom, ki mi je zaupano, ne samo s tistim, ki ga opraviš za vodilne, ampak z delom v skupno družbeno korist, kar bi, seveda, bilo moralo biti naloga čisto vseh.

Drekonja je bil starejši od mene in v našem boju ni sodeloval aktivno. Po vojni je bil nekaj časa miličnik, da bi bil poleg tega počel še kaj drugega, pa nisem vedel. Bil je iz znane družine, ki se je je za časa Italije prijelo ime »orfani fascisti«, fašistične sirote. Njegov oče je bil invalid in je težko shajal s številčno družino. Fašisti so take primere marsikdaj izkoristili za svojo strankarsko propagando in nad družinami prevzeli nekakšno socialno skrbstvo. Na Primorskem pa poznamo tudi primere, ko se invalidi, čeprav so zelo težko gmotno shajali, niso pustili ponižati in so takšno fašistično pomoč odklonili.

Polde je bil Bogov brat, in Bogo je bil aktiven fašist. Njuna sestra je bila pod Italijo znana »donna fascista«, fašistična žena. Toda takoj po osvoboditvi je že bila zaposlena v glavni pisarni nove tolminske oblasti, in brez njenega dovoljenja ali priporočila se pri novih oblastnikih ni dalo veliko urediti. Leta 1957, ko sem se vrnil iz Kopra in vnovič nastopil delo pri Elektru Tolmin, je bila Poldetova sestra prvi človek na občini, kar nikakor ni bilo malo.

Tako je imela Primorska poleg znanih uporniških Tigrovcev, antifašistov in mučencev v svoji sredi tudi kar precej takih, ki so se zelo hitro, čez noč, če je le bilo treba, obrnili po vetru in so bili zdaj za fašizem, hip zatem pa že za komunizem.

V Tolminu je bil ukinjen okraj, tako da so prenekateri iz stare službe odšli v Koper, Novo Gorico ali pa so se v Tolminu preselili na občinsko upravo. Število uslužbencev se nikakor ni zmanjšalo, prej bi rekel, da se je povečalo. V Kopru je nastal nov okraj. Tomaž je odšel tjakaj in si najel lep zapuščen dvorec. Prišla pa so leta, ko se je v Jugoslaviji začelo – sicer še bolj poredkoma, a vendarle – gledati tudi na to, kaj so počeli novi rdeči funkcionarji. Nekateri so si namreč poleg pravih pravcatih dvorcev prilastili celo kos morske obale in morje, kakor se je to, na primer, pripetilo v Mošćenički Dragi in drugod.

Potihoma, po ovinkih in zlagoma je v javnost le začelo curljati marsikaj. Tomaž je bil premeščen na nižje delovno mesto in postal predsednik turistične organizacije v Kopru. In čeravno v Tolminu ni bilo ne dvorcev in ne vil, se je počasi že oblikoval nov sloj zasebnih lastnikov, tudi takšnih, ki so si pridobili korist iz nacionaliziranih stavb in si kar mimogrede uredili lastninsko zasebno pravico de hiše. Med njimi je bil tudi Bogo Drekonja, Poldetov brat, vodilni v gospodarski organizaciji, prevozništvu in na občini. Po ukinitvi okraja so ljudje z občine dobili še več oblasti in jo – nekateri bolj, drugi manj – izkoriščali tudi zase, za sorodnike in prijatelje. Po Hujsovem posredovanju in s sodelovanjem prvega človeka z občine je tudi Polde Drekonja brez šol in brez

partizanske preteklosti zasedel mesto tajnika v našem podjetju. Niti toliko tečajev in predpriprav ni imel kot jaz, in kar je bilo najpomembneje: Zanj ni bila potrebna nobena pripraviška obveznost, s katero bi si bil potem pridobil srednjo strokovno izobrazbo, tako kot to ni obveljalo niti za drugih šestindvajset uslužbencev na položajih v knjigovodstvu in upravi. To je obveljalo zgolj zame, in svojo obveznost sem mirno spolnil vsem krivicam navkljub.

Počasi, a vztrajno je v meni tlel vse močnejši upor proti neumnostim in krivicam. Polde je bil debel, kot bi ga bil kdo obložil z mastjo. In bolj ko se je redil, več je pojedel. Za malico ni vzel le navadnega sendviča, kakor drugi uslužbenci in delavci, ampak je v tri četrte štruče kruha nabasal panceto, mortadelo, salamo, šunko, sir, namaze in kumarice, če se je le dalo, vse obenem in v obilni količini.

Med njegovo pojedino si niti njegovo administrativno osebje ni upalo stopiti v pisarno. Štruco in vse nadeve je požiral le s težavo, še težje in zelo dolgo pa je prebavljal. Okrog njega je vse smrdelo, spričo svoje požeruške navade pa je dobil tudi nadimek. Klicali so ga namreč »Boa«, pač po znani kači velikanki, ki pogoltne celo žrtev, nato pa dolgo-dolgo prebavlja.

Poldetovi poskusi, da me zlorablja za kurirja, so prekorščili vse meje. Ne Hujsu ne komu drugemu se nisem več pustil poniževati na tako netovariški in nevljuden način.

Poldetu nikakor nisem mogel dopovedati, da tajniško mesto sploh ni zame in naj se nikar ne boji za svoj stolček. Poznal pa sem Hujsa, in po Poldetovem početju

sem zlahka spoznal, kdo stoji za vsem tem; kdo ga je nahujskal. Sploh pa nisem bil edini, ki ga je Hujs prek Poldeta grabil ali gnjavil, zato je eden izmed razjarjenih uslužbencev ali delavcev slednjemu poleg nadimka »Boa« dodal še »Buldog«, po znanem angleškem psu. Ime mu je brez dvoma ustrezalo.

Kadar se je Polde začel v koga zaganjati, potem zlepa ni popustil. Bil je pravi režimski stvor, član partije je bil v istem slogu, kakor bi lahko bil tudi član fašistične stranke ali svete inkvizicije: slep, pokoren, hinavski, zahrbtn in napadalen. Kadar je vedel, da mu zmago omogoča dnevna politika tega ali onega režima in da je za hrbtom pokrit z nekaj vodilnimi, tedaj je postal neznosen. Hujsu je za božič ali veliko noč na skrivaj nosil potice in pobarvana jajca, kar pa ni ostalo skrito. V tistih časih je bilo takšno obnašanje komunista naravnost sramotno. A tudi Hujs kot komunist in direktor ni bil nič kaj dosti boljši. Ni si sicer upal izdati ukaza, da bi ga bili naslavljali z gospodom, kot so njegovo ženo že z gospo, a je zahteval krepak poudarek na besedah »tovariš direktor«.

Nič bolje se ni dogajalo nikjer na vrhovih, zakaj vse pogostejše so veljala dvojna merila že v javnosti. Tovariš se je mešal z gospodom, oboje pa celo z »veličanstvom« in tako naprej. Še veliko več je bilo tega v zasebnem življenju, skrito pred očmi javnosti.

Tako sem dobil za hrbet še Poldeta. Kamor je le mogel, me je vključil, da bi mi le bil pokazal, kdo je vodilni. Zadolžil me je v občinskih komisijah, me tudi zaradi najmanjše zamude klical na zagovor, povsem

enako pa je ravnal tudi z mojo ženo Mojco, ki je bila administratorka. Lahko bi se bil uprl izraziteje, toda prav to so Hujs, Polde in drugi tudi iskali: Vzrok za nedisciplino, čemur bi sledila odpoved. Ne, sem si mislil, tako poceni pa me že ne boste dobili.

Na zunaj je bilo videti, kakor da imam na upravi močno zaledje, saj smo bili tam zaposleni trije sorodniki. Navznoter pa je bilo povsem drugače. Z Majdo sva se sporekla že zaradi hiše. Zavist je bila pri Majdi izredno poudarjena, velikokrat je ni mogla niti skriti. Že ko je odraščala, ji je mati v vsem ustregla. In kadar se ji kaj ni posrečilo dobiti, je uganjala vse sorte histerijo, se jokala in cepetala. V strahu, da se otroku kaj ne zgodi, ji je mati pač v vsem ugodila in požirala vsa izsiljevanja. Nekaj od tega zagotovo ostane tudi potem, v odraslem obdobju.

Potem ko sta se me družno lotila Hujs in Polde, ni smela biti pri miru niti Majda, ki je bila navsezadnje pod močnim vplivom obeh. Vilma, pri kateri Hujs ni mogel doseči prav ničesar, je umrla, v Majdinem računovodstvu pa je bil Hujsov in Poldetov vpliv že občuten. Tudi novi tehnični vodja Podržaj je razprostrl krila, pri čemer velja dodati, da je širjenje vpliva za kolektiv kdaj tudi koristno.

Vilma je premogla tako izobrazbo kot avtoriteto, medtem ko je Majda svoj manko nadomestila s stalnimi stiki in celo prijateljevanjem na finančni inšpekciji, v banki, na občini in na Elektrogospodarski skupnosti. Vljudnost sem, kavica tam, in že je uspela biti zelo na tekočem z vsem. Vpliva, premoči in zvijačnosti v Hujsovi, Poldetovi ali Podržajevi osebi pa se velikokrat

ni mogla znebiti. Za to ni bila niti sama kriva, saj po značaju sploh ni bila slaba, toda vzgoja v otroštvu in velika sla po uspehu sta jo napravili takšno, da si ni upala odločno upreti stvarjem, ki so bile v opreki z družbeno koristnostjo in so presegale njeno moč ter sposobnost logičnega dojemanja.

Še bolj pa so bili krivi vodilni, ki so jo preveč izkoriščali. Vsi poskusi, da bi si jo nekoliko pridobil, so spodleteli, tako da sem obvisel v zraku. Nikakor se mi ni dopadla tako kot Mojca, njena ženskost me sploh ni privlačila, s spori pa sem čutil do nje vse hujši odpor. Majdo sem spravil v službo, računal nanjo in bilo mi je hudo, da si z njo ne morem pomagati prav v ničemer. Poskušal sem vse, kar se z žensko poskušati da, a je iz tega nastala še večja razprtija. Zvedel sem, da me obrekuje pred osebjem v knjigovodstvu in na upravi ter se me celo boji, češ da ji lahko v maščevanju zažgem hišo. To me je strašansko prizadelo, naravnost razkačilo, in ko sva bila enkrat sama, sem ji v obraz vrgel očitek: »Majda, ti si podgana!« Stvari so šle očitno navzdol, niti enega zaveznika si nisem mogel pridobiti; vse, kar je imelo v partizanih kak pomen in veljavo, tovarništvo, denimo, je v miru pomenilo čisto nekaj drugega. Med vojno je veljal pogum, v miru pa so se razpasli tako strahopetci kot hinavci, kar nikakor ni moglo iti skupaj.

Na videz so vsi štirje vodilni, Hujs, Drekonja, Majda in Podržaj, postali nerazdružljivi, in gorje meni, če bi bilo to držalo tudi na znotraj. Kmalu sem zvedel, da si tu in tam tudi skočijo v lase, a le takrat, kadar je bila v igri sveta stvar vodilnega ugleda v službi. Vse so uredili

in zgladili, tako da na zunaj ni bilo zapaziti nobene neenotnosti.

Mali bogovi so si roko z roko umivali, vendar so tudi zarenčali, kadar so drug drugemu le prizadejali prehude bolečine.

V mesecih ponovnega skupnega, družinskega življenja z Mojco, otroki in materjo je počasi šlo v pozabo marsikaj, kar naju je skoraj pripeljalo do trajne zakonske ločitve. Imela sva dovolj drugih skrbi, na primer: Kako zakrpati družinski proračun po dveletni suši, ko sva živela le iz rok v usta in na robu bede.

Že prvo jesen po mojem prihodu so nama počasi začeli rasti prihranki od mesečnih dohodkov, dobičkov in razlik v plačah.

Skrbno sva dajala na stran vse, kar sva zmogla, in računala na to, da mogoče prideva do česa novega, celo do prvega avtomobila, pa četudi rabljenega. Obeti so bili slabi, poskusila sva pa le.

K sreči sva imela zdrave otroke in mater, ki jih je lahko v najini odsotnosti varovala, po potrebi pa ji je prišla pomagat še Mojčina mama. Tako sva se lažje naužila narave in si s sprehodi krepila zdravje. S seboj sva že lahko jemala starejšo hčerko Jano in včasih tudi odpotovala s kolektivom na tiste redke izlete.

Družinski proračun sva si povečala še z gojitvijo kuncev, nabiranjem gozdnih sadežev in oskrbo ozimnice. Včasih sva šla v kino ali pa na zabavo. Glavno radost in upanje pa so nama dajali vsi trije zdravi otroci. Postavljanje smrečice za Novo leto, prvi skromni okraski, obdaritev otrok, opazovanje otroških oči med pogledi

na darila. Vsi ti drobceni veseli dogodki združujejo družino in premagujejo občasne spore med zakoncema.

Kaj pa je zakon, pove že sama beseda: Česar sama zakonca nista sposobna spolniti, to stori zakon.

Pozimi, kadar nisem vedel, kaj početi, sem se lotil pisanja že večkrat predelanih spominov iz vojnih in povojnih let. Šola v Kopru mi je veliko pripomogla k spoznavanju literature; imeli smo obvezno čtivo, knjige, ki smo jih morali v vsakem letniku prebrati, določeno število domačih avtorjev in prav tako tudi velikane svetovne literature, nato pa smo morali napraviti nekaj strani kratke obnove. V vsakem letniku smo, kakor vse druge šole, pisali izpitno šolsko nalogo iz slovenščine. Nujno je bilo treba napisati spis po zapovedanem naslovu, na primer: »Kuj me, življenje, kuj!« Nekateri moji sošolci so več ur do zadnjega sedeli pred izpitno komisijo in se mučili s pisanjem, jaz pa sem spise iz slovenščine zmerom oddajal med prvimi, pa še prav dobro so mi jih ocenili ali podajali o njih odlične izjave. To me je opogumljalo, da se vsaj v čem lahko poskusim in dokažem družbi. Da bi pa bil spisal knjigo, o tem si niti pomisliti nisem upal, čeprav sem si želel prav to: Izpovedati moje doživljaje in doživljaje vseh tistih sotovarišev, ki so vplivali name, na moj pogled na družbo in svet. Sošolci, ki so se mučili z obnovami in izpitnimi nalogami, so bili odlični ali prav dobri v drugih predmetih, toda številni izmed njih, ki sem jih »premagoval« v slovenščini, so bili pred prihodom v šolo na višjih položajih kakor jaz. Vsekakor mi je veliko pomagalo, da sem vztrajal pri tem in pisnega izražanja poslej nisem več opustil.

Doma sem imel o prostih dnevih več priložnosti za branje zanimivih del kakor v šoli. Naravnost izzival pa me je tudi pogled na žensko, družino, državo v novi, marksistični luči.

Stari, patriarhalni vzorci v zakonih mi niso več ustrezali.

Oče, mati in drugi starejši so se delali, da so bili vsaj kot mladi pari srečni, niso pa mogli skriti svojega nesrečnega zakonskega življenja, ki je bilo velikokrat hujše kot pri nas, mladih. Zato sem vzel v roke knjigo Friedricha Engelsa, ki je nosila naslov *Izvor družine, privatne lastnine in države*. V tem delu mi je Engels razkril marsikaj, kar mi je bilo dotlej tuje in me je celo begalo. Tudi moj zakon z Mojco je bil odvisen od okolja in časa, pod vplivom družbe, ki me je obdajala, njenih tradicij, navad in običajev. Po dogodku z Mojco in Mirkom, po svojih lastnih izkušnjah v zakonu sem začel drugače pojmovati vlogo ženske in moškega, vseh razmerij, kakor sem jih prej sprejemal le skoz golo izročilo prednikov in s samim izrekom besedice »da« pred maticarjem na dan poroke.

Engels je v tej knjigi lepo razčlenil in analiziral nastanek privatne lastnine, družine in države. Posebno živo je dokazal, da kljub nastanku privatne lastnine, ko so si močnejši, uspešnejši moški kot zasebno lastnino prisvojili tudi žensko ali pa več žena, odvisno od verskih pojmovanj posameznih skupnosti, moškemu nikdar ni uspelo dobiti ženo kot trajno zasebno lastnino. Moški si je lahko prisvojil veliko materialnih dobrin, ženske pa nikoli in nikjer. V vsej zgodovini ženska ni bila samo

zasebna lastnina enega moškega, niti v antični Grčiji ne, ko so žene veljakov natanko vedele, kaj jih lahko doleti, če so možu nezveste: Da je za to edina kazen smrt. Prav tako so vedeli moški, stražarji in drugi podložniki, da jih čaka smrt za prešuštvovanje z veljakovo ženo; vendar se je v vsej zgodovini stare Grčije stalno dogajalo, da so žene in podložniki prekršili najtrše zakone države in prešuštovali, pa čeprav so za to plačali tudi s svojim življenjem.

Tudi sodobni analitiki ženske, moškega in družine so mi dali veliko vedeti. Filmske igralka na Zahodu, posebno v Ameriki, bi lahko šteli za materialno popolnoma neodvisne od svojih mož.

Ne samo Elizabeth Taylor, nešteto drugih igralk pričuje, da so se zaljubile po dvakrat, da so se poročile petkrat in celo večkrat ali pa živele z drugimi neporočene, menjavale ljubimce kratko malo zato, ker tako je in nič drugače. Čustva, ljubezen in želja ne poznajo okovov.

Tako sem postajal sodoben moški, lažje sem razumel svoje prekrške do Mojce in tudi njene prekrške do mene. Poslej sem ravnal tako, da si nikdar več nisem zamišljal, da je žena moja večna lastnina, ampak me ima le toliko časa, dokler mi jo bo uspevalo sproti osvajati, pa četudi vmes kdaj varati. Nekoč, v stari družbi je res držalo, da moraš k ženski pristopiti kot k vročerkvni kobili: »V eni roki s sladkorčkom, v drugi z bičem.« V novih časih pa niti to ne zadošča, saj kakor jaz in drugi ljudje, tudi ženske potrebujejo tako malo stalne pozornosti, da je ni vredno niti omeniti. Če gre mož, na primer, sam ali z otroki v naravo, v gozd, na travnik, ga prav nič ne sta-

ne, da nabere ženi nekaj rožic in ji jih pokloni ob vrnitvi domov. Ali podobne malenkostne pozornosti. Kaj vse so počeli moški ženski v čast, se smešno dvobojevali, ampak še kako zares, na življenje in smrt, s kamni, koli, noži, sabljami, strelnim orožjem! Nekje v ozadju, kjer je ženska opazovala ta krut boj med dvema tekmečema, je bilo dovolj, da je prišel tretji moški s toplim, božajočim pogledom in jo osvojil z nekaj znamenji pozornosti ali s skupimi besedami. Tekmeca na življenje in smrt pa je ženska nekje globoko v sebi pojmovala kot prenevarna, kar sta v resnici tudi bila, in to ne le zanjo, ampak za življenje nasploh.

Nekega dne v juniju 1958 sem moral na Vojaški odsek v Tolmin, nato še na isto ustanovo v Novo Gorico. Kakor že večkrat na teh odsekih v Idriji, Tolminu in Kopru me je nepoznani vojaški uslužbenec, oficir, tudi tokrat spraševal za osebne podatke, obenem pa, kot po navadi, izustil pripombo ali dve na rovaš mojega obnašanja v Ilirski Bistrici leta 1951 in dodal še kakšno v zvezi s kaznijo sodišča. Na lepem je postal še bolj omalovažujoč, ko mi je dejal: »Vi pa boste kot mlad oficir morali pogosteje na vaje; ne moremo tja pošiljati starejših, kajti oni so potrebni več miru in počitka, mladi jih morate razbremenjevati.«

Poznal sem vsa ozadja odnosov, in čeprav nisem vedel za podrobnosti, sem lahko sklepal, da me hoče spet kdo potunkati. Kakor je Hujs ravnal z Lotričem, lahko tudi z mano; in Drekonja prav tako. Onadva se nenehno smukata okrog uradov in tudi na odseku urejata vojaške zadeve. Zdelo se mi je za malo, zato nisem nič odgovoril. Mene, ki sem tako zelo izčrpan in ki sem

imel še dodatne zdravstvene zaplete, deloma tudi spričo vojnih in povojnih naporov, pošiljajo na orožne vaje kot zelenca in me nameravajo klicati še pogosteje, medtem ko debeluharje, kakršen je Drekonja, ščitijo ali pa jim naivno nasedajo.

Dne 1. julija 1958 sem šel tako drugič na vojaške vaje, tokrat za komandirja avtomobilskega voda blizu letališča Polje pri Ljubljani. Stalno premeščanje v kraju službovanja in šolanje me je dotlej vsaj reševalo pred pogostimi vpoklici.

Oficirji nismo smeli jesti z vojaki; hranil sem se v neki gostilni v vasi Fužine pri Ljubljani, kamor sem pešačil na kosilo in večerjo, za zajtrk pa se mi ni splačalo hoditi; smo si kar sami kaj pripravili.

Tudi to leto je bilo zelo vroče, še toliko bolj zaradi »sueške krize«. Anglija in Francija sta napadli Egipt, Amerika pa je silila na to področje in si ga želela dobiti pod svoj vpliv. Bombardirali so Aleksandrijo, egiptovsko pristanišče.

Izraelci so s podporo Amerike krenili v vojno proti Egiptu; naši aktivni oficirji so šli ravno v tistem času na dopust, zato smo jih v tistem času nadomestili rezervisti.

Najvišji neposredni poveljnik je bil Slovenec, major, doma iz Pivke na Primorskem. Vodili pa so nas še drugi aktivni oficirji, ki bodisi še niso odšli na dopust ali pa so se že vrnili od tam.

Aktivni oficirji so nam zabičali, da ne smemo vojakom ničesar govoriti o vojni v Egiptu, z izjemo tistega, kar piše *Borba*, »glavni jugoslovanski časopis«. Opozorili so nas še, da so med aktivnimi vojaki tudi novinarji, ki budno poslušajo vsako besedo in potem napišejo v časopis, kar

lahko kdo zanese tudi čez naše meje, in zadrega je tu. V vojnem in povojnem času je bilo dovoljeno, da smo vsaj v rojstnem kraju ali v krogu znancev lahko ob podobnih dogodkih izrekli svoje misli in čustva. Iznenada pa tak ukaz, prepoved; to je bilo novo presenečenje. Napetost gor ali dol, kdor krene v vojno nad kako deželo in pobija tudi civilno prebivalstvo, je agresor in vojni zločinec, nasilnik, in takšne so bile vse tri zahodne vojaške sile, predvsem pa Združene države Amerike, ki so odločno podpirale Izrael.

Na predavanju sem vojakom govoril nekaj o tem, kar je pisalo v časopisu *Borba*, nato pa sem v navalu čustvovanja in sovraštva do novega bombardiranja nemočnega civilnega prebivalstva v Egiptu dejal: »Samo toliko bomb, kot je padlo nad Evropo, Hirošimo, Nagasaki, druge države in zdaj na Egipt, bi moralo pasti na glave Američanov, pa bi tudi oni bolje razumeli, kaj pomeni vojna, in bi ne hujskali in se navduševali nad morijo drugih narodov in ljudstev. Civilno prebivalstvo v Ameriki ni niti okusilo, kaj so posledice vojne, zato je nezrelo za mirno sožitje.«

Združene države Amerike sem omenil zato, ker je pač vsakdo vedel, katera je tista »vodilna najmočnejša država, ki drži dežnik Zahodu in Izraelu«.

Nobenih posledic nisem imel zaradi te prekoračitve in čustvene pripombe proti napadalcem, kakor da so bili tudi novinarsko in nazorsko drugače misleči zdraharji istih misli.

Na vaji sem prvič govoril z našim inženirjem, ki je bil na praksi v Nemčiji. Pripovedoval mi je, kakšni so

bili tam odnosi na začetku. V delavnici, kjer je delal, mu je neki Nemec metal kamenčke na glavo, in ker ga ni mogel izzvati, je to Nemca še bolj razjezilo, zato je našemu inženirju zabrusil: »Kako je kaj, ti, Titov pizdoližnik!?!«

Jeza na Nemce se še ni ohladila, za sam spomin pa sem vedel, da ne bo zbledel, dokler bom živ, saj se je dobro vedelo, kaj so počeli pri nas in pri drugih nerazvitih narodih. Zavedal sem se, da nemški prenapeteži tako ravna jo z nami tudi zato, ker smo tehnološko zaostali, čeprav za to sploh nismo krivi sami, pač pa je to posledica norosti kapitalističnega sveta.

Zato sem tako pri strokovnem kakor pri družbenem delu zmeraj potiskal v ospredje nujno, da se naposled vendarle kaj spremeni in premakne na bolje: Če bi vsak Jugoslovan kaj postoril sam pri sebi, potem ni vrag, da ne bi postali enakovredni ali še bolj razviti kakor Nemci in drugi narodi. Tako imenovani razviti svet zame to nikoli ni bil. Kako more biti kdo razvit, ko pa vrže atomsko bombo nad civilno prebivalstvo; to lahko stori samo nerazsodni barbar ali gangster.

Težko sem gledal napake tako v civilnem življenju kakor v vojski. Nisem mogel več molčati, čeprav sem vedel za pregovor in pomen tega, da je molk zlato. Javno sem začel razglašati napake v podjetjih, na občinah, pa tudi v armadi. To pa ni bilo vseh aktivnim in drugim, rezervnim oficirjem; menili so, da so v svojo sredo dobili samopašnega racaka Jaka, ki se hoče ločevati od drugih.

Rezervni oficirji smo opravljali naloge po razporedu. Bil sem zadolžen tudi za podpis, s katerim sem jamčil, da

so osebna in tovorna vozila v uporabi tehnično ustrezna, in ker sem bil razporejen s političnega oddelka, sem tudi predaval pri politični uri. Imel sem še strokovne predstavitve tehnike in uporabe vozil v armadi, tako da sem bil v eni sami osebi hkrati nekakšen partijski komisar in tehnično osebje.

Za vse to se nisem čutil sposoben, toda ukaz je le ukaz, in govoril sem, kar in kakor sem zmogel.

Nekega dne sem slišal močno škrtanje menjalnika pred prostorom, kjer so bili shranjeni novi kamioni, izdelani v Tovarni avtomobilov Maribor. Ti kamioni so spadali pod nedotakljivo rezervo oziroma, kot se je reklo v srbohrvaškem jeziku: »neprikosnovena rezerva«. Občutek sem imel, da bo menjalnik zdrobilo, tako hreščeče je odmevalo. Stopil sem bliže in opozoril vojaka, ki je brez prakse poskušal še tovarniško nov kamion premestiti z enega konca dvorišča na drugega, kakor mu je ukazal njegov nadrejeni oficir, ki je stal poleg in spremljal dogajanje. Bilo je nekaj desetih novih kamionov, in vse naj bi bil ta neizkušeni šofer premestil in pri tem lomil menjalnike kot za stavo.

Vzrožil sem nad vojakom in zahteval, naj pusti kamione pri miru, če jih ne zna voziti. Pristopil pa je njegov oficir, me ozmerjal in napodil proč kot vsiljivo ščene. Dejal je, da nisem zadolžen za ta vozila in da naj se brigam za svoje dolžnosti. To je bilo pa le preveč, zato sem vzrožil:

»Ali se sploh zavedate, s kakšnimi stroški, mukami in odrekanji se strokovnjaki in delavci borijo, da pridejo do teh kamionov, in kaj ti kamioni pomenijo za naše revno gospodarstvo in za armado!?!«

Kot bi bilo šlo skozi eno uho not, skozi drugo pa ven, a vseeno je nekaj le pomagalo, kajti oficir je poklical drugega vojaka, ki je imel že opravljen izpit in je bil bolj vešč ter je nove kamione premestil, ne da bi jih bil poškodoval.

Na skupnem dogovoru med oficirji sem poslušal, kako naj vojake učimo o svoji sposobnosti, moči, o nuji učenja in urjenja, da se bomo lahko ubranili vsakega morebitnega napadalca, s katere koli strani bi nas že bil utegnil napasti. Kako nujno je pravilno ravnanje s puško, bombo in vse, kar pač morajo učiti oficirji. Nadarjenega govornika, ki je znal prepričevati vse navzoče, in je na koncu svojega izvajanja pobaral, ali ima kdo kakšno vnašanje ali pripombo, sem prosil za besedo in dejal:

»Soočeni smo z novo vojno v Egiptu in zavedamo se, da se kaj takega lahko hitro zgodi tudi blizu nas. Tu nas je večina še iz vojne in vemo, kako je vojna videti v praksi. Veste, bolj kot vse navdušujoče govore, ki kličejo k pogumu, bi rad dobil, oprostite šali, pištolo z atomskim nabojem. Kako naj se drugače branim proti armadam, oboroženimi z atomskim orožjem?«

Tista leta smo že vedeli, da imajo v Zahodni Nemčiji minometalce, ki so bili v uporabi med drugo vojno. Njihov domet je bil partizanom dobro znan, vendar smo kljubovali. Če si si zavaroval glavo in skočil nekaj metrov proč, je lahko minilo brez posledic.

Novi minometi v Nemčiji pa so bili opremljeni z atomskim nabojem in so krog smrtonosnosti razširili na šest kilometrov v ravnini od središča udara.

Nihče ni imel nobene pripombe na moje vprašanje.

Tudi tako sem bil zadovoljen, samo da sem povedal nekaj, kar me je te čase tiščalo. Čemu molk, na dan z besedo, saj domovino ljubim kakor svoje lastno življenje in prav zato jo hočem braniti, ampak ne več z golimi rokami kot nekoč, pred kapitulacijo Italije. V miru je čas, da se domovina pripravi, ne pa takrat, ko je vse v razsulu.

Pri tehnični kontroli vozil v uporabi sem opazil zelo veliko nepravilnosti. Slišal sem že za nesreče v Ljubljani in okolici, ki so jih povzročila tudi naša vojaška vozila. Nisem pa si mislil, da je stanje tako obupno. Volani nekaterih tovornjakov so se vrteli za četrto pa še več prostega teka v prazno. Ročne in nožne zavore so bile na psu, vzmeti počene, bilo je še nešteto drugih napak. Na desetine vozil sem vrgel iz prometa in jih poslal v popravilo, kar pa službujočim aktivnim oficirjem ni bilo prav. Dejali so, da bi bila tako zastala vsa dnevna oskrba »čvorov«, vojaških točk, ki jih oskrbujejo v Ljubljani in okolici.

Iz štaba so pritiskali name, naj v vojaško prometno dovoljenje zapišem, da so vozila brezhibna, in se pod to podpišem. Odločno sem odklonil, potem pa so bili prisiljeni dobiti drugega oficirja, ki je podpisoval namesto mene. Če bi bilo prišlo do nesreče, vsaj mojega podpisa ni bilo na takih vozilih. Zameril sem se nadrejenim; začeli so me gledati z očitki v očeh kakor odvečno zgago. In kot v civilnem življenju tako je tudi v vojski veljalo: »Tuli z volkovi, da te ne raztrgajo.« Prav tega pa nisem hotel. Dovolj sem prestal, da bi se bil pokoril vsem neumnostim, škodljivim za celotno

družbo. Takšne zadeve z nakopičeno jezo prenašam že dobrih petnajst let in jih še kako občutim na sebi. Pri vsem tem sem v sebi obtoževal vse krivce, ki sem jih odkril, med katerimi sem imel najbolj na piki tiste, ki zvrha navzdol že s svojim vedenjem vsiljujejo in dovoljujejo takšno obnašanje. Napuh v govorjenju, ko gre za pravo odgovornost in delo, pa jih je bila ena sama brezbržnost.

Po nekaj tednih vojaškega načina življenja sem hitro opazil razliko v odnosu višjih nadrejenih do meni enakih oficirjev. Črnogorec, oficir kontraobveščevalne službe se mi je nekam čudno posmehoval, kakor da bi bil odkril v meni objekt za opazovanje, vendar se mi tudi on ni skušal približati, le narejeno, zvijačno je zavijal svoje velike, temne, zvedave oči, kot da bi mi bil govoril:

»Midva se lahko še srečava, če se ne boš popravil. Saj ni pomembna strokovna sposobnost, pač pa politično izražanje in dokazovanje zvestobe priznanim mitom, voditeljem, partiji in oboroženim silam.« Tudi Črnogorec je spadal v ožji štab aktivnih oficirjev avtomobilske enote.

Nisem se podredil načinu obnašanja ožjega štaba; s svojim ravnanjem sem povsod deloval tako, da sem zlahka uvidel, da so me med zaupnimi pogovori sicer lahko ocenili za neposlušnega oficirja, toda javno mi tega ni nihče omenil.

Kakor v partizanih, na mladinskih akcijah, v zaporih, v raznih podjetjih in ustanovah, tako sem tudi tukaj, v vojaški avtomobilski enoti ostal sam, brez zaveznikov ali prijateljev, ki bi se bili zanimali za moje ravnanje, mišljenje in prepričanje. Pa je bilo to čisto preprosto in

ljudsko, brez vsakršne primesi hinavščine in laži. Res pa je, da si je bilo navzkriž z vsakdanjo realnostjo. Jezilo me je, ker sem tudi v armadi opazil tiste lastnosti, ki so bile že nekoč, v kraljevi jugoslovanski vojski, vredne vsega obsojanja.

Razlika je bila samo v tem, da sem do šolanja večidel prisilno molčal, prenašal vse tegobe časa in le redko povzdignil glas, ko ni šlo več drugače. Po šoli pa se je v meni vse začelo spreminjati. Občutil sem, da sem prišel v odrasla leta in imam dovolj osnov, ki mi dovoljujejo, da lahko v tej družbi tudi javno, kritično sodelujem, mislim s svojo lastno glavo in ne le ponavljam, kar mi vsiljujejo drugi. Zadrego pred javnimi nastopi oziroma prepričanje, da sem neprimeren javni govornik, sem želel odpraviti in se uveljaviti z bojem za odpravo kričečih nepravilnosti, ki so mi prihajale v življenju neposredno pred nos in pred oči povsod tam, kjer sem delal in živel.

Ni šlo za osebno maščevanje nad tem, koliko krivic mi je bilo prizadejanih, bolj me je imelo, da v teorijo in prakso vseh človeških dejavnosti vključim še samega sebe. To sem čutil kot nekakšno od narave dano pravico, pa tudi dolžnost do milijonov sotovarišev, ki so v krutem času toliko pretrpeli in za našo skupno stvar žrtvovali prav vse, kar so imeli – svoja življenja.

Starih sovražnikov, kot so uradna cerkev, domači izdajalci, okupatorji, in tudi vseh drugih sovražnosti, ki sem jih doživel, nisem več pojmoval kot neposredno nevarnost za našo domovino, čeprav še zdaleč niso bile vse premagane, za večno odpravljene in so nam še vedno škodovali.

Razmere v svetu in naši politiki so se uredile tako, da so vse te sovražnosti stopile nekam v ozadje. Poslej smo bili za počasnost in vse neumnosti krivi čisto sami. Najnevarnejši sovražnik je očitno tičal v nas, v naši družbi, in tega sem se zavedal. Pa to ni pretilo samo v vrhovih.

V vsej družbi se je razbohotilo prepričanje »bo že kako«.

Iz vojnih časov sem vedel, kaj pomeni brezbriznost in kam vodi. Vse skup bo zahtevalo strašne napore, za katere bomo morda nekega dne še drago plačali. Toliko sem napredoval, da mi ni bilo več potrebno težko telesno garanje, nisem pa pozabil rudarjev, težakov, kmečkih delavcev, vseh trpinov, pa tudi muk iz šolskih klopi, s predavanj, učenja in izpitov, ki tudi zahtevajo žulje v miselnih naprežanjih; včasih so ti žulji še hujši od fizičnega dela. Zato sem izkoristil vsako priložnost, da vplivam, delujem na to, da se pri delu, ravnanju in obnašanju spremeni najprej tisto, kar nam uničuje obstanek in razvoj v primeri z drugimi državami. Vsako škodo pri ljudeh, materialu ali osnovnih sredstvih, ki je nastajala zaradi očitne malomarnosti, sem občutil kot klic; v meni se je oglašal upor zoper vse to in želja po hitrejšem spreminjanju ustaljenih navad.

Imeti tedaj, v tistem času takšne klice, občutke, željo po odpravljanju nepravilnosti, kritičnem ukrepanju in akciji za izboljšanje razmer, je bilo v družbi sprejeto kot nekaj pustega, puščobnega, donkihotskega, otročjega, nespametnega. Vodilni na vrhu so celo svetovali tak način dela, kakor sem ga uveljavljal sam, a zgolj z enim očesom in še s tem priprt, tako da je vsakdo lahko opazil, da so nasveti, govorjenje, pisanje z vrha eno, praksa pa

drugo, saj je bilo veliko vodilnih prvih povsod tam, kjer se je zapravljalo in razmetavalo. To je prešlo ljudem v kri, v navado, namreč delati drugače, kot se govori. To je postalo moderno, celo nekoliko »zahodnjaško« in napredno, saj tam pri njih cerkev in oblastniki ljudem hinavsko lažejo, v praksi pa delajo drugo.

Ko so mi na vojaškem odseku obljubljali, da me bodo pogosteje pošiljali na vojaške vaje, se mi je to zaradi zdravja in dotedaj prestanih življenjskih tegob zdelo nagajivo in žaljivo. Iz ravnanja, ki si ga ne zasluži niti zelenec Remo, pa nisem videl izhoda.

Vojaške zdravstvene komisije so kot sodišča. Njihov birokratski aparat je počasen, in že stroški za obiskovanje takih ustanov bi lahko uničili vso družino, ne samo mene samega. Še pomisliti si nisem upal, da se spopadem s temi mlini birokracije.

Kakor vsako leto so tudi v tem juliju nastopili vroči dnevi. Perilo in oblačila, vse se je lepilo ob telo. Plačevati za pranje kakšno osebo, se mi je zdelo predrago, saj smo si rezervni oficirji – podobno kot vojaki – že o prostih sobotah, nedeljah in praznikih komaj privoščili, da smo šli peš iz avtomobilske enote v Polju do Zaloga. Odrekli smo se celo kinu ali gostilni in pasli zijala zdaj tu zdaj tam, da je minil dolgočasen prosti čas. Pogovori o domu, dekletih, ženskah so se mešali s tem, kar smo srečevali na cesti, ulici ali na javnih prostorih in sproti opazovali dogajanje.

Stražar pri avtomobilski enoti v Polju si je nekega večera dovolil korakati ob žici, ki je ločevala našo enoto od ceste Polje–Zalog in vmes nagovoriti že zrelo odraslo

žensko, češ naj se ustavi, da kaj poklepetata, naj se tu in tam oglasi, ko bo prost, in ji vztrajno tveziti ljubezenske izlive. Ni je poznal, toda ona je bila soproga majorja, poveljnika naše avtomobilske enote. Ogorčena nad oboroženim vsiljivcem v temni večerni uri je o pripetljaju obvestila moža. Ni bilo težko ugotoviti, kateri stražar je to povzročil, saj se je po razporedu in uri natanko vedelo za vsa stražarska mesta – kdo je, kdaj je in kje na straži.

V nočnih urah se je v avtomobilski enoti oglasil alarm, poiskali so stražarja, toda kaj so z njim naredili, mi ni bilo znano, ker so to reševali le odgovorni v štabu in posebne službe.

Tudi sam sem zahrepenel po ženi, družini in se spraševal, čemu jo sploh imam, saj je prepuščena svoji lastni pohoti, na milost in nemilost prav tako pohotnih moških kot sem sam. Telefonski pogovori, kratek obisk, vse skupaj je bilo preveč žalostno, da bi mi bilo kaj pomagalo. Šola, kasarna, zapori, bolnišnica so ustanove, ki so mi zrasle že čez glavo. Človek se vendar ne rodi zato, da bi živel v teh ustanovah, ampak kot bitje, še kako željno svobode. Do neke mere gredo k življenju tudi obveznosti in dolžnosti, druga mera pa je tudi pravica.

Nekega dne konec julija se je v poznih popoldanskih urah odpravilo pet tovornjakov iz naše avtomobilske enote po službenih opravkih v vojaški garnizon Tolmin. Poveljnika sem poprosil, naj me določijo namesto drugega rezervista ali oficirja k temu konvoju. Povedal sem mu, da se v avtomobilski enoti ne bo nič poznalo, saj se tovornjaki vrnejo že naslednje jutro, ponoči pa si doma zamenjam perilo, ki je v obupnem stanju, in se

okopam. Čisto lahko bi bilo šlo za navadno oficirsko zamenjavo, ki bi ne bila pomenila ovir v razporedu za tisti večer in noč do jutra. Poveljnik, tisti, ki je bil doma iz Pivke, bi bil zlahka ustregel tej moji skromni želji, ampak tu se mu je kot majorju ponudila priložnost, da pred podrejenim rezervistom, podporočnikom, pokaže, kaj se pravi upirati željam, priporočilom in nalogam štaba v času vaj.

Major me je nekaj časa opazoval, kako stojim pred njim in čakam na uslugo; prepričan sem bil, da mi bo ugodil in tako zrastel v mojih očeh kot mož, ki ga imam priložnost spoznati.

Nato pa je odločno odvrnil: »Ne, ni mogoče, naslednji dan imate po razporedu tehnično predavanje in politično uro, morate se pripraviti na to.«

Skušal sem ga prepričati, da za to ni nobenih ovir, ker smo ob peti ali šesti uri zjutraj že lahko v enoti. Nič ni pomagalo; ukaz nadrejenega v vojski velja sprejeti brez ugovora. Dodal je še tole: »Še nekaj dni in mesec bo naokrog, tako da bo konec vaše enomesečne vaje; takrat pač odidete k svoji ženi, nocoj pa ne.« Odšel je očitno zadovoljen, da mi je vrnil žogico spričo nekaj težav in preglavic, ki sem jih povzročil s svojim nastopom v tistem mesecu.

S preznojenimi capami me je pustil v vojašnici, kjer sem potem premišljal o tem, kako naj se drugič obnašam na vajah bolj vdano, vsaj tako vdano kakor drugi rezervni oficirji, ki so pridni, ubogljivi in s tem upravičeni do posebnih dovoljenj. Če vojska kaj zahteva, potem je prva stvar poslušno izvrševanje ukazov, tudi če so škodljivi in nori.

Le čemu bi si bil z vojsko še trezen nakopal kakšen zapor? Naslednje jutro sem se javil na raport za zdravniški pregled. Oficirju ni mogoče preprečiti takega pregleda; morali so mi dovoliti prost izhod. Poveljnik je ves razkačen podpisoval dovoljenje in me vtem ošteval: »Namenoma ste mi to napravili, tovariš podporočnik Hribar, ker vas sinoči nisem pustil v Tolmin k ženi, to je očitno vaše maščevanje, način nepokorščine! Le kako in kje naj jaz zdaj dobim nadomestilo za vas, ko pa je bil razpored za predavanja in druge dolžnosti določen vnaprej. Nikjer. Naj trpi vojaški red? Kaj bi bilo, če bi se vsi tako obnašali? Potem lahko kar zapremo vojašnico in gremo vsak na svojo stran. Vojska tega vendar ne more dopuščati – red je red.«

Podpisal mi je dovoljenje za obisk zdravnika. Pri zdravniku v vojašnici Moste na Poljanski cesti sem pokazal dokumente z vojaškega sodišča, kjer je bilo navedeno, da so me spustili iz zapora zaradi olajševalnih okoliščin, češ da sem »psihopatska osebnost«, in mu razložil svoj trpki položaj, pri čemer se nisem prav nič pretvarjal. Bil sem izčrpan in še kako potreben posebne nege. Specialist je opravil vse preglede, popisal znake bolečine in mi povedal, da mi sploh ne bi bilo treba priti na vaje, če bi si bil vse uredil že prej pri vojaški zdravniški komisiji. Potem sem moral čakati do popoldneva, da je posebna zdravniška komisija obravnavala moj primer in mi naposled izdala potrdilo, s katerim sem »začasno nesposoben za služenje v armadi«, k temu pa je dodala še priporočilo, da posebna komisija dokončno pregleda moje zdravstveno stanje, ko bom v civilu, in mi dodeli status »stalno nesposobnega za služenje v armadi«.

Z dokumenti začasne komisije so me napotili v avtomobilsko enoto in me opremili s priporočilom, naj me takoj pustijo oditi domov.

Major je v svoji pisarni živčno premetaval moje papirje, ko je izvrševal nalog komisije, mi napisal odpustnico in pripravljaj vse za razdolžitev in odpust, pri tem pa ves čas ogorčeno protestiral z medklici: »Namenoma ste mi to povzročili, ker vas sinoči nisem pustil v Tolmin k ženi. Le kako naj zadnji teden nadomestim vaše operativne naloge? Moral bom nasilno prekiniti dopust aktivnemu oficirju. Ali se zavedate, kakšne nevšečnosti ste mi naprtili?« To je ponavljaj, dokler mi naposled ni uredil vseh papirjev. Iz avtomobilske enote sem odšel brez pozdrava in z željo, da se ne vrnem nikoli več, če že ne smem na tisto, kar lahko škoduje armadi, vsej družbi in, navsezadnje, tudi moji osebi, vplivati brez posledic. Sicer nimam v vojski kaj iskati. Kar se tiče zdravja, pa je bil to skrajni čas, da si z zdravniško pomočjo izbojujem mir, ki si ga po vsem tem upravičeno zaslužim; vsaj mir pred vojsko. Več ko deset novih letnikov se je že zvrstilo v armadi v času miru po letu 1945. Naj torej še oni dajo domovini toliko, kolikor sem ji dal jaz, pa z »našo stvarjo« ne bo nobenih skrbi.

Armada pa, seveda, močno vpliva na ljudi tudi v civilu. Med vojno je, navsezadnje, civilno prebivalstvo tisto, ki plača najvišjo ceno.

Doma v Tolminu sem naposled le sproščeno zadihaj, rešen vsaj nekaterih izmed pretenj, ki so mi grenile življenje. Ni se mi namreč bilo več treba bati pogostih vpoklicev na vaje, kakor mi je obljubil referent na Vojaškem odseku v Novi Gorici.

Zdravstveno stanje me je opozarjalo, da bom še z ljudmi v podjetju težko shajal; brez službe pa zame in za družino ni prihodnosti. Napori in stres vseh vrst so mi zdaj začeli resno razjedati zdravje, uničili so mi nekdanjo sposobnost za premagovanje težav in na videz še tako nerešljivih vprašanj. Prvič sem zapazil, da tudi psihično dejansko težko prenašam svoj vsakdan, še zlasti, kar zadeva službena medosebna razmerja. Tako nadrejeni v vojski kakor tisti v civilu so mi postali naravnost zoprne, prav nič manj pa niso to bili niti podrejeni delavci ali vojaki. Ni šlo za kakšno psihično bolezen, temveč je bil to kratko malo seštevek vsega prestanega gorja.

Kljub novim spoznanjem pa sem moral živeti. Skrb za družino se ne da kar tako odmisлити. Družine nisem smel pustiti na cedilu; če se je že za kaj vredno bojevati, potem so to potomci. Oče in mati sta to prenesla name, rodovi in rodovi pred mano na njiju, in tudi jaz moram opraviti svoj del naloge. Na prvi pogled se je to prepletlo z vrhuncem mojih življenjskih uspehov, toda po drugi strani sem imel dovolj tako prakse kot teorije, da sem si rekel: Le kaj mi bo vse to, ko pa je toliko tem, ki zadevajo socializem in kapitalizem, da jih lahko režeš z nožem, pa ne prideš nikamor.

Vedel sem, da je to moje novo stanje nevarno, pomagati pa si nisem mogel. Če sem se umikal odnosom in sporom, ni bilo nič bolje, in vse pogostejše mi je postajalo slabo v želodcu. Kar iznenada me je lahko zgrabilo, in ne glede na čas, kraj ali opravilo, sem se bil primoran umakniti zaradi mučnega stanja.

Šel sem na pregled želodca v Vipavo, kjer je takrat

deloval znan doktor za te zadeve. Pregledovali so me, pa nič ugotovili.

Bolečine pa niso ponehale. Po vseh znakih sodeč, je šlo za psihično prenapetost. Napotili so me k psihiatru dr. Križanovskemu v Novo Gorico; predpisal mi je injekcije kalcija, tablete za pomoč pri spanju in za pomiritev.

Nekaj časa mi je res pomagalo; spal ali dremal sem celo za pisalno mizo, med hojo čez dan in ponoči. Potem ko sem postal neobčutljiv tudi za to, je bilo še slabše, Slišal sem, da je najboljši zdravnik psihiater lahko le človek sam sebi.

Če ne pozdravim sebe, sem vedel, me ne bo nihče drug. Pustil sem vnemar vse, kar se je le dalo, se raje umikal, kakor da bi bil napadal, in stanje se je res nekoliko izboljšalo.

Prosti čas sem do kraja izkoristil za to, da smo z ženo in otroki zahajali v naravo. Moje geslo je postalo »v hiši ljudje mrejo«.

Sebe in otroke sem utrjeval v Alpah, ob rekah, po gozdovih, tratah in travnikih; o prostem času smo šli marsikam in vsakič smo bili drugod, da je le bilo več pestrosti. Tako sem sčasoma lahko spet mirneje zaspal ponoči brez injekcij in tablet.

Ob vznemirjenju v službi ali družini pa mi je spanec spet vzelo. To je bil stalen boj s samim sabo in z okoljem.

Neverjetno težko in obupno stanje.

Izstop iz partije

Bojne parole, ki so bile v veljavi med vojno in v prvih povojnih letih, so nas učile in obvezovale, da na silo zrušimo krivični izkoriščevalski kapitalizem in da je diktatura proletariata tista gonilna sila, ki to lahko stori in tudi mora storiti, če hočemo ustvariti nov, boljši družbeni red: socializem in komunizem.

Dnevna povelja, da v kali zatremo vse kapitalistične elemente, celo v sebi skrita tovrstna nagnjenja in obnašanja, so Tito, Kardelj in njuni najbližji sodelavci previdno in vse pogostejše spreminjali ter ponavljali: »Ni nujno, da kapitalizem zrušimo s silo in z revolucijo vzpostavimo novo družbeno realnost: socializem, pač pa vse to lahko opravimo z mirnim prehodom iz kapitalizma v socializem, torej z evolucijo.« Gojili smo mir in razglašali miroljubno koeksistenco z vsemi ljudmi in državami sveta dobre volje, pri tem pa smo se precej zgledovali po na videz nevtralnih Švedski, Švici in podobnih državah.

Rečeno je bilo, da Švedska, ki na svojih tleh že sto petdeset let ni imela vojne katastrofe, najbolje dokazuje, kako se standard za vse ljudi lahko izboljša, če je družbi dopuščeno, da v miru ustvarja svoj jutri. Ob tem ko je Jugoslavija najemala posojila na Zahodu, je Tito govoril, naj se nekoliko žrtvujejo še nove, mlade generacije in tiste, ki pridejo za nami, češ zakaj bi vse slonelo na eni sami, v vojni izčrpani generaciji, ki se je komajda obdržala pri življenju.

Z Občinskega komiteja partije Tolmin je prišlo navodilo, poslano z najvišjega vrha vsem partijskim celicam. V dopisu je bilo poudarjeno, naj komunisti več ne odobravamo družbenih prevoznih sredstev za cerkvene obrede in podobne stroške ter da naj vplivamo na zmanjševanje vseh vrst nepotrebnih stroškov in reprezentance, ker je državo razsipniško ravnanje pripeljalo v slab položaj. To je objelo tolikšne razsežnosti, da je bila nujna uvedba strožjega varčevanja.

Hujs je v svoji direktorski pisarni sklical partijski sestanek. Komuniste v podjetju je začel prepričevati, naj prezrejo navodilo partijskega komiteja, kar zadeva nekatere nujne stroške.

Šlo je za cerkveni pogreb računovodkinje Vilme v Ljubljani, kamor naj bi se bili člani kolektiva Elektro Tolmin odpeljali bodisi s prevoznimi sredstvi podjetja ali s plačanimi rednimi prometnimi sredstvi, in za plačilo vencev. Hujs je trdil, da bi nam bila uprava Elektrogospodarske skupnosti v Ljubljani zelo zamerila; vzeli bi nas bili na piko in razumeli kot kar največjo sramoto, ko bi bili pri Vilmi na lepem prekinili s takšno prakso.

Naši komunisti si, kakor vedno, zoper direktorjev predlog niso upali niti pisniti. V tistem času je na sto tisoče članov partije tako ali drugače izstopilo iz organizacije; v glavnem je šlo za vojno in takojšnjo povojno generacijo komunistov. Med delavci v naši celici sem poznal dva komuniste, s katerima se me je bilo sram sploh pogovarjati, pa čeprav sta bila nekaj časa tudi borca, partizana. Eden je menjaval ženske in delal otroke, ni pa mu bilo kaj dosti

do tega, da bi jih bil pomagal vzdrževati; bil je len in ovaduški. Drugi pa je bil strašanski primitivec, glasno se je bahal vpričo drugih delavcev, kako ga je neka ženska na terenu, kmetica, strastno poljubljala, tako da mu je z jezikom celo protezo izruvala iz ust. Temu se je na vsa usta smejal, pri čemer se drugim okrog njega taka vrsta šal sploh ni zdela smešna, saj se poročenemu moškemu takšno hvalisanje sploh ne spodobi. Številnim je partija pomenila samo uspeh na delovnih mestih, več privilegijev in zaslužka. Vojnih revolucionarnih kadrov praktično sploh ni bilo več med nami.

Na sestanku ni šlo samo za stroške Vilminega pogreba, marveč se je, kakor po navadi, nakopičilo precej stvari, le da so o njih že pred tem odločali sami direktor in tajnik ali namestnik, organi upravljanja pa so potem zgolj pokimali ali vzdignili roko. Direktor se je tokrat malce ustrašil navodila in je želel dobiti enotno soglasje pri komunistih, ki naj bi ga bili krili, ko bi se bil kdo z vrha po naključju le obregnil ob neposlušnost in nedisciplino.

Drugi primer se je nanašal na inženirja iz okolice Idrije, organizatorja v beli gardi, ki je bil leta 1949 obsojen na štirinajst let ječe, v začetku petdesetih pa je bil že zaposlen na gospodarskem odseku okraja Tolmin. Tudi za tega inženirja naj bi bil Elektro Tolmin kril stroške prevoza in venec na cerkvenem pogrebu v okolici Idrije. Razprava je tekla tudi o drugih stroških in reprezentanci. Vse je bilo odobreno s prikimavanjem.

Šoferju iz avtomobilskega parka našega podjetja so odobrili stroške za cerkveno poroko, za prevoz do cerkve v Tolminu in za prevoz na medene dneve po Italiji.

A je Hujs zavrnil prošnjo in razpravo o poroki našega delavca elektromonterja, ki je – prav tako cerkveno – vzel uslužbenko v knjigovodstvu, pri čemer naj bi se bila peljala do cerkve v Tolminu.

Prevozna sredstva podjetja in del osebja naj bi bili že kar nekaj časa dajali na uslugo raznim farovžem za potrebe rimokatoliške vere in njenih običajev. V sebi se nisem strinjal niti s cerkveno poroko delavca in uslužbenke kot tudi z vsem drugim ne, kajti vojni in povojni čas sta mi preveč odprla oči, in zavedal sem se, kaj pomeni prevejana in razvita tuja država Vatikan za našo nerazvito, zaostalo, komaj nastalo državo. O vlogi cerkve nisem potreboval več pojasnil: Kot edini član partije sem glasoval proti vsem plačanim stroškom, še posebej pa proti ustvarjanju razlike med navidezno gospodo in revnimi nevplivnimi ljudmi celo ob smrti in poroki.

Ostal sem v manjšini, vsi so me preglasovali, s čimer pa se nisem hotel več sprijazniti, zato sem razločno še enkrat ponovil svojo odločitev in dejal, da bom izstopil iz partije, če sprejmemo takšne sklepe. Edini sem bil za to, da spoštujemo navodila z vrha in, posredno, s komiteja, čeprav sem tudi vedel, kaj se počne tam in kako tudi njihovi ljudje zapravljajo po nepotrebnem.

Po pretnji z izstopom sem v Hujsovih in Drekonjevih očeh videl zadovoljstvo, saj še nista imela tako enkratne priložnosti, da zmanjšata moj vpliv v podjetju. Sicer sta me že poprej skušala bojkotirati in osamiti, a brez uspeha, zdaj pa sem jima kar sam ponudil priložnost, da se umaknem iz dovolj zanesljive utrdbe v podjetju, od

koder bi se bil mogel še veliko upirati. Soglasno – niti en sam samcat sodelavec ni bil proti – in brez razprave so sprejeli moj izstop iz partije.

Občinskemu in centralnemu komiteju partije sem moral napisati pismo in v njem podati vzroke za izstop. Pisno sem razložil, kaj vse me je pripeljalo do takšne odločitve in – kakor že ustno, na sestanku – dodal še pripombo, da smo pri nas že videli in občutili, kako so uradna cerkev, bela garda in črna roka pokopavale partizane, komuniste in celo nedolžne ljudi, ki so kakor koli pomagali upor, in naj nikar ne mislijo, da bo cerkev, če bo spet dobila vpliv, komuniste pokopavala s sredstvi podjetij.

Izstop in pismo so sklenili obravnavati še uradno. Sklicali so še en sestanek komunistov, in to na tehničnem oddelku podjetja, kar je bil sploh prvi odprti sestanek, na katerem so lahko sodelovali tudi nekomunisti, torej nečlani partije iz uprave. Repič, vplivni član komiteja, ki je bil tudi predsednik občine in imel druge funkcije na republiški in zvezni ravni, je po razpravi dejal: »Rajka Hribarja izključujemo iz Zveze komunistov Slovenije kot oportunist.«

Nisem hotel ugovarjati, da to ni izključitev, pač pa moj osebni, samovoljni izstop iz zveze, s katero ne želim več sodelovati. Hujs me je na sestanku vpričo drugih poučil. Vedel je, katera žaljivka me v živo najbolj zadane in je izzivalno dejal:

»Poglejte, Hribar, našega Tita, kako je reprezentančen. Prav to ga v svetu dviguje, s tem pa tudi našo državo in navsezadnje naše gospodarstvo. To nas uči, da ga moramo posnemati, se od njega učiti in dati sredstva

tudi za reprezentanco. Naj bom kot direktor skromen? Le čemu? Skromnost ni dar sposobnosti, to nas nikamor ne vodi. Tudi naša osebnost mora kaj veljati.

Poglejte, vedno trdim, kako pri reklami prav nič ne znamo posnemati razvitih, uspešnih držav z Zahoda. Ali veste, koliko od bruto produkta podjetja dajo tam za reklamo in nič jim ni žal, mi pa ne damo skoraj nič?»

Svojo moralistično govoranco je, kakor že večkrat po očitkih o razsipavanju vseh vrst sredstev, materiala in ljudi, zaključil takole: »Poglejte te žarnice, vedno in vse gorijo povsod. Kaj to pomeni? Da denar kar priteka k nam!« Pri tem se je zasmejal, kakor da bi bil s kar najkrajšo prisposodbo izustil najmočnejši, klen in jedrnat odgovor na to, kako finančno močno in dobro elektrogospodarstvo smo.

Pa ni bilo tako. Pri Elektru Tolmin so potrdili novo upravo, čeprav se je vedelo, da ni sposobna pokrivati izgub. Geslo decentralizacije je dajalo priložnost. Pri nas se je osebje na vsakih nekaj let združevalo in spet razdruževalo, nikdar pa se ni zmanjšalo. Stroške primanjkljaja je krila Elektrogospodarska skupnost Slovenije v Ljubljani, s tem da je po ključu jemala od dobičkonosnejših podjetij Slovenije in dajala zgubarjem za kritje primanjkljaja in celo delitev dobičkov.

Na jugu države pa je bilo še slabše, saj so tam že v vsaki vasi ali trgu ustanovili posebno upravo; na Tolminskem bi jih bilo po tem ključu kar okrog sedem – vsak rajon bi imel tako svojo upravo z vsem potrebnim aparatom.

V sosednji Italiji pa je bila za vso Furlanijo-Julijsko krajino ena sama uprava v Benetkah, pa ne le za distribucijo elektrike, pač pa tudi za plin, trolejbus, avtobuse

in druge dejavnosti, tako da bi, ustrezno in primerjalno, pri nas namesto petintridesetih uprav Elektra zadostovala le ena, in še ta bi lahko pokrivala potrebe Slovenije in Hrvaške obenem.

Repič, ki ni poznal razmer v našem podjetju, želel pa se je pokazati pred elektrikarji z modrovanji, je še dodal: »Za našo partijo so stroški za cerkvene obrede, odnosi do cerkve eno izmed zadnjih vprašanj, se pravi, da pride na vrsto prav na koncu; vse drugo je važnejše, in o tem se sploh ne splača razpravljati.«

Tudi sam sem vedel, kaj je najvažnejše za boljši jutri nas vseh. Spregovoriti o širših stvareh in razsežnostih, bi pomenilo, da želim zgolj in samo uveljavljati svoj jaz. Izstop je bil sklenjen že pred toliko leti, da se še sam nisem spominjal. Petnajst let sem bil organiziran v Skoju in partiji, tako da sem imel dovolj časa za premislek.

Repič je bil na zunaj videti tako resen in ohol, da je še mene zmrazilo vsakič, ko sem se moral srečati z njim. Bolj ko so se odmikala vojna leta, hitreje so se spreminjala tudi obnašanja vseh vodilnih od preddelavca navzgor. Čeprav sem fašistično Italijo in duhovščino doživeljal kot osnovnošolec, so me novi oblastniki po lestvici od spodaj navzgor pa tja do vrha zelo spominjali na tedanje oblastnike in duhovščino. Tudi duhovniki so nas otroke prebadali z očmi in dajali vedeti, da točno vedo, kje v nas se je naselil hudiček, če ne že sam satan, ki ga je nujno izgnati.

Primerjava med hinavščino klerofašizma in novimi oblastniki se je ponujala kar sama od sebe.

Slutil sem bližajoče se obračune med občinskimi velmožmi družno z vodilnimi v našem podjetju.

Pridružil sem se sto tisočim izstopajočih, ne da bi bil sploh vedel, da jih v tistih časih izstopa toliko, ker se o tem ni govorilo in je bilo to še stroga državna in politična tajnost.

Popolna osamitev v podjetju

Osamitev ali bojkot moje osebe se je nevidno, vendar korenito razraščal. Direktor mi je sicer še zmerom zaupal vseh vrst naloge. Še vedno sem bil šef obračunskega knjigovodstva, likvidator finančnih listin, ekonomski analitik, referent za kadre, socialo in letne dopuste v počitniških domovih ter komercialni tehnik. Med razstavo vseh uporabnih električnih aparatov, kar jih je možno priključiti na elektriko v mestih ali na podežlju, sva sodelovala s Hujsum. Prikazoval sem grafična gibanja stroškov, lastne cene in bruto proizvod podjetja. Podajal sem mesečne preglede ekonomičnosti, rentabilnosti ter produktivnosti vseh mest in podjetja kot celote. Izračunaval sem izdelovalno uro po enotah in pošiljal poročila na banko.

Medtem me je tajnik Drekonja pošiljal tudi na občino, k občinskemu kolektivu, da sem izdelal statistični popis prebivalstva v mestih. Drugič sem naredil podoben popis prebivalstva po vaseh. To mi ni škodovalo, pač pa v mnogočem koristilo, saj sem lahko spoznal najvažnejše podatke o Tolmincih v mestih, trgih in življenje kmečkega prebivalstva v vaseh oziroma na podežlju.

Poslali so me na Bled, kjer sem se udeležil seminarja za ekonomske analitike v gospodarstvu; trajal je deset dni. Tam sem sprožil več ključnih vprašanj o stroških v elektrogospodarstvu, češ da tako ne gre, pa me je

pomočnik republiškega sekretarja za gospodarstvo Slovenije opozoril javno, vpričo vseh navzočih analitikov slovenskega gospodarstva: »Hribar, to lahko govorite med nami, ker se razumemo, nikar pa teh podatkov o možnostih za zmanjšanje neupravičenih stroškov ne načenjajte drugod, še najmanj ne v vašem kolektivu, na občini in v elektrogospodarstvu, ker se vam bo lahko vse to zelo slabo pisalo in bo za vas nevarno.«

Šel sem tudi na desetdnevni seminar za analitično oceno delovnih mest v Banjaluko; spali smo v hotelu Bosna. Poslušali smo podrobnosti in sledili predavanjem z vsega jugoslovanskega prostora. Obiskovali smo stara turška in avstro-ogrska zdravilišča oziroma kopališča.

Poslali so me na Elektro Celje, da si tam izmenjamo izkušnje o delitvi osebnih dohodkov in nagrajevanju po delu.

Vendar se osama ni nehala. Čeprav sem stopil iz partije in opravljal le zadane naloge, se Hujs ni odrekel poskusu, da si me podredi, če le pridem s kakšnimi prošnjami neposredno k njemu. Toda na to po šoli in vsem trpljenju nikakor nisem hotel več pristati. Nisem hotel biti odvisen od nikogar: Ne od cerkve, ne od politike in ne od sredincev ter vseh vrst lumpov in strahopetcev.

Z mano naj bi bilo konec. Hujs in Drekonja bi me bila s pomočjo sebi podobnih navijačev najraje pregnala iz podjetja. Hujs v svojem sovraštvu, strahopetnosti in hinavščini nikoli ni odnehal. Ustvarjal si je svoje, kdo ve od kod pobrane predstave, predel pajčevino okrog žrtve in čakal, da se potem ustvarijo takšni pogoji, da jo

naposled pokončajo drugi, sam pa poskuša svojo žrtev celo nekako javno braniti in se ji dobrikati.

Počasi se je med vodilnimi v podjetju napletel nov odnos. Hujsa je začel spodrivati novi tehnični vodja Podržaj. Po Lotričevem odhodu je namreč prav Podržaj osvajal točko za točko na tistih ključnih mestih, ki so mu prinašala moč za vodenje in odločanje. Hujs je počasi strokovno zaostajal za Podržajem.

Podržaj je bil marsikje v praktičnem delu sposobnejši, bolj prodoren, akcijski. Njegova glavna orožja so bila računalo, plani, programi, sredstva, zaloge materiala, nenehno je pazil na to, kako doseči svoj osebni uspeh, s tem da se to ali ono delo dokonča po planu. Predenje intrig ga ni zanimalo; čustvenih odnosov in raznih razprav v službi in pri delu ni trpel. To, da je bil partizanski komandir minometalske čete, mu je narekovalo pot do uspeha tudi v miru. Tam, kjer je Hujs predel mreže, si iskal zaveznike in obkoljeval žrtve, je Podržaj, ko je le dobil dovolj vpliva, ravnal podobno kakor v vojni, ko je zagledal pred sabo sovražnika.

Podržajevo iznenadno početje je prestrašilo čisto vse v upravi.

Ko je bil tehnični vodja Podržaj sit Hujsovih neumnosti, je krenil v akcijo. Ni minilo dolgo časa, ko so uslužbenci in delavci govorili samo še o njem, Hujsa pa so omenjali kvečjemu še pomilovalno. Zlasti ženske so se mu na skrivaj posmihale in se pretvarjale, kakor da se jim smili. Hujs si v strahu pred Podržajem ni upal več prihajati na delo, zdaj zaradi živcev, drugič zaradi srca ali glavobola. Večidel je ostajal na bolniški. Čez

nekaj mesecev se je še sprl s sosedom. Svojega soseda je namreč tožil, češ da ga spravlja na rob živcev in da ga hoče uničiti. Tisti sosed je imel petelinčka, ki je vsako jutro ob zgodnji uri zakikirikal. To vprašanje je prišlo na občino, na sodišče in se razodelo povsod v javnosti. Drekonja, ki je imel vplivnega sorodnika na občini, in tolminska malomestna srenja, ki je spočetka tako rada hvalila Hujsa, seveda ni mogla dovoliti, da ga zdaj na lepem pokonča petelinčkovo kikirikanje. Za usluge, ki jih je Hujs svojčas razdajal, kjer koli je le mogel, so se mu zahvalili tako, da so odstranili petelinčka. Namesto da bi bili Hujsa odpeljali na zdravljenje, je plačal petelinček z izgonom ali celo zakolom.

Hujsu pa odstranitev petelinčka ni prav nič pomagala. Nihče ni vedel, ali se pretvarja in dela žrtev, kar je star trik vseh lisjakov v človeški podobi, ali pa mu nekatere stvari dejansko že uhajajo čez rob pameti.

Hujsa v podjetju kratko malo ni bilo več čutiti, pa tudi če se je prikazal tam, je hodil kot pokorni vojak Švejk. Govoril in obnašal se je povsem megleno. Kolikor pa sem ga poznal, sem vedel, da se ne bo kar tako vdal in je to samo medigra, sprememba načina vojskovanja.

Podržaj je gledal nekam izpod oči; podrobnemu opazovalcu ni ušlo, da je celo pod to pokrito rihto nekaj brezbrižnosti in dobrote. Njegov značaj je bilo težko odkriti; nisi vedel, kaj se kuha v tem človeku, a je za to poskrbela njegova pridna ženica, ki ji je šlo od same dobrote kar nekoliko na otročje. Bila je odkritosrčna, in hudobneži, opravljivke ali opravljivci so jo znali izzvati, tako da je v šali ali razburjenosti, ko je branila svojega

moža, povedala marsikaj iz privatnega življenja. Tako tudi Podržaj ni bil več skrivnost.

Vendar je Podržaj s svojimi odločnimi ukazi in zahtevami spravil v strah in odvisnost vso upravo. Bilo mu je vseeno, ali se mu kdo prilizuje ali ne, ali ga kdo sovraži ali ne; dobil je, kar je hotel. Pri tem pa je bilo zanimivo, da si sploh ni prizadeval za to, da nasprotnika uniči ali prežene iz podjetja. Moralno, z delom, z izpolnjevanjem ali neizpolnjevanjem nalog ga je tako pritisnil ob zid, da je bilo človeka naposled moralno sram, ker ni koristil ničemur. Podržajeve naloge so se morale izvrševati hitro in brez ovinkarjenja. In se tudi so. Da bo tudi Podržaj klonil v dnevni politiki pred Hujsom, mi je bilo jasno že zato, ker ni bil partijec; v partijo niti ni hotel stopiti, pa čeprav mu je Drekonja ponudil vstop za ceno direktorskega mesta.

Podjetje je poslovalo z uspehom. Podržaj je bil proti temu, da se neprestano daje denar za kakšna društva, za stroške, ki niso imeli zveze z delovnimi uspehi ali neuspehi. Njegova šibka točka v primeri z drugimi mladimi elektrotehniki pa je bila v tem, da so mu počasi in previdno zadajali udarce prav skozi partijsko politiko.

Oba brata elektrotehnika, člana partije, sta vsak na svojem področju dela že opazno vplivala na kolektiv.

Drekonju, ki je direktorju Hujsu v času njegove nadvlade o božiču in za veliko noč nosil potice in po-barvana jajca in se slinil Hujsu in njegovi gospe, so se spričo tako očitne dvoličnosti posmehovali celo tisti, ki so se držali cerkve kot pijanec plota.

Drekonja je bil med prvimi, ki so bili zmožni pustiti Hujsa na cedilu in se osloniti na tisti čas močnejšega

Podržaja. On, Podržaj in Majda so predstavljali na zunaj novo enotno vodstvo. Majda, ki je bila poprej povsem odvisna od Drekonja in Hujsa, kljub Drekonjevi »osamosvojitvi« ni prekinila starih odnosov; kot izkušena ženska, ki je poznala šibkost, moč in veljavo moških, s svojo pametjo le ni mogla povsem prezreti, da je Hujs kljub vsemu še vedno direktor podjetja. Morala je služiti tako Hujsu kakor Podržaju in Drekonju, a s tem ni mogla iti v korak s spremenjenimi odnosi. Zato je Podržaj Majdi naravnost pokazal odpor. Tako je Majda velikokrat privihrala od jeze vsa zaripla v obraz, da je kar pihalo, iz Podržajeve in celo Drekonjeve, pa tudi Hujsove pisarne, kadar si je slednji sploh še upal, oglasiti se v podjetju.

Noben moški ni sposoben prenesti toliko različno nastrojenih značajev, le nekatere ženske to zmorejo. Zagotovo so bili to hudi trenutki za Majdo, jaz bi česa takšnega nikakor ne prenesel.

Pod Podržajem so Majda in računovodstvo garali še huje. Kar je Podržaj zahteval, to je namreč moral dobiti. Spremenjen odnos v vodstvu pa je vsaj meni, ki sem bil že skoraj odpisan, prinesel nekaj predaha. Nobene prednosti nisem imel, pa čeprav Podržaj ni ravnal maščevalno. Primoran pa je bil, da je Drekonju še naprej dopuščal sovražnost do mene. Taki spori Podržaja sploh niso motili; bilo mu je čisto vseeno, kdo dobi ali izgubi, zanj je bilo važno le to, da tisti, ki ostane v podjetju, uboga vsak njegov ukaz,

Edina prednost, ki sem jo čutil, je bila ta, da je bil Podržaj star borec. In stari borci smo med seboj brez

odvečnega govorjenja razumeli, do kod kdo sme ali ne sme.

Hujsovo jamranje, da ga boli v želodcu, pa ni bilo edino, saj je občasno začela obolevati tudi Majda. Jemala je aspirine, druge tablete in začela hoditi na pregled k psihiatru Križanovskemu v Novo Gorico. Tudi moja žena, ki je bila administratorica, ni mogla več prenašati Drekonja, Hujsa, Podržaja in vseh teh vrtincev, naglih sprememb, v katere sva bila navsezadnje zapletena kar oba. Pravzaprav je vse osebe zmerom pogosteje odhajalo na bolniško in jemalo aspirine, posebno ženske. Za to ni bil kriv sam Podržaj, pač pa je bilo bolj moteče golo dejstvo, da nihče ni vedel, kdo bo zmagal: Hujs ali Podržaj. Vsakdo v kolektivu pa si je lahko v svoji glavi ustvaril podobo o tem, kako zmagovalec ravna z nepokorneži in izdajalci v podjetju. Zato so vsi le čakali, kdaj bo Hujs toliko zbolel, da bo povsem odpovedal, ali pa da Podržaj izgubi oziroma dobi.

Življenje pa je vseeno teklo naprej, v marsičem prav tako kot včasih pod Hujsovim absolutizmom. Nekaj sprememb v enoličnem življenju je lahko vsekakor dobrih in celo koristijo poživljanju gospodarske dejavnosti.

Nisem videl izhoda; še zmerom sem se prijavljal na razne razpise, a počasi tudi obupaval. Držal sem se namreč rekla »kar bo, pa bo«; to je sicer nevarno, toda vsaj vztrajen sem bil. Moja osamitev je bila načrtna. Že pod Hujsem in Drekonjem nisem dobival več nobene naloge, ki bi me bila vključevala v nove samoupravne dejavnosti organov. O sodelovanju ni bilo govora, kvečjemu je šlo za pokoro. Opravljal sem stare zadolžitve, in zdelo se je, da gredo rezultati kar nekam tja v tri dni,

saj mi nihče ni odgovarjal ali me klical na pogovor.

Morda edino Drekonja, pa še ta le takrat, ko se mu je zazdelo, da lahko kaj ukaže zviška in tako pokaže svojo moč nad mano.

Na raznih sestankih in pogovorih sem slišal, da Drekonja vedno znova uporablja besedo »načelno« in se oprijema kakšnih podobnih večnih ponavljanj, s čimer se povečuje. Takšne izraze je izgovarjal tako jedrnato, da nihče ni mogel ali smel podvomiti, kako in kje stoji:

»Načelno pred vsemi in pred vsako nalogo.«

Potem ko se nama je rodil še sin Samo, je bilo staro stanovanje za šestčlansko družino nedvomno pretesno. Ponujalo se je sveže prepleskano stanovanje pokojne Vilme, računovodkinje, prav tako blizu uprave. Nisem vedel, ali je Drekonja nagovoril Hujsa ali pa je bilo obrnjeno, da tega stanovanja ne odstopijo meni, ampak nekemu delovodju brez otrok. Tako Podržaj kakor Vilma nista imela otrok, a sta oba imela največji zgornji stanovanji z več sobami. In ker tudi Drekonja ni imel otrok, sem v tem zaslutil neke vrste zavist in sovraštvo ljudi brez otrok, ki pomanjkanje otrok radi nadomeščajo z razkazovanjem tistega, kar si lahko privoščijo, družine z otroki pa ne. Imeli so prednost pri stanovanju, vodstvenih in drugih funkcijah, privilegijih; kdo je kdo in podobno so potrjevali z vsemi mogočimi zlobnimi hobiji. To so bila izkazovanja drobnih zavisti in škodoželjnosti, ki pa so usodno vplivala prav pri delovnih izzivih.

Že v stari družbi je bila družina z več otroki, če se ji, seveda, ni uspelo socialno dvigniti nad svoje okolje,

požegnana z nekakšno šibo božjo, pred katero je bila nujna pokora. V številnih okoljih pa so namenoma obšli vse zaščitne socialne zakone, ki naj bi bili v novem družbenem redu ščitili družine z otroki.

Zlobo in zavist je težko pregnati. Ves svet nas lahko pouči, kaj pomenijo na široko razglašene ustave, zakoni, človeške pravice: Črnci, kakor dobro vemo, s pravicami ali brez njih ostanejo črnci; nerazvitega sveta in razmerja med revnimi in bogatimi ne more rešiti noben nov družbeni red. Dokler svet ne bo dozorel za spremembe, se ne bo nič spremenilo.

Drekonja kot tajnik podjetja in obenem tudi predsednik stanovanjske komisije je vsekakor največ vplival na to, da je komisija mojo prošnjo ovrгла. Stanovanje so dodelili komaj sveže poročenemu delovodju, ki je bil povrhu še brez otrok.

Mladoporočenca nista hotela sprejeti mojega stanovanja, čeprav je bilo prepleskano enako kot Vilmino in vsekakor primerno za dve osebi.

Zvedel sem za Drekonjevo prepričevanje in glasovanje na komisiji, in ko sva se srečala v pisarni pri tipkaricah, se mi je posmihal s široko odprtim, bedastim pogledom. Tedaj mi je prekipelo, in očital sem mu, da je baraba.

Starejša izmed tipkaric se je naredila, kakor da ni slišala, mlajša pa, ki je bila hčerka Tolminca, Slovenca, predvojnega italijanskega karabinjerja, je pristala, da bo šla na sodišče pričat v prid Drekonju. Gliha vkup štriha.

Sodnik sodišča v Tolminu je bil med vojno belogardist, po vojni se je poročil z vplivno partizansko terensko aktivistko in tako dobil vstopni vizum za socializem,

čeprav bi ga bil vsekakor dobil tudi brez te poroke, kakor večina ljudi njegove baže. Sodnik je bil znan po tem, da je poudarjal, kako je šel študirat pravo samo zato, da bi zvedel, ali so imeli partizani prav, ker so ga med vojno hoteli ubiti. Nikoli ni vedel povedati, ali je v dolgih letih študija prava razrešil to uganko. Sam pri sebi sem preklinjal tiste partizane, ki so pustili tega ničeta pri življenju.

Bil je kot naročen za Drekonja. Na sodišču, na občini, pri komiteju in v advokaturi – kakor povsod, tako se tudi v Jugoslaviji ni manjkalo takšnih, ki so obračali plašč po vetru. Tako je, odkar obstoji svet, in verjetno ga bo prav zaradi takih Drekonj nekoč lahko še konec.

Sodnik je zahteval, da prekličem žaljivko »baraba«. Odgovoril sem: »Saj ne trdim, da je Drekonja baraba, lahko je, na primer, tudi svinja.«

Tega sodnik ni dal v zapisnik, pripomnil pa je, da je stanovanjsko vprašanje pač kočljiva zadeva in tako opozoril Drekonja, naj v bodoče ravna taktneje. Prisodil mi je pogojno kazen za dobo dveh let in visoko denarno kazen.

Stanovanje sem naposled le dobil. Na delavskem svetu je takrat celo Hujs vzrožil z besedami: »Če Hribarju ne dodelite stanovanja, ki ima šestčlansko družino, tri nedorasle otroke in ostarelo mater, odobrite pa jo dvema mladima brez otrok, bom celoten delavski svet razkrinkal v časopisih.« Tako je tudi delavski svet le glasoval zame. Takšno Hujsovo javno zavezništvo do mene pa je pokazalo, da imata po novem glavno besedo Podržaj in Drekonja. Hujsove spremembe, kar zadeva mojo družino in mene, sploh nisem razumel.

Drekonja je požrl javni poraz, a zanj je to pomenilo toliko kot nič. Že naslednje jutro je pokazal, česa vsega je zmožen. Ko je prišel v službo, je kot kakšen policaj stal na hodniku pred mizo in knjigo prihodov; vsakdo se je moral podpisati vanjo. S tem je nama z ženo dal vedeti, da se nama slabo piše, če zamudiva v službo.

Njegove šikane med nujnimi službenimi opravki, kadar sem moral med rednim delovnim časom v druga podjetja in ustanove, so se kar vrstile.

Mojca je prav te dni prestala splav, in osebo iz podjetja je poslal k nam na stanovanje z naročilom, da bo odpuščena, če takoj ne pride na delo. Spričo meni dosojene pogojne je Drekonja naravnost dlakocepsko iskal nove povode za spopad, da bi me bil lahko dotolkel.

Celo javno me je izzival in iskal možnosti za spor; in tudi če bi ga bil premlatil, bi mu bilo to prijalo, a sem se, seveda, zadržal.

Ko sem bil sam tajnik podjetja, so mi šele čez dolge mesece dodelili tipkarico, ki je delala v moji sobi, vse drugo sem opravljal sam. Celo z ročno telefonsko centralo sem povezoval na upravi vse pogovore, pa vendar je vse teklo nemoteno. Ugotovil sem, da kolektiv z nekaj čez sto zaposlenimi sploh ni potreboval večjega tajništva.

Drekonja pa je ročno telefonsko centralo izročil dežurnim delavcem v trafopostaji poleg uprave. Sram ga je bilo opravljati tako nizkotna dela. Omislil si je kar dve tipkarici in z njima vred zasedel posebno pisarno. V drugo pisarno, ki jo je dobil po mojem izgonu, je naselil administratorko, personalko, poleg tega pa je zahteval – in tudi dobil – še referenta za delavsko samo-

upravljanje, kurirko in čistilko. Poleg teh se je zmerom našel še kdo, ki je zanj opravljal občasna, honorarna ali nadurna plačana dela. V mojem času sta bili v tajništvu zaposleni dve osebi, v Drekonjevem pa šest, torej jih je bilo kar trikrat več. S tem je posekal vse rekorde, o katerih govori znana birokratska zakonitost, češ da en birokrat rodi tri. Kdor hoče igrati šefa oziroma vodja, si mora izmisliti nova delovna mesta. Iz samih ničel mora narediti toliko ničel, da je opazen vsaj po svoji ničevosti; saj ne plača on, ampak tisti, ki ustvarjajo presežno vrednost, torej vsi, vsa družba, to pa je širok pojem.

Lahko bi se bil tako ali drugače oslonil na Podržaja, pa mi partizanska vest tega ni dovoljevala. Podržaj ni bil na zunaj prav nič uglajen, lahko bi rekli, da je deloval skoraj mesarsko. Nekaj skupnega sta imela z Drekonjem: Oba sta bila namreč debela in neprebojna.

Uslužbenci v upravi in delavci niso bili več gluhi za to, kar se je dogajalo z mano. Prevečkrat sem bil namreč v nemilosti, da bi tega ne bili opazili. Nekdo, saj nisem niti vedel kdo oziroma to niti ni bilo važno, me je predlagal za tajnika v sindikalni podružnici podjetja. Najbrž so računali na to, da se bom – kakor nekoč v partizanih in v prvih poveljnih letih – postavil na barikade in bojeval za nove, mlade, prihajajoče rodove, jim nemara prinesel zmago in novo svobodo na krožniku, medtem ko bodo oni samo kimali.

Nisem se pustil izzvati; novo nalogo sem sprejel in pri tem pazil, da jo opravljam kot drugi, saj bi mi tako ne bili mogli očitati, da povzročam nepotrebne napetosti. Sindikati Jugoslavije so skrbeli za ozimnico, za dedka

Mraza, volitve in kup drugih bolj ali manj postranskih zadev, ki so jih opravili ali pa tudi ne. Tokrat pa lahko govorimo o izjemi, kajti čez kakšno leto sva bila dva delegata izvoljena za občni zbor vseh zastopnikov sindikalnih podružnic na precej obsežnem področju občine Tolmin.

Zbralo se je okrog osemdeset delegatov z vseh hribov in iz vseh dolin pa še novinarji *Primorskih novic* in gostje s področja oblasti so prišli v Tolmin na zbor.

Govoril je predsednik občine Tolmin Praprotnik, Drekonjev sorodnik. Govoril je navdušujoče in odločno, med drugim je poudaril tudi to, da je prišel čas, ko družba ne more več shajati brez srednje in višje izobraženih kadrov. Zato je nujno, je pravil Praprotnik, da si vsi, ki zasedajo ključna mesta, v najkrajšem času priskrbijo ustrezno šolsko kvalifikacijo.

Vedel sem, da tako govori le zaradi navodil, časopisnih priporočil in govorov najvišjih državnikov, ki so to ponavljali že nekaj let, postorili pa niso nič. Še najmanj seveda vsi tisti, ki bi bili najprej morali v šole, a so zasedali visoka, vodilna mesta, na katerih bi sploh ne bili smeli biti.

Delegatu iz našega podjetja sem pošepnil na uho, ali lahko povem predsedniku in navzočim kaj primernega. Pokimal je, da lahko, saj nikakor ni računal na kakšno presenečenje. Bil je Srbijanec, tri leta zaprt zaradi informbiroja, oče zelo velike družine, materialno bolje stoječ od mene tako doma, v Srbiji, kot na novem domu v Tolminu. Med vojno je bil partizan in ranjen na sremski fronti.

Vstal sem, prosil za besedo, dovolili so mi, in spregovoril sem:

»Slišali smo priporočilo o nujnem šolanju, kot je govoril predsednik občine. Skrajni čas je, da si izobrazbo najprej pridobijo vsi občinski asi in šele nato svetujejo drugim, naj se šolajo še oni. Opažam, da je med nami veliko takih, ki smo ustrezne šole že dokončali ...«

V naglici in jezi je Praprotnik vstal; ves rdeč v obraz, zaripel in s težko sapo je preteče spregovoril:

»Ko bi mi to očital kdo drug v tej dvorani, bi mu zameril, pri Hribarju pa že vem kako in kaj.«

Z obnemoglo jezo mi je dal vedeti, da je tudi on seznanjen s tem, kar je vojaško sodišče povedalo, glede moje duševnosti. A drugega aduta ni imel pri sebi, kot da mi očita neki izmišljen sklep vojaškega birokratskega organa.

Vse skupaj se mi je upiralo in me gnalo k obračunu. Pri tem pa se nisem mogel osloniti na nobenega zaveznika. Številni stari pa tudi povojni kadri so bili zagledani v drobno kapitalistično možnost za izključno zasebno pridobitništvo in so izgradnjo socializma spremljali le kot sopotniki, ne da bi se bili pripravljene vključiti v boj zanj. Neizšolani in neizobraženi, ki so predstavljali večino, niso razumeli trenutka; v strahu za svoja delovna mesta so raje molčali ali pa postavljali vprašanja, ki so zadevala ozke, malenkostne osebne privilegije. Kritizirali so tja v tri dni ali pa celo samo zaradi tega, da so se vsaj enkrat izkazali in se lahko pohvalili, kako pogumni so bili, pri čemer tega poguma nihče ni jemal resno, zato so raje molčali. Dejansko so kdaj pa kdaj res kaj kritizirali,

potem pa o prvi priložnosti zavili do nadrejenih in se direktorju prilizovali in opravičevali, češ da niso mislili tako, ampak drugače.

Razraščalo se je ozračje razdora, saj je bilo zaznati vedno večje razlike v osebnih dohodkih posameznikov, ki so tekmovali, kdo bo dobil večjo plačo, obenem pa se je krepila zavist in vse, kar gre zraven. Posameznik se je lahko še tako trudil, da bi bil deloval v dobro večine, toda ta je ves njegov napor razumela kot osebno koristolovstvo in molčala. Oglasila se je le v primeru, da se je kje obetal kakšen dobiček, denar. Vsakršno, še tako napredno, koristno misel in moralno vrednoto pa je naravnost s prezirom prezrla, češ kaj mi bo vse skupaj, zame je važen samo denar.

Do zavezništva, da bi si bil namenoma pridobil kaj gmotnega, mi ni bilo nikoli. Življenje me je izučilo, da sem upošteval in cenil samo še družbeno korist, pamet in poštenje pri skupnih dejanjih, izhod iz sile in svobodo vseh, kajti sam bi ne bil mogel biti srečen, pa četudi bi bil imel vse. Sovražil sem lopovščino in nehote postajal protilopov.

Dvorana je po izbruhu jeze, ki je obdala predsednika občine Praprotnika, obmolknila. Srbijanec, ki je že dobro razumel slovenščino, se je ovedel, kaj sem govoril in da sem pri tem javno izzval vse vodilne ase iz občine in druge. Najprej je debelo zazijal in pogledal mimo mene, kot da bi mu bilo kaj ušlo v hlače, nato pa se je z upognjenim hrbtom zrinil mimo mene in šel sedet na drug kraj dvorane, tako da bi s čelništva ne bil padel sum, da je kakor koli povezan z mano. Enako je storil drugi, ki

je sedel poleg mene; ostal sem sam. Tam spredaj so hitro preskočili k drugi točki dnevnega reda, le predsednik občine je buljil v mizo z nabreklo šobo in dihal težko kakor bik, ki ga izčrpa prehud napor. Tako sem prvič imel priložnost, spoznati slavne Pregljeve tolminske puntarje iz celotne občine in dobil sem zelo porazen vtis. Tisto, kar je o njih pisalo v knjigi, ni bila prava podoba Tolmincev, ampak le obilje napihnjenih besed.

Za novoletno izvolitev na občnem zboru sindikata podjetja sem moral pripraviti krajši govor. Poročila o raznih dejavnostih sindikalne podružnice Elektra Tolmin so prebrali drugi, jaz pa nisem mislil ponavljati tistega, o čemer so govorili vsi vodilni v sindikatu, ampak sem se odločil, da povem, kot sem čutil in da bo prav za ves navzoči kolektiv.

V dvorani so bili vsi člani kolektiva iz vseh rajonov in gostje.

V govoru sem omenil pisatelja Ivana Cankarja in njegovo delo *Hlapci*. Takole sem dejal: »Zakaj delavke in delavci, samoupravljalci, na hodniku, ko ste namenjeni v direktorjevo pisarno in vas ta sploh še ne vidi, že sklanjate hrbet? Ko se približate vratom, stiskate glavo med ramena in gledate okrog sebe, kot bi vam vsak čas od kod moralo kaj prileteti? Zakaj tak hlapčevski strah? Samoupravljalci ste, sami upravljate, pa se še vedno obnašate kot v avstro-ogrskih časih, ki jih je opisal naš veliki pisatelj Ivan Cankar v svojem delu. Tako ne moremo priti nikamor, potreben nam je nov značaj, nov človek.«

Po govoru je v dvorani zavela grobna tišina; nihče ni niti pisnil. Prešli so na naslednjo točko dnevnega reda.

Zvečer me je za šankom v tolminskem hotelu Krn napadel pijani delavec, elektromonter Nace iz Volč pri Tolminu. Bil je iz trgovske družine, ki smo jih po vojni imenovali »drobnokapitalistični elementi«. Sicer pa je bila njegova družina na partizanski strani, njegov brat je bil po vojni celo višji oficir Ozne in Golčev sodelavec, drugi brat je bil prav tako višji oficir iz nekega drugega reda vojske. Nace me je javno in glasno ozmerjal z »barabo«. V prostoru hotela Krn, kjer je bil šank, je sedelo veliko ljudi, celo nekaj funkcionarjev in sorojakov iz Idrije.

Bil sem povsem trezen, pil čaj in čakal ženo, ki je tisti čas obiskovala večerno Ekonomsko srednjo šolo v Tolminu. Take javne žalitve nisem mogel več mirno prenesti in prekipelo mi je. Od mladeniča, ki med vojno sploh ni bil borec, si tega nisem mogel dovoliti. Vpil je še, da je bral Cankarjeve *Hlapce* in ve, kaj sem s tem hotel povedati dopoldne na občnem zboru sindikata; da me pozna in ve, kaj sem in česa sem zmožen.

Stopil sem v njegovo bližino in glasno zahteval, da ponovi zmerljivko, ki jo je izgovoril malo prej. Ni je hotel ponoviti, ker pa sem to odločno zahteval, se je le odločil. Še enkrat se je ponosno razkoračil in zavpil: »Baraba!« Z desno roko sem ga usekal v levo stran njegove brade in ga kaj hitro poslal med zvezde. Nato sem ga prijel za vrat in za mednožje, ga vlekel za šankom med natakariji in porinil po stopnicah v spodnje prostore, ki so jih imenovali »zverinjak«, ker so od tam v številnih nočeh odmevali glasovi veselih in žalostnih družčin, banketov in proslav, ki so jih prirejali zverinam podobni ljudje.

Natakarjem sem dejal, da sem prišel mirno popit čaj in da me nekdo zmerja v javnem lokalu, ki nikakor ni prostor za kaj takšnega.

Spomnil sem se, kaj so delali z mano, ko sem bil opit v Ilirski Bistrici, in me potem šikanirali samo zaradi ene same kletvice na račun najvišjega voditelja, njegove partije in njegovih oboroženih sil. Sam ne bom dovolil, da me kdo zmerja v javnem lokalu, bodisi trezen ali pa pijan, saj je vseeno.

Natakarji so v hipu, ko sem udaril Naceta, poklicali milico. Miličniki so prišli v lokal in pristopili k meni. Tudi njim sem dejal, da sem prišel samo v miru popit čaj, pri tem pa me je Nace grdo žalil in ozmerjal. Zaslišali so tudi njega, potem pa smo se razšli.

Sodišče me je kaznovalo z enomesečnim zaporom in plačilom denarne kazni. Pritožil sem se na okrožni senat v Novo Gorico, kjer so mi dodelili dve leti pogojno in plačilo denarne kazni. Kako in kaj je bilo z Nacetom, nisem zvedel in me tudi ni zanimalo. Nekaj časa sva bila jezna drug na drugega. Nace je baje imel nekaj težav v prejšnji družini, nehal je piti, si uredil nove družinske razmere in postal zgleden mož.

Nace me ni ozmerjal samo zaradi letnega občnega zbora sindikata in mojega govora s primerjavo iz Cankarjevih *Hlapcev*, pač pa tudi zaradi mojega psa. Imel sem namreč mladega psa, nemškega ovčarja z rodovnikom. Ko je bil star sedem mesecev, sem ga učil tudi obrambe, in kadar je bil Nace dežurni na razdelilni postaji, je kot pomočnik psa pomagal dražiti in ga učiti napada. Pes je pozneje postal izredno napadalen.

Učil sem ga divje in ostro, po nemški metodi, pa tudi z milo angleško metodo, po kateri je dobil za nagrado sladkorček. Oprijel pa se je ostre vzgoje. Še sam sem od vseh napadov in obrambe pred okoljem postajal napadalen pa sem tako vzgojil tudi psa. V obrambi bi bil nasprotnika raztrgal na kosce. Učil sem ga tako divje, da je napadal še mene. Že iz vojne sem imel željo, da spoznam, koliko, kaj in kako je mogoče izvleči iz nemških ovčarjev ali drugih delovnih in policijskih psov, ki so nas takrat zasledovali, lovili pa tudi trgali. Dresura psa je postala v prostem času moj hobi.

Ta moj pes je med požarom rešil sosedovemu otroku življenje, družini pohištvo, sindikatu blago in pomagal ohraniti našo stavbo. Ni pa maral črnolasih ljudi; kar brez povoda se je zaganjal vanje. Črnolasi smo bili naša prva soseda, direktorjeva žena, deloma tudi direktor, ženina sestra in tudi jaz. Vse nas je tudi rad napadal. Na sestanku hišnega sveta je prav tista soseda, ki ji je pes rešil otroka in stanovanje pred požarom, povzdignila glas, češ da mora proč iz soseske.

Tako je deloma govorila tudi zato, da se je pokazala solidarnost v mojem boju z vodilnimi. Revica je za časa Italije služila kot dekla pri razni gospodi, bila je brez izobrazbe in že priletna, zato se je v strahu pred vodilnimi do njih tako tudi obnašala in jim vračala uslugo, ker je lahko ostala na vodstvenem mestu v tokovnem oddelku brez vsakršnih šol. Nič ni pomagalo, da je mojega psa za hrabro dejanje in reševanje med požarom pohvalilo tudi časopisje. Pes je moral proč.

Prodal sem ga v Volče, in to prav možu, ki je bil poro-

čen z Nacetovo sestro. Minila so leta, vendar pes Naceta ni pozabil, čeprav ga je dražil, ko je bil star komaj sedem mesecev, in to za vajo, kot pomočnik dresure. Morda je bil ta spomin kriv, lahko pa tudi dejstvo, da je bil pes v Volčah zamrežen, skratka, Nace, ki je kdaj pa kdaj prišel na obisk, mu je vrgel skoz mrežo kamenček in ga še naprej dražil.

Veselilo ga je, ker je bil pes tako hud. Nekega dne pa je Nacetov sorodnik uril psa v sadovnjaku v Volčah. Nace se jima je pridružil, vrgel psu košček kruha, misleč, da se mu bo tako prikupil. Pes pa je verjetno mislil, da mu meče kamenček, in je podivjal. Čeprav je imel na sebi nagobčnik, je začel Naceta kar trgati skozi režo. Novi lastnik psa je bil bolj šibke postave in ni uspel odtrgati psa od Naceta, pač pa se je naposled ulegel nanj z vsem telesom in zavpil zbeganemu, ranjenemu Nacetu, naj zbeži v prvo hišo. To je Nace tudi storil, zbežal je, in k sreči mu je pri tem pomagala ženska, ki je vse videla; zaprla je robustna kmečka vrata in Naceta tako zavarovala pred razjarjenim psom.

Pes pa se je strgal iz gospodarjevih rok in krenil v napad; zagnal se je v izredno stara, trdna in debela kmečka vrata, in malo je manjkalo, da jih ni vrgel s tečajev. Gospodar je le nekako ukrotil psa in ga odpeljal.

Doktor, primarij v bolnišnici Šempeter pri Gorici je dejal, da v vsem svojem življenju še ni videl človeka, ki bi ga bil pes tako raztrgal po vratu, prsih in nogah.

Gospodar je psa prodal podjetju Cementarna Anhovo. Zaradi večje kraje ob Novem letu so tam namreč rabili psa, ki bi se bili nanj lahko zanesli. Tako jim je prišel ravno prav. Še na stara leta sem ga obiskal. Bil je zelo zanemarjen,

nihče ga ni česal ali lepo vzdrževal; v prašnem prostoru se mi je kar zasmilil.

Z leti je postajal vse bolj divji, vendar je po tolikerih letih še prepoznal našo družino, ubogal je vse moje ukaze, ki sem mu jih priučil in milo jokal za nami, ko smo odhajali, da se nam je trgalo srce. Še sam sem začel točiti solze za njim. Ne bi ga bil mogel imeti pri sebi. Pri Cementarni Anhovo si je od revme poškodoval noge, in morali so ga ustreliti. K njemu si razen enega dežurnega, ki ga je hranil, ni upal nihče.

Potem ko sva z Nacetom znova začela govoriti, mi je priznal, da je bil name jezen največ zaradi psa, ki ga je tako prestrašil in poškodoval, da je bil v pravem stresu. Dejal sem mu, da to ni bila niti najmanj moja krivda; pravi pes pač zahteva obzirno spoštovanje. Nace je odvrnil, da mu že samo spomin na tistega psa in na to, da sem ga vzgajal jaz, ni dal miru in je vse videl kot mojo krivdo in me zato tako ozmerjal.

Nace si je v dvorani pač mislil, da ga hoče »tale Hribar« nahujskati proti direktorja Hujsu in drugim vodilnim, tako kot ga je učil, naj mu draži psa. Zdaj bi rad, da še direktorja in vodstvo podjetja požene nanj, da ga raztrgajo na kosce, zato je tudi tako napadalno in žaljivo nastopil proti njemu. Nihče ne ve, kaj se v tem ali onem trenutku kuha v človeški glavi, da ravna narobe in ne prav. Oba z Nacetom sva ga krepko polomila; on je začel prvi, jaz sem bil drugi, oba pa v zmoti.

Kadar prekipi, tedaj gre čez.

Pisanje v časopise

Postal sem samostojen, naloge sem izvrševal, četudi jih nisem dobival, kot bi mi bilo prav, in ne takšnih, za kakršne sem menil, da bi bile najkoristnejše zame in za družbo. Postal sem sam svoja partija.

Vsa dela sem moral urejati tako, da so bila v skladu s politiko, z zapisanim v časopisju in s samoupravljanjem. Z vrha, na večjih gospodarskih, kulturnih in političnih zborih so razpravljali tudi o tem, kar sem se naučil v življenju in šoli in za kar sem slutil, da gre v korak z novimi pogledi na svet.

Drago sem plačeval za svoj poseben položaj; sodelavci v podjetju in na občini bi me bili nekako morda še pustili na miru, ko bi le bil v prihodnje na vsakem koraku pazil, da molčim, kakor pred najodgovornejšimi o kočljivih vprašanjih molči večina.

Preveč se je nabralo vsega tega, kar človeška duševnost in notranjost še lahko preneseta v tišini. Vse pogosteje sem začel slabeti, in tudi doma pred ženo sem se razburil že za najmanjšo malenkost. Prepirala sva se celo vpričo otrok, kar je zelo škodljivo za vzgojo. Toda notranje stiske so morale nekje na plano.

Da bi se izognil napetostim. sva z ženo vse pogosteje hodila na planinske steze v Alpe, vedno v drugo smer, na nov planinski vrh. Od tod, iznad tisoč, dva tisoč in še več metrov nadmorske višine je bilo življenje v dolini videti vse drugačno. Hoja, napor in novi razgledi, nove

dogodivščine človeka sproščajo, toda kaj, ko se je bilo treba vrniti v dolino in biti pripravljen na vse nove neznosne napetosti in boje.

Tudi miroval bi bil, ko bi bil vedel, da me bodo pustili pri miru, a bilo mi je jasno, da so to le utvare. Vedel sem, kako volkovi napadejo tudi močnejšo mrcino, krožijo okrog nje, jo iznenada ugriznejo, žrtev zarjove od bolečin in skuša preiti v napad, napadalec odskoči in znova kroži, žrtev pa krvavi. Če je volkov malo in so šibki, ta boj traja dlje časa, v vsakem primeru pa žrtev opeša in postane lahek plen. Izhoda ni, in to je najhujše. Seveda gre to pri ljudeh drugače, bolj hinavsko je, zahrbtno, neopazno, deluje na dolgi rok, lahko se zavleče v leta, desetletje, konec pa je skoraj vedno isti: Rešitve ni, preostane ti le odhod iz takega okolja; sprijazniš se z materialno škodo in ogroziš samega sebe in družino.

Tako sem razmišljal v trenutkih osame, med službenim časom, ko so drugi odhajali v razna mesta po službenih in privatnih opravkih, na velesejme ali na sestanke. V svojo družino me niso več povabili. Kot likvidatorju so mi dajali v potrditev dnevnice. Videl sem, kako ravna. Gredo poslovno v Ljubljano, Zagreb, Maribor, Kranj, v druga mesta Jugoslavije ali celo ven, v Italijo ali Avstrijo.

Dopoldne je sestanek, potem so pogovori, ogledi in konec. Nato privatno nakupujejo, ko že nimajo več kaj početi. Za polovično ali celo dnevnicco se ne nabere dovolj ur, zato se s službenim avtomobilom ustavijo še v kakšnem lokal, tam počakajo, potem pa pogledajo na uro, in že jim pripadejo dnevnice.

S takimi malenkostmi se sploh nisem hotel ukvarjati, da bi me ne bili imeli za dlakocepca, tudi če je kdo od strani prišepnil, kaj so kje počeli. Čez mesece, leta in desetletja je ta strošek velikanski.

Precej škode za vso družbo se nabere samo v enem kolektivu, kaj šele, ko se to počne povsod, preide v navado in naposled postane »zakon«.

Zapiral sem se v svoje strokovno delo in se še naprej učil snovi za višjo ekonomsko šolo. Nabavil sem vse, do česar sem se lahko dokopal. Knjig, brošur in gospodarskih listov je bilo vedno dovolj. Za spremembo, da sem si odpočil možgane, sem eno delo zamenjal z drugim. Počutil pa sem se kot v ječi, kakor da bi bil visel za rešetkami ali kje v zraku; stika z ljudmi okrog sebe nisem imel. Brez stika z množico, z živo stvarnostjo sem bil in pri tem vedel, da je to isto kot življenje brez zraka, hrane. Vse, kar je živo, odmre, če ne živi in okrog sebe nima pogojev za razcvet. Moral sem najti stik, in to je tako močno odzvanjalo v meni, da sem postajal ves nemiren. Lotil sem se pisanja prispevkov za časopise. Lahko bi se bil pod te prispevke podpisoval lažno, z drugim imenom, kot to radi počnejo drugi, pa mi ni bilo do tega. Hotel sem pisati živo, resnično, pa čeprav je to pomenilo nove spopade, nove težave. Upal sem, da beseda, ki jo preberejo sto tisoči Slovencev, le koristi, živi, doživlja soočenje misli, gradi.

Nekaj je bilo objavljenega že po vojni v *Pionirskem listu*: Nadaljevanka pod naslovom »Rajko, 14-letni partizan, sin Primorske«. To mi je po moji ustni pripovedi in krajšem pisnem prispevku napisala neka mladinska

novinarka, ki je prišla z uredništva iz Ljubljane. Pa nisem bil zadovoljen, mlado dekle je pisalo romantično o nekih jutrih in skritih nočeh. Saj je povedalo vse, pa ni bilo tisto, kar bi bil sam rad povedal. Nato sem se uril pri prostih šolskih spisih, nalogah, obnovah.

V letih osame v podjetju sem si zaželel osebnega stika z delavci, kmeti, uslužbenci, inteligenco, z vso množico ljudi zunaj podjetja; z delom slovenske družbe ali kar z vso. Zato sem pisal v časopise zapažanja, predloge, šale in kritike.

Takih dopisovalcev, ki jih nikoli niti opazijo ne v njihovem revnem povprečju, pa je poleg novinarjev in izmišljenih imen na tisoče.

O prostem času, ko sem šel z družino v planine, sem se srečeval s kmeti v Tolminskih Ravnah. Otroke sva dala z ženo spat na ponjavo nad svežo seno v seniku in potem z domačini pri Skalarju pozno v noč ostajala v družini. Gospodar je pripovedoval o vojnih in povojnih časih in sedanjih težavah, češ kako hudo je, ker je cesta slaba. Skalar je utegnil kdaj iz Tolmina nositi na hrbtu tudi po sedemdeset kilogramov bremena, in to štiri ure v hrib, pa vendar je prišel v Ravne prej kot midva z ženo, ki sva hodila prazna.

Te hribovce sem občudoval, zlasti njihovo trmoglavost, žilavost in moč, ki smo jo mi že zdavnaj izgubili tisti hip, ko so se naši predniki naselili v dolinah. Že za časa vojne sem postal del njihove družbe, vendar najboljših le nisem premagal, namreč takih, ki so včasih nosili navkreber ure in ure tovor, ki bi bil mene po nekaj korakov pobral, pa čeprav sem bil v vojni petindvajset mesecev in to ne med

zadnjimi s tovorom na dolgih pohodih. Do petintrideset kilogramov sem v izjemni sili še zmožel, kar je bilo več, pa nisem prenesel ... Petdeset, osemdeset kilogramov strmo v hrib, v planino, v Alpe, to pa že ne. Iz takega testa pa niti jaz nisem bil. Zato sem čutil še posebej veliko spoštovanje do teh mišičastih, močnih ljudi.

Iz pripovedi kmetov o raznih rečeh v Tolminskih Ravnah je nastal tudi moj članek za *TV-15*, glasilo Zveze borcev, in glavni urednik ga ni le objavil, ampak mi je celo pisal, naj postanem novinar dopisnik iz teh koncev Severne Primorske. Pripomnil je, da mi jezik in pero lepo in gladko tečeta. Z rednim poročanjem za neki list oblasti, čeprav partizanski, pa se nisem hotel obvezati.

Moral bi se bil držati tudi tega, kar bi mi bili narekovali v uredništvu in terenskih organizacijah, in zato vabila nisem sprejel. Želel sem si nevezanosti, svobode, pisanja po čustvih, željah, lastni presoji in učinkovitosti.

Tolminske Ravne sem pa le predstavil bralcem časopisov, vseslovenski, predvsem pa ožji tolminski javnosti, zato sem pisal o potrebi po pomoči, da se razširi in popravi cesta tja, ker domačini sami tega ne zmorejo. Na pomoč so prišli mladinci in vojska iz tolminskega garnizona in pomagali so obnavljati cesto. Kadar me je videl Skalar v Tolminu, sva poklepetala in kdaj je prišel tudi na moj dom. Zdelo se mu je lepo, da sem vas Ravne predstavil javnosti in se mi zahvaljeval za to. Tudi njegovi otroci so se me spominjali.

Bolj ko sem pisal, manj je bilo nove, žive snovi, moral sem jo iskati okrog sebe. Ker sem pisal o stvareh, ki so se nanašale na dolince in odgovorne v samem Tolminu

ali po tamkajšnjih podjetjih, je bil občutek izzivalen, nestrpnost pa je naraščala. Za akontacijo so mi dali hitro vedeti, da gorje, če ne bom nehal pisati o zadevah, ki se me ne tičejo.

Čeravno so namestnik Podržaj in njegovi direktorja Hujsa že povsem zrinili iz podjetja, je ta pri mojih člankih le zavohal priložnost, da se vrne in vsaj na moj račun odigra kakšno partijo svoje zamotane prepirljivosti.

Že brez Hujsa sem imel dovolj opravka z Drekonjem, Podržajem, Majdo in drugimi na upravi. Pa tudi kakšen predelavec se je našel, ki je začel godrnjati čez moje pisarjenje ali prestrogo zavračanje slabo opremljenih računov.

Hujs se me je zdaj lotil tako, da mi je naloge, ki mi jih je naložila uprava in ki sem jih bil tako ali tako dolžan opraviti po poslovníku, še razširil in me sproti kritiziral, češ da ni zadovoljen z odgovori, ker ne služijo ničemur. S tem je znova dobil besedo tudi pri ožjih vodilnih in se vključeval pri njih v debato, ker je imel občutek, da se je s predolgim bolniškim dopustom upravi in kolektivu že preveč odtujil. Pri teh ali onih nalogah so morali po pozivu zdaj na dom k njemu hoditi Drekonja, pa tudi Majda in še kak elektrotehnik. Tako je počasi lahko deloval proti Podržajevi absolutni premoči.

Z javnimi očitki, da z analizo stroškov ne povem ničesar, kar bi jih bilo pomagalo znižati, me je Hujs pošteno razjezil.

Stare naročene in navadne analize sem za vodilne v podjetju in za samoupravne organe razširil v živo predstavitev.

K meni je tako prišel vodja ali kakšen šofer iz avtomobilskega parka, ker so ga v službi pritisnili za kakšno stvar. Ni hotel ostati dolžan in je vodilnim previdno vračal. Tako so mi povedali, da je Hujs spet izklopil števec v službenem vozilu, ko se je peljal v Trbovlje, Podržaj pa je novo osebno vozilo v lasti podjetja peljal z blokiranimi zavorami od Cerknega do Tolmina. Avtomehanik v avtomobilskem parku podjetja je potem takšne reči popravljaj, material in delo pa je plačalo podjetje.

Tako v analizah avtomobilskega parka nisem več predočal samo števil, ampak sem tudi z besedilom navajal primere zlorabe službenih sredstev za privatne namene. Zabeležil sem očitno prevelike porabe goriva na sto kilometrov; v enem samem mesecu je bilo namreč v avtomobilskem parku in pri motornih kolesih za redno uporabo pokurjenega toliko goriva, da bi si bili lahko samo s prihrankom pri gorivu v dveh mesecih kupili nov avtomobil. Jasno je bilo, da je šlo gorivo za nedovoljeno privatno rabo, in to je počela večina tistih, ki so imeli priložnost prisvajanja vozil. Seveda smo tudi vedeli, kdo je to lahko počel.

Če bi se bil obnašal tako kot Hujs, bi bil vse, ki so bili udeleženi pri tolikšni kraji in prekomerni porabi goriva, tožil na redno ali gospodarsko sodišče; vsaj Hujsa. Pa sem se držal nekega reka, ki sem ga usvojil že med bojem: »Ne bodi tak kot nasprotnik, ker si potem sam vreden zaničevanja.« Številni borci, med njimi sem bil tudi jaz, smo med vojno spričo mladostne neizkušenosti utegnili prizadejati sočloveku zlo, in to se je tistim, ki so imeli kaj vesti, tudi uleglo na dušo.

Takšno početje je brezsmiselno, ker z njim ne pridobiš ničesar. Zato so borci, ko pridejo iz vojne, videti drugačni od drugih; nekam duševno izpraznjeni so in spokorjeni.

Pomislil sem na Hujsa. Nekaj se je pretvarjal, precej pa je bil tudi na videz živčno oslabel: sivi lasje, blede lice, kalne oči; vse je pričalo o tem, da življenje ne prizanaša niti njemu.

Nikakor si nisem mogel dopustiti, da bi bil pripomogel k temu, da ga odstranijo z direktorskega mesta in na stara leta postavijo pred sodišče; potem bi bili zaradi mene trpeli on, njegova žena in še otrok. Uničiti družino, to pa nikar, kaj takega nisem mogel privoščiti nikomur; zdelo se mi je umazano, nečisto.

Zato sem ostal pri svojem načinu podajanja poročil, ki je vsem vodilnim, organom upravljanja in kolektivu dajal vedeti, da so ti in ti stroški teh in teh oseb v kolektivu nezakoniti in jih nujno velja odpraviti. Organi samoupravljanja in vodilni so v prenekateri analizi prepoznali sami sebe in svojo odgovornost. Niso sicer začeli z disciplinskim postopkom, toda bolj so pazili na to, da se v bodoče niso več pojavili v analizi, in že to je veliko pripomoglo k znižanju stroškov, k disciplini v službi in podobnemu.

Hujs mi ni nič več očital, da z analizo stroškov on sam, vodilni in samoupravni organi nimajo kaj početi, nasprotno: Spet se je izgovarjal na volkove, s katerimi baje mora tuliti, in mi pokazal, da si takih analiz ne želi več. Samega poslovnika in zadolžitev pa ni mogel kar tako predelati, ker bi bilo preveč bodlo v oči, tako da sem analize stroškov pač opravljal naprej.

Tudi nakup težekubičnih motornih koles za postajo milice v Tolminu na račun skupnega sklada uporabe našega podjetja sem v analizi navedel kot nezakonit, čeprav so ga odobrili tako v upravnem odboru kakor v delavskem svetu. Ker so se spori tako razširili tudi navzven, na državne organe in občino, mojih analiz pa niso hoteli več obravnavati pred organi samoupravljanja, sem zadevo poslal kar na naslov predsednika okraja. Na Občinskem ljudskem odboru Tolmin moji dopisi namreč niso imeli več nobenega pomena.

Vsak poskus protiudarcev, ki so mi jih kanili prizadejati Hujs, Drekonja in še kdo drug, sem preprečil sproti. Ker so me ogrozili vodilni v podjetju, sem se začel pisno oglašati navzven, s podpisom in poudarkom na stvareh, ki so bile lastninska pravica širše družbene skupnosti. Okraj pa je bil isto kakor občina ali podjetje.

Prizadeti so opravili nekaj ustnih ali telefonskih pogovorov, tako da me je sčasoma blokiralo tudi predsedstvo okraja, celo sam predsednik.

Tu pa tam so kakšen mlad elektrotehnik, član partije, in kateri drugi prišli k meni osebno, kadar so imeli opravke na upravi, in mi čestitali, češ da so moja vztrajnost in pravične navedbe zadele še kako v živo. Poročali so mi, kaj se govori v kolektivu in med vodstvom, a več ko toliko podpore si mi v javnosti nihče ni upal dati. Vsak se je bal posledic za svoje delovno mesto; med delom se vedno lahko zgodi kaj nepredvidenega, in priti v nemilost pri disciplinsko nadrejenih, vodilnih že iz starih časov pomeni, da se izpostaviš in potem nikdar ne veš, od kod prileti povračilo oziroma kakšno zahrbtno

dejanje. S pričami tega potem ne moreš dokazati, saj morebitne priče tedaj nočejo sodelovati v akciji proti vodilnim. Strah in previdnost imata velike oči. Vsakdo je že kdaj občutil, da se ni dobro izpostavljati novim nevarnostim.

Neki poraženi Hitlerjev general je prav v teh časih objavil temu primeren rek, dejal je namreč: »Sovražnika, ki ga ne ubiješ, nisi premagal, saj ga imaš lepega dne spet pred seboj.«

Kar zadeva nizkotnost in maščevalnost, je ta general pretiraval. V praktičnem življenju pa je to velikokrat lahko čista resnica in gre na povračilo nujno računati.

Niti na misel mi ni prišlo, da bi bil šel nasprotnika v podjetju tlačit v ječo ali celo pobijati; vojna je le vojna in le malokdo si je želi. V miru pa ni govora o ječah in ubijanju. Pa vendar sovražniki v miru niso nič manj nevarni kakor v vojni. Sčasoma je Hujs sovražstvo do mene hinavsko izpovedal tudi takole: »Ko bi Hribar imel mitraljez kot v vojni, bi nas vse na upravi pobil.« To »resno šalo« je izustil, ker je vedel, da bo učinkovala. Hujs je bil namreč v bistvu hujskač.

Nedvomno so proti meni gojili kar najbolj umazano sovražnost s čisto in edino namero, da me ponižajo, pokorijo, utišajo ali izobčijo iz kolektiva. Zakaj? Zato, ker sem bil ves čas sam in niti proti Hujsu niti proti kateremu koli drugemu izmed vodilnih ali članov kolektiva nisem iskal zaveznikov. Kar se jih je v kolektivu udeleževalo podtalnih in zahrbtnih napadov name, pa so vsi – od Hujsa naprej oziroma navzdol – to počeli v tesnem zavezništvu in pri tem uporabljali nezakonita

sredstva dnevne politike, kar je vsega obsojanja vredno. Ves moj boj je z leti postal čist in zlahka razumljiv, javen; zahteval sem le tisto, kar je družba zahtevala od vseh nas, ne samo za en dan, ampak v nedogled, namreč da se izkopljemo iz zaostalosti. Tudi v vojno z Italijani in Nemci nismo šli samo za en dan, ampak zato, da gremo do konca, ne vedoč, kje je ta konec in kdaj pride.

V kolektivih po poskusih uveljavljanja delavskega samoupravljanja v petdesetih letih ni bilo napredka. Govorilo se je eno, delalo pa drugo. Jaz pa nisem govoril eno in delal drugo; pisal sem in delal eno samo stvar, po kateri naj se tisti, ki nimajo izobrazbe, a so kljub temu na vodilnih delovnih mestih, potrudijo takoj. Tudi sam sem se potrudil. Zavzemal sem se kratko malo za to, da se ne krade, ne troši tjavendan in ne razmetava z nepotrebnimi stroški, ki z ničimer ne koristijo družbi. Moje početje je z leti postalo dolgočasno. Ljudje so se naveličali ne le poslušati, celo misliti niso hoteli na to. Ko so me zagledali, so se že mrko obrnili proč. In kaj je bil glavni vzrok? Ker nisem hotel tuliti z njimi v en rog, ki je oznanjal neverjetno logiko: Če goljufajo, podkupujejo in kradejo v drugih kolektivih, zakaj bi bili pri nas, v Elektru Tolmin, izjema in capljali za drugimi lumpi in lopovi? In zaključek njihove miselnosti: »Dol s Hribarjem, proč s Hribarjem, da ga ne vidimo več, na živce nam gre!« En del teh zmerljivk so posamezniki izjavljali v javnosti, drugi del pa v skupinskih zahrbtnih pogovorih.

Organizirali so tudi skupne javne sestanke, kamor so me poklicali in mi izrekli bodisi »zadnji opomin« ali

ukor, mi grozili in nadme pošiljali komisije s pretnjo.

Le kako sem zdržal vsa ta leta, sem se večkrat spraševal. Nekaj trmoglavosti je moralo biti podedovane, nekaj pa sem si je pridobil sam. Za seboj in pred seboj sem imel resnico in pravico ter izpolnjeval dolžnosti s sklicevanjem na davne, nujne pripomočke, ki si jih človek od časa do časa, v najbolj hudih trenutkih postavlja za cilj, ko išče izhode iz teme. Še tako zagrizeni nasprotniki to spoštujejo, in že zato je boj za večino dolgotrajen, neprebojen in poln omahljivosti. Kadar množica ne dosega uspehov, začne tavati, in tudi to mi je omogočilo, da sem prenesel leta in leta nevarnosti in krivic, ki so mi bile prizadejane na najbolj grob, nizkoten, nagnusen način.

Zame je bilo večkrat zares grozno. Tudi ko niso vedeli, da sem na tekočem z vsemi obrekovanji, sem ujel izjave tipa: »Že spet novo Hribarjevo pretiravanje, tega človeka se bomo morali nekako rešiti, in to z njegovimi analizami in nasveti vred!«

Uslužbenci so hodili mimo mene in če so videli, da jih opazuje kdo drug, zlasti pa vodilni in šefi, so se obračali proč od mene, kakor da sem kužen, sramoten, smrtonosen.

Še tisti, ki so me na samem pozdravili ali mi odzdravili, so to storili tako, kot bi bili hoteli reči: »Ali ne bi bilo boljše, če bi nam dal mir in šel kam daleč proč od našega podjetja?«

Po izstopu iz Zveze komunistov sem šele postal pravi komunist, predvsem pa človek. Poskušal sem se v korenitem socializmu, da spoznam, kaj je mogoče

doseči z množico v novem družbenem redu, ne da bi se ji bil vsiljeval in jo izkoriščal.

Prihranki v družini so narasli, življenjski standard se je številnim našim ljudem, tudi spodaj, v bazi, začel izboljševati.

Kaj je to pomenilo zame in za vso družino! Prvikrat smo lahko šli skupaj na morje, na letni dopust v Portorož.

Prvo leto smo šli brez sina Sama, ker je bil še premajhen za morje, drugo leto, 1959., pa smo šli vsi skupaj: jaz, žena, Jana, Jasna, Samo in mati, torej šestčlanska družina, na otok Rab.

Z Mojco sva prišla za takratne pojme že tako daleč, da sva sama izstopila iz kroga revnih. Niso pa bili redki, ki si dopusta, pa še marsičesa drugega, še niso mogli privoščiti, zlasti v družinah, kjer je bil zaposlen samo eden od zakoncev, pa še tisti za majhno plačo. Sam sem spadal po pravilniku v višjo skupino s plačo vodilnega kadra, Mojca pa v srednjo. Nekje se je to navsezadnje moralo poznati; poleg tega smo še varčevali.

Dopusti so me enkrat na leto za več dni odtrgali iz kroga, kjer se nisem počutil dobro in kjer se mi je počasi začelo vse upirati.

Vendar so nujno prišli tudi trenutki na dopustu, ko sem pred sabo nenadoma zagledal obraz Hujsa, Drekonja pa še marsikoga. Postalo mi je slabo, zagotovo pa tudi njim, če so se nemara spomnili name. Teh reči se ni mogoče znebiti, niti potem ne, ko gre kdo od nasprotnikov s tega sveta; še v spominu jih nevede prekladaš po želodcu in le odločna misel v drugo smer te reši težav. To nikakor niso nedolžne stvari za

dvanajsternik, recimo, ki je zaradi živčnih napetosti najbolj občutljiv za krvavitve in rane.

Zatorej kaže misli na to nujno odložiti in se posvetiti drugim, svetlejšim rečem.

Leta 1960 sva z ženo že toliko prihranila, da sva si kupila nov majhen osebni avtomobil Zastava-Fiat 750, popularnega družinskega fička. Nekaj več kot polovico sva zbrala v gotovini, za drugo polovico pa sva vzela kredit. Bila sva med prvimi v Tolminu in le zlagoma sva na cestah opazala nove in nove lastnike fičkov. Seveda so si nekateri v tem času ustvarili še več prihrankov in denarja kakor midva, a so ga dali za hiše, posestva in druge potrebe. Za vse ni bilo mogoče: Ali si si privoščil eno ali pa drugo.

S fičkom in prtljažnikom s kovčki na dopust k morju; to je že pomenilo prvo večjo spremembo v načinu življenja. Star sem bil enaintrideset let, žena pa osemindvajset, zadnji trenutek je torej bil, da še kaj užijeva. Laže je bilo, peljati se v Gorico, Trst, na izlete v hribe, planine, si ogledati ta in oni kraj Slovenije in Istre, obiskati prijatelje, sorodnike.

Velikokrat smo se zapeljali v moje stare partizanske kraje, v gozdove in hribe. Družini sem pripovedoval, kaj smo tu in tam prestali. Živi pouk zgodovine v naravi.

Počasi sva odplačala tudi kredit, bencin je bil poceni, in lahko smo si privoščili lepše dni čez teden za izlete, vedno v kak drug kraj. Avtomobil v družini je pohujšal večino naše generacije. Denarja je vedno primanjkovalo, ker je avto kar praznil denarnico. Kdor ni goljufal, kradel bolj na veliko, ta je sčasoma gotovo zaostajal, kar je bilo

lahko zapaziti po oblačilih, po velikosti vedno večjih in razkošnejših novih avtomobilov, po novem razkazovanju moči. V take pustolovščine pa se midva nisva spuščala; bila sva zadovoljna s svojim majhnim uspehom in z zdravjem v družini.

Ostrina sporov vse hujša

Hujs je bil tako odpisan, da ga že kar cela leta ni bilo za stalno v kolektivu. Podržaj je kot kakšen turški sultan, aga, vladal v podjetju, razporejal, preverjal in imel vedno v načrtu kaj novega, čisto druge stvari kakor Hujs. Tudi Hujs je sicer v svojih časih kaj spreminjal, kjer koli mu je bilo le omogočeno, toda Podržaj je bil nekaj povsem drugega; vsak vodilni ima svoje hobije in muhe. Podržaj je uveljavljal trdo roko, pa le na videz, sicer je puščal drugim, da so opravljali svoje, ustvarjal pa je posebno pokorščino, drugačno od Hujsa. Nič manj se ga nisem bal.

Podržaj in Drekonja sta mi bila v paru enako nevarna kot Hujs in Drekonja. Podržaj je bil morda – vsaj tak vtis je napravil name – tudi zgrešen, neusmiljen, trmast, nedostopen, kadar se mu je zdelo, da ima svoj prav. Že kot obratovodja je vztrajal, da nima smisla vlagati sredstva v elektrifikacijo visokih hribovskih naselij, zaselkov in samotnih hiš na podeželju. To pa je prihajalo navzkriž z večino. Podržaj je za vas Vojsko, na primer, zatrjeval, da gre tam za amortizacijo, vzdrževanje daljnovodov za oskrbo električne energije s trifaznim, močnejšim industrijskim tokom tri in pol milijona dinarjev; a v istem času se je pobiralo na Vojskem le po petdeset tisoč dinarjev. Dejal je, da take izgube ne more prenesti nobeno gospodarstvo. Takrat sem moral biti na strani Hujsa, ker je imel drugačno stališče, tisto, ki so

ga večkrat podpirali tudi vsi od baze navzgor: občine, republike in zveza. To je zahteval tudi dolg do hribovskih vasi, ki so v osvobodilni vojni nosile glavno breme.

Ti stroški, pa naj so bili videti še tako pogubni, so vsaj nosili v sebi nujnost razvojne potrebe za ljudi v hribih in s tem za vso družbo. Drugod odvzeti nepotrebno in potem dati ljudem, ki kaj potrebujejo, se mi je že brez šol zdelo povsem preprosto, logično celo v času hudih stisk.

Podržaj je bil po zunanjem videzu in obnašanju neuglajen, deloval je naravnost. Nasprotnika se je lotil kot včasih, ko je bil komandir minometalske čete v »ruskem bataljonu« Bazoviške brigade. V svojem bistvu pa je bil, kakor vsi ljudje, tudi prestrašen. Hujs, Drekonja, Podržaj, Majda, jaz in vsi bi bili morda čisto navadne, preproste dobričine, ko bi ne bili imeli v sebi strahu in negotovosti, pritiskov neznanega v družbi in okoli nas. Vsaj mislim tako, da je človek, čeprav je v bistvu žival, živalski le v prisili, ne pa v stvarni svobodi in s pravilno skrbjo in vzgojo.

Iz tega obdobja se spominjam kmeta Slabeta s Cerkljanskega Vrha; za časa vojne je bil na naši strani. Imel je takšno avtoriteto in sposobnost, da je kratko malo postal intendant vsaki brigadi, ki je prišla na njegovo domačijo, še več, štabu brigade ali bataljonu je kar ukazal: »Dokler ste na moji domačiji, bom jaz odločal, kje bodo razporejene vaše zasede, straže in razposlane patrulje okrog Bevkovega vrha.« Ob takih priložnostih je bil torej celo komandant. Pri njem smo, kakor pri mnogih drugih kmetih, hranili živino, ki smo jo zaplenili pri belogardističnih kmetih okrog Dolomitov,

in imeli s tem zalogo za hude čase. Nekoč je šla kolona Nemcev mimo kmetije; zadnjega v koloni, ki je precej zaostajal, je Slabe kar sam pospravil, razorožil in skril. Po vrnitvi partizanske enote je ponosno dejal: »Medtem ko ste vi hajkali in bežali, sem jaz zaplenil brzostrelko, municijo in ročne granate kar doma; tako se morate bojevati, če hočete kaj doseči!«

Vsi smo ga imeli radi in ga zelo spoštovali; imel pa je tudi zavistne sovražnike, ki so slabo govorili o njem samo zato, ker mu niso bili kos pri vsem, kar je zmožel. Ubogali pa so ga vsi kmetje daleč v okolici.

V času nasilnih odkupov leta 1949 so prišli tudi k njemu na domačijo po obvezen odkup. Nespretni aktivist iz aktiva okraja in vodja trojke, ki kmeta ni poznal, ker je bil med vojno v prekomorski brigadi, mu je po kratkem pogovoru hotel kar nasilno odvzeti živino iz hleva. Slabe se je razjezil, vzel gnojne vile in aktivistom zapretil, da jih gladko nabode, če prestopijo prag njegovega hleva. Šli so po narodne zaščitnike, in ti so pri obveznem odkupu živine zaradi upora in poskusa napada ter ustnih zmerljivk Slabeta aretirali in ga poslali za šest mesecev na prisilno delo v Kočevje. Vso vojno je vzdrževal bataljone, včasih kar celo brigado, zaradi trenutne – in upravičene – jeze pa zdaj taka grobost, in to s strani oblasti, ki jo je sam Slabe pomagal spraviti na noge. To je bila res velika sramota.

Po vrnitvi s prisilnega dela Slabe ni hotel zaostajati za drugimi. Bil je ena redkih močnih korenin, ki je ne iztrga vsak piš vetra. Prevzel je vodenje elektrifikacije v bližnjih hribih.

Tako so Otalež, Lazec, Plužnje, Jazne in Cerkljanski Vrh dobili močnega zagovornika, da se v te vasi napelje trifazni tok, zgradi trafopostaja in dodajo vse potrebne prenosne naprave. Tudi v tem primeru se je razburjal že Lotrič, za njim pa še Podržaj. S Hujsom pa sva bila oba na Slabetovi strani. Bila sva domala v manjšini, vendar je Slabe, takoj ko je uvidel, da je elektrifikacija v njegovem domačem kraju ogrožena, šel na okraj, zatem pa še k republiškim organom, a celo pri njih ni uspel. Odločil se je in krenil naravnost v Beograd, na zvezno vlado. Tam je imel vplivnega znanca še iz vojne, partizanskega komandanta, in posrečilo se mu je.

V kratkem času so bile vse tri vasi in zaselki elektrificirani.

Takšnemu hribovcu bi človek, ki je v sebi nosil le kaj spominov iz vojne in povojnih let, moral pomagati brez debate. Bil je dobesedno duša vsega terena daleč okrog cerkljanskih vrhov, ko je šlo za našo novo stvar.

Kadar se je Slabe na Cerkljanskem v hudih povojnih letih bodisi za kaj odločil ali pa je bil proti, je držala samo njegova. Vsi iz cerkljanskih hribov in okoliških vasi so ga ubogali kot od narave danega vodja. Lahko so prišli najvišji politični, gospodarski in kulturni voditelji okraja, republike, zveze, celo nepopustljivi in zviti Peter, z ničimer se jim ni posrečilo. Če pred tem niso prepričali Slabeta, z vso stvarjo ni bilo nič.

Po tolikih žrtvah in uspehih pa ni bilo malo domačinov, ki so za hrbtom Slabeta še vedno obrekovali, češ da je zvit in pridobitniški. Bilo jih je sram njegove veličine, in take osebe vsi, ki v sebi nimajo takšne moči, radi nosijo po zobeh.

Z leti je kmetija, ki je nekoč redila tudi do dvajset krav hkrati, izgubila izjemnega gospodarja; Slabeta je zadela srčna kap.

Njegovo kmetijo visoko v hribih je – nekaj zaradi nepravilne delitve v družini, precej pa tudi zaradi oddaljenosti od glavnih prometnih žil – načel zob časa; ostala je zapuščena, zarasla sta jo podrast in grmičevje, v hlevu, na senikih in v hiši pa je zevala puščobna praznina. Niti trifazni tok je ni rešil pred neizprosним zobom časa. Sem pa tja na to domačijo še zmerom pridejo razni gospodarji; morda pa bo nekoč le dočakala podobnega, kot je bil Slabe, ta plemeniti kmet.

Tudi v gospodarstvo se včasih vmešajo čustva in prevladajo nad trenutnim dobičkonosnim opraviлом. Drugo vprašanje pa je, ali zmagajo vedno in povsod. Marsikaj je, seveda, odvisno od ljudi, ki so pripravljeni v stvar vložiti tudi samega sebe, ne pa samo družbeni ali svoj lasten denar.

Med nepopustljivim pritiskom, kadar se je v podjetje z bolniške za nekaj dni vrnil še Hujs, in so tako vsi združeni faktorji pritiskali name, me prezirali in posiljevali z osamo, sem namesto zbliževanja v sili kot najboljše sredstvo za obrambo uporabil napad.

Kakor v zadevi kmeta Slabeta in v podobnih primerih hribovskih elektrifikacij, ko so se redno netili prepiri, dogovarjanja pa so bila zelo dolga, pa niti Podržaj in ne Hujs, ne elektrotehniki, uslužbenci in ne delavci nikakor niso gledali kritično na vseh sort nenujne in kratkoročno prav gotovo nepotrebne stroške. Tako je bilo, kadar je šlo za letne in zimске športne igre elektrogospodarskih kolektivov, neštete

izlete, na novo prenesene navade iz Amerike in z drugega Zahoda, za piknike, bankete, razne politične in cerkvene obrede, osebne prevoze, za pomoč raznim društvom »od prosvete do preklete«, za reprezentanco, podkupnine in vrag si ga vedi kaj še vse. Veliko se je našlo stvari, ki so bile pomembnejše, kakor da bi bili naše kmetijstvo v hribih in na podeželju postavljali na trdnejše noge.

Vse moje analize in poročila bi bila z menoj vred počasi utonila v pozabo, če bi me le bili odstranili iz podjetja. Pa se nisem prepustil na njihovo milost in nemilost. Nič pa se ne posreči brez žrtev. Na vsak poskus napada sem odgovoril s še hujšim protinapadom.

S tem si, kajpak, nisem pridobil nikogar v kolektivu, da bi bil stopil odkrito na mojo stran in me podprl. Vsa hierarhija oziroma službena lestvica je namreč prirejena tako, da morajo podrejeni poslušati in ubogati nadrejene, če si nočejo nakopati sitnosti. In le kdo v kolektivu bi si jih bil hotel zaradi »nekega Hribarja«!?

Včasih se mi je priložnost za protinapad ponudila kar sama po sebi. Čeprav so vodilni vse zadeve skrivali pred mano, nezaželeno osebo, je kaj le pricurljalo na plano.

Nekega dne smo imeli smrten primer v Starem selu pri Kobaridu. Žolna je na električnem lesenem drogu pod konzolo izključevala luknjo, in električna žica pod visoko napetostjo je padla v travo. Bilo je poleti, v času košnje. Star delavec, elektromonter iz rajona Kobarid, ki se je ravno pripravljajal za odhod v pokoj, je bil od starosti in življenjskih naporov že zelo slaboviden in naglušen. Imel je nalogo, da si ogleda vse drogove in električno napeljavo v tej smeri daljnovoda.

Za takšna opravila so imeli delavci s seboj celo daljnogled, primerna tolkala za preizkušanje drogov, pa kaj je to pomagalo ubogemu starčku: Čeprav je šel od droga do droga in kontroliral stanje, pri čemer je bil tako dolžan javiti vsako spremembo na daljnovodu, ni opazil ničesar sumljivega. Rajon, uprava in podjetje so imeli na voljo dovolj mladih, ki bi jih bili za takšne priložnosti mirno lahko poslali v začasno nadomestilo. Tudi nobene škode bi ne bilo, ko bi bili na novo zaposlili primerneга elektromonterja, saj gre v takšnih primerih vendarle za življenje ljudi.

Starček je šel naprej, ne da bi bil opazil, kaj se je na drogu primerilo nevarnega.

Mladoletni otrok se je igral blizu matere, ki je grabila seno; neopazno je stopil na žico, ki je ležala v travi, in v hipu ga je ubilo. Obupana in prestrašena mati je skočila k sinu in ga skušala rešiti; ubilo je še njo. Družinski oče in mož je po strašni nesreči od žalosti zbolel in umrl. Preživel je samo en sin, in tega je pozneje, v pomoč zaradi nesreče, podjetje štipendiralo in ga poslalo na šolanje v Elektrogospodarsko šolo v Novi Gorici. Tja se je namreč šola preselila iz Cerknega.

To štipendiranje naj bi bilo delna poravnava spričo nesreče. Toda šolati edinega preživelega sina prav v stroki in potem zaposliti pri ljudeh, ki so bili krivi za smrt njegovih najdražjih, ni bilo človeško.

Videl sem zapisnik te nesreče in prebral vse opise. Poslušal sem tudi nekaj pogovorov strokovnih oseb v podjetju in uvidel, da so vodilni s pomočjo advokata in elektroenergetske inšpekcije vse skupaj spretno in

natanko opisali tako, da je bil volk sit in koza cela, pri tem pa prikrili vsakršno krivdo Elektra Tolmin. Pa ne le to, prikrili so celo vsakršen sum.

Pri tem strašnem dogodku – kakor še ob nekaterih drugih primerih – nisem mogel več molčati. Sestavil sem pritožbo, v njej navedel vse pomanjkljivosti zapisnika o nesreči in jo naslovil naravnost na predsedstvo okraja. Z ustrezno navedbo sem jo izročil v roke vsem vodilnim in predsedniku.

Zapisal sem, kaj se je v resnici dogajalo tik pred nesrečo, ki je terjala življenja skoraj cele družine. Pa ne le to, dodal sem tudi, da je podjetje Elektro Tolmin glavnemu elektroenergetskemu inšpektorju ravno pred tem dogodkom s svojim tovornjakom brezplačno vozilo drva iz Baške grape v Novo Gorico.

Opisal sem, da je bilo že vse početje s prevozom drv nedovoljeno, ker so take vrste uslug osebi, ki je odgovorna za življenje ljudi, čista podkupnina oziroma namerno zavajanje. Kako naj tak inšpektor potem pošteno sodi, opisuje, prikaže nesrečo in odgovorne krivce, še zlasti vlogo vodilnih, če so mu prav oni pred tem omogočili brezplačne materialne dobrine in koristi iz družbenih skladov?

Pred nesrečo so, nadalje, s prevoznimi sredstvi Elektra Tolmin odpeljali na Lokve finančnega inšpektorja in izbrano osebje iz knjigovodstva, jih v hotelu pogostili z jedačo in pijačo ter se tam zabavali na stroške podjetja.

V pismu sem nanizal še celo vrsto nezakonitih početij. Bilo jih je za več tipkanih strani. Neposredno sem vprašal, kako naj finančni inšpektor presoja moralno in v

družbeno-politično korist, kako naj pregleduje zaključni račun podjetja in nadzira nezakonito odtujevanje družbenih sredstev, ko pa se pusti tako zlahka podkupovati prav od tistih, ki naj bi jih kontroliral.

Finančnega inšpektorja sem poznal, bil je zaposlen na Republiškem sekretariatu za finance LR Slovenije, si tam nabral veliko izkušenj, dobrih in slabih, tudi v rabotah, kako poiskati luknje v zakonih. To mu je zelo koristilo pozneje v življenju, ko je prišel na Primorsko, in še zlasti, ko je postal direktor velikega podjetja. Bil je moj sosed iz Cegovnice in že od mladih let izjemno nadarjen za računstvo. Izviral je sicer iz stare, ugledne partizanske družine, a je bil vendarle, kot vsak človek, nagnjen tudi k popuščanju, ki lahko povzroči velikanske napake.

Iz okrajne pisarne ni bilo nobenega odgovora. Kako le – roka roko umije ... Še več oziroma prav nasprotno, lahko dodam: Pavel, eden izmed vodilnih mož v okraju, ki mi je nekoč v Idriji že prisodil partijski opomin, je bil v tem obdobju tudi ljudski republiški in zvezni poslanec in vnet preganjalec informbirojevcev. Doma je bil iz srednje kmečke družine na Cerkljanskem. Po mojem pismu je v *Primorskih novicah* priobčil članek in v njem zahteval več propagande o tem, da se podeželski živeli seznanijo s tem, kakšne nesreče lahko povzroči električni tok, češ da bo potem tovrstnih nesreč manj.

Niti besedice ni bilo o moji pritožbi, za katero so v predsedstvu okraja vedeli vsi. Kmetje iz okolice Kobarida so že od začetka uporabe električne energije zagotovo poznali smrtno nevarnosti, še zlasti v bližini daljnovodov oziroma pod njimi. V časopisu je bila torej objavljena

neokusna opazka vodilnega iz okraja, ki je bil še malo pred tem tudi sam kmet. Kakor da bi bil imel za norca samega sebe in še vso javnost povrhu. Dobro skrita žica v travi je seveda smrtno nevarna za še tako osveščenega človeka, za vsakega doktorja ali inženirja, kaj šele za otroka.

Vodilni z okraja so se tako obnašali do mene že poprej, ob drugih spornih zadevah, ki sem jih obelodanil v zvezi z Elektrom Tolmin in z občino Tolmin, zdaj se jim je pridružil še Pavel iz Idrije. Vedel sem, da mi utegne, potem ko vse skup potihne, krepko škodovati, če pustim vso stvar na pol poti.

Mislil sem si, da ti ljudje le nimajo tolikšne moči, da bi jim bila pokorna in poslušna vsa Slovenija. Sklenil sem, da vse svoje pisanje naslovim še na Predsedstvo Vlade Ljudske republike Slovenije, osebno tudi njenemu predsedniku Mihi Marinku. V nebo vpijočih kaznivih početij je bilo za nekaj strani.

Predsednik Vlade LR Slovenije je pač moral nekaj ukreniti. Kot zastopnika Vlade je poslal v Tolmin pravnika iz tajništva Okraja Nova Gorica, torej iz prav tistega okraja, ki je bil o spornih zadevah obveščen že prej, pa ni niti mignil s prstom. Nisem bil niti obveščen o obisku niti nikamor povabljen na pogovor, torej se je najbrž vse dogodilo v zakulisju.

Nekega dne pa je pravnik z Okraja v Novi Gorici kot zastopnik Vlade le stopil v mojo pisarno. Strašno resno, zviška in rezervirano je z menoj spregovoril nekaj skopih besed. Dal mi je vedeti, da spadam med tiste uradniške osebnosti, ki pisarijo in ovajajo, predvsem pa sedim na zanj neuglednem, nizkem mestu v gospodarstvu. Med odkašljevanjem in požiranjem je izustil:

»Veste, glede tistega vašega pisma, ki je prišlo celo do predsednika Vlade, so zadolžili mene. Prišli smo v Tolmin, sklicali na občini sestanek z vsemi odgovornimi iz vašega podjetja in z občine; tudi inšpektor je prišel. Več ur smo jih pošteno obdelovali. Dali smo jim vedeti, da tega ne smejo več početi. Zares smo jih dobesedno speglali in prestrašili in verjamem, da si kaj takega ne bodo več upali delati.

Tako je zdaj vse urejeno. Nekaj pa me je le še prignalo k vam. Povedati vam moram, da se v bodoče zelo pazite. Lahko se zgodi, da se vam bodo v podjetju in občini še kako krepko maščevali za to, kar ste jim zagodli. Zato budno pazite, da jim z ničimer ne daste povoda. Veste, naše novo samoupravljanje je pač urejeno tako, da v podjetjih obstoji moč neposrednega odločanja, ki mi od zunaj vanjo ne smemo posegati, sploh pa ne v pravice samoupravnih organov in kolektivov. Tudi če gre za odpoved, imamo le svetovalno vlogo, da malce popravimo to in ono. Pazite se torej, ker tudi vam in vaši družini ne moremo pomagati prav nič. In veliko je prikritih načinov, s katerimi posameznikom lahko škodujemo. To vam povem le zato, ker smo take reči že opazili, pa smo bili nemočni za reševanje prezapletenih zadev in odpovedi. Vsega niti ni mogoče dokazati. Posledice pa nosi le vsak zase, čeprav je lahko povsem nedolžen. Res, v bodoče bodite raje skrajno previdni, molčite in ne pisarite več.«

Odgovoril sem mu takole: »V življenju sem vedno ravnal tako, da sem bil pripravljen žrtvovati tudi svoje lastno življenje, ne da bi bil prosil kakšen organ ali nadrejene, naj ščitijo moje življenje, prej nasprotno:

Življenje sem moral varovati drugim, ko so bile ogrožene njihove visoke glave, in ne obrnjeno. Ničesar nisem niti pričakoval niti nisem prosil zase. Zahteval sem le, da se taki zločini in zapravljanja preprečijo. Včeraj je ubilo tisto družino v Starem selu, jutri lahko mene ali vas. Ali tudi takrat ne bo imel nihče pravice, posegati v samoupravne organe?»

Zastopnik vlade je odšel, nesmisel in nered v birokratskem sistemu mi je postal še jasnejši. Vsi smo lahko žrtve samih sebe, če ne ukrepamo ali pa stojimo križem rok; pri tem se lahko zvijamo, lisičimo ali pa ne. Edinole rojstvo in smrt imata v sebi kanček resnice.

Korenine zla so preveč razraščene, pregloboke, da bi jih lahko razvozlal, izpulil en sam človek. Višji ko je organ, bolj nebogljen je videti: Republiška vlada je očitno bolj nemočna kakor jaz, šibkejša je od majhnega kolektiva, od majhne občine. Ampak dohodke in privilegije pa le ima nekajkrat višje od nas. To pa si zna priskrbeti.

Čemu vsi ti velikanski aparati, sistemski stroji, ki segajo tja do zvezne uprave?

Cele armade imamo, pravo fronto uslužbencev. Vse to je brez pomena, če ne morejo ukreniti kaj koristnega; še nemočnega otroka in njegove družine ne morejo zaščititi pred očitno storjeno krivico.

Saj v kapitalističnem sistemu ni prav nič bolje, še slabše je; isto je povsod: Ubogi, nesrečni in nori svet. Tam na Zahodu so si opomogli pred nami, ampak to so storili le z ropom, z goljufijo. Povsod pa plača gor uboga raja.

Zastopnik vlade me je hotel poučiti, naj bom v bodoče bolj zvit, lopovski in strahopetnejši. Tak že ne

bom, to prepuščam njim, nedvomno pa sem bogatejši za spoznanje, da v tem semnju ničevosti stojim visoko nad njimi. Naposled čutim v sebi veliko razbremenitev: Otroku, materi in očetu sem pomagal še po njihovi smrti. Niti poznal jih nisem, tudi oni mene niso; nikdar ne bodo zvedeli, da sem se zanje še kako bojeval in da so s svojo smrtjo prek mojega pisma premaknili velikansko kolesje mrtvaškega stroja in pognali strah v kosti vsem odgovornim za njihovo smrt. Morda bo to pred malomarnostjo slabo organizirane družbe pomagalo rešiti kakšno novo življenje?

Po tem dogodku sem že v par dneh opazil spremembe pri vodilnih v podjetju. Odločili so se za preureditev pisarn, z namenom da bo delo poslej učinkovitejše. Odvzeli so mi pisarno in me premestili k uslužbenkama v knjigovodstvo finančnih in osnovnih sredstev, v mojo staro pisarno pa so namestili administratorko in personalko, mojo ženo, tako da se niti pritoževati nisem mogel. Kako bi se le lahko bil nad ženo!?

Med množico moram delovati, pa naj me stane, kolikor hoče. Lenin je znal delati z ljudmi, dvestomilijonsko ljudstvo je predramil in ga spravil na pohod, ga predrugačil. Še vedno je lahko za zgled vsemu svetu. Kaj bi se bil bal zase, če so mi za vzor takšni revolucionarji!

Leta tečejo in nič ne rečejo

Kadar se človek bojuje sam s seboj in z vsem okoljem, se hrabri in obupuje; tedaj je strašno. Postajal sem razdražljiv in nepremišljen.

Vnaprej sem vedel, da ni umika in da me bodo prej ali slej kje že uspeli nažagati, kakor jim bo ustrezalo. To je bil boj brez upanja na zmago. Ne, tega nikakor ne bi bil zmožel, če ne bi bil že vsega tega videl, čutil in prestal že prej. Vedno sem se hrabil z mislijo na vse žrtve, ki so prestale toliko gorja, in si dejal: Če so zmogli oni, potem bom tudi sam, pa naj se zgodi, kar se že mora.

V osrednji časnik vse Slovenije sem pošiljal članke, ki naj bi bili koristili vsemu ljudstvu. Ljudem sem hotel dopovedati, da se vse življenje zavzemam za skupne koristne stvari, v upanju da me podprejo ali vsaj razumejo.

To je bilo pogumno dejanje. Med dopolnjevanjem nove ustave Jugoslavije sem ustavni komisiji in v osrednje glasilo poslal članek, in dele tega članka so začuda tudi objavili. Prvi sem spregovoril o tem, naj bo v dopolnjeni ustavi za vse državljane Jugoslavije zapovedan šesturni delavnik in še razložil nekaj reči okrog tega vprašanja.

Visoki izobraženci so mi pisali na dom, tudi starejši. Sami si niso upali pisati v časopise pa so zdaj meni pošiljali razne smešne predloge, tako da sem si o prenekaterem inženirju in kakšnem doktorju prava ustvaril zelo slabo mnenje. Celo visoki, ugledni slovenski, jugoslovanski

in svetovni politik, vladni funkcionar, doktor iz stare družine politikov, izobražencev in borcev, ki sva se poznala še iz vojne, mi je v osebnem pogovoru dejal: »Veste, kaj bo, če pride do skrajšanega delovnega urnika – ljudje ne bodo vedeli, kam bi s časom, in nastal bo velik nered, tako kot na Zahodu ...«

Zagovarjal sem stališče, da ta čas lahko delovni ljudje porabijo za izobraževanje, za zadeve, ki jih zdaj ne utegnejo opraviti. Redni delovni čas je predolg in neizkoriščen; ljudi utrujata dolgočasje in enoličnost, pa tudi klepetanja je zato več in nervoze.

Moj predlog je šel naravnost v Beograd, h komisiji za osnutek ustavnih sprememb; morda je bilo teh predlogov iz vse Jugoslavije še kaj. Komisija in zvezna skupščina nato sicer nista sprejeli šesturnega delavnika, kakor sem predlagal, ampak sedemurnega. Na začetku šestdesetih let je bila tudi to velika zmaga. Našli so se ljudje, ki so mi tudi pisno izrazili podporo in pri tem podali svoje lastne misli, ki si jih v časopisju niso drznili objaviti. Med sodelavci v podjetju in med občani Tolmina pa ni bilo niti enega, ki bi mi bil izrekel zahvalo in k temu dodal besedico ali dve o svojem lastnem mnenju. Niti v Idriji, mojem rojstnem kraju, kjer so me številni poznali in sem bil vsak mesec vsaj enkrat na obisku, ni bilo nikogar takšnega.

Nič, niti moji najožji oziroma sorodniki ne. Kakor da me ne vidijo, ne slišijo, ne vedo zame in da nič nisem storil zanje, se je zdelo.

Nisem pa ostal samo pri doseženem uspehu, ko je nova ustava leta 1963 dopustila sedemurni delavnik. V časopise sem poslal nov članek, češ da se mora enak

urnik uvesti tudi v vse šole, in če imajo delavci in uslužbenci poslej proste sobote, kako naj bodo zares prosti, ko pa so otroci v šoli.

Sam sem čutil to potrebo. Za naju in najine tri otroke bi bila prava sobota šele tedaj, ko bi bili lahko šli na izlet v naravo, na kakšno planino, v postojanko ali k morju že v petek po končani službi, v nedeljo zvečer pa nazaj domov. Tako pa ni bilo nič. Morala sva odložiti vsak tak načrt, ker so otroci imeli pouk tudi ob sobotah, pa čeprav le tri do štiri dopoldanske ure. En dan je bil s tem uničen, in ustavne spremembe so bile le malo v korist družinam z otroki, srednješolcem in višjim šolam.

Znova pisma na moj dom, pa tudi odgovori v časopisih. Zagovarjal sem namreč, da se mi smilijo otroci, ki nosijo z vasi v mesta tako težke torbe, da se kar krivijo pod bremenom, kar je tudi škodljivo za telesa odraščajočih, saj se lahko v tistem času preveč ukrivijo. To ne pomeni nič dobrega za nove odrasle rodove.

Odgovoril mi je neki stari, še avstro-ogrski inženir z Gorenjskega, rekoč, da hočem pomehkužiti pionirje in mladino. Opominjal me je, koliko so morali garati otroci v času Avstro-Ogrske in še prej, v davnini, pa so le postali trden rod, jaz pa želim napraviti iz njih neodporne mehkužce. Otrok se mora, po njegovem, že zgodaj navaditi na vse najhujše napore, ki ga čakajo v življenju, kar nas je učila že stara šola, me je poučeval.

Tudi proste sobote v osnovnih, srednjih in višjih šolah so naposled odobrili. Toda niti en Slovenec, ne pionir in ne mladinec, nihče mi ni izrazil zahvale, da sem se zavzel za skupno stvar.

Pomislil sem, kako so se cele generacije prednikov bojevale stoletja, štrajkali so in zganjali cel hudir. Trpeli so po ječah in celo umirali, da so dosegli spremembe delovnega urnika od šestnajstih ur do štirinajstih in nižje, zahtevali posebno plačilo za nočno delo, vse potrebne bonitete za ženske in ukinitvev otroškega dela.

Ko si eden izmed redkih Slovencev upa predlagati spremembo, pa se zdi, kakor da ga ni. Nikoli nisem povsem razumel tega hladnega, omejenega odnosa med ljudstvom; tega še zlasti nisem pričakoval od delavskega, težaškega človeka, saj je šlo predvsem zanj, za ohranitev njegove življenjske moči.

Enako sem se zavzemal za odpravo nočnega dela oziroma za uvedbo peturnega dela z več izmenami. Tudi pri nočnem delu se je začelo spreminjati. A niti enkrat samkrat nisem prejel zahvale od sindikatov, čeprav je bila to pravzaprav njihova naloga, niti ne od kakšnega posameznika. Pa je šlo pri tem za vse, ne samo zame.

Da bi bila mera polna, tega niso znali ceniti niti v moji lastni družini. Zadovoljniji bi bili, če bi bili odnosi taki, kot so v drugih družinah: Očetje se dobro znajdejo v službi in se ne ženejo kar naprej za nekakšno nevarno politiko, ki lahko družini kvečjemu škoduje.

Kjer koli sem skušal – ves v ognju družbenih sprememb na bolje – o tem kaj govoriti, da bi bil slišal še mnenje drugih, so me hitro zavrnil: »Pusti politiko, govorimo raje o kurbah!«

Ta stara krilatica, ki je šla med ljudmi iz roda v rod od starih režimov do dandanašnjih dni, ni nič drugega kot beg pred resničnostjo, pred iskanjem enotnih misli in

akcij v bazi. Češ bo že kako, bodo že drugi šli za nas po kostanj v žerjavico in se opekli, le zakaj bi se bili še sami spuščali tja. Tako imajo celo nori oblastniki včasih pravi raj, ko so pod njimi tako neumni strahopetci. Isto je bilo med delavci, kmeti in celo v intelektualnih krogih; večina je v družbi pristajala na krilatico: »Govorimo raje o rečeh, ki niso nevarne – o ženskah.«

V službeni osami sem opravljal drobna dela, a ko mi jih je zmanjkalo, nisem stopil do vodilnih in jih prosil, naj mi naložijo še delo drugih uslužbencev. Raje sem prebiral strokovna, pa tudi literarna dela in se učil občevati v drugačnem jeziku.

Nikakor pa mi ni bilo vseeno, ker si nihče od sodelavcev ni upal govoriti z mano. Tudi če sem se sam spuščal v pogovore, so mi na lepem dali košarico. Nekega dne mi je bilo vsega dovolj in sklenil sem, da bom tudi tem nižjim in srednjim uslužbencem brez šol v konzumnem, tokovnem oddelku, v tajništvu, v vseh oddelkih knjigovodstva in v skladišču, skratka vsem, ki niso imeli zahtevane strokovne izobrazbe, dal vedeti, da sem tu.

Z inkasanti vred je bilo takšnih uslužbencev pri upravi kar šestindvajset. Pisal sem tudi zanje, oni pa me še videti niso hoteli. Na misel mi je padlo, da ribnik malo poživim, če mi je že bil vsak dan tik pred nosom.

Za glasilo delovnih kolektivov *Elektrogospodarstvo Slovenije* sem napisal članek o nujnem izobraževanju omenjenih kadrov.

Vedel sem, da je na vseh petintridesetih upravah elektro distribucije Slovenije precejšnje število

uslužbencev, ki imajo končanih nekaj razredov osnovne šole ali pa kvečjemu par razredov srednje. Prav toliko jih je delalo še na upravah hidroelektrarn, na drugih sorodnih upravah elektrogospodarstva in, navsezadnje, v vsej družbi.

Večina med temi sploh ni bila več generacija iz vojne, ampak prav tista »dobro ohranjena«, ki naj bi bila lažje kakor izčrpani borci potegnili voz naprej. V članku sem navajal, da ne moremo kreniti naprej, dokler se za tak korak ne odločimo čisto vsi in v ta boj ne vložimo še sami sebe.

Kakor me prej nihče od uslužbencev na upravi že leta ni opazil, sem hitro začutil, da se po objavi članka še kako zanimajo zame. Zlobne oči, ostre, preteče kretnje, vse to mi je dalo vedeti, da bodo proti meni nastopili kolektivno. In že prevečkrat v življenju sem videl in občutil, česa je sposobna razjarjena množica.

Bil sem v spodnjih prostorih, sestanek prizadetih uslužbencev pa je bil sklican v drugem nadstropju, v tehničnem oddelku.

Tajnik Drekonja, takrat prav tako še brez šol, in drugi so hoteli dokazati, da imajo proti meni tudi vseh sedem elektrotehnikov s srednjo šolo. Iz že opisanih vzrokov moje strogosti pri finančnih dokumentih so, poleg delovodij, tudi ti elektrotehniki že večkrat vložili pritožbo pri Drekonju, Hujsu, Podržaju in Majdi, češ da sem preoster, skratka neznosen birokrat. Zdaj se je vodilnim ponudila priložnost, da se na upravi čisto vsi združijo proti meni, in to s priročnim izgovorom, da so pravzaprav proti mojemu članku, ne pa proti moji osebi.

Poklicali so me na tehnični oddelek. Ravno sem se vrnil s hribov in sem imel v predalu še vedno svoj planinski nož. Obe knjigovodkinji, ki sta si z mano delili pisarno, sta to opazili in začeli naokrog govoriti, da sem nevaren. Vsa uprava, nekaj deset ljudi, ki so se zares pripravljali na surov, netovariški obračun z menoj, pa so bili le uboge ovčke.

Na tehničnem oddelku je začel Drekonja pojasnjevati vzrok za sklic, in hitro so vsi prešli v napad. Uslužbenci brez šol in elektrotehniki so se mi posmihali, mi izkazovali sovraštvo in željo po osamitvi. Neki pomožni uslužbenec, stari borec in interniranec, ki je pri nas sprva delal kot inkasant, potem pa je bil zaradi delovne olajšave premeščen v materialno knjigovodstvo, se me je lotil celo politično. Hujs in Drekonja sta namreč že prej hitro obvestila uslužbenca, zakaj sem bil zaprt, sicer pa sem v kakšnem zaupnem pogovoru tudi sam že prej povedal, kako in kaj je bilo takrat.

Tokrat mi je vrnil prav ta pomožni uslužbenec, ki je rad kvartopiril v kavarni, in javno dejal: »Tudi tovariš Tito ni imel šol, navaden ključavničar je bil, pa poglej, kaj vse je postal. Ti nam boš zdaj govoril o šolah!«

Proti meni je bilo veliko junačenja; navsezadnje se je blebetačem pridružil celo najstarejši elektrotehnik, ki je sodil med vodilne in je imel na tehničnem oddelku svoje zanesljivo delovno mesto. Ko sem že sklenil oditi, mi je rekel, da bi me bil izzval: »Ti si pantalon!«

Ničesar mu nisem odvrnil in s tem dokazal, da ga ni izzivalca, ki bi me bil lahko spodnesel, kar zadeva moje več kot upravičene zahteve.

Za svojo pisalno mizo v spodnjih prostorih sem počakal, kaj bodo sklenili razjarjeni uslužbenci pod vodstvom Drekonja. Kmalu je prišel k meni brat knjigovodkinje osnovnih sredstev, ki je delala v isti pisarni. Bil je član partije, sekretar delavskega samoupravljanja in podrejen Drekonju. Tudi on je bil osnovnošolec.

Z vso resnostjo mi je spregovoril: »Tako celica komunistov kakor kolektiv vseh sestankujočih uslužbencev na tehničnem oddelku sta istega mnenja. Če ne boš prekinil s pisarjenjem o tako žgočih stvareh, ki razburjajo ljudi, vedi, da boš odpuščen iz službe, torej dobro premisli!«

Mladenič ni bil ne v partizanih ne v mladinskih akcijah po vojni, niti njegova sestra ne in ne mati. Oba sta bila otroka proletarca, rudarja, ki je šel garat v belgijske rudnike, v upanju da bo tam zaslužil kaj več, a vrnil se je z bolnimi pljuči in umrl na Tolminskem.

Za krivico, ki so jo njegovi sestri storili na poroki, sem javno protestiral in celo stopil iz partije. Tu pa zdaj dobim zahvalo: Sestra me je tožila, da sem nevaren in oborožen z nožem, njen brat pa mi je s poslanico pretil, naj neham pisati ali pa me izženejo iz službe.

Nekaj kratkega sem mu odvrnil, saj nisem hotel dati povoda za še hujši dvig temperature. Na upravi je namreč tako močno vrelo, da sem že nekaj časa pričakoval tudi javen fizični napad. A kakor vse je tudi to minilo in se za silo pomirilo.

Po tem javnem napadu in pretnji pred odpovedjo ga ni bilo na upravi, na kogar bi bil v sili lahko računal: »Vsi proti enemu, Hribarju.« Drekonja je od navdušenja kar

skakljal, da se je tresla tolšča na njem. Eno samo veselje in vznemirjenje ga je bilo, ker se vse odvija po načrtu: Njemu v prid in v mojo pogubo.

Nisem nehal pisati, le ost sem preusmeril. V šestdesetih letih je bilo v Tolminu in okolici največ kritike med ljudstvom in izobraženci na račun tovarne mlečnega sladkorja. Idrijski Zidgrad jo je dolgo postavljali. Zgradili so tovarniške hale z vsem podzemljem, ločeno stavbo za vodno črpalko pri reki Tolminki in napeljali vse potrebne cevi do tovarniških hal, da bi bili imeli na razpolago dovolj vode.

Pri montaži uvožene opreme so delali nemški kvalificirani delavci in strokovnjaki, kar je stalo zelo veliko denarja. Ko je bila tovarna končno le zgrajena, vsi stroji nameščeni in je prišel čas za obratovanje, pa so zračunali, da ni več konkurenčna na mednarodnem tržišču, ker je prezastarela, na Zahodu pa se vse hitro menja. Ugotovili so, da bi bili stroški previsoki, precej višji kakor dohodek.

To je bilo bodisi namerno podtaknjeno s strani nemških tovarnarjev ali pa so z gradnjo hoteli rešiti neke zastarele tovarne in pri tem nemara še krepko zaslužiti. Za kakšne špekulacije je šlo, niti ni važno. V teh časih so širom po Jugoslaviji kot gobe po dežju rasle »politične tovarne«. Javnost jih je poimenovala tako, ker so jih postavljali na noge neizobraženi, neizšolani politiki in ne za to usposobljeni domači strokovnjaki. Še vedno je namreč veljalo, da so modri politiki vredni več kakor strokovnjaki. Jugoslavija je, navsezadnje, po vsem svetu v tem času nekaj veljala izključno zaradi politike,

gospodarstvo pa je bilo le privesek te izjemne, enkratne in velike politike, ki je kajpak državo hitro popeljala v še hujše bankrote in še večjo zaostalost v primeri s tujino.

Naše plače so bile te čase med deset do dvajset tisoč dinarjev mesečno za vodilne osebe. Stroški te »politične tovarne«, ki je šla po zlu pred očmi Tolmincev, ne da bi iztisnila en sam samcat sladkorček, pa so, po govoricah ljudstva, znašali prek štiristo milijonov, kar je bila tedaj velikanska vsota.

Bilo je veliko obrekovanja, opravljanja za vogali, izmišljenih govoric o resnični in neresnični višini izgube. Sklenil sem priti resnici do dna in tako sem napisal čisto kratek članek za časopis *Delo*, v katerem sem zahteval, naj odgovorni povedo samo to, kolikšna je višina izgube v resnici ter dodajo ime in priimek osebe, ki je za škodo odgovorna. Nič drugega kot samo to, kar zanima mene in javnost.

Delo si tudi tokrat, kakor večkrat v mojem primeru, ni upalo objaviti članka. Iz uredništva so mi poslali takšen dopis: »Vašega prispevka nismo objavili, ker taka sporočila preveč demoralizatorsko delujejo na javnost. Besedilo smo odstopili Skupščini občine Tolmin.«

Skupščina občine Tolmin me ni potem nič vprašala, niti mi ni ničesar odgovorila. Naprej pa se nisem hotel ukvarjati z zadevo, ker sem imel že tako preveč sitnosti in škode tudi s same občinske strani.

Po enem letu, ko sem že na vse skupaj pozabil, sva z Mojco med vandranjem za Silvestrovo po naključju na kratko zavila tudi na plesišče v lokalu Doma Jugoslovanske ljudske armade v Tolminu. Že kmalu

po prihodu v Tolmin sem namreč začel gojiti navado, in zanjo navdušil tudi ženo, da sva za največje praznike hodila s plesa na ples. Po napetostih in javnih izpadih proti meni v Elektru Tolmin nisem hotel, da obtičiva kje s tako imenovano zaključeno družbo, ki redno hodi skupaj. Raje sva hodila na ogleda, saj se nama je zdelo zabavno opazovati ljudi in skupine, kako se obnašajo do polnoči in kakšni so potem po polnoči in tam proti jutru, ko so že krepko okajeni.

To opazovanje nama je nudilo obilo smeha. Ljudje so namreč v glavnem sprva družabni, nato so razigrani, proti jutru pa že kisli kot kumarice.

Tako sva se našla za šankom Doma JLA v Tolminu, in tam me je zapazil dobro razpoloženi vodja gospodarstva na občini Tolmin, že prileten mož, domačin, doktor ekonomije. Imel je pravzaprav dva doktorata, zagovarjal pa ju je v severni Italiji, v Torinu ali Milanu, ne vem več kje. Dejal mi je takole: »Hribar, vi ne veste, kakšnega vruga ste napravili s tistim pismom o tovarni sladkorja, ki ste ga naslovili na uredništvo *Dela*. Vrnili so ga na občino, in to je bilo prepirov na raznih sejah in zasedanjih! Zaradi vašega članka je moral odgovorni za proslulo tovarno sladkorja proč iz Tolmina, odšel je na Štajersko.«

Šele tako sem izvedel za usodo mojega kratkega, komaj nekaj stavkov obsegajočega prispevka. To, da je moral nekdo, in to partizanski človek, z družino iz rojstnih krajev s trebuhom za kruhom po svetu, daleč na Štajersko, in da to pripisujejo meni, mi je dalo veliko misliti o tem, kako globoko skaljeni in pokvarjeni so že vsi odnosi v naši družbi.

Če ne bi bil zahteval javnega odgovora, potem sploh ne bi bili razpravljali in posledično ne ukrepali. Je to mogoče? Je. Pri nas je vse mogoče, zato pa gre tudi vse tako počasi in je tako slabo, da na prenekaterem področju tako nazadujemo, da nas prehitevajo celo države, ki bi si zanje nikakor ne bil mislil da so tega sposobne.

Odgovorni sploh ne ukrepajo, in tak ni le Hujs, marveč enako ravnaajo tudi na občini. Povsod v naši družbi, od spodaj navzgor, je tako.

Dobivajo plače, nadure, si priborijo ugodnosti in privilegije, za skupno stvar pa jim je toliko malo mar kolikor do lanskega snega.

Lahko je ukrepati in po kritiki vso odgovornost naprtiti zgolj in samo »nekemu Hribarju«, ki tako ali tako povsod povzroča same sitnosti, napetosti in je prava zgaga. Potem koga, nemara celo najmanj krivega, kaznujejo, samega sebe, ki je godljo skuhal prvi, pa seveda elegantno rešijo.

Javnost pa kljub vsemu ne zve ničesar. Saj tudi jaz nisem zvedel nič drugega kot samo to, kar mi je med silvestrskimi kozarčki povedal doktor ekonomije, torej same obrobne in drobne zadeve. Zdi se, da delujejo kakor tajne službe v vojni in miru, njihov dogovorjeni razpoznavni znak pa je »noč in megla« ali kaj ...

V resnici pa je njihovo delovanje podobno vsem mračnjaškim osebam oziroma družbam v zgodovini. Kakšna razlika je med delovanjem klerikalcev, raznih fašističnih organizacij ali mafije?

Tudi pri nas so se vse afere z osebami, ki so bile v samem državnem vrhu (Arsa Jovanović, Andrija

Hebrang, Žujović, Đilas ...) in premnogimi drugimi, nižjimi ali podrejenimi, zaključile brez pravega sodišča, brez branilcev, javnih razprav in sojenj.

Kar je najpomembnejše, je javnosti prikrito, in naravnost pogubno je za družbo, kaj vse se lahko počne v zakulisju.

Kako nizkotno so ravnali na Skupščini občine Tolmin, da so nekoga izbrali za žrtveno jagnje, ga ne krivega ne dolžnega prisilili v izgon iz rojstnega kraja; saj to je barbarsko dejanje! Kako pa naj sploh zvemo, kdo je resnični krivec, če se ničesar ne obelodani in ni nikakršnega skupnega pogovora o zadevi? Časa je vedno dovolj: Ko začnemo o projektu razmišljati, ko se gradi in tudi potem, ko je dokončan.

Kako pretkano! Ukrepajo za hrbtom, sprožijo govorice, ljudski srd pa se potem, po obdobju obrekovanja, usmeri na nekega pisuna, v tem primeru name, ki sem samo želel zvedeti preprosto stvar: Kdo je kriv in kolikšna je višina stroškov oziroma proč vrženega denarja za »politično tovarno«. Najsi bodo odgovorni še tako podli in nizkotni, umolknil pa ne bom, čeprav nisem za to ne plačan ne zadolžen. Pravico imam, da zvem, kam gre denar in zakaj se zapravljajo velikanska družbena sredstva, saj sem, prav toliko kot najodgovornejši, tudi jaz del te družbe. Posamezniki mi že ne bodo sesali in pili krvi.

S svojimi analizami in kritikami v podjetju, občini, okraju, republiki in zvezni Jugoslaviji sem prispeval že toliko, da sem družbi povrnil čisto vse stroške, ki jih je kdaj imela z mano. Za samo šolanje gredo, navsezadnje,

tudi prispevki, ki mi jih vsak mesec utrgajo od mojih osebnih dohodkov. Ne morejo mi očitati ničesar, kajti vse napake, ki jih pomagam odpravljati, so razkrinkane in obelodanjene po moji zaslugi. Tisti pa, ki imajo toliko več dohodka kot jaz in so kazenskopravno in materialno za kaj odgovorni, a ne ukrenejo čisto nič. Vse osebe tja do vrha štejem za manj vredne od sebe, pa še kako manj vredne, čeprav jim milijoni ljudi v naši državi in zunaj po svetu ploskajo. Prava beda človeškega rodu.

Nekoč si bo moralo človeštvo skrbeti pot iz te bede, tudi iz socialistične, komunistične, in spet bo imelo neki skupni dogovorjeni znak, slogan, na primer: »Dol z lopovi!« ali celo »Smrt lopovom – svoboda poštenim in pametnim!«

Redoma sem zahajal med ljudi, da sem spoznal, kako diha ljudstvo.

Z Mojco sva zelo rada hodila po lokalih, plesih in na prireditve. Čeprav sva hitro menjavala družbe, so me te dobro opozarjale na vse, kar se na Tolminskem dogaja resnega, pa tudi šaljivega, komičnega.

Z leti sem postal že pravi okoreli Tolminec. Spoznal sem tudi skrite tolminske šale in navade. Učiteljica je vprašala, vzemimo, otroke v razredu: »A kdo ve, kdo je samouk?« Seveda je imela v mislih osebo, ki se sama česa nauči, pa je otrok dvignil roko in odgovoril: »Samouk je tisti, ki sam sebe požre.« *Uk* v Tolminu pravijo volku ...

Pa tale o Zadlaščanih. Meščan iz Tolmina je šel na sprehod v Zadlaz, zagledal tam kmeta, ki se muči z butaro sena na hrbtu in jo ves preznojen, omotičen vleče navkreber. Komaj jo prinese na senik. Meščan

bi rad pokazal kmetu, kako se mu smili, pa mu reče:
»Ubogi revež, kako se mučite, potem pa še davki; to
res ni pravično od družbe ...« Kmet se razjezi: »Kaj jaz,
nikakor nisem ubogi revež, nikakor. V hlevu imam dve
kravi, sosed pa le eno; on je revež in ne jaz!«

Življenjski standard narašča

Ljudje so v šestdesetih letih začeli graditi, kupovati, vlagali so svoje lastno delo in dodajali denar, kolikor jim ga je ostalo. Brez posojil bi ne bili zmogli ničesar. Veliko nas je bilo, ki smo bili že izčrpani od naporov vojne in poveljnih let, zato smo dvakrat premislili, preden smo se spustili v nove, neznane podvige. Starejši ljudje iz časov Avstro-Ogrske in Italije so nas učili: »Nikar se ne zadolžujete!« In nekateri se res nismo. Pa je bila to prava zmota; računi so se namreč obrnili na glavo: Kar je bilo v starejši zgodovini prav, je postalo v novi narobe. Ljudje, ki so najemali vedno nove kredite, so jih pozneje, ko so dohodki zelo zrasli in je postalo življenje ugodnejše, odplačevali s smešno nizkimi obroki. Razliko, ki je nastala pri tem, pa smo plačevali vsi mi, vsa družba. Cene so šle navzgor, denarja je bilo precej, a je bil vse manj vreden.

Država je v tujini vse hitreje prosjačila za nova posojila, hkrati s tem pa je naraščalo porabništvo. Jugoslavija in njej podobne države so postale enake lisicam, ki lovijo svoj lasten rep, pa ga, seveda, nikakor ne ujamejo. Šlo je za staro kapitalistično igro »Ti loviš«.

Kdor je bil le količkaj pameten in je opazoval te stvari, si je moral priznati, da plovemo v stare, že znane vode kolonializma, odvisnosti od drugih, in da bo vse to privedlo do novih, še hujših kriz in zapletov.

Leta 1964 je prvič počilo tudi pri nas. Začeli smo

stiskati pasove, pa tudi to ni prav nič zaleгло, saj kapitalizem deluje po znanih zakonitostih. Kdaj je že Lenin opozarjal na to, da kapitalizem za osvajanje tujih držav ne potrebuje več oboroženih sil, policije, sodstva, oblasti oziroma kar celotne nadstavbe, pač pa je za to dovolj, da v to ali ono državo izvaža finančni kapital. Ta potem opravi vse, in za totalno okupacijo tuje države ni treba čisto nič drugega.

Te zelo stare Leninove ugotovitve pa naši na vrhu niso upoštevali. Kar prezrli so jo, kakor da ne drži več.

Na začetku, ko so se odprle meje z Zahodom, na primer z Italijo, smo dali za sto lir sto dinarjev. Kako kapitalizem počasi, skoraj neopazno okupira drugo, manj razvito državo, pa smo najpametnejši občutili že z razvrednotenjem dinarja. Komaj sta minila dve leti, morda tri, in že smo morali za sto lir dati tisoč dinarjev in še več.

Tudi pri nas so se razpasle kapitalistične navade. Naraščale so goljufije, kraje, nobena morala ni več veljala, niti nazor ne, razraščale so se nove kaste. V očeh ljudi se je prižgal ogenj pohlepa, zavisti, napuha; šlo je za to, kdo bo koga, in lopov je postal zelo spoštovana oseba.

Šestdeseta leta so se bližala h kraju, jaz pa sem bil še vedno na starih okopih. Pisal sem v razne časopise, delal analize, obračune, skrbel za počitniške domove in počitnikovanja, za izobraževanje kadrov v elektrogospodarski šoli. Navzoč sem bil tudi na sejah komisije za kadre, a sem bil tam povsem brez vpliva, saj pri glavnih organih samoupravljanja nisem mogel sodelovati.

Za bojkot so ves čas skrbeli temeljito, to moram poudariti.

Vse mogoče sem počel, da bi kolektiv le ne bil nasedal zlonamernosti, ki so jo vodilni gojili do mene. Z ženo sva celo na Štajerskem sama nabirala jabolka in napolnila gajbe za ves kolektiv. Bilo je za dva tovarnjaka tovara. Tako so bila kolektivu dostopnejša jabolka vseh sort in še po nižji ceni.

Skušali so me celo sprejeti nazaj v partijo. Višji funkcionar Peter mi je dejal: »Hribar, če hočete, vas lahko podprem, ker vem, kaj delajo v kolektivu z vami.« Odgovoril sem, da ne potrebujem nobene pomoči, čeprav sem je bil še kako potreben. Peter mi je dal partijsko izkaznico po prihodu iz zapora leta 1952. Leta 1958 sem izstopil, v šestdesetih pa ne bi bil stopil v partijo, če bi me bili še tako prosili, saj to ni bila več partija po mojem pojmovanju in me tako ni mogla več privlačiti.

Hotel sem, da me pustijo pri miru s partijo, zato sem napisal docela resno pismo, v katerem sem navedel, da stopim v Zvezo komunistov Jugoslavije, če mi dajo zasebno hišo za družino in najdražji avtomobil znamke Mercedes, kakor to najdemo pri tistih, ki so goljufali, kradli in nimajo nobenih nazorov. Nihče več me ni prosil ali nagovarjal k vstopu.

Po napadu na tehničnem oddelku, ko so se zaradi pisanja v časopise o nujnosti izobraževanja zaposlenih brez izobrazbe zoper mene postavili celo izobraženci, sem na vabilo društva rezervnih oficirjev, naj se udeležim obvezne vaje in predavanja, napisal pismo s prošnjo, naj mi odvzamejo čin podporočnika, ker me je sram

biti oficir armade, v kateri lahko oficirje zmerja že vsak poulični pantolon, smrkolin ali vsaka frklja, predvsem pa se jim še z učenjem ne ljubi, da bi bili pripomogli k dvigovanju domovine iz nič.

Tehnik Silvo, ki me je ozmerjal s »pantalonom« in mu tedaj nisem vrnil žalitve, je doživel nesrečo v družini. Bil je oženjen z natakario, Štajerko, ki je opravila srednjo gostinsko šolo, delavno žensko. Silvova mati in sestra sta radi zatrjevali, da je njihova rodbina modre krvi. Nekateri so pravili, da so bili njihovi predniki koloni v Goriških brdih; da, prav gotovo si je kak posestnik privoščil razmerje z njihovo tlačansko krvjo, ampak barva krvi je bila pri obeh, tako pri veleposestniku kakor pri tlačanki čisto običajne barve, kot pri vseh ljudeh. Modro kri so oponašali tudi natakari in ji niso pustili vzgajati hčerke, češ da nima prave barve krvi.

Mati in sin Silvo sta odpotovala z otrokom na Jadransko morje, na letni oddih na Rab, žena pa je morala sama ostati doma.

Komandir milice v Tolminu, njihov hišni prijatelj, je nekega večera našel Silvovo ženo mrtvo. Od moža, ki je bil lovec, je vzela strup arzenik, se ulegla na kavč, ga zaužila in umrla.

Tako je moral Silvo prekiniti letni dopust in se vrniti na pogreb svoje žene.

Mirne duše bi ga lahko bil kdaj pozneje vprašal, kaj ga je prijelo, da me je tako grobo žalil. Pa sem si premislil: Vsak naj pač premišlja sam zase do smrti o tem, kar je storil žalega drugim, če ima kaj vesti; če je nima, pa tako nič ne pomaga.

Lepa naša domovina

Potem ko sva z ženo odplačala avto in prihranila še nekaj denarja, sem razmišljal, da bi bila začela graditi hišo.

Denar je še najpametneje kar porabiti. Oba sva bila za to, da v takšni negotovosti, kakršno imava oba pri podjetju Elektro Tolmin, nima smisla računati na dolgi rok. Toda s hišo bi si bil uničil še tisto malo zdravja, kar mi ga je ostalo. Videl sem nekatere sotovariše, izčrpane iz vojne in povojnih let, ki so se odločili za gradnjo zasebne hiše, kako jih je vidno pobiralo; hitro so osiveli, in marsikdo, ki si je uspel zgraditi hišo, si je s tem zgradil kvečjemu krsto in bil le še za pogreb.

Bencin je bil ta leta dovolj poceni, in z ženo sva se odločila, da si nekoliko ogledava našo domovino. Z avtomobilom fičkom smo se leta 1965 odpeljali ob Jadranski obali na otok Korčula, v Velo Luko na dopust; le mati je za počitnice odšla v Idrijo, saj ji morje ni prijalo.

Po letnem oddihu na Korčuli smo zavili v smeri Metkovića in se po dolini Neretve odpeljali do Mostarja, nato pa proti Sarajevu. Ženi in otrokom sem dejal: »Zdaj boste videli tudi del tiste prastare Bosne, ki mi je še ostala v spominu.«

Na vsej poti pa nikjer več nisem videl Bosne izpred sedemnajstih let, ko sem bil tam kot osemnajstletni mladenič.

Tudi po vaseh smo srečavali mladino in odrasle, oblečene enako kot pri nas, le kak redek starejši človek

je še nosil kakšno posebnost iz davnih časov. Zlasti mi je padlo v oči, da so povsod, kjer je bil zgrajen kakšen večji betonski nasip ali most, zraven zgradili še novo hišo. Očitno je bilo, da je bil material pri roki.

Bosna je – vsaj ob glavni cesti in na oko – tako napredovala, da so se stari deli mesta Idrija ali Tolmina z okolico lahko samo skrili. Notranjost Bosne je bila zagotovo drugačna, pa ni bilo časa za ogled.

Velik del naše Primorske je bil na podeželju precej bolj zaostal kakor Bosna.

Prav ob tej primerjavi sem se spomnil na oficirja, pilota iz Trsta, ki je bil v prekomorskih enotah. Leta 1944 mu je partizanski oficir v Bosni očital: »Kje ste bili pa doslej? Lahko vam, zdaj ko je konec vojne s fašisti, leta 1941 bi bili morali priti k nam!« Tržačan mu je jezen odgovoril: »Kje pa ste bili vi leta 1918 in še posebej od leta 1922 naprej, ko smo se morali mi, Primorci, sami bojevati proti fašistom, vas, Jugoslovanov, pa ni bilo od nikoder? Petindvajset let smo se morali tolči sami!«

Pomislil sem, da kar naprej govorimo samo o nekaterih krajih v Jugoslaviji in Sloveniji. Stvarno podoba Primorske v boju proti fašizmu, ki še kar traja in bo trajal kdove koliko časa še, prav podobno kot se bojujejo za pravice Slovenci na avstrijskem Koroškem, pa v širšem jugoslovanskem merilu sploh ni zaznati. To so velike, v oči bijoče pomanjkljivosti.

Bil sem star šestintrideset let, žena triintrideset, najstarejša hčerka Jana jih je imela že enajst, Jasna deset in Samo osem; skrajni čas je bil, da si z ženo še kaj ogledava in otrokom razkaževa vsaj del domovine.

Po ogledu Sarajeva smo se odpeljali proti Visokemu. Tam sem ustavil avto sredi trga in pokazal lepotico, Bosenko, eno od takšnih, ki so tudi meni ostale v spominu. Dekleta so tu mešanica slovanske in turške narodnosti, pa kdove katerih še, ki so tod ostajale za dalj časa ali le hrumele skozi.

Vitke, visoke, črnolase in plave oči ali obrnjeno. To je redek primer, ki nastane s križanjem več narodov. Tako imamo prav v Trstu, Julijski krajini, deloma pa tudi v Sloveniji in drugod podobne primere križanih narodnosti Slovanov, Germanov, Romanov.

Ob tej lepotici, Bosenki iz Visokega, sem se spomnil tudi tiste mladinke iz Bosne, ki mi je zapisala v spominski zvezek na tečaju v Zenici leta 1947: »Sve što ti mogu reći, sastoji se od dvije reči: budi sretan! Od Bosanke Subhije.«

Bral sem dela nobelovca Iva Andrića in potem družini pripovedoval, kaj vse se je dogajalo v turških časih do dandanašnjega trenutka v Bosni.

Iz Visokega smo se odpeljali proti Zenici, na tisti kraj ob reki Bosni, kjer je bil nekoč barakarski logor, taborišče, naselje za mladinske tečajnike, ki so takrat od Makedonije do Slovenije predstavljali glavno jedro strokovnih mladinskih kadrov za vse zvezne mladinske akcije v Jugoslaviji.

Po ulicah Zenice je vse novo, spremenjeno, namesto prahu ali blata asfalt, moderne stavbe, stanovanjski bloki, komaj mi je uspelo najti, kje približno sem prebival z drugimi mladinci, kje smo imeli to in ono.

Od vsega je ostala samo skala sredi reke Bosne, s katere smo mladinci plavalci skakali na glavo v vodo in se kopali.

Ob pogledu na ta spomin in pomisli, kako leta tečejo in nič ne rečejo, sem se do kraja ovedel, da se že resno staram in postajam otročji. Zakaj zlomila me je navadna skala, ki moli iz reke, ta droben spominček me je pripravil do solz. Telo je prevzelo drhtenje. Ne žena in ne otroci niso mogli razumeti, kaj mi pomeni in zakaj me je iznenada tako prevzela bolečina.

Res je, kot pravi naša ljudska pesem: »Kamen, oj, ta kamen v vodi se obrne, al' mladost se moja nikdar več ne vrne.«

Ta večer smo se ustavili v hotelu Istria v Travniku. Otroke sva spravila spat, z ženo pa odšla v spodnje prostore hotela na ples. Kmalu je ob omizju prišlo do besede, pripovedoval sem, kako me vežejo na okoliške kraje spomini, ki so del mojih mladostnih let. Družba se je razširila, in godci s pevko so jo celo parkrat zagodli nama v čast. Zapelo je tudi dekle. Bila sva ganjena za tako lep sprejem. Vračala sva se z morja, zato nisva imela denarja, da bi si bila tudi sama kaj naročila. Travničani, Bosanci so naju sprejeli kot sorojaka, tudi sama sva se počutila Travničana, Zeničana in Bosanca,

Pot nas je naslednji dan popeljala v smeri Gornjega Vakufa.

Edinole tukaj, na tem odseku ceste, sem družini še lahko pokazal del prave, stare Bosne, ampak le na nekaj kilometrih, kjer cesta še ni bila asfaltirana. Obiskali smo Jajce, nato pa šli po dolini Vrbasa skozi Banjaluko in Hrvaško v Slovenijo.

Naslednje leto pa smo po počitnicah v Vodicaх pri Šibeniku odpotovali vzdolž Jadranske obale, si ogledali

Dubrovnik in se ustavili v Ulcinju. Tukaj je najlepši predel Jadranske obale, rdeči pesek Budve in vidno razpenjeni beli valovi južne obale Jadrana.

Naslednji dan smo se odpeljali v Črno goro. Človek, ki si prvič ogleda nove kraje, pri tem naravnost uživa. Temni smrekovi gozdovi res dajejo ime Črni gori. Tudi Črna gora se je razvila, samo Slovenija ji je ta leta dajala sedemnajst odstotkov od bruto produkta za nerazvitost.

Tudi tu sem se spomnil verza v spominskem zvezku: »Ruku pruži svima, a srce samo iskrenima,« ki mi ga je napisala na tečaju v Zenici leta 1947 mladinka, namestnica komandanta brigade, Črnogorka Branka Plamenac. Črnogorci ljubijo iskrenost.

Izjemen vtis na prvem potovanju daje planina Zlatibor. Čeznjo smo se peljali v poznem popoldnevu, ko je pokrajina, obsijana od zahajajočega sonca, najlepša. Ne pravijo ji zaman Zlatibor, kajti zares je zlate barve. Tudi zelenilo hribov daje vtis, kot bi bil tu ustvarjen planinski raj. Vse te lepote do Partizanskih Vod se človeku zares usedejo v spomin.

Družini sem razkazal še Beograd: trdnjavo Kalemegdan, živalski vrt, Novi Beograd. Slednji je bil zame pravi čudež, saj sem se spominjal, kako je bil tam zgrajen prvi stanovanjski blok, vse drugo pa je bilo le nekaj lesenih barak za graditelje. Leta 1966 je bilo to že povsem novo mesto. Potem ko smo obkrožili lep del domovine, smo se že v Brežicah počutili kot doma. Ljubo doma, kdor ga ima.

V teh letih smo si s krajšimi izleti ogledali tudi pokrajine v Sloveniji. Podali smo se celo v Prekmurje,

v tisti del naše najožje domovine, ki ga še nisem imel priložnosti videti. Nikdar več se nam ga ni posrečilo ogledati. Po gospodarski reformi so namreč prišla leta stiskanja pasu za vse preproste Jugoslovane.

Nismo se odrekli oddihu na morju, vendar smo raje zahajali v Istro, kjer je bilo manj stroškov s prevozom. Zapeljali smo se tudi na izlete po krajih okrog Tolmina in Idrije in obiskovali naše partizanske hribovske vasice. Družina se je sčasoma naveličala, poslušati vedno ene in iste pripovedi o tem, kaj se je zgodilo tu pa tam, kar se, seveda, rado dogaja, saj so si taka ponavljanja podobna kot jajce jajcu za vse tiste, ki sami niso doživeli česa takega.

Nizkotna maščevanja

Dolgotrajen in zelo prikrit boj med Hujsom in Podržajem je z leti počasi le ugledal nekakšen konec. Kakor se konča vse na tem svetu, tako se je moralo tudi to. Podržaj je bil – po Lotričevem odhodu – kot tehnični vodja v letih od 1954 do druge polovice šestdesetih let, torej kar krepko čez deset let, dejansko obenem tudi neimenovani direktor podjetja.

Hujs je bil za časa Podržaja zvečine na bolniškem dopustu.

Edino od direktorskega mesta se ni poslovil. Neverjetno: Le kdo bi bil računal na Hujsa, saj so ga vsi v kolektivu že odpisali. Samo jaz ne.

Vedel sem, da je bil globoko potuhnjena rihta in kaj vse je pripravljen storiti v boju za direktorski stolček. Tiha voda globoko dere.

Na Podržaju je ležalo v teh letih vse, še preveč; mladi elektrotehniki so si pridobili veliko izkušenj, silili so vanj in zahtevali še več. Prav tako se je v bistvu obnašal kar ves kolektiv.

Naveličal se je in se odločil za privatno obrt; začel je graditi svojo malo električno tovarnico in se ves posvetil temu delu. Še preden pa je dal odpoved oziroma ko še niti ni mislil zapustiti podjetja, pa je na neki seji delavskega sveta podjetja Elektro Tolmin dejal:

»Nikoli v teh petnajstih letih obstoja našega podjetja, ko sem uveljavljal svoje zamisli, se nisem vprašal, kaj

bo dejal ta ali oni, niti tega ne, kaj bodo rekli organi samoupravljanja v podjetju, druge organizacije v občini, republiki. Niti tega ne, kako in kaj nam bodo ukazovali iz Elektrogospodarske skupnosti Slovenije v Ljubljani. Vedno sem se vprašal le eno: Kaj bo na to ali ono vprašanje v podjetju dejal Rajko Hribar.«

Čeprav je bil Podržaj izredno prodoren, nepopustljiv, skoraj napadalen, z njegove strani nikoli nisem občutil kakšne zahrbtne nevarnosti. Bil je delaven, odkrit, pošten. Kakor jaz, tako seveda tudi nihče drug ni bil brez napak in grehov. Živim ljudem se pripeti vse mogoče. Tudi Podržaj je imel svoje napake. Njegova želja po uspešnem delu, učinkovitosti in dobičku je premagovala vse drugo.

Pritisk nanj je bil zares prehud, ampak ne z moje strani, pač pa so bile prevelike zahteve časa.

Nisem vedel, kaj je bil glavni razlog za Podržajevo priznanje, ki ga je javno naslovil name. Ali me je hotel s tem prikazati kot nemogočega človeka, pripraviti druge, da bi kolektivno pritisnili name ali kaj? Nikoli ga nisem niti vprašal o tem, čeprav sem imel, zlasti po odhodu iz podjetja, obilo priložnosti, da se pozanimam o podrobnostih.

Podržaj je bil že drugi tehnični vodja, ki je prepustil bojišče Hujsu in drugim, moram pa reči, da je njegovo priznanje, pa četudi sem v njem lahko razbiral vse mogoče skrite in neugodne nagibe, zame le pomenilo, da sem v teh letih dajal ton, kaj se sme in kaj ne v Elektru Tolmin, kar zadeva družbeno koristno in uporabno vrednost dela. Sam Podržaj je priznal, kaj sem v teh

petnajstih let pomenil, če me je tako cenil in povzdigoval nad druge. Imel sem občutek, da moji napori in moje delo le niso bili zaman in da so obrodili dovolj sadov.

Če sem razmišljal še globlje, sem uvidel, koliko se je uspelo prihraniti že samo zaradi stalnih analiz, ki so razkrile vse odvečne potrate, kaj šele, da so si vsi prizadeti lahko izračunali, kaj bo, če pride na dan, kar ne sme priti. Tako je vsakdo v podjetju dvakrat razmislil, ali se da to ali ono narediti s pametneje prikazanimi oziroma realiziranimi stroški ali z drugače zastavljenimi ukrepi. Nisem se več spraševal, ali sem s svojim življenjem in delom ostal družbi kaj dolžan, niti ne komu. To mi je pomenilo veliko, mi dajalo samozaupanje in potrjevalo početje.

Še preden je odšel Podržaj iz podjetja, sem pri uslužbencih in delavcih Elektra Tolmin že začutil nov veter. Ženske, ki so Hujsa že davno odpisale, so vse pogostejše začele govoriti: »To ni pravično, Hujs je vendar toliko prispeval za kolektiv, za družbo; Hujs zna; ves Tolmin, ki da kaj nase, spoštuje uglajenega Hujsa, ki ima v sebi toplino, čustvenost, človečnost ... Podržaj pa deluje kot mesar za pultom, neuglajena oseba, da vse kar leti okrog njega. Ni sposoben pokazati svoje čustvene plati ...«

Vedel sem, kaj pomeni ta hinavski obrat: Na spraznjeno Podržajevo mesto se vrača Hujs. Tudi za novega tehničnega vodja sem že vedel, kdo bo: Član partije, eden od mladih elektrotehnikov, bratov dvojčkov Simon, doma s Kobariškega. Tudi ta sprememba po mojem ni obetala nič novega. Vrnitev Hujsa v kolektiv

pa je sploh pomenila zame samo eno. Kakor za Lotriča se nisem mogel opredeliti niti za Podržaja niti za Hujsa. Navidezna sprememba mi torej ne prinaša nobene koristi. Hujsu še ta mladi niso kos, razen Podržaja mu nihče ni bil niti po meri. Zame bo to slabo. Hujs se dobro zaveda, koga se mora dokončno znebiti, če hoče v miru dočakati upokojitev.

Hujs je tudi proti Podržaju ravnal enako kakor proti Lotriču. Bil je kot krt, ki rije pod zemljo, trga korenine in koplje predore. Hujs je Podržaja puščal v boju z mladimi elektrotehniki, hkrati pa tudi z vsemi težavami, in če je Podržaj zagrešil napako, je Hujs to lepo obrnil sebi v prid, si ustvarjal poražence in iskal zaveznike.

Za Drekonja ni bilo nikakršnega vprašanja. Takšni vetrnjaki se obračajo, da jih je nemogoče dohitevati. Njega dni je bil za Hujsa, v Podržajevih letih je držal z njim, zdaj pa je spet skočil k Hujsu. Podržaju je obrt kazala dobro, zakaj kakor v podjetju je bil tudi pri tem v svoji trmi neuničljiv. Tudi doma je imel na mizi računalno in vse polno listov papirja, popisanih s številkami, primerjavami in načrti. Pravzaprav je dejansko živel samo za delo, kot se temu reče. Rad je imel svojo družbo, kogar koli, ki ga je le bil pripravljen poslušati in spoštovati; po mukotrpnem delu je rad dobro jedel in pil. Bil je rojen poslovnež, dober delavec in ustvarjalen človek. Izkazal se je tako v partizanih kakor v civilu.

Po prvi premestitvi iz osebne pisarne v finančno knjigovodstvo sem zdaj šel spet drugam. Dali so me h knjigovodju osebnih dohodkov, ki je bil te čase tudi

predsednik delavskega sveta. In predsednik delavskega sveta, ki ni imel nobenih šol, je pač moral poslušati, kar mu rečejo vodilni.

Premeščanje osebja iz pisarne v pisarno je šikana, ki se jo gredo nadrejeni, kadar se hočejo maščevati. Metoda je tako stara, da je sploh ni treba več razlagati. Človeka naj bi premestitve ponižale, obenem pa se v očeh kolektiva prikaže tudi kot odvečno breme, balast. Poleg tega je premeščanje čudovit teren za poglobljanje spornih oziroma slabih odnosov, tako da si nezaželeni oseba hitro pridobi novih minusov. Precej je še metod, ki šefom rabijo za nabiranje točk iz maščevalnih oziroma nizkotnih nagibov.

Po petnajstih letih sem tudi sam že lahko opazil, da je naš kolektiv lahko za vzor, kar zadeva pametno ravnanje s sredstvi, materialom in ljudmi. Stalne analize in kritike, ki so gradile boljše odnose, so v obnašanju in ravnanju veliko zalegle. Sovraštvo vodilnih do mene je pravzaprav spodbudilo, da sta varčnost in pametno ravnanje postali moment, s katerim so se začeli hvaliti celo sami vodilni, da bi si le pridobili več ugleda in mi še naprej postregli s sleherno možnostjo, da bi le podajal svoje dobro znane javne kritične pripombe.

V drugih kolektivih so z družbenimi sredstvi še naprej ravnali tako kot smo mi pred petnajstimi leti.

Naše podjetje po petnajstih letih ni več nikdar prišlo na seznam črnih kronik v časopisju niti ni bilo več predmet znanih posvetovanj v javnosti, ki so grajala strašni primitivizem, kar zadeva družbeno in družbenost. Meni ni bilo do samohvale, pa tudi iz vojske sem že vedel, da je družba narejena tako, da ti danes lahko

podeli pohvalo ali odlikovanje, še preden petelin trikrat zapoje, pa te ista družba lahko izroči strelskemu vodu ali kakšnemu hujšemu rablju s še bolj grozovitim, nemara celo mučilnim orodjem.

Hujs je naš moment zgrabil z vsemi štirimi, prav tako Drekonja in mladi, nadebudni elektrotehniki. Praktično in teoretično sem kot ekonomski tehnik na lepem ostal brez zalog, ki so mi nekoč sproti dajale povode za odpravljanje najbolj grobih in krutih napak.

Hujs je tudi dobro vedel, kako dolgo me je moral prenašati Podržaj in kaj mi je pomenilo njegovo javno priznanje mojemu delu in naporom. Hujs niti ni imel nikakršnega povoda za nizkotna maščevanja zoper mene, če v toliko letih kljub občasno težkim primerom kršitve zakonov niti eden od vodilnih ali članov kolektiva ni prišel pred sodišče ali celo odšel v zapor. Zame je bila to velika moralna zmaga: Z javnimi kritikami so se sproti odpravljal napake, še več pa smo jih lahko preprečili, še preden bi se bile lahko pojavile. Takšna je namreč tovariška kritika, ki družbo gradi, ne pa hromi.

Samo eden od naših elektrotehnikov je v kratkem času razbil tri osebna vozila in se potem vsakokrat zaklenil v svojo samsko sobo, da bi mu bili miličniki ne mogli izvesti alkotest. Vse havarije tega osebka je plačala zavarovalnica. Takšni primeri bi lahko bili šli takoj pred sodišče, pa se to nikoli ni zgodilo.

Nikoli in nikdar v kolektivu nisem dal povoda, da bi me bili nato lahko obrekovali, češ: »Glej ga, škodljivca!«

Skrbel sem, da sem kritiko naslovil na prave organe o pravem času, in to za zadeve, za katere si družba še ni

upala poslati miličnikov ali sprožiti sodnih postopkov, ker je večina medtem delala še kaj hujšega, pa je niso preganjali. Te čase so se kaznovale le zamuda ene ali več minut pri prihodu na delo, male kraje delavcev, pa še to, če šefom niso bili všeč. Vodilni so bili kaznovani tako redko, da sploh ni vredno omembe.

Sploh nisem več utegnil slediti, kdo vse se je meni, moji ženi in družini skušal maščevati poleg Hujsa in Drekonja v kolektivu, na občini in drugod.

Mojca je končala že tretji letnik Ekonomske srednje šole za odrasle v Tolminu ob delu in s poukom v popoldanskih prostih urah, ki pa za matere seveda niso nikoli proste. Vse njeno šolanje je šlo na skupne stroške družine. Izmed drugih šestindvajsetih uslužbencev finančne stroke, ki so delali brez predpisane srednje šole, ni tega nihče niti poskusil napraviti. Pa vendar vodilni in drugi kadri niso več vedeli, kako ji še škodovati. Mojčino mesto administratorke in personalke so kratko malo ukinili. Premestili so jo k evidenci števcov v tokovni oddelek.

Samo zanjo so zahtevali, da se prekvalificira v poklic tehničnega risarja in ji za to določili šolo v Novi Gorici, ki je usposabljala risarje za podjetja. Tudi to je bila srednja tehnična šola za odrasle ob delu.

Žena je imela že devetnajst let delovne dobe kot administratorka in personalka, v prvih letih pa je sploh delovala na odgovornejših mestih pri komiteju. Tam se je ukvarjala z mladino in se pozneje angažirala še v prosvetni organizaciji. V podjetju je bilo zdaj dovolj mlajših in manj obremenjenih, ki bi jih bili lahko

pošiljali parkrat na teden proč od doma v Novo Gorico, ne pa, da k temu silijo mater treh nedoraslih otrok.

Tako v administraciji in računovodstvu kakor v tokovno-konzumnem oddelku je bilo dovolj primernejših za to nalogo. Ne, zanje je bilo glavno, da Mojca ne dokonča Ekonomske srednje šole v Tolminu, zaradi družinskih obveznosti pa niti ne tiste za risarje v Novi Gorici. V Mojčinem primeru lahko lepo vidimo, kako vodilni pokažejo, česa vsega so zmožni, kadar se gredo nizke udarce in maščevanje.

Z enim zamahom so zdaj ubili več muh. Ženi so preprečili, da dokonča četrti letnik Ekonomske srednje šole v Tolminu, družino obremenili z nevzdržnimi stroški za prevoz in postavili še vrsto drugih obremenilnih, nepremagljivih ovir.

Z ženo sva se vso zimo vozila s svojim lastnim tisočtristokubičnim avtomobilom iz Tolmina v Novo Gorico, pri čemer so na šoli za odrasle v nekaj mesecih več predavanj odpovedali kakor izvedli.

Rednega javnega prevoza ni bilo mogoče uporabljati.

Vožnje z osebnim avtom in nenapovedana odpadla predavanja so bile močno predrage. Zračunala sva, da dve leti – ali nemara celo tri – tako ne bo šlo, a sva bila pripravljena premagati tudi to.

Medtem pa so vodilni v podjetju in na občini zasnovali maščevanje še hujše vrste.

Med prvimi v Tolminu sva kupila avtomobil fičko, nato prav tako med prvimi Zastavo 1300. Čeprav sem si najel garažo, sem kdaj pa kdaj pustil avto na verandi pred stanovanjem, ko sem tako nekega dne na njem

opazil križ z žebljem. V soseski je živela neka bolna tercialka; lahko bi bil posumil še o tej ali oni osebi, pa kdo bi se bil menil za takšne malenkosti.

Medtem ko sem hranil zajčke pri reki Tolminki, so me polili s pomijami, za kar bi bil moral imeti pač tri priče v dokaz, kje naj koga iščem in čemu. Vzrožil sem nad klečeplazno tercialko, in hitro so me ožigosali, da sem nevaren za okolico in lahko z živčnimi izbruhi komu po nedolžnem celo kaj prizadenem.

Kmalu sem opazil, da se do mene nezakonito obnašajo tudi miličniki s postaje milice v Tolminu. Avto sem imel spravljen pri neki resni družini, pa so prišli miličniki in to družino opozorili, da naj javi kadar koli, kam grem iz garaže, ker sem politično sumljiva oseba.

Za dokončen obračun z menoj so vodilni pridobili na svojo stran še Lovreta, komandirja milice v Tolminu. Čudil sem se zakaj, saj glavni povod za to najbrž ni mogel biti tisti nezakoniti nakup motorjev, ki jih je pred leti priskrbelo naše podjetje, o čemer sem javno pisal v časopisih in poročal nadrejenim organom.

Na naši upravi sta bili zaposleni dve ženi miličnikov, pa tudi to ni mogel biti glavni povod za tako grobo preganjanje, čeprav sta se obe čutili prizadeti, ko sem v časopisu kritiziral elektrogospodarstvo, ker tudi onidve nista imeli ustreznih šol.

Vso stvar je razvozlala Mojca. Preden sva se seznanila, so k njej poleg Pavla hodili še drugi fantje in snubci, kot se dogaja pri mladem dekletu, če je le kaj privlačno. Eden izmed njenih resnih snubcev je bil tudi Lovre, komandir milice v Tolminu. Mojčini materi je celo bolj odgovarjal

kakor jaz, saj imajo matere rade, da so njihove hčerke v varnih rokah mož trdnih zakonov in postav. Mojci pa oni ni bil všeč, zato ga je odklonila.

Hujs si je želel po petnajstih letih z menoj naposled temeljito opraviti zaključni obračun. Ni se ustavil pred še tako umazanimi postopki. Niti ni več skrival vsega, čeprav je v glavnem delal vse za mojim hrbtom, in ni prenehal s skrajno nizkotnostjo. Drekonja, Majda in drugi so Hujsu po Podržajevem odhodu služili še poslušneje kakor prej, saj jih je bilo strah, da se tudi njim ne primeri kaj takega, kot se je pred časom celo najvplivnejšima v podjetju, Lotriču in Podržaju. K podpori Hujsu jih je gnalo golo sovraštvo do mene, poleg tega pa so se hoteli tudi otresti sumničenj, ker so bili v času Podržajeve vladavine le preveč očitno na njegovi strani in zanemarjali Hujsa. Stvari so se nakopičile kot še nikdar poprej.

Hujs je prek Majdine matere zvedel, da se z ženo prepirava. Povod za mojo jezo je bil neki neporavnan račun do hišnega sveta, s čimer nisem bil seznanjen, in namera o posojilu, pri čemer se je za garanta ponudila žena enega od miličnikov.

Ženo sem nahrulil, naj pazi na vsako dejanje, ker nama gledajo pod prste, kjer le morejo. V jezi pa sem spuščal glasove, ki so segli daleč po dvorišču. Petnajst let trajajoči prikriti, nizkotni nagibi vodilnih in nekaterih članov kolektiva, posebno Hujsa in Drekonja, zadnje čase pa še stalne in ponavljajoče se šikane so mi že resno načele zdravje. Čutil sem, da se bliža konec. Pri tem ni šlo zame, ampak za vso šestčlansko družino; še najbolj

sem se bal za tri nedorasle otroke in ostarelo, nemočno mater, ki je v svojem življenju prestala že dve internaciji, belogardistično in italijansko oziroma nemško, ter dve vojni. Potem ko sem jo sprejel k sebi na stanovanje, sem čutil odgovornost tudi zanjo v vsem, s celotno oskrbo. Vse pa je govorilo, da se bliža nevaren konec. Zadnje čase sem na izzive odgovarjal samo še z jezo; v popoldanskih urah sem glasno navijal gramofonske plošče in si dajal duška s mehiškimi pesmimi, ki so bile te čase v modi, kar je še huje spodbudilo jezo sosedov, uslužbencev in delavcev na dvorišču. Postalo mi je že prav malo mar vsega tega nizkotnega sveta, in navijanje plošč je postalo del javnih protestov proti šikanam.

Žena je prav tako čutila, kaj se dogaja, toda tega, kar se je kuhalo v njeni glavi, niti sam nisem razumel. Napetost je pri obeh dosegla vrhunec, in v takem primeru hitro preskoči iskra nesporazuma; vname se spor, ki preraste dovoljene meje.

Toda Mojca tudi v najkritičnejših časih najinega družinskega življenja ni nameravala nastopiti proti meni. Nasprotniki pa so računali, da bo. Poklicali so me v pisarno tajništva, k Drekonju. Tam sem srečal komandirja milice Lovreta in še enega miličnika. Komandir milice mi je dejal, da so k njim klicali sosedje in še nekateri, češ da z ženo grobo ravnam in da bodo morali ukrepati proti meni s silo, če se to ponovi še enkrat.

Lovretu sem vrgel v obraz: »Poslušaj, nikar ne sramoti uniforme in funkcije, ki ti jo je zaupala družba. Vsakdo se bo smejal, ko bo zvedel, da te je moja žena pred petnajstimi leti zavrnila, zdaj pa se hočeš maščevati

meni.« Lovre se je zvil kot kača in ni pokazal nikakršnih znakov jeze. Jaz bi po takšnem očitku eksplodiral, on pa je mirno požrl sramoto. Po tem sem vedel, da imam opravka z zelo nevarno osebo, ki piči le takrat, ko ve, da ima žrtev zvezane roke.

Spomnil sem se fašistične kvesture, obnašanja gestapovcev in podobnih elementov.

Po neuspehih miličnika in komandirja milice sta Hujs in Drekonja na stroške podjetja, za katere je vedela tudi Majda, v psihiatrični bolnišnici Polje pri Ljubljani prepričala zdravnika Marka, da pride na naše podjetje v Tolmin kot strokovni raziskovalec. Podjetje je financiralo vse: dnevnice in potne stroške, izvedensko strokovno mnenje in analizo oziroma celotno raziskavo. To pa ni bilo malo denarja.

Zdravnik psihiater se je strinjal s tem, pri čemer ni niti pomislil, da se je prav Hujs v Podržajevem času skoraj petnajst let izmotaval, jemal bolniško zaradi izčrpanih živcev in ga včasih kar tri leta zdržema sploh ni bilo v službo.

Raziskovalec Marko je tako na moje veliko začudenje stopil tudi v mojo pisarno. Na kratko mi je razložil, kakšen je namen njegovega obiska. Bil sem popolnoma presenečen. Za Hujsa, Drekonja, ki jima osebno nisem storil nič žalega, sem dobro vedel, česa vsega sta zmožna, da pa sta bila pripravljena iti tako daleč in celo pobiti človeka, si nikakor nisem mislil. Saj jima nisem storil nič žalega, le vzgojno resnico sem jima razodel. Pred psihiatrom sem moral zadržati vso jezo in se z njim sproščeno pogovarjati. O psihiatričnih ukrepih sem nekaj že vedel: izzivanje, odgovor, potem pa prisilni jopič.

Čisto mirno, da bi me bil psihiater Marko le čim bolje razumel, sem odgovarjal na vprašanja, razlagal okoliščine in svoja občutenja pri tem.

Dodal sem, da je šlo za izrazito osebno sovraštvo. Hujs in Drekonja sta se mi maščevala spričo javno izrečene kritike o nezakonitem poslovanju v podjetju.

Marko pa se ni dal. Pot, stroške in plačilo za strokovno analizo je želel na vsak način upravičiti, tako da se je ves čas zaganjal vame. Potem ko ni mogel očitati ničesar več, se je oprijel poslednje bilke in mi dejal:

»Zakaj prav vi, Hribar, venomer kaj pišete v razne časopise, ne ustavite se ne pred temi ne pred onimi organi. Prav vi. Nihče drug v tem kolektivu, na občini, pa tudi na Primorskem, v Sloveniji in, če hočete, v Jugoslaviji in na svetu tega ne počne, vsaj ne tako pogosto. Prosim, odgovorite mi!«

Odgovoril sem mu, da nikakor ni res, da pišem samo jaz, saj so časopisi polni pisarij. In kakšne kupe knjig napišejo pisatelji, povrhu pa še kako prazno slamo mlatijo, pišejo tja v tri dni in nekoristne zadeve, samo lažejo se in pišejo za denar, pri meni pa je drugače. Pišem to, kar čutim, in vem, da družbi lahko pomaga na bolje.

Povejte mi, prosim, sem dejal: »Kaj bi bilo, če ne bi bilo tudi takih piscev, ki zares hočejo odpravljati nepotrebne napake in napraviti kaj koristnega? Kakšna bi bila videti družba brez nas, kako bi se nam godilo? Še slabše bi bilo ...«

Bil sem na razpolago za vse pogovore in dopovedoval vzroke za nizkotno maščevanje vodilnih, še zlasti Hujsa in Drekonja. Omenil sem tudi direktorjevo ravnanje z

Lotričem; kako podlo ga je obtoževal, češ da je italijanski obveščevalni agent. Mar so take osebe normalne?

Marko si ni mogel kaj in je za konec dodal še tole:

»Poslušajte, takole se dogovoriva. Jaz tu ne morem nič. Verjetno že naslednji teden, v sredo, dobite pisno vabilo, da se zglasite v Ljubljani, v naši bolnišnici za duševne bolezni v Polju. Z vašimi nadrejenimi oziroma z vodilnimi smo si soglasni, da vas, če pridete tja prostovoljno, pridržimo samo za kakih štirinajst dni. In ko se vrnete v podjetje, vam ne bo treba prav nič več delati. Samo molčati boste morali, pa vam bodo oskrbeli mesečni dohodek, sicer je za vas lahko zelo slabo. Vaš direktor Hujs je dejal, da imate že z vojaškega sodišča ustrezne izvide in da je tudi sam opazil pri vas znake preganjave. Pravi, da se obnašate podobno, kakor da bi vas kdo preganjal, zalezoval; to so lahko tudi posledice iz vojne.«

Marku sem odgovoril: »Občutek, da ga kdo preganja, pa ne le ena oseba, ampak kar večina, je imel Hujs že pred petnajstimi leti, ko sem prišel v to podjetje; celo sam mi je tožil o tem. Prav gotovo to Hujs zares čuti, kako bi se drugače spomnil na to in zdaj hoče isto naprtiti meni. Hujs zelo pogosto, pač odvisno od vremena, drži glavo med rameni, drobenclja z nogama in se ozira na vse strani, ali ga nemara kdo ne zasleduje. Poznam to, nekoč so me prisilili, da sem celo sam čutil nekaj podobnega, ampak to je bilo dvakrat v življenju, ko je šlo zares. Ko sem ušel smrti, pred vojaškim sodiščem in potem ko so me spustili iz zapora, kjer bi bil lahko sedel deset let za prazen nič. Zdaj pa tega ni več; nimam teh problemov. Hujs je bil, navsezadnje, okrog deset let več na bolniški

kakor v podjetju, medtem ko sem bil jaz stalno v službi.

Ne pustite se jim pregovoriti, verjemite mi, da Hujsa poznam bolje kot vi. Drekonja pa tako ali tako ne štejem; ni vreden omembe.«

Pripomnil sem še tole: »Nikar ne pričakujte od mene, da bom prišel k vam; prvič, ker ne čutim potrebe, in drugič, ker proti meni še nikoli ni delovalo nobeno nasilje, da bi si me bil kdo tako pokoril.«

Psihiater Marko je vstal in odvrnil: »Veste kaj, če ne pridete prostovoljno, boste morali priti pa na silo, kar bo za vas veliko slabše.«

Odšel je v Hujsovo pisarno. Videti je bilo, da nobeden od trojice, ne psihiater Marko ne Hujs in Drekonja ni bil zadovoljen z dolgim pogovorom, saj je bil brezuspešen. Poklicali so Mojco in jo nagovarjali, naj ona podpiše, da sem nenormalen in da se strinja, da me pošljejo na zdravljenje, češ kako pomembno je to za družino, ker mi bodo po pregledu izdali potrdilo in bom prejemal golo plačo, pri čemer mi ne bo treba delati čisto nič več.

Mojca se je odločno uprla temu ravnanju in dejala psihiatru:

»Vi ste govorili z možem eno samo uro, morda dve, jaz pa z njim živim že petnajst let, zato ga zagotovo poznam bolje in vem, da je normalen.«

Vstala je in šla iz pisarne. Psihiater je po navodilu vodilnih skušal mobilizirati še zdravnika v Zdravstvenem domu Tolmin, češ naj me on prepriča, da grem za štirinajst dni na zdravljenje. Zdravnik v Tolminu je odgovoril: »Hribarja poznam že dolgo vrsto let, zdravil sem ga za to ali ono bolezen, prav tako člane njegove družine, vse

poznam. Hribar ni niti enkrat samkrat ne doma ne v javnosti storil kaj takega, da bi bil zbudil pozornost, ki bi ga bila ločevala od drugih.

Tega predloga kratko malo ne sprejemem in ne bom sodeloval pri kakšnem nasilnem poskusu zdravljenja.«

Kakšen teden zatem sem prejel dopis psihiatra Marka iz bolnišnice v Polju, da bodo primorani ukrepati s silo, če se pri njih ne zglasim v sredo do te in te ure. Šlo je zares.

Vedel sem, da ni umika, zato sem poskusil še z zadnjim korakom. Z ženo sva šla v Ljubljano na Republiški sekretariat za notranje zadeve, tam poiskala inšpektorat Ljudske milice za vso Slovenijo in razložila zadevo. Seveda sva omenila tudi Lovreta, komandirja postaje milice v Tolminu, češ da proti meni ravna iz osebnih maščevalnih nagibov. Zahteval sem zaščito pred tako očitnim sovražnim dejanjem oziroma prosil, da vsaj milica pri nasilju nad menoj ne sodeluje in naj ga prepreči.

Na inšpektoratu so mi odgovorili, da je Lovre najboljši komandir milice v vsej Sloveniji in da ni prav, da ga tako grdo obrekujem. Zabeležili bodo sicer, so dodali, če se mi kaj hujšega primeri v bolnišnici, sicer pa se milica ne sme vmešavati v delo samoupravnih organov v podjetjih niti ne posegati v delo ustanov, kakršna je bolnišnica za duševne bolezni.

Odgovoril sem: »Hvala lepa, da se boste pozanimali, če mi kaj storijo, a takrat bo že prepozno. Vidim, da sva v podjetju oba z ženo prisiljena dati odpoved, saj se lahko le tako izogneva tem nesramnim javnim škandalom.«

Z ženo sva dejansko oba hkrati dala odpoved iz službe in tako preprečila vse uradno nasilje. Na zimo leta 1967

je tako vsa šestčlanska družina ostala brez prejemkov; edini dohodek je bila polovična pokojnina moje matere, ki pa je bila tako mizerna, da z njo nismo mogli poplačati niti najnujnejših stroškov.

Že v času hudih zahrbtnih in javnih napadov sva z Mojco iskala začasno oziroma zasilno rešitev. V mojem rojstnem kraju je bil predsednik občine Srakoper, bivši fašist pod Italijo, ki je tik pred zdajci, ko je bilo že čutiti zmago, presedlal na stran partizanov.

Opravljal je celo kurirske posle pri Oblastnem pokrajinskem odboru Primorske. Po vojni smo leta 1949 v partijski komisiji v Idriji razpravljali o njem, češ ali naj ga pošljemo v partijsko šolo ali ne, kajpak zaradi slabe predvojne preteklosti. Odločili smo se pozitivno ...

Kadrov je namreč zelo primanjkovalo, za politično delo celo najosnovnejših. Pozimi med letoma 1967 in 1968 pa mi prav Srakoper ni hotel pomagati.

Ženo je cinično odpravil, češ da lahko dobim edino zaposlitev v občini, če se lotim odpiranja poslovalnice Odpada, ker se nihče noče lotiti tega umazanega dela. Tam bi bilo treba tudi dvigovati težje predmete, česar pa po operacijah nisem bil več zmožen.

Pri toliko uslužbencih brez izobrazbe se niti v mojem rojstnem kraju ni našlo delovno mesto za ekonomskega tehnika z desetimi leti prakse samo v tem poklicu.

Nič ni kazalo na bolje, zato sva se z Mojco poskusila v privatni gostilniški dejavnosti. V Rebri nama je gostilničarka zagotovila, da bo oddala gostilno v najem, ker dela ni več zmogla sama.

Biti brezposeln s šestčlansko družino brez najosnovnejših zalog, in to celo pozimi, je skrajno hudo. Skoz vsa šestdeseta tam do leta 1967 je v državi za večino ljudi standard kar lepo naraščal; prvič po dolгих letih vojne, krize in vseh sort samoodpovedi se je zdelo, da je prebivalstvo v osnovi rešeno vsega hudega. Bližali so se nemiri pri večini mladih, študentih, ki pa niso mogli prinesti nobenih sprememb; ljudska večina je celo obsojala mladino in se čudila, kakšne igre neki se gredo ti novi »beatlesi in huligani«, češ da mlade razganja en sam dolgčas od brezdelja in da so v obilju dobrin presiti. Neizobražene množice niso vedele, kam plovemo, izšolana mladina pa je to že slutila.

Poskušal sem nekolikanj pojamrati med sorodniki, rudarji, šoferji, proletarci v Idriji, ki sem jim zaupal in jih dobro poznal, pa so odločno dejali: »Tito je izboljšal standard v Jugoslaviji; kdor danes ni zadovoljen, sploh ni vreden, da živi!« V času največjega izobilja v državi sem moral prikrivati svoje nenadoma težko socialno stanje. Ž ženo sva celo nameravala v Avstralijo; tam je imela nekega sorodnika. Tega sorodnika so v goriškem semenišču med vojno prisilili, da se je pridružil organizaciji črna roka.

V Avstralijo je odpotovalo veliko vseh vrst vojnih zločincev.

Odločil sem se, da raje poginem doma, kakor da grem v tako družino.

Pisal sem sošolcu v Sežani, ki je bil predsednik občine, naj ženi omogoči, da prejme v najem kakšno privatno gostilno, ki so se te čase na Primorskem že lepo razširile in nekatere med njimi kar uspešno poslovale. Nič, niti odgovora.

V Rebri naju je ženska kljub vsem obljubam in prisegam vlekla za nos kar dva meseca, nato pa si je premislila in nama ni bila več pripravljena izročiti gostilno. Vse je propadlo. Prav tedaj ji je tudi umiral mož; to je bil tisti fantič, ki bi bil sredi vojne skorajda ubil svojega očeta s puško, izmaknjeno med mojim spanjem. Toda na dejstvo, da ženska ni prekinila z gostilniško obrtjo, je že vplival drugi moški, ki se je sukal okrog nje.

Ozadje me sploh ni zanimalo, saj je bila družina v prehudi stiski.

Za vse moje težave je zvedel tudi Vrbar, tržni inšpektor občine Idrija, prav tako moj sošolec. Odločil se je, da nama prepusti privatno gostilno na Travniku, na podeželjju pod Otaležem. Njegova žena jo je namreč po nalogu sanitarnih služb opustila, ker bi bila morala popraviti kuhinjo, lokal in sanitarije, a za to ni bilo denarja.

Z Mojco sva sprejela vse pogoje, prodala tisočtristokubični osebni avtomobil in s tem denarjem začela betonirati tla v lokalu in popravljati najnujnejše. V pogodbo, ki sva jo podpisala in overovala, zase nisva mogla postaviti nobenih trdnih, koristnih pogojev, saj bi bilo vsako zavlačevanje pomenilo usihanje vsega denarja, lastnine in sredstev, s katerimi bi bila lahko še kaj dobila.

Že med delom pa so nastale nove težave. Družine nisva več mogla imeti ločene, v Tolminu, ampak v Idriji, kje bliže, že zaradi prevoznih stroškov bolj pri roki. Po celi Idriji in Spodnji Idriji sva zato iskala začasno stanovanje. Toda vse zaman. Niti brat, predsednik hišnega sveta v Cegovnici, mi ni upal iti na roko, čeprav je bilo v njegovem nadstropju prazno stanovanje. Zvedel je namreč, da se mi je zgodilo nekaj hudega in da sem politično na slabem glasu. Ni želel, da bi v kakšno novo nevarnost spravil še svojo lastno družino. Kako je bilo to znano celo bratu Abram, nisem vedel. Dotlej še pomislil nisem, da bi bila utegnila biti naša družina politično sumljiva. Toda govorice zmerom potujejo hitro, še zlasti tiste zlonamerne. O prvem sporu v idrijskem rudniku živega srebra, ko me je jamski obratovodja javno napadel pred sedemsto rudarji, ker sem spregovoril o usodni nesreči, ki je jamo resno ogrozila in še ustavila proizvodnjo za tri dni, kar je bila izključno krivda obratovodjevega sorodnika, zadeve pa niso hoteli raziskati disciplinsko, se je Abram na dolgi klopi v hipu odstranil od mene, da se ne bi bilo videlo, kako sva povezana. Abram se je že tako komaj preživiljal z družino, bil je slaboten in brez moči za hujše boje in reševanje nesporazumov.

V Idriji so mi večkrat obljubljali začasno naselitev v katerem izmed praznih stanovanj, toda dlje od obljub ni šlo; vse zaman. Prosil sem za pogovor z direktorjem rudnika živega srebra, inženirjem, članom partije, doma iz Bovca. Za zimskošportno žičnico na Kaninu je rudnik Idrija prispeval veliko sredstev, z mano pa direktor

rudnika, zvezni poslanec, ni hotel niti govoriti. Enako so se obnašali predsedniki in člani rudniške stanovanjske komisije; celo sotovariši iz vojne so se delali, kakor da me ne poznajo. O kakršni koli podpori tam ni bilo govora.

Na pomlad naju je tako stisnilo, da sva hkrati z gostilniškimi opravili na Travniku pod Otaležem vsak prost dan izkoristila še za to, da sva šla sadit smrečice v Kanomlje in tako zaslužila kakšen prepotrebni dinar; vse je samo kopnelo iz obubožanega družinskega sklada, noter pa ni šlo domala nič.

Naposled se je našel Šuligoj, direktor lesnega podjetja v Idriji, in po neobhodnih sklepih pristojnih organov odobril, da se lahko za nekaj mesecev vseliva v staro kmečko stanovanjsko hišo pri Velikanju v Spodnji Kanomlji, ki je bila v krogu tovarne, za žično ograjo.

Hiša je bila predvidena za rušenje. Šuligojev brat, ki je prav tako kot moj padel v partizanih, je bil z menoj v isti četi in v istem bataljonu, sam direktor Šuligoj pa je malce za mano obiskoval Ekonomsko srednjo šolo za odrasle v Kopru. Tako naju je povezovalo nekaj skupnih usod. Z druge strani pa so bili tudi ljudje, ki sem si z njimi delil skupne usode, pa si me v vseh teh mesecih najhujše stiske niso upali niti pogledati in se mi približati. Celo bratje in najožje sorodstvo ne.

Ljudje smo zares posebnih čudi. Edinole bratranec Repovž, doma izpod Ledinskega Razpotja, ki so ga vsi domačini in prebivalstvo iz okolice sicer radi klicali »Ta siten št. 1«, si mi je upal priskočiti na pomoč, prav tako tudi njegova žena. Kar nekam čudno se mi je zdelo, da se ni bal govoric in strahov, ki so se širili za

nama. Zagotovo je tudi sam že do obisti spoznal številna lažna obrekovanja in tako meni pokazal zvestobo, obrekovalcem pa zobe, kakor da bi bil s tem hotel zaceliti kdove katero prizadejano rano.

Repovž, rudar po poklicu, je bil za našo družino v teh časih edini stalni prijatelj in zaveznik. Poznal sem njegovo preteklost. Po vojni je bil moj zaupnik pri Ozni za Spodnjo Idrijo in okolico. V mladosti ga je precej lomil, ker se je družil z Italijani na vasi pod Ledinskim Razpotjem; tisti, ki so ga še vedno sovražili, in teh ni bilo malo, so vedeli povedati, da je celo prepovedal vaščanom govoriti slovensko in jim zabičal, da se sme govoriti samo italijansko.

Med vojno je šel k partizanom prekomorcem, se potem bojeval v IV. armadi, postal član partije in bil v Spodnji Idriji ves čas tako ali drugače oziroma z besedo in dejanji pri krajevni skupnosti. Kakor večina drugih ni imel nobenih šol; delal je, kar je znal. Nisem mogel verjeti, da sta mi bila v hudi stiski blizu edinole Repovž in njegova žena. Številni so tudi pravili: »Res je, da Repovža kličejo 'Ta siten', ampak v stiski pa človeku rad pomaga, in to pomeni veliko!«

Repovž nam je pomagal pri selitvi v Spodnji Kanomlji, prav tako tudi pri namestitvi, in je bil edini stik z javnostjo; z njim sva se oba z ženo v lokalu lahko tudi kaj pomenila. Drugi so le previdno obračali oči v našo smer, kot to rada počnejo vsa zijala po lokalih in na ulici.

S tem ko sva se spomladi leta 1968 izselila iz Tolmina in si najela začasno in zasilno stanovanje pri Velikanju v Spodnji Kanomlji, sva tudi lažje popravljala gostilno

na Travniku, hodila sadit smrečice in si znižala stroške prevoza. Otroke sva imela pred očmi, kar je prav tako pomenilo prvi korak bliže k rešitvi iz težkega socialnega položaja.

Mizerija pa je bila strašna. V stari hiši pri Velikanju sta stanovali še dve družini. Zaradi bližnje žagovine, v kateri se je redilo na kupe bolh, smo se vsi otepali s to golaznijo, poleg tega pa je v stari kmečki podrtiji nekoč bogatih lastnikov, pozneje belogardistov, kar mrgolelo ščurkov. Bolj ko sva garala pri popravilu gostilne na Travniku, bolj so se vlekli meseci obupa.

V sili spoznaš prijatelja, pa tudi sovražnika. Z izjemo Repovža, ki je bil ta čas dejansko najin edini prijatelj, ni bilo zraven nikogar, niti treh bratov ne. Prav blizu pa so prišli sovražniki, žejni zlobe.

Sadila sva smrečice pri Likarju na ledinski strani pod Mrzlim Vrhom, nedaleč od Kladnika. Motil naju je dež, a to še ni bilo najhuje. Ko so namreč na Gozdni upravi v Idriji zvedeli, da sadiva smrečice in za to prejemava celo honorar, sta prišla dva gozdna tehnika – eden je bil sin bivšega trgovca, ki so mu imetje, kakor vsem, nacionalizirali, drugi pa sin nekdanjega belogardista.

Ne vem, ali so bile poleg najinega socialnega položaja razlog tudi govorice, ki so se razširile iz Tolmina. Takoj sta, skratka, pristopila k nama in dejala: »Vaju pa ne potrebujemo pri saditvi, imamo dovolj drugih. Tako je po planu in nič drugače, kar odidita!« Kaj sva hotela, odšla sva.

Vse opravljene ure pri Likarju so šle v nič, le za tisto, kar sva opravila v Kanomljah, so nama nekaj plačali, a še to po dolgem-dolgemu času.

Otroci so bili v dnevih najine odsotnosti brez pravega varstva. Postopali so po vogalih v Spodnji Idriji, in šele pozneje, ko sva si z ženo nekoliko opomogla, mi je brat Martin zaupal, kako so se mu smilili, ker so se držali tako plaho in žalostno. Tudi za otroke je bilo mučno. Jana je imela že štirinajst let, Jasna trinajst in Samo enajst.

Čutili so, da se je v Tolminu pripetilo nekaj hudega, kar je usodno poseglo tudi v njihovo otroštvo. Izgon iz rojstnega kraja so prenašali še huje, ker si otrok ne zna razlagati vseh vzrokov. Pa tudi razložiti jih je otroku težko.

V desetletju največjega jugoslovanskega izobilja – pa čeprav na račun posojil v tujini – je morala naša družina v izgnanstvo.

Spominjal sem se pesmi, ki smo jo peli v najhujših dneh vojne: »Sirota jaz okrog blodim, ubog' cigansk' otrok ...«

Od vseh nesmislov si nisem obetal nič več, vendar sva šla za prvomajske praznike pod večer z otroki na hrib nad Velikanjevo hišo, v bližino majhne kmetije Trepališče, z dovoljenjem gospodarja pripravila smrečje, prižgala kres in se vsaj tako naposled pridružila ljudem, če so nas že v Tolminu izobčili; mojo osebo že tako davno, da še spomin ni več segel do tja.

Ob gorečem kresu sem se spominjal naših najtežjih vojnih dni.

Med temi kmeti sem se zazrl v hrib tja čez, k sorodnikom.

To so bili dnevi popolnega obupa, pa vendar sem vse to premagal; še enkrat bo uspelo, a kolikokrat bo še treba ... Takrat sem bil sam.

V temi smo pričakovali praznik prvega maja in upali na izhod iz sile. Z ženo sva vse naredila tako, da sva vsaj

malo razživila otroke in jim vlila nekaj nove vere in volje.

Šolo so obiskovali v Spodnji Idriji in počasi navezovali stike z zanje povsem novimi kraji in navadami.

Izhodu pa zlepa ni bilo videti konca. Nekoliko sem poznal Vrbarja, tržnega inšpektorja v Idriji. Za časa vojne, po najhujši ofenzivi v noči s 1. na 2. april 1945, je bil prav on tisti, ki je prekinil zvezo med nami in štabom IX. korpusa v okolici Dolenje Trebuše, nato pa se je skril za sotovariša, ki bi ga bil neki oficir kmalu ustrelil namesto njega. Temu dogodku se je Vrbar, kadar ga je že nekolikanj čutil, smejal. Po toliko letih vojne se je v družini spomnil prav tega, ko smo zidali v gostilni na Travniku in kaj popili ob malici.

Vrbarju si nisem upal očitati, da bi bilo tisto dejanje lahko usodno za vso našo pretrgano, zaostalo korpusno kolono. Delal se je dan, sovražnik je bil vsenaokrog; nisem ga mogel niti opomniti, da se s takimi rečmi ne gre hecati, saj je samo malo manjkalo, da bi bil tovariš po nedolžnem plačal z življenjem namesto njega.

To ni le strahopetno, pač pa tudi zelo podlo dejanje.

Nisem hotel nobenih zapletov več, molčal sem; družina je bila v preveliki nevarnosti, sem pomislil, od njega smo odvisni v sili. Če mu leži tako nevarno podtikanje drugim, bo lahko podtaknil kaj podobnega tudi moji družini. Izbire pa ni bilo – ali uspeti dovolj hitro ali propasti.

Po mesecih brezuspešnega iskanja službe in novih stresov sem med delom podoživljal še stare bolečine in slabosti. Kadar sva se z ženo vrnila na stanovanje k Velikanju, sem se ulegel na posteljo, miroval in razmišljal. Nisem se več mogel spopadati z vsem, kar

naju je strašilo. Skoraj povsem sem odpovedal, in v tako hudi stiski je padla vsa skrb na Mojco. Uspešno in hrabro jo je reševala, postala je pogumnejša kakor jaz. Pa tudi otroci niso pokleknili; kot da bi bili kaj čutili. Vsaj deklici sta postali tišji in bolj delavni. Pomagali sta pri vsem, kar sta zmogli. Sin Samo je celo pomagal kopati korenine na prostoru zadaj za gostilno, kjer sem zidal kokošnjak za večje število pišk mesnic in nesnic za potrebe gostilne.

Na kupih žagovine pri lesni tovarni, kjer smo stanovali, smo nabirali odvržene lesene odpadke in jih zlagali na kup ob Velikanjevi hiši. Čez nekaj mesecev je ta kup narastel do štirinajstih metrov, in še smo nabirali les. Znal sem spoštovati, koliko bo za gostilno pomenila cenena kurjava.

Žena je vsako prosto uro ob uradnih dnevih izkoristila za to, da mi je urejala vse potrebno za invalidsko upokožitev. Po nekaj mesecih ji je uspelo, da so me poklicali na komisijo v Novo Gorico. Ocenili so me za stoodstotnega delovnega invalida prve kategorije. Pokojnina se je urejala nekaj mesecev, tako da sva ostala še naprej brez denarja. Meni pa je to le pomenilo prvo otipljivo upanje v rešitvi iz navidez brezizhodne krize.

Potem ko je bilo že vse pozidano in je tudi odgovarjalo zahtevam tržne inšpekcije, se je zataknilo pri stanovanju na Travniku.

Predsednik Srakoper je namreč nagovarjal tržnega inšpektorja Vrbarja, naj nikar ne dovoli, da se na Travnik vseli družina Hribarjev, ker so dobili od najzaupnejših vodstvenih virov iz Tolmina obvestilo, da je vsa družina

»politično sumljiva«. K sreči Vrbar ni bil ravno preveč bister, in temu primerno bolj neodločne narave, zato ga ti nasveti niso odvrnili od tega, za kar se je že odločil.

Pogodbeno pa je bil v adaptacijo gostilne na Travniku vzidan že ves najin osebni, še skoraj nov avtomobil Zastava 1300; tega denarja Vrbar ni mogel vrniti ne prej ne po prenovi, torej še pred pogodbenim rokom za nedoločen čas, kakor je določala pogodba. Več kot do strahu zaradi »politično sumljive« družine Hribar mu je bilo do denarja. Tudi najemnino, recimo, sva mu morala plačati za vse leto naprej.

Pred šestnajstimi leti se je Graparjevi Slavki v sodelovanju s partizanskim polkovnikom, zdravnikom psihiatrom, posrečilo, da je našla olajševalno okoliščino in me s tem rešila več let ječe. Takratno pomoč sem zelo cenil. Nisem si pa mislil, da bo dokumentacija o tem tako vztrajno hodila za mano in jo bodo odgovorni ljudje zdaj uporabljali zdaj zlorabljali v mojo škodo bodisi v službi ali pa zunaj nje. Zadeva me bo očitno spremljala skozi vse življenje, pa ne le mene, še moje potomce ...

Že takrat, leta 1951, sem govoril s pravnikom, advokatom, kako take reči, kadar oficirji v opitem stanju ozmerjajo najvišjega voditelja, njegovo stranko ali oblast in vojsko, rešujejo na Zahodu, v Ameriki. Dejal mi je, da v ZDA oficirja za tak prekršek kaznujejo s tremi tedni strogega vojaškega zapora v samem garnizonu. Že po tem se vidi, koliko trezne presoje manjka v zaostalih državah, kot je naša, da bi zadeve bolj demokratizirali in jih reševali po človeško. Že res, da je Amerika vodilna

reakcionarna kapitalistična država, prav tako pa je res, da so nekatere tako imenovane socialistične države, tudi naša, v marsičem daleč za ameriško reakcionarnostjo, tam nekje v srednjem veku, v turških časih ali še dlje, v stari sužnjeposestniški družbeni ureditvi.

To je vojaški in civilni umor najgnusnejše oblike, ki ga na svojih namišljenih sovražnikih prav tako izvajajo tudi v Ameriki in na Zahodu. Če seštejem vse pluse in minuse, ves svet ni vreden piškavega oreha, dokler bo tak, kot je.

Ni bilo dovolj, da so me poskusili moralno in psihično osramotiti in kaznovati. Najstarejši hčerki Jani je v Tolminu neki sošolec celo postregel z opazko: »Ah, ta je pa hči od tistega, ki je malo tako ...«

Ne, to jim je bilo premalo, judeži se s takimi rečmi pač ne zadovoljijo; potrebujejo nove in nove izmišljotine, da bi nasprotnika pred množico povsem onemogočili, pa ne le njega, marveč tudi njegove najbližje.

Izmislili so si, da je vsa družina »politično sumljiva«, toda le kako naj bo politično sumljiv deset, trinajst ali štirinajst let star otrok, ki še pojma nima o politiki, gospodarstvu, družbi in o sebi.

Zdelo se jim je, da duševna ocena ne vžge preveč. Politična oznaka je močnejša – »sumljiva družina«; kdo ve, zakaj je sumljiva, vse mogoče se najde pri takšni etiketi, od a do ž, saj vsem ljudem različnih političnih nazorov ustreza, naj se pazijo, ker imajo v svojem okolju »politično sumljivo« družino. Zakaj je sumljiva, pa je prepuščeno ljudem, množici, ulici, da ugiba, ta množica pa tako ali tako nikoli ne najde skupnega jezika, ugane

pa sploh nikdar ne, zakaj bi bila kaka družina lahko sumljiva. Tako ostane večno odprto vprašanje, sumljiva je pa ... vrag si ga vedi zakaj. Zlobne plati režimov so tako vsekakor potešene in zadovoljene.

Večino vodilnih ljudi v Tolminu in v Idriji sem poznal osebno, tako da sem lahko v teh letih premišljeval tudi o vseh tistih, ki so se gnetli okrog prižnic, duhovnikov, pozneje okrog fašistov vseh barv, nato socialistov in komunistov in partizanov, razmišljal sem o hitrorokcih, kar zadeva obračanje plašča po vetru. Nisem jih imel za najbolj pametne, vendar se je izkazalo, da imajo velikansko moč, kako obračati množice, da jim verjamejo. Hujši in nevarnejši so od še tako stare šole, kot sta rimokatoliška cerkev in mračnjaško duhovništvo, pa tudi od marksistov, leninistov, od rdečih komisarjev.

Kako je sicer mogel Tomaž, tigrovec, izobraženec, uslužbenec CK, sekretar Okrajnega komiteja partije v Tolminu, ki je pod Italijo prebil toliko let v ječi, najeti za svojega šoferja prav Drekonja, drugega Drekonja pa je postavil za oblastnika!? In tudi sam sem po prihodu v Tolmin dobil za poročno pričo enega od Drekonjevih, najmlajša Drekonjeva pa mi je v družbi z mladinkami na dan poroke poklonila cvetje. Zato, ker se znajo taki ljudje približati o pravem času slave, a ti potem, ko si poražen oziroma ko jim to časovno odgovarja, prav zlahka zadrejo nož v hrbet. Enako ravnaajo tudi Hujs in številni podobni volkovi. Ne vidim še tiste partije, tistih partizanov, ki bi nas mogli zavarovati pred takšnimi bruti. Ubogi Marx, Engels in Lenin; njihovi možgani namreč niso našli rešitve, kako in kaj z bruti v svojih

lastnih vrstah, kako z izdajalci in zakrinkanimi morilci v socializmu in komunizmu. Zavest, čigava zavest? Prenekateri veliki komunist je plačal z življenjem prav zaradi izdaje.

V teh za nas obupnih mesecih nam je Polde Drekonja zaradi nekih zahtevanih uradnih podatkov poslal dopis z Elektra Tolmin, na katerem smo lahko prebrali tudi tole:

»Tovariš Hribar se je odselil z družino iz Zaloga pri Tolminu in zapustil naše podjetje Elektro Tolmin; trenutno prebiva na podežlju in tam životari.«

Repovž in njegova žena sta bila v teh dolgih mesecih stiske prva, edina in trajna hišna prijatelja. Toda desetletja trajajoča zloba, ki me je spremljala in preizkušala, me je vsekakor opozarjala: »Pazi se tudi hišnih prijateljev in vseh najbližjih; svet je okrogel.« Seznanjen sem bil z Repovževo preteklostjo in deloma tudi z njegovim značajem, zato se je vame usidral sum: »Kaj pa, če je režim poslal prav Repovža, da ocenjuje sumljivost naše družine? Na tem svetu je mogoče prav vse.« Če je bil Repovž moj zaupnik pri Ozni, je zdaj lahko zaupnik ... Kdo ve čigav?

Kot star denar sem poznal tudi Repovževo mater, sestro moje matere, svojo teto. Kar zmrazilo me je ob pomisli: Kaj pa, če je Repovž brutus in mi nekega dne zabode nož v hrbet, pa ne le meni, kar vsej družini. Ne, zdelo se mi je nemogoče, drugi Repovžev brat je bil namreč daleč naokrog, tudi v Idriji, znan kot miren, spoštovan, eden izmed najznačajnejših mož. Živel je v revni koči.

Med bratoma je bila tako očitna razlika kot med Kajnom in Abelom. Moral sem začeti grajati samega

sebe: Če mi je že množica v življenju prizadejala toliko gorja, ne smem obupati, še so na svetu taki, kot je bil Janko Premrl, kot je bilo nešteto sotovarišev, s katerimi smo si delili življenje in smrt, kakor da bi bili narejeni iz enega samega kosa mesa in misli. Repovža ne smem sumiti, to bi bilo prehudo, pregrdo od mene. Toda dve stvari mi ne gresta v račun: Ali je večina med množico slabša od Repovža, ker ga opravlja, ali pa je Repovž res slab? Kar streslo me je ob pomisli, da je lahko večina v množici tudi slabša od Repovža.

Zame je, navsezadnje, čisto vseeno, ali me obdaja krivična obsodba »politično sumljiv« ali pa »duševno bolan«. Z družino smo izobčeni, osumljeni, na silo izgnani iz Tolmina. Saj sem preganjan že od svojega štirinajstega leta. Toda človekova moč se ne šteje s tem, kako ga obsojajo, ampak tiči v tem, kaj je v bistvu oziroma v resnici. Po svojem bistvu pa imamo vsi ljudje v sebi nešteto živalskih nagonov, včasih za cele zbirke živalskih vrst.

Od zdaj naprej človeka ne bom gledal po zunanjem videzu, po obnašanju, funkciji, koristnosti, gledal ga bom marveč, kakor da na obrazu sploh nima kože. Ocenjeval bom, kaj ima v možganih, in to primerjal s svojo lastno vsebino, da bova lahko koristna v delu za skupno družbeno dobro.

Že v sklepnem delu obračuna z menoj, ko sem bil še v Tolminu in sem čutil, da bom moral prisilno dati odpoved, ker je stanje postalo nevzdržno, sem pisal uredništvu osrednjega časopisa *Delo*. Ko je bil tam Franc Šetinc še urednik petkove rubrike pogovorov o

razmerah in razmerjih v gospodarstvu in družbi, so mi pogosto objavljali članke. Poskusil sem torej tudi po tej poti, da bi bil javnost le opozoril, kaj se dela na njen račun, pa so moj prispevek vrgli v koš. Ni bilo opore, popolnoma osamljen sem bil tudi v družbi in njenih sredstvih obveščanja. Težko tistemu, ki v nesreči biva sam ...

Imel sem sorodnika zdravnika v severni Italiji. Zadnje čase, ko so se odnosi med obema državama izboljšali, me je obiskoval na domu; skupaj smo hodili v družbo, na izlete z njegovo ženo, Italijanko, medicinsko sestro. Tega zdravnika je imel zelo rad tudi moj oče, izmed vseh sorodnikov ga je najbolj cenil.

Zdravnik je bil invalid od otroških let. Med vojno se ni priključil nobeni strani, ne naši ne sovražni. Kot sinu trgovcev, ki so jim po osvoboditvi nacionalizirali premoženje, mu niso dovolili, da bi bil šel v prvih letih, ko sta državi še sodelovali, študirat v Sovjetsko zvezo. Pa je šel v Italijo in tam dokončal študije. V sili sem računal, da bi mi bil ta zdravnik lahko pomagal, saj ima v stroki dovolj prijateljev, pa sem misel kmalu opustil, ker bi mi izvid iz druge države, povrh celo iz Italije, ne bil pomagal kaj dosti.

Tudi na Zagreb sem pomislil in še na kakšno drugo možnost, a sem vse ovrgel. Poznal sem šalo, ki je krožila med ljudstvom. Nekdo je ozmerjal drugega, češ da je nor, tisti pa se ni dal in je pokazal potrdilo psihiatrične ustanove, kjer je pisalo, da je normalen in pameten. Odkupna cena je bila jasna: Če moraš imeti potrdilo, da je s tabo vse v redu, potem se pri ljudstvu ve, kaj

si – »duševno sumljiv«. Tudi v takšnih rečeh se kaže, koliko še manjka ljudstvu do popolnosti. Nikoli je ne bo doseglo ...

Gostilna na Travniku

Dne 1. julija 1968, po osmih mesecih nezaposlenosti je žena na svoje ime odprla gostilno na Travniku pod Otaležem.

Na obeh strani asfaltne ceste sva postavila večji tabli, na katerih je bilo z barvno risbo poudarjeno, da se v gostilni dobita hrana in pijača.

Nisva imela niti toliko denarja, da bi zadostovalo za začetni najnujnejši drobiž v ročni blagajni. Za to potrebnih osem tisoč starih dinarjev nama je posodil brat Jožko, ki ga je ta dan po naključju pripeljalo mimo. Njegovo posojilo je bilo neobhodno le prve pol ure, ker sva mu spričo velikega prometa lahko takoj vrnila denar. Pri prvih napovedanih večjih obiskih sta nama pomagala bratranec Repovž in njegova žena, ki je bila tudi natakara. Vso pomoč sta ponudila brezplačno. Repovž mi je tudi pomagal, da sem pri Velikanju naložil vse pohištvo, saj sem tam barval gostilniške dvoriščne mize in klopi. Vse to sva razložila na Travniku in potem znosila v stanovanje nad gostilno. Take pomoči ni mogoče pozabiti.

To je bila naša tretja selitev v pičlih dveh mesecih in peta od najine poroke. Star pregovor pravi: Če se kdo trikrat seli, je enako, kot da bi enkrat pogorel. Tako sva do Travnika že skoraj dvakrat pogorela, pa to sploh ni bila najina zadnja selitev. Uničiti sva morala veliko krame, ki bi bila v normalnih okoliščinah še uporabna, a je

nisva imela kje hraniti ali pa se je med selitvijo polomila oziroma okvarila.

Delo v gostilni ni več dopuščalo nobenih drugih misli. Dovolj skrbi je bilo z zalogami blaga, s kuho, postrežbo, kako si, nadalje, čim hitreje pridobiti čimveč gostov in jih potem tudi obdržati. Ostalo je nama samo še eno od treh temeljnih vprašanj: »Uspeti? Životariti ali propasti?«

Na Travniku je bila gostilna že za časa Avstro-Ogrske pa potem pod Italijo, po vojni pa je dejavnost zamrla. Bila je to stara podeželska gostilna na samem. Čeprav so prostori že preživeli svoj čas in bili potrebni popolne predelave in prenove, sva se morala zadovoljiti s površno, zasilno rešitvijo, ki je ustrezala kvečjemu najnujnejšim predpisom. Kljub temu pa sva naredila veliko popravkov.

V notranjosti gostilne je res marsikaj manjkalo, a je k velikemu prometu odločilno pripomogla njena lega. Bila je ravno na sredi poti med Idrijo in Cerknim. Imela je košček dvorišča, obraščen s kostanji, ravno dovolj za senco in posedanje na prostem dovoljšnjemu številu gostov. Spodaj, pod asfaltno cesto je tekla reka Idrijca, kjer so ribiči lahko lovili – toda zaradi rudnika in mesta Idrija, žal, nezdrave ribe. Ljudje pa so tam radi opazovali lepo strugo.

Onkraj reke so se dvigale strme Masore, ki so tudi v poletni vročini dajale nekaj hladu, za gostilno pa se je vzpenjala prisojna reber v smeri Otaleža. Vse skupaj je bilo nekam divje in prikupno hkrati, česar si ljudje iz betonskih urbaniziranih naselij le želijo – stikov z naravo in občutkov svobode.

Poleg tega teče skoz Travnik od Kalc do Mosta na Soči edina glavna asfaltirana cesta, kar je povsem dovolj za spretne roke gostilničarjev, če le hočejo privabiti mimovozeče.

Po hudih stiskah sem v mesecih brez dela in z mislimi, da sem družino po svoji lastni krivdi – in zaradi družbenih vrednot, spričo katerih sem toliko žrtvoval, pahnil na rob propada in bede, že padal v nevarno brezbriznost. Če bi bila v teh časih tako obupavala tudi žena, bi bila družina postala resen socialni problem. Skrb, da ženi ne bodo dovolili odpreti gostilno, me je resno ohromila. Če se birokratom le zahoče, lahko z eno samo potezo kratko malo uničijo vso družino, potem pa zadevo prepustijo upravi za notranje zadeve ali kakšni podobno žalostni pogrebni ustanovi in usodi.

Sprememba okolja, celo zgolj selitev v drugo občino, pri nas marsikdaj pomeni isto, kot da bi človek šel iz ene države v drugo. Toda šli smo v moj rojstni kraj, in ženi sem že v Tolminu rekel, da iz rojstnega kraja ne grem nikamor več: Raje v hribe, v gozdove, v nov boj.

Z odprtjem gostilne je nastalo toliko dela in skrbi, da ni bilo več časa za brezbriznost. Moral sem plačevati druge šoferje osebnih vozil, da so me peljali po najboljše domače suho meso, pršut, želodec, salamo, po pijačo, po godce.

Čim več kvalitetnega blaga in storitev.

Poleg zidanega prostora pod gozdom, v katerem je bivalo okrog sedemsto piščancev, smo postavili še večjo leseno barako za prek sto petdeset kuncev.

Po končanih delih je dejal Pervanja, ki nama je tu pa tam vodil in izvajal zidarska dela: »Hribar, v gozdu nad

gostilno bo kmalu toliko barak kot v bolnici Franji!«

Vso vzrejo sva opravljala čisto sama.

Otroci so sicer pomagali, toda glavne odgovornosti le niso mogli prevzeti, pa čeprav sva jim dajala obilo samostojnosti, da so se sami naučili kuhati, streči, delati. Šolske naloge pa so delali čisto sami, brez najine pomoči. Najbrž bi nama bil kdo lahko očital, da izkoriščava otroke, pa je bila nevarnost pred socialnim propadom tako velika, da sva bila v to naravnost prisiljena.

K sreči smo gostilno odprli ravno v času šolskih poletnih počitnic. Deklici sta bili pridni in samostojni pri učenju; za njiju se nisva bala. Huje je bilo s sinom. Šolo v Tolminu je izdeloval z dobrim uspehom, dokler sva pazila na to, da je redno izdeloval domače naloge.

Potem ko je najina disciplina popustila, ker sva imela preveč drugih skrbi in dela, je enajstletni Samo začel v šoli hitro pešati. Raje se je družil z mulci in se hodil potepat v okoliške gozdove. Jabolko ne pade daleč od drevesa. Tudi meni šola ni preveč ležala. Vsega z ženo navsezadnje niti nisva zmogla.

Poslovala pa sva dobro. Priznane invalidske pokojnine še nisem prejemal, tako da je bil vsak dinar odvisen od gostilne. Slišal sem opazke nekaterih ljudi, ki vedno vse vedo, češ: »Glej ga, še en privilegiranec. Z osemintridesetimi leti so ga spustili v pokoj. Tako mlad, ko bi še lahko delal, kruhoborec!« Niso si mi upali povedati naravnost, pa tudi tistim, ki so to le storili, nisem več odgovarjal. Usode drugih borcev so mi bile znane, nekatere tudi ne; vsak je svoje sreče kovač, zase sem vedel le, da nikakor ne spadam med kruhoborce.

Prisilili so me v invalidsko, kot sem bil nekoč prisiljen k predaji Italijanom. Moje telo je lahko komaj za silo reševalo družino, še sem lahko pomagal ženi in celo vodil vso oskrbo, toda vse je šlo na račun zdravja. Bolečine so sprva izginile, a so se zelo hitro spet pojavile. Gostilna pač ni pribežališče za tiste, ki imajo skrhano zdravje, toda nuja naju je potisnila prav sem; drugje bi naju ne bili sprejeli.

Zasebna obrt je kot kmetija; človeka čaka samostojno delo in samostojna odgovornost brez samoupravljalcev in samozapravljalcev. Ljudje spočetka niti niso zavistni, saj vsak med njimi pričakuje kaj novega, bodisi uspeh ali pa bankrot.

Prestal sem že sedem operacij, živci so bili dotrajani, srce izmučeno, volja opešana. Samo sila in nuja sta me vodili v boj za družino.

Gostilno bi bil lahko napisal na svoje ime, a mi ni šlo za to. Bil sem med tistimi mladinci pod osemnajstim letom, ki smo po navodilih oziroma kakor sta nas učili partija in oblast, obsojali drobne kapitalistične elemente. V petdesetih letih pa se je vse obrnilo na glavo: Spet je bila dovoljena drobna privatna obrt, pod posebnimi pogoji tudi gostinstvo. Po novem so to imenovali »socialistična zasebna obrt«. Že od začetka sem se zanimal, kako je to videti v teoriji in praksi. Davčne uprave, občine in država so to obrt dopuščale, ampak ni bilo težko ugotoviti, da privatna gostilna v socializmu – prav kakor na Zahodu – nosi v sebi klice starih ali novih drobnih kapitalističnih elementov. Nekatere v vrhuški je bilo sram priznati, za kaj pravzaprav gre, pa

so spreminjali vsebino pojmov. Kar je bila obrt že za časa Marije Terezije, so zdaj poimenovali »socialistična zasebna obrt«.

Gostilna je v marsičem postala izziv tudi zame, namreč da po svoje raziščem sivo ekonomijo socializma in se poučim, kako gre pri tem z zasebno pobudo.

Vedel sem, da je vsaka zasebna lastnina rop in goljufija, uganka pa je bilo, do katere stopnje se bo z njo igral novi družbeni red, samoupravni socializem. Nekaj malega sem slišal o poljski zasebni obrti. V Sovjetski zvezi ta še ni bila dovoljena, niti ne na Kitajskem in drugod. Nisem maral, da bi me bili drugi poučevali o tej temi, s katero se je ponujalo nekaj starega in nekaj novega obenem. Sam sem hotel razrešiti, kar je bilo v bistvu neznanka.

K sreči so bolečine, dokler na dvanajsterniku ne pride do resnejše poškodbe, v prvih letih vsaj kratkotrajne, dasiprav neznosne. Sam si nisem mogel odgovoriti, pa tudi zdravniki mi niso znali povedati, od kod sploh ti napadi. Za zdravnike v poznejših letih niti časa nisem imel. Kakor prej v tolminski službi sem Kristusov krvavi pot potil tudi med delom v gostilni. Velikokrat sem moral pustiti delo in se za deset minut uleči na hrbet. Potem sem sicer lahko znova delal, a že sam strah pred napadom oziroma pred bolečino je grozen občutek.

Kar sama ekonomska stroka me je gnala k temu, da bolje spoznam zasebno obrt v samoupravnem socializmu, a sem hitro prišel tudi do spoznanja, da so obrti lahko revne in proletarske, če so le poštene, zato si niti nisem imel kaj očitati. Nova gospoda je rasla drugod, ne pa pri samem delu. Šestdeseta leta

so v Jugoslaviji prinesla veliko novega: gospodarsko reformo, nove spore, odstavitve v najvišjem vodstvu države, študentske nemire v svetu in tudi pri nas. V javnosti ni bilo dovoljeno govoriti, da se je – najprej kar v samih vrhovih – pojavila nova, rdeča, politična buržoazija.

Med ljudstvom je krožila šala: »Kateri ptič je najdražji?« Odgovor je bil: »Galeb.«

Galeb je bila ladja, ki je Tita vozila po vseh oddaljenih deželah in kontinentih sveta zaradi aktivne miroljubne koeksistence in neuvrščenosti. To je bil vic iz petdesetih in šestdesetih let.

Prvi podoben pa je nastal že proti koncu štiridesetih let. Vprašanju: »Kaj je Buick?«, in Buick je bil za tiste čase najrazkošnejši avto, s katerim so se vozili naši funkcionarji, je sledil odgovor: »To je najmodernejše, sodobno prevozno sredstvo, v katerem se naše delovno ljudstvo prevaža po svojih izvoljenih predstavnikih.«

Kako sva morala z ženo vsak dinarček zaslužiti in obrniti, je razvidno že iz tega, da sva svojo celotno vrednost, tudi materialno, če se je le dalo, tudi vnovčila. Sošolec in soborec Vrbar nama seveda ni ničesar dal iz tovarištva. Hujskanje občinskih veljakov, da naj ne sprejme Hribarjeve družine, ker je »politično sumljiva«, mu je prišlo kot naročeno, da je lahko pritiskal na nas.

Vrbarju je gostilno in majhno kmetijo malo pred tem prodal njegov stric, in to za en milijon starih dinarjev.

Naju je samo predelava po nalogu sanitarne službe stala kar dva milijona. Za leto dni vnaprej sva morala še pred otvoritvijo plačati kar tristopetdeset tisoč dinarjev

najemnine. Leta 1968 to za staro podrtijo sploh ni bilo tako malo. Pogodbo je Vrbar napisal za nedoločen čas, ustno pa nama je obljubil, da bo ta nedoločen čas trajal, kolikor si bova želela midva z ženo.

Lepe obljube in veliki upi so prazen nič. Vrbarja sem poznal; ni bil možat in značajan, ni premogel tistih opaznih vrlin, ki vlivajo zaupanje. V sili hudič še muhe žre, in tako sva morala z ženo pogoltniti prav vse ali pa bi bila šla po zlu še zadnja možnost rešitve za družino. Vrbar je v vlogi tržnega inšpektorja hodil po terenu, imel opravka s privatnimi gostilnami in vedel, kaj vse se dogaja, kaj se sme in česa se ne sme. Imel je svoj lasten pameten in premeten načrt: Nekdo mu preuredi in posodobi gostilno, zatem pa ga že ofrnaži in po nedoločenem roku, ki ga sam na lepem omeji, iz nje prežene.

Živinozdravnik v Tolminu, sam doma s kmetov, nas je rad svaril, rekoč: »Ej, kmet je hudič, to ti je lump, v najhujšem mrazu hodi v mesto brez plašča, da se človeku zasmili. Kadar pa se hoče pobahati, tedaj v vročini obleče nov zimski plašč in gre pred cerkev, da se pokaže.«

Marsikdo šibkejši od mene bi ob vseh naštetih težavah vzel pištolo in se počil ali pa bi se obesil na štrik.

Delali smo vsi v družini, z ženo pa sva garala tudi po sedemnajst ur podnevi in po potrebi tudi ponoči, vse praznike in nedelje, brez dopusta. Otroci so pomagali povsod, kjer so lahko kaj koristili. Po svoje je pomagala celo šestinsedemdesetletna mati.

Promet je hitro naraščal zlasti zato, ker je žena pripravljala vseh vrst jedi po naročilu tako za revnejše sloje kakor za one, ki so si lahko privoščili kaj dražjega. Mojca je bila urnih

rok, bistra in iznajdljiva, kot rojena za gostilno. Poznal sem to njeno sposobnost pri kuhanju in strežbi in prav te njene vrline so mi dajale zaupanje, da morava uspeti. V tolminski hiši so njeni predniki že imeli gostilno za časa Avstro-Ogrske, takšne veščine pa prav rade prehajajo iz roda v rod in delujejo kot prirojene.

Idrijski veterinar si je nekoč ogledal najine piščance, ki sva jih sama vzredila iz enodnevnice, in dejal je: »Če ti oboli eden, boš ob stotine piščancev.« A to se k sreči ni nikoli zgodilo. Po tleh sem nasul sveže žagovine, poskrbel za dobro hrano, čisto vodo in zrak. Spuščal pa sem jih tudi na prostost, na sonce, v naravo tja na rob gozda, da so postali utrjeni kot domače kokoške. Zato je bilo tudi njihovo meso pravzaprav enako domačemu, povsem drugačno od industrijsko vzrejenega. Najine mesnice so z mrakom legle k počitku ter se razgibavale in hranile zgolj podnevi.

Pozneje, ko so piške zrasle, si jih je ponovno ogledal veterinar in dejal: »Vsa čast ti, takih še nisem videl, vsega občudovanja so vredne!«

Ravno tako je bilo z zajci, čeprav pri nas, v srednji Evropi in ob Sredozemlju, ne gredo tako dobro v promet kot v skandinavskih državah na severu Evrope, kjer jih imajo dnevno na jedilnem listu. A so šli, kolikor sva jih zmogla zrediti, posebno če so bili postreženi z domačimi žlikrofi.

Prvo krizo sva prebrodila in si opomogla že v treh mesecih.

Pozimi v teh krajih ni bilo toliko prometa kot poleti. A to naju ni motilo, saj sva vedno našla način, da nisva bila v skrbeh za dohodek in promet.

Za piške enodnevnice je bilo najhuje med prehodom iz zime v pomlad. To je bil za vzrejo najprikladnejši,

hkrati pa tudi najnevarnejši čas. Nisva imela vseh pogojev, kakor jih pozna industrija, tako da sva se morala znajti. Pod posebej narejeno pločevino so bile žarnice, ki so grele piške. Če je bila temperatura zunaj stanovitna, je še kar šlo, kadar pa je nihala, sva morala nastavljati ali odstranjevati žarnice, in to tudi ponoči. To je lahko trajalo tri noči, en teden, pa tudi do deset dni. Vzrediti sva jih morala le po tristo vsak mesec, tako da je število do poletja naraščalo, potem pa tja proti zimi upadalo. Tako sva imela sproti vsak mesec primerne mesnice.

Na pomlad se je vreme nekoč nenadno spremenilo, obenem pa je še zmanjkalo električnega toka, tako da sva morala sredi noči preseliti tristo enodnevnic v stanovanje, zakuriti gašperček na drva in segreti stanovanje ali pa izgubiti vse. Nikoli nisva imela nobene škode, a posel je večkrat zahteval skrajne napore.

Izgubljena noč je za naju pomenila izredno težak dan, toda gostje niso smeli opaziti nobene nejevolje in utrujenosti.

Gostilna je postala dostopna za vse obiskovalce, domače in tuje; čisto enostavno, bi kdo menil. Pa ni bilo tako.

Spremeniti sem moral navade Vrbarjev, lastnikov hiše oziroma gostilne in nekaterih njihovih sorodnikov in znancev. Ti so se udomačili za šankom že v letih, ko je imela gostilno Vrbarjeva žena. Hitro sem opazil, da kar nekaj desetlin od vojne nevarnih in od alkohola načetih gostov želi kraljevati v gostilni tudi potem, ko jo je predala v najem.

Prihajali so nacejeni od žganja, opijal pa jih je sam občinski inšpektor Vrbar v svojem privatnem stanovanju nad gostilno.

Lahko bi ga bil prijavil, da ima čez cesto gostilno, za katero ne plačuje nobenih davkov. A to bi bilo pomenilo, da razmere takoj postanejo nevzdržne, pri čemer se tisti »nedoločen čas« v pogodbi hitro spremeni, tako da bi bila morala takoj iz hiše.

Tega nisem mogel storiti, nisem pa mogel niti dopuščati, da so žganjarji, pijani kot mavre, mrkih pogledov in hudobno izzivalni mrcvarili trezne goste, ki so obiskovali gostilno. Opozorilo ni zaleglo, le še poslabšalo je stanje. Začeli so namenoma kaliti red in mir, ko je bilo gostov največ.

V podporo tem pijanduram in njihovi družbi je lokal obiskoval še inšpektor Vrbar, prav tako pijan kot njegovi prijatelji in sorodniki. Nisem vedel, kaj storiti. Mudilo se nama je, da ustvariva čim več prometa.

Moral sem preprečiti to početje, pa nisem vedel kako. Bolj ko sem jih hotel odstraniti iz prostora z zvijačo ali z mrkimi pogledi, bolj so mi nagajali nalašč.

Take reči se da rešiti z enim zamahom, je menil neki zunanji gost, toda na podeželju vsak nepremišljen korak potegne za sabo celo vas in še vso širšo okolico. Že v času, ko je imela gostilno Vrbarjeva žena, se je tu rad ustavljal generalpolkovnik Stane Potočar - Lazar, komandant letališča Sarajevo s svojo družbo. Njegova žena je bila doma iz Cerknega, zato so sem hodili na del letnega oddiha; moški so na Travniki prihajali loviti ribe in si v naravi kaj pripraviti za jesti.

Nekoč, ko je generalova družba sedela za omizjem v lokalu, je pijani Vrbarjev bratranec povsem ponorel. Tako divje je tulil, da so nekateri iz generalove družbe

v strahu zbežali skozi gostilniško okno. Kadar hajkajo taki, ki imajo pravico do samoobrambe in uporabe orožja, sem pomislil, ne bo lahko niti zame. Le kako ukrotiti tako posurovele osebe, ki jih je alkohol iztiril že čez vse meje?

Bolnišnice za zdravljenje alkoholikov so nerade sprejemale še težje primere, kot so bile te občasne surovine.

Generalova družba se ni marala zameriti krajem, kjer se je bojevala med vojno, toda vsi navzoči so priznali, da so videli že vseh vrst nevarnih skrajnežev, kaj takega, kot je zahajalo k Vrbarju, pa še ne.

Kmalu sem tudi spoznal, kdo je najnevarnejši kolovodja teh pijancev. To je bil bivši borec Vojkove brigade, srednji kmet iz teh hribov, sicer pa rudar. Ob pogledu na njegov obraz, oči, na njegove od težaškega dela kot lok napete mišice mi je uplahnil tudi ves moj pogum, in niti nabrane izkušnje mi niso pomagale. Nekateri gostilničarji za take primere najamejo telesno močnejšega sodelavca, drugi pokličejo milico, vsa stvar pa velikokrat prav nič ne zaleže, in o prvi priložnosti je povračilo še hujše.

Nekega večera, ko so se spet zbrali vsi najnevarnejši elementi in je v lokalu visela pretnja, je njihov kolovodja naročil pijačo. Vedel je, da je ne on in ne njegovi pajdaši ne dobivajo, kadar so opiti, treznih pa v lokal iz te družčine nikoli nisem niti videl prihajati. Za šankom se je razlegel strah. Bil sem v kuhinji in zaslišal udarec po šanku; v strahu, da mi ne poškodujejo žene, otrok in šanka, sem vedel, da je prišla ura odločitve: Zdaj ali nikoli.

Klapa je bila podobna hribovskim Korzičanom, ki so iz filmov znani kot mrki in v napadu nevarni pretepači. V mladih letih sem se izogibal gostilniškim pretepom, enkrat pa sem na Ledinskem Razpotju le preskusil moč z domačimi hribovci in z Žirovci, tako da čisto nevešč nisem bil.

Vstal sem, stopil k šanku in tako bliskovito pograbil razgrajača, da gostje, ki so sedeli le en meter proč in gledali v naju, niso mogli niti videti, kdaj sem ga vrgel na dvorišče. Seveda pa s tem še ni bilo konca. Potem ko sem premagal kolovodjo, so drugi popustili, ostal je le Vrbarjev bratranec, tisti, ki je spravil v beg generalovo vojsko. A ker ni dobil piti in ni imel več prave družčine in podpore, poslej ni niti več prihajal k meni. Vsa stara družčina je še zmerom hodila popivat k Vrbarju, gostilniške lokale in dvorišče pa so zdaj pustili pri miru.

Ljudje so mi priznavali, da je nastalo čisto drugačno ozračje.

Mirno so hodili na obede, popivanja, veselice, na klepet v družbo. Tudi to je zelo dvignilo promet.

Vseh težav pa vendarle nisem mogel rešiti. Stare piške nesnice, ki so bile last inšpektorja Vrbarja, so se svobodno pasle na dvorišču. Ljudje so jih tam celo pitali in še bolj privabljali.

Na žalost pa so včasih skočile tudi na mize in se tam ponečedile. Vrbarjeva je to videla, pa ni nič ukrenila. Že zgodaj je pokazala nejevoljo, ker sva imela midva toliko dnevnega prometa in ker so se množile hvale na najin račun, nje pa se – kot gostilničarke – še spomnili niso več.

Vrbar je imel, kadar se ga je nasekal, to pa je bilo pogostoma, saj ga je moral okušati že na terenu, med službenimi pregledi, zelo grdo navado, da je glasno grgljal in kar po tleh pljuval tudi za šankom v lokalu ali na dvorišču pred gosti.

Slaba vzgoja še iz otroških let.

Bil sem naravnost srečen pri razdeljevanju kosil, malic in večerij, kadar Vrbarja ni bilo. Včasih sem kar vztrepetal, če se je pojavil ob tem opravilu. Le kateri gost bi imel pri jedi apetit, ko bi moral poslušati in gledati tako početje? Vrbar je postal tudi zloben, in menim, da je to počel nekoliko tudi zaradi zavisti, ker mu ni uspevalo tako kot nama. Uboga naša oblast in tržna inšpekcija.

Gostilna je pridobivala na slovesu, pohvaljena je bila tudi v osrednjem časniku *Delo*. Stalnih oziroma rednih obiskovalcev je bilo vse več, prihajali so celo iz zelo oddaljenih krajev Jugoslavije. Veliko pa jih je bilo zlasti iz Italije. Ko so Vrbarjevi sodelavci s tržne inšpekcije v Idriji, Logatcu in na Vrhniki uvideli, kakšni sta pri nas postrežba in prehrana, niso niti zahtevali dodatnega trimesečnega tečaja za gospodinjstvo s teoretičnim izpitom.

V gostilni sem imel tudi priložnost, prvič spoznati plačilne zmogljivosti domačih in tujih gostov. Razvpite kritike na račun privilegijev naših visokih vojaških osebnosti, češ da imajo denarja ko peska, so bile gola ljudska domišljija, zavist, velike oči, pa tudi podtalno sovražno obrekovanje. Slednje je obveljalo zlasti pri poraženih silah: Pri cerkvi in njenih večnih oprodah. V ljudstvu se taka obrekovanja rada zasidrajo; nekaj,

kar sploh ni res, postane resnica in obrnjeno. Najlaže sem to primerjal, ko so se v gostilno pripeljali iz Italije v malem avtomobilčku Topolino, ki ga uporabljajo družine z nižjim standardom ali izredno varčni ljudje. Gostje s topolinčkom so nama pustili tri do štirikrat več denarja kot tisti naši, ki so se pripeljali z Mercedesom ali Alfo Romeo. Poleg vsega pa so še plačali v lirah, kar je dodatno pripomoglo pri reševanju vseh najinih težav. Preprost, delaven človek iz Italije je imel najmanj petkrat večje možnosti za zapravljanje kot naši generali ...

Včasih so se pojavile tudi šale: »Aha, to pa ni prav, da se ves čas smukata tam okrog Italijanov!« Toda ker so bili to moji vojni tovariši, so razumeli, kaj nama pomenijo lire. General Lazar je bil tudi sam gostilničarjev sin pa naju je učil, kako morava pridobivati goste; dejal je:

»Naša mati nikoli ni rekla gostom 'nimamo', če so vprašali za petelina; veselo je vzkliknila: 'O, da, imamo ga, prav radi in takoj vam ga postrežemo!' Gosti so bili zadovoljni in posedli so se za mizo. Petelin je tedaj še veselo kikirikal kje na dvorišču; morali smo ga šele ujeti, kar ni bilo tako hitro, oskubiti pa speči. Važno je le eno: Da nikoli ne rečete 'nimamo', če česa ni ravno pri roki. Gost je čez vse, in nujno si ga velja pridobiti.«

Učil naju je tudi, kako se brusi nož, reže meso in pršut. Take izkušnje veliko pomenijo. Tudi neki prekaljeni gostilničar iz Spodnje Idrije me je učil, kako ravnati z vinom v kleti.

Davčna uprava v Idriji je bila v začetnih časih, ko sva se šele uvajala, nekoliko bolj popustljiva. Zato pa je že naslednje leto huje posegla v najin dohodek.

Vsi skupaj v družini smo po odbitku vseh stroškov in davčev komaj zaslužili nekaj čez petnajst tisoč starih dinarjev mesečno na vsakega člana družine. K sreči sem na zimo leta 1968 začel dobivati invalidsko pokojnino, kar je zneslo nekaj čez sto tisoč dinarjev vsak mesec.

Administrativno, po poročilu davčne uprave je bilo res videti, kakor da sva dobila mesečno dvesto tisoč starih dinarjev, dejansko pa nama je kapnila le polovica tega, in to s pokojnino vred.

Iz težav so naju rešile piške mesnice, zajci in druga domača ponudba, sicer bi si ne bila opomogla in bi bila najbrž tudi propadla.

Nekatere visoke politične osebnosti so hvalile Šterkovo gostilno in mi svetovale, naj ga posnemam, češ da je sposoben. Šterka so odkrito podpirali celo nekateri člani Centralnega komiteja slovenske partije, ljudje iz glavne Uprave javne varnosti in pri njem naročali bankete. Celo partizanski tovariši so mi svetovali, naj zadev ne popisujeva preveč, saj naju to ne bo izvleklo iz težav.

Kakor velik del življenja mi je šlo tudi zdaj za to, da spoznam bistvo zasebne ekonomije v socializmu, ocenim vse plati in se ne oklenem samo ene.

Nekaj let zatem sem ugotovil, da sem imel prav. Po vsej Primorski, širom Slovenije in tudi zunaj naših meja hvaljeni Šterk je moral po znani javni aferi za nekaj časa pobegniti v Italijo. Tostran meje je namreč postalo spričo prevelike davčne utaje zanj prevroče.

Zdaj so naokrog hodili novi strokovnjaki in govorili, kako ni nič nenavadnega, da so se vsi, ki so zaupali

takšnemu človeku, kot je Šterk, opekli, ko pa je bil med vojno pri zloglasnih nacističnih zločinskih enotah SS ...

Pa se je cela stvar obrnila še enkrat. Na Šterkove stare in nove rabote so znova pozabili; veselo se je vrnil iz Italije in začel poslovati, kakor da se ni zgodilo nič. V tem primeru pa ne gre le za sivo področje socialistične ekonomije, ampak za nekaj čisto drugega.

Tistim, ki so me poučevali, naj posnemam Šterka, če hočem uspeti, pa sem odgovarjal: »Ne potrebujem več svetovalcev, ker že sam dobro vem, kako potekajo zadeve pri nas in v svetu.« Postal sem namreč za spoznanje bogatejši. Lahko je, kadar ne prijaviš pršuta, konjaka, drugih pijač. Davka in drugih prispevkov je potem sicer res manj in cvenka v žepu več, ampak to je čisto navaden pocestni rop in goljufija. To pa je že kriminalna stvar.

Brez kraje, ropov, goljufije, nagnusnega izkoriščanja žena, otrok, starcev in drugih ljudi v privatni obrti nikjer na svetu ne gre, ne v kapitalizmu pa tudi ne v tako imenovanih socializmu in komunizmu. Tako bo, dokler ne bodo nastale za družbo res povsem nove, kvalitetne spremembe.

O teh rečeh pa čivkajo že vrabčki in niso več nikakršna vsebina za preučevanje.

V kapitalizmu ne uspejo najsposobnejši, ampak le najbolj lakomni lopovi. Ali bo v socializmu in pozneje, v komunizmu, nekoč drugače? Upajmo, dokazov sicer še ni; ostane le vera, ta pa je do kosti oskubila že prešteviline lahkovorneže raznih ver.

V tako imenovanem samoupravnem socializmu je bila proti koncu šestdesetih let in na začetku sedemdesetih

večina privatnih gostiln, ki so skušale pošteno zaslužiti svoj vsakdanji kruh, le povsem navaden inkasant dohodkov državnih uprav občine, republike in zveze. Zase in za svojo družino pa so taki gostilničarji dobivali le drobtinice iz bogato preobloženih dohodkov države, kar ni zadostovalo niti za najnujnejše preživljanje, oblačenje in druge vsakdanje stroške. Tako je bilo, če so poslovali pošteno.

S svojimi izkušnjami sem seznanil tudi slovensko javnost, ko sem v osrednjem časniku *Delo* in še nekaj drugih časopisih objavil par krepkih prispevkov o novih pogledih na zasebno obrt pri nas. Le zakaj bi bil obdržal zase, česar sem se naučil, kajti samo bogato obveščena družba lahko obogati tudi posameznika. In obratno, seveda.

Pošten, delaven obrtnik, zasebnik v fevdalizmu, kapitalizmu ali socializmu nikoli ni bil in ne bo izkoriščevalski, torej izrazito kapitalističen element. Nepošteni pa so bili in bodo v vseh družbenih redih taki. Pa to ne velja le za obrtnike, ampak kar za vse družbene dejavnosti. Kaj pa so socialisti, komunisti, ki se vozijo v najluksuznejših prevoznih sredstvih doma in po tujini, prebivajo v vilah in živijo kot biznismeni, bogataši, drugega kot nova, le v rdeče pobarvana politična buržoazija, izkoriščevalski sloj, nevredni elementi, nič slabši od klasične črne buržoazije. In rdeča politična buržoazija ne odgovarja za nič, medtem ko črna sem pa tja kdaj tudi propade in bankrotira: Močnejši izkoriščevalci požrejo šibkejše.

Poleg tega, da sem javnost poučeval o zasebni obrti, sem tedaj v *Delu*, osrednjem sredstvu javnega obveščanja Slovenije, opozoril še na nujo, da se obnovi most v Pirhovi luknji, ki ga je naša Vojkova brigada zrušila septembra

1943 in s tem preprečila vdor nemških tankovskih in oklepnih enot.

Po več ko štiriindvajsetih letih nepotrebne ovinkarjenja so most vendarle začeli graditi in ga v veliko veselje vseh uporabnikov naposled tudi dogradili. In kakor zmerom mi niti tedaj nihče ni izrekel niti tiste oguljene fraze: »Hvala lepa, ker si se javno zavzel za obnovo in dogradnjo mostu.«

V vseh teh letih so šli stroški za pisanje redno iz družinskega proračuna. Veliko je bilo teh prispevkov, dobil pa sem le za par pošilk nekaj honorarja, kar mi niti približno ni povrnilo izgubljenih ur dela in poštnih stroškov, kaj šele tuhtanja in skrbi. To ni prav. Prispevke bi morali honorirati po tem, koliko so pomembni, ustvarjalni, kaj prinašajo novega, revolucionarnega, pogumnega, daljnovidnega, je pa prav obrnjeno.

Honorar dobivajo navadni tintomešarji, prav zares; samo tisti, ki mlatijo prazno slamo.

Nekega dne se je zraven naše gostilne ustavil razkošen avto. V njem je bila veleposlanica Nigerije ali katere od podobno velikih afriških držav, črnka. Ustavili so se tik ob meni, in slišal sem njihov pogovor. Veleposlanica je govorila italijansko, tolmača pa sta ji odgovarjala. Spremljevalca, eden iz Beograda, drugi iz Ljubljane, sta jo nagovarjala, naj bi se raje ustavili v Mostu na Soči, v Tolminu ali Bovcu, kjer so bolj luksuzni lokali in gostišča. Veleposlanica pa je trmasto vztrajala, da si hoče ogledati prav našo gostilno. Bil je praznik in pri nas je bilo več kmečkih ljudi. Verjetno si je želela ogledati prav notranjost gostilne na podeželju sredi

strmega, temačnega hribovja. Zagotovo je za Julijske Alpe že vedela, da je tam več turizma, več zaslužka in starejše tradicije. Njo pa je zanimalo navadno kmečko podeželje, da si ustvari popolnejši vtis. Spremljevalca sta zelo nejevoljno privolila v obisk.

Po kosilu in postrežbi je veleposlanica vpričo gosposko oblečenih in sveže sfriziranih spremljevalcev iz naših vlemest in visokih vladnih ustanov dejala:

»Obšla sem že veliko sveta, moram pa priznati, da sta vaša odlična hrana in postrežba lahko za vzor. Ne, ne pretiravam, še tako luksuzni hoteli me niso zadovoljili, kot so me vaši domača hrana, brinjevec, narezek in način, kako ljubeznivo ste me postregli.«

Brat z juga in Slovenec, ki sta ob prihodu nosila kisl obraz, kakor bi naju bila prezirala, sta po veleposlaničinih besedah spremenila slog, ji pritrdila in se jela hinavsko zahvaljevati. Je že tako, da morajo včasih šele ugledni tujci dati oceno, da jo nato sprejmejo tudi naše gore listi.

Skrbela sva, da so bili gostje postreženi čim bolje in dobili najboljšo domačo košto. Med hudimi navali, ko se je natrlo veliko število ljudi, je postrežbo na samoti težko izvesti kot običajno. Tukaj je namreč težje dobiti primerno pomoč.

Tudi v našem primeru je bilo najtežje shajati z uslužbencem davčne uprave, ki je imel le nekaj razredov gimnazije, pa se je obnašal kot vodja najzloglasnejše tajne preiskovalne policije, ki vse zavoha in pri tem naredi vse, da je videti naravnost usmiljenja vreden.

Generali, veleposlaniki, izobraženci, tujci so se zahvaljevali, bili dobre volje in nasmejani. Dacar pa se

je vedno držal kot Frankenstein ali Drakula, nemara še bolj ledeno hladno. Prav tako, kakor da bi bili mi zaradi njega prišli na svet in na njem ostali, dokler je njegova volja, sicer pa bi bilo bolje, da bi nas sploh ne bilo.

Denarja se je s povečanim prometom le nabralo toliko, da sva lahko računala na nakup prepotrebnega vozila za gostilno. Pri nekem Ljubljancu sva odkupila mesto v vrstnem redu za nakup. Omislila sva si vozilo Fiat 125 iz tovarne Zastava v Kragujevcu. Tako sva bila med prvimi kupci tega avtomobila v naših krajih. Morala sva v Beograd, a v trgovini nisva dobila ničesar, kajti nekaj sto oseb so po vrstnem redu porinili pred naju na seznam z boljšimi ponudniki.

Že tako sva si težko privoščila prevoz z vlakom do Beograda, potem pa še taka smola.

Iz trgovine v Beogradu sva šla naravnost v kragujevsko tovarno. Bilo je v petek; še bi lahko bila kaj rešila, pa naju niso pustili do vodilnih oseb. Poleg vsega pa je bila naslednji dan še vsakoletna žalna svečanost za sedem tisoč mladih žrtev, talcev, ki so jih nacisti v Kragujevcu pobili leta 1941.

Komaj nama je uspelo dobiti prenočišče. S Srbi sem bil veliko skupaj v letih 1947 in 1948, kar mi je tudi tokrat precej pomagalo. Seznanil sem se z natakarnjem, ki so mu nacisti ubili brata, in priskrbel nama je zvezo z voznikom na kontrolni stezi za preskus avtomobilov, ki so prihajali s tekočega traku.

Udeležila sva se žalne slovesnosti. Kragujevčane sem spraševal, kar naju je zanimalo, in zvedela sva še več podrobnosti o dogajanju v tistih strašnih časih. Pripo-

vedovali so, da Nemci še tega leta 1968 niti kot turisti oziroma v civilu ne dobijo dovoljenja, da obiščejo Kragujevac ali se peljejo skozenj. Voziti so se morali daleč naokrog mimo mesta. To je bilo pravično ravnanje, saj ves nemški narod, torej tudi potomci nacistov ne morejo izprati madež, ki je nastal s tem množičnim vojnim zločinom. Novi rodovi lahko zatrdijo: »Nismo krivi za zločine svojih očetov!« Ne, niso krivi, nikdar pa naj tega ne pozabijo, in vprašanje je, kdaj se bodo oprali v očeh potomcev nedolžnih žrtev.

Kaj se pravi »sto Srbov za enega Nemca«, »petdeset Srbov za enega ranjenega«? Podčloveku Nemcu nacistu je nujno za zmerom preprečiti takšne norosti. Drugo pa je z Nemci protifašisti, ki so se že pred nastopom nacizma žrtvovali za skupno stvar; oni ne nosijo nobene krivde za storjene zločine nasprotne strani. Zato bi morali Kragujevčani premisliti tudi o tem, kakšno vlogo so imeli poleg nacistov pri njih domači, srbijanski izdajalci in vsi drugi fašisti Evrope. Tudi za te bi morala veljati prepoved, pa ne le v Kragujevcu, temveč po vsem svetu. Vse pa je v rokah Kragujevčanov; oni bodo že premislili, kaj je prav za njihovo mesto.

Tudi v Jugoslaviji so k oholosti nemškega nacizma prav pri vseh narodih in narodnostih veliko pripomogli razne cerkve, buržoazija in porajajoči se domači fašizem, ki so se naravnost ponujali nemškemu industrijskemu tekočemu traku smrti. Čisto dovolj je bilo, da je nacizem svojim vojakom pripel vojaški opasač z zaponko in napisom »Bog z nami.« Triindvajset let Države SHS in Kraljevine Jugoslavije je nujno obtožiti že zato, ker med letoma

1918 in 1941 ni pometla pred svojim lastnim pragom, kar zadeva hlapčevanje tujemu »nadčloveku«.

Novih osemindvajset let nove Jugoslavije prav tako lahko obtožimo in rečemo takole: »Nič se ni naučila od stare Jugoslavije; ne pometa pred svojim lastnim pragom, kar zadeva hlapčevanje Nemčiji, Italiji, Zahodu, zlasti pa Združenim državam Amerike. Pazite se, kajti maščevanje za ljudsko neumnost je lahko strašno!«

Če naj bodoči rodovi Jugoslavije že plačujejo razsipniška posojila, potem naj vsaj ne plačujejo za razsipniško norost, s kakršno nesposobni govorniki v šali pitajo jugoslovanske narode:

»Ako Bog da še kaj kreditov z Zahoda, bomo gradili naprej.«

Nič ni dano z Zahoda; nič ni odloženo, samo zateguje se, dokler znova ne bo počilo zaradi neznosnih ljudskih bolečin.

Tisto nedeljo zvečer v hotelu nisva mogla zaspati. Od nedela in nestrpnosti, ali se nama bo po toliko dneh posrečilo, dobiti avto ali ne, sva vstala ob dveh zjutraj in se odpravila na sprehod po Kragujevcu. Skrbelo naju je, nadalje, kako je doma z otroki. Čeprav so že dovolj stari, jim s staro materjo vred ne gre ravno zaupati; vsi skupaj so ravno prav otročji, da nama jo lahko pošteno zakuhajo.

Na nočnem sprehodu naju je privabil šum v nočnem baru; napis na vhodu »kulturni večer« naju je zvalil, da si ogledava kragujevske ponočnjake. Primerneje bi bilo, ko bi bilo na napisu pisalo »noč v Kragujevcu« ...

V baru se je namreč za svojo točko pripravljala slačipunca. Usedla sva se čisto blizu odra. Nekaj gostov je bilo že kar

dobro opitih. Dekle, ki se je slačilo pred nami, sploh ni bilo privlačno.

Med izvedbo točke jo je začel nadlegovati opiti gost.

Pijani motovilež je silil v golo dekle. Nemara si je mislil, da lahko dekle za svoj denar tudi šlata in objema. Dekle pa se je pijancu odločno postavilo v bran, in prišlo je do hudih zmerljivk, saj je ona na ves glas zatulila proti njemu: »Idi u pičku materinu!«

Z ženo sva se na široko zasmejala; rekla mi je, da je to prav zares »kulturni večer«. Nekaj sva še popila in odšla proti hotelu.

Bala sva se, da se nama še kaj ne pripeti med nočnimi neznanci; vsak kraj ima svoje običaje, in ne gre, da bi človek ob takih priložnostih kaj več raziskoval oziroma drezal, saj se lahko prav hitro slabo konča.

Nisem se bal srbskih ponočnjakov, saj sem bil sam tako rekoč eden izmed njih. Koliko noči v Bosni, Srbiji, v Kučevu pa po cesti od Beograda do Zemuna in Tošinega bunara smo v družini prepevali »starogradske« pesmi: »Čekaću te ja sa čežnjom, čekaću te dugo, dugo ...« Pa se mi ni nikoli primerilo nič hudega; počutil sem se kot doma v Cegovnici pri Idriji ali v Tolminu, pa čeprav mi je bilo le osemnajst ali devetnajst let.

Bilo pa nas je vseh narodov in narodnosti Jugoslavije, tudi Albanci so bili med nami.

Pri nas Slovencih, »jugoslovanskih severnjakih« oziroma »evropskih južnjakih«, zmerljivke med ponočnjaki niso prav nič kulturnejše; Slovenci tudi grdo in grobo kolnejo: »Čreva na plot!« ali pa: »Usekaj ga, hudiča, po gobcu!«

Kdo ve, kako in kaj se bodo bodoče generacije učile iz naše zgodovine, našega boja, naših svetih mest, kakor so Kragujevac, Kraljevo, Jasenovac, Batajnica, Sveti Urh, Begunje in na stotine podobno grozljivih. Že naši sedanji voditelji so preveč zavili stran od izročila milijonov žrtev in od svarila: »Nikoli več!« Ne vem zakaj, in tega sploh ni naredila naša generacija, toda kako to, da verske komisije in politični forumi tako lepo shajajo. V čigavem imenu? V imenu žrtev vsekakor ne. Duhovščina, kajpak ne vsa, in cerkvene ustanove so ves čas odkrito dajale smrtonosno orožje klavcem in jim z zlagano vero dajale že vnaprej odpustke, klicale so in hujskale k prelivanju krvi, zdaj pa na skupnih sestankih z oblastniki pijejo alkohol kot zdravico za nove čase. Za kaj le in za kakšno bodočnost, ko pa sta zgodovini cerkve in politike polni klanja in umorov vseh vrst.

Družno z novim znancem sva budno opazovala, kaj se dogaja v novem delovnem tednu na tekočem traku tovarne avtomobilov Zastava v Kragujevcu. Po nekaj urah nestrpnega čakanja se nama je le posrečilo, dobiti nov tisočšeststokubični Fiat 125. Čeprav sva bila po seznamu na vrsti že v Beogradu in naju je tam neupravičeno prehitelo nekaj čez sto naročnikov, bi tudi v Kragujevcu brez znanstva ne bila opravila prav ničesar.

Kakor hitro je kak nov avto prišel s traku, tako je bilo slišati razne navzoče, vodilne od delovodje navzgor, ki so prihiteli na trak:

»Ta je za Zvezni izvršni svet!« Pa še drugi, tretji ... Celo sam svetovni znani brazilski nogometaš Pele je imel prednost pred nama, čeprav ga osebno sploh ni bilo v

tovarni; avtomobil je bil darilo zanj k neki tekmi. Že sva domala obupala, pa so nama priskočili na pomoč natakari, vozniki na kontrolni stezi in delavci. Namesto da bi nov, prihajajoči najbolje oskrbljeni avto odstopili kakemu visokemu funkcionarju iz Beograda, so ga dali nama, rekoč, naj jo hitro pobriševa na »nulti servis«. No, pa mi je enkrat le pomagal tudi delavski razred, preprosti, neznani ljudje iz množice.

Hitela sva na servis, poskrbela za vse potrebno in se zapeljala proti Beogradu. Še nekaj časa sva pazila, da nama kdo ne sledi in ukaže, naj se vrneva in svoj avtomobil odstopiva tej ali oni visoki človeški zverini, pa ni bilo nič. Na pragu Beograda me je tudi zaskrbelo, kako bo šlo skozi prometno tako zasičeno mesto. Pomoglo mi je staro znanje o ulicah in smereh, in uspelo se nama je preriniti čez Savo v Novi Beograd in proti Zagrebu.

Toda kmalu po izvozu iz Novega Beograda pa: »Stop!« in na kraj ceste.

Debelo uro smo čakali, dokler se niso mimo nas zapeljali Mercedesi z kdo ve katerimi funkcionarji v njih. Policija na motorjih spredaj, potem policijski avti in spremstvo. Mimo se je valila kolona na desetine velikih, dolgih, potratnih vozil. Ob strani čakajoči smo imeli občutek, da smo tej družbi le ovira na cesti. Uboge človeške pare na obeh straneh – oni v Mercedesih in mi ob cesti. Mogoče sva nekaj ur pred tem v Kragujevcu ofrناžila prav eno od teh velikih oseb v avtomobilih; čeprav sva imela po seznamu prednost, bi bil poseg take osebe seveda preprečil vso nakano.

Zaradi tega zaostanka sva že pri Sremski Mitrovici zapeljala v gosto meglo in mrak, tako da sva bila

pogostoma prisiljena voziti le v tretji ali celo v drugi in prvi hitrosti. Vse do Kalc pri Idriji sta se to noč megla in tema kakor zarekli proti nama.

Imela sva srečo; ves izčrpan sem brez nesreče zvožil do doma na Travniku pod Oteležem.

Ljubljčan, ki mi je odprodal vrstni red avtomobila, mi prej ni povedal, da moram pogodbo podpisati celo v Kranjski Gori. Šlo je namreč za verižno odstopanje vrstnega reda. Naslednji večer sva v Kranjski Gori dobila podpis. Nazaj grede me je opolnoči na Jesenicah začela zasledovati milica in pozneje tudi ustavila. Ni sem imel potrdila od Odseka za promet iz Idrije, da se lahko z registrsko tablico »preizkušnja« peljem tudi v Kranjsko Goro, zato so me osumili čudnega smukanja okrog državne meje z Avstrijo in Italijo z nepopolnimi dokumenti. Odvzeli so mi vozilo in dokumente. Z ženo sva morala od polnoči do jutranjih uradnih ur počakati blizu postaje milice Jesenice. Z nama sta bila tudi Ljubljčana kot podpisnika pogodbe, ki sta bila navsezadnje prisiljena štopati proti domu.

Z novim dnem je telefonsko sporočilo iz Odseka za promet v Idriji zgladilo zadevo na Jesenicah. Vrnili so nama avto in dokumente in naju pustili na pot proti Idriji. Zato pa je sum na občini v Idriji le ostal. Kdo bi se namreč v teh časih ne bil vprašal, kaj je z gostilničarko in njenim možem, da sta si omislila najnovejši avtomobil, bila pri nabavi med prvimi v teh krajih, pa še milica z Jesenic se zanima, kako in kaj je z njunim nakupom.

Avto je pomenil hitrejši, boljši in gostejši promet v gostilni.

Midva, ki sva pripravljala vseh vrst hrane in še redila domače živali, sva, seveda, avto še kako potrebovala.

Nekega dne sva skočila na prvi servis v Tolmin, z nama je bil Samo. Že v Idriji so zbudili ti prvi avtomobili Fiat 125 veliko zanimanje, kakor je bilo vedno pri vsakem novem tipu, ki je prvič prišel v naše kraje. V Tolminu je bilo prav tako. Za nekatere znane stare nasprotnike je bilo to dejstvo naravnost nesramno in nezaslišano. Ni ostalo samo pri grenki zavisti, pač pa je nekdo v Idriji že kar računal, da bo z zaplembo in javno dražbo prišel do domala brezplačnega vozila.

Po končanem servisu je prav na sredi trga v Tolminu, pred občinsko stavbo, postajo milice in pred množico ljudi k nama pristopil miličnik s postaje Cerkljeva Gora z dvema zastopnikoma trgovskega podjetja Mercator iz Idrije. Nič niso povedali čemu, kar zahtevali so ključ, avto in dokumente. Vsako upiranje sredi množice bi bilo pritegnilo kvečjemu še več zvedavosti in zija.

Na vprašanje, zakaj to počno, je zastopnik Mercatorja iz Idrije odvrnil, da zaplembo opravlja za Vino Gorica in Alpkomerc, ker jima žena ni plačala treh računov. Brez tožbenega naloga zapleniti avto, ki je bil pisan name in niti ne na ženo, pri tem pa ne dovoliti niti najmanjše ustne pritožbe, je bil pravi cestni rop. Seveda me je vse skup popolnoma presenetilo tudi zato, ker mi žena spet ni zaupala nečesa sicer majhnega, a zdaj očitno usodnega.

Pomislil sem, da ima žena za bregom še kaj hujšega in da mi kaj prikriva.

Zazdelo se mi je, da so jo vsa dogajanja v Tolminu pa zapleti v Spodnji Idriji, Idriji in na Travniku počasi

obrnili proti meni. Tako iznenaden preobrat človeka iztiri. Zato je prav tega dne žena pred sinom prestala najhujšo ploho sovraštva v najinem zakonu.

Zaradi njene usodne majhne malomarnosti si je nekdo v Idriji, lakomen čez vsako mero, zaželel z nenadnim rubežem priti do novega avtomobila po najnižji izklicni ceni in to še v zaprtem krogu.

Po skladiščih sva imela polne zaloge blaga, kar bi bila za tri neporavnane račune vsekakor priročnejša zaplemba. Tudi gotovine sva imela dovolj, za te čase nemara še preveč. Tako divje so to opravili, hitreje kakor roparji, da nisva utegnili iz avtomobila vzeti niti denarja. Zavoljo čistega in na videz uradnega ropa sredi belega dne in zavoljo množice sva ostala praznih rok in povrhu še osramočena.

Rubežniki so bili brez sodnega sklepa, niti klicali naju niso potem na sodišče; popolnoma nezakonito je bilo.

V avtomobilu so imeli dovolj prostora za nas tri, pa nič; morali smo z avtobusom do Stopnika, nato peš. Tovor smo morali pustiti v gostilni v Stopniku. Že to je bilo hudo problematično, da ga meni sploh ne bi bili smeli zapleniti, saj gostilna ni bila napisana na moje ime. Najprej bi bili morali tožiti, in če bi bilo sodišče določilo rubež, pa ne bi bili, ker obstoji po izdaji sklepa sodišča petnajstdnevni rok, bi bili lahko rubili, toda gostilno, ne pa mojega avtomobila. Nekomu v Idriji je ta očitno zadišal.

Oba z ženo sva bila v teh časih preobremenjena.

Iz gole skrbi, da skupaj redno plačujeva vse račune, se je zdaj zaradi treh skrivnostno neplačanih računov pri meni porodil še neupravičen sum.

Skrbeti za družino, gostilno, goste, hrano, knjigovodstvo, pisarijo, izredno hitro in nepričakovano povečan promet, vse to je bilo za eno žensko predivje. Zaradi moje prenapetosti se me je začela bati, in zdelo se je, kakor bi se bile proti nama zarotile vse temačne sile. Tudi med najbližjimi sem postajal preobčutljiv in prehitro ranljiv.

Manko v družinskem proračunu pa je naravnost zahteval skrajnosti in s tem tudi finančnega skrajneža, za kar pa žena ni bila ustvarjena; kljub trdoti, ki si jo je pridobila v letih družinskih in družbenih bojov, je bil to zanjo le pretrd oreh; sami boji in juriši brez upanja na uspeh.

Upal sem, da naslednjega dne iz avtomobila dobim vsaj denar, pa še za to ni bilo dovoljenja. Šele sodni nalog nama je omogočil, da sva v navzočnosti milice stopila v rudniške garaže in si tam ogledala svoj zaplenjeni avto. Denarja ni bilo več v predalčku.

Mercatorjev plenilec iz Idrije in miličnik iz Cerknega sta med uradnim postopkom naredila pregrobo napako. Vso stvar je morala prevzeti Uprava javne varnosti iz Nove Gorice; manjkalo je petdeset tisoč novih dinarjev oziroma pet milijonov starih, kar je bila vrednost skorajda dveh novih avtomobilov Fiat 125.

Uprava javne varnosti je zaslišala vse udeležence tega cestnega rop, pa ni mogla odkriti ničesar. Kaznivo dejanje, ki ga je v navzočnosti milice Cerkno storil uslužbenec Mercatorja iz Idrije, je bilo nepopravljivo. Roparje oziroma cestne razbojnike sem v Idriji tožil in papirjem pridodal še zapisnik z Uprave javne varnosti iz Nove Gorice. Prenapeta administratorka na idrijskem

sodišču mi je pri tem celo očitala, da sem še eden izmed tistih, ki si izmišljajo tatvine.

Poznal sem naša sodišča; z zahtevki bi me bila uničila, saj drugega niso bila zmožna, kakor da so v nedogled dodajala pripise in odlagala pritožbe.

Star pregovor še izpod Italije je začel še kako veljati tudi za naša sodišča: »Tam ni bilo še nikdar zadoščeno pravici.«

Ni imelo smisla, da bi bil s sodniki zgubil še tistega malo preostalih živcev. Vse skup sem poslal k vragu.

Avto sva dobila nazaj v nekaj dneh. Podvojila sva delo in zaslužek in pri tem posnemala tudi slabe strani kapitalizma – sicer pa dobrih sploh ni. Zamašila sva najhujšo luknjo in zvozila čez vse. Še zmerom pa so po gostilni vohljali neznani varnostniki iz Nove Gorice; celo iz Ljubljane so prišli nekega dne. Obiskala naju je tudi miličniška patrulja iz Cerknega. Na lepem pa mi je bilo dovolj vznemirjanja družine, sosedov, gostov. Z novim psom Rolfom sem se zaklenil v stanovanje. Tega nemškega ovčarja odličnega rodovnika sem še posebej divje zdresiral, bil je skoraj tako hud kot stari Eros, ki je končal v anhovski cementarni.

Če namerava patrulja nasilno vdreti v zaklenjeno privatno stanovanje, sem razmišljal, potem ima verjetno nalog za to in me je pripravljena tudi izzvati in uničiti. Sprejel sem poslednji klic k igri.

Eden izmed miličnikov je bil celo dreser službenih psov. Po grčanju moje živali je gotovo spoznal, da brez uporabe strelnega orožja ne bo šlo.

Za takšno prekoračitev pooblastil pa miličnika, kakor je bilo videti, nista imela dovoljenja.

Zgodilo se mi je isto kot na Opčinah pri Trstu leta 1945, ko sem se postavil na življenje in smrt v bran proti angloameriški policiji, da zaščitim vilo in Golčevo družino. Le da sem bil tokrat v zaprtem prostoru in pripravljen, da se s psom branim do poslednje kaplje krvi, miličniška patrolja pa je bila zunaj.

Še nekaj časa so poskušali nasilno odpreti vrata, klicali so me, a ker so v odgovor slišali samo Rolfovo renčanje, so šle njihove besede v to smer:

»Nima smisla; če odpremo, bomo imeli opravka s psom; poznam to pasmo. Pojdimo!«

Odšli so in naju nekaj časa pustili, da sva v miru opravljala svojo obrt. Lahkovernega Vrbarja je to zelo pretreslo. V meni je videl hudiča, ki se je pripravljen spopasti celo z milico in inšpektorji Uprave javne varnosti. Vrbar je imel sorodstvo pri Upravi javne varnosti in tudi dovoljenje za nošenje orožja. Meni bi ga seveda ne bili dali, četudi bi ga bil nujno potreboval za osebno varnost. Vsaka nemoralna pokveka je lahko imela svojo pištolo, jaz pa ne.

Kriminal, nemorala; vse takšno je imelo po Jugoslaviji proste roke in se kvečjemu še bohotilo, le naša družina na Primorskem je morala iz Tolmina v begunstvo, kakor so se bili nekateri Primorci nekoč prisiljeni umikati pred fašisti na vse strani sveta. Briga me, kaj je v Jugoslaviji – rdeči fašizem ali anarhija. Bojeval sem se pošteno, strokovno in vztrajno. Pri Elektru Tolmin sem bil celih petnajst let in naposled izgubil. Zmagali so nepridipravi, a nič zato, saj niso delovali samo v mojo škodo, ampak v škodo vse družbe.

Pride pač čas lopovov, in kakor vsak čas, tako bo tudi

tale prišel do klavrnega konca. Zdaj plačujem jaz, некоč bodo napake plačevali drugi in družba; samo od sebe se ne rodi nič.

Kljub vsem novim zapletom pa promet in dobiček nista upadla.

Žena in otroci so delali v gostilni in v kuhinji, kjer se je pripravljala hrana. Tudi tukaj sem pomagal v sili, vendar so bile moje osnovne skrbi skladišče, zaloge kvalitetnega iskanega blaga in živo skladiščenje v naravi, torej piške mesnice, nesnice in zajci. Toliko so popustile vaje, da davčna uprava začetniku ni hodila gledat pod prste, kakšno domačo vzrejo drobnih živali ima.

Zato pa so še kako budno opazovali promet in nadzirali vse finančno podjetje.

Vrbar, ki je kot tržni inšpektor spoznal, da mi noben zakon ne more preprečiti dela pri vzreji, se je začel jeziti, da toliko živali ne bo trpel v bližini svojega doma, na svojem posestvu. Pa saj ga ni moglo nič motiti, živali so bile namreč več deset metrov nad hišo na robu gozda in celo v samem gozdu. Zrak v kotlini vedno sili v višino, poseben zračnik pa je gozd, ki kar vleče nase. Ha, njegova žena pa je lahko imela kravo v leseni baraki na dvorišču, kjer sva midva plačevala najete prostore, pa celo piške je imela, in to vse skupaj tik zraven gostilne.

Zavist je zavist, zloba pa njen poper; šlo je le za to, da naju ovirata pri delu. Navsezadnje je na podeželju vsenaokrog čutiti vonj po živalih, in zato tudi rečemo, da smo »na kmetih«.

Vrbar je bil rojen kmet, zdaj pa na lepem ni več prenašal ničesar, kar bi bilo lahko le utegnilo imeti

duh po domačih živalih. Redno sem čistil in pazil na higieno, in to bolj kot Vrbarjeva s svojo kravo v baraki na dvorišču.

Nikakor pa Vrbarja ni motil vonj po alkoholu in žganih pijačah, ki je vel iz njegove notranjosti. Včasih je zaspal kar za hišo, v travi, dokler se najhujše ni skadilo iz njega. Nihče od naših gostov ni niti enkrat samkrat omenil, da ga tako ali drugače moti vonj po domačih živalih, ki je prihajal iz smeri gozda, niti drugi sosedje ne in vsi mimoidoči, ki so šli proti Otaležu. Prav nasprotno: Ni jih bilo malo, ki so ure in ure posedali na dvorišču, se tam pogovarjali in hvalili idilično naravo. Če že nisem bil pozoren na higieno pri živalih zaradi Vrbarja, sem to zagotovo počel zaradi gostov, saj je bilo v družinskem interesu, da si jih pridobimo čim več. Seveda pa je bilo pri tem bistveno samo zdravje živali. V industriji puščajo piščancem žagovino po dva meseca, jaz pa sem jo menjaval enkrat na teden, na deset dni, največ sem jo kdaj pustil štirinajst dni.

Vso odstranjeno žagovino sem stlačil v jamo in pokril z zemljo. Če je šel po naključju kdo mimo v času čiščenja, je začutil duh, sicer pa še to ne.

Prav nič pa ni bil Vrbar odziven, ko je šlo za to, da bi bil – po pogodbi – od tistega denarja, ki ga je dobil od najine najemnine, vsaj en del vložil v izboljšanje stavbe, okolja, lokala ali sanitarij. Opozarjal sem ga, da iz njegovega vodovoda prihajajo pijavke, torej naj vodo klorira ali uredi čistejši dotok, a mu je bilo za to eno figo mar. Za pijačo je dajal, za gostilno, ki je bila pravzaprav njegova last, pa ni hotel vložiti niti prebite pare. Temu

ne moremo reči drugače kot čisti izkoriščevalski odnos navadne pijandure.

Našli so se ljudje, ki so mi namigovali, naj ga odstranim, ker samo ovira obstoj in razvoj gostinstva na Travniku, pa še pomislil nisem na to. Kolikor zla so mi že prizadejali drugi, ni bilo v meni, da bi jim vračal na tako nizkoten način. Zlobnemu in hinavskemu hujskanju k telesni odstranitvi Vrbarja nikakor nisem nasedel.

Sčasoma so naju začeli obiskovati že tudi svojci iz Idrije in Tolmina, kar je bil jasen dokaz, da se razmere izboljšujejo in so govorice ugodnejše, kajti sicer svojci kaj neradi prihajajo v bližino svojih najbližjih nesrečnikov.

Celo pri Elektru Tolmin so si želeli vsaj na zunaj pokazati, da jih veselijo najini uspehi v gostinstvu. Od Otaleža so prek Travnika do osamelih domačij tja visoko v Masore napeljali še tretjo fazo toka, ki je dotlej ni bilo. To je veliko pripomoglo tako kmetom kakor gostilni. Elektro Tolmin se je v bistvu hotel oddolžiti svojemu nekdanjemu delavcu, zdaj stoodstotnemu invalidskemu upokojencu, pri čemer je imelo največ zaslug za bolezensko stanje prav podjetje, ki je prvo invalidsko kategorijo očitno skušalo prekobaliti v kaj še hujšega. Toda niso me pripravili k samomorilskim dejanjem, kakor so upali. Ko bi ne bil prišel na Travnik, bi vse tamkajšnje in okoliške kmetije še danes ne imele tretje faze toka.

Tako smo lahko uporabljali električni štedilnik in druge električne aparate, televizor pa sva tako ali tako morala prodati, ker antene v teh grapah še niso lovile programa. Pa tudi za to sem že zbiral podpise, namreč

da zgradijo pretvornik, s čimer bi bili imeli ugoden televizijski sprejem tudi v dolini ob reki Idrijci.

Številne človeške hudobije poravna kar sama narava. Ni jih bilo malo, ki so meni ali družini storili zlo, pa so jih doletele razne nesreče in celo smrtna povračila. Pri tem sploh nisem dvignil prsta ali nemara pomislil, naj se jim kaj povrne.

Živim ljudem se včasih dogodi, kar najmanj pričakujejo.

Po dveh letih garanja sva z ženo uspela vsaj za silo pokrpati vse materialne posledice nasilnega izгона iz Tolmina, čas osemmesečne brezposelnosti in obilnega naprezanja brez dopustov in oddiha.

Morala sva pridobiti goste, tako domače kakor tuje.

Tukaj na Travniku, kjer je le nekaj raztresenih hiš in niti zaselka ni, deset kilometrov proč od Cerknega ali Idrije, so dobrodošli vsi gostje. Že več ko deset let nisem bil v partiji in drugih organizacijah, a sem se štel med take, ki so pripravljeni delati za spremembe, ki vodijo na boljše. Zato so se mi zdeli vsi kmetje, ki so hodili v cerkev, zelo nazadnjaški. Kljub temu pa sva z ženo vstajala tudi sredi noči ali po polnoči, da sva postregla kmečkim ljudem za njihove verske praznike, tako poleti kot pozimi, ko so v mrazu prihajali od kdo ve kod iz strmih Masor, celo Krnic in prek Travnika v hrib proti cerkvi v Otaležu. Kmetje so si v gostilni lahko odpočili, popili kaj toplega in potem krenili naprej ali pa se vrnili proti domu. Tako sva zgubila prenekatero noč, a sva si na svojo stran pridobila kmete in njihove znance od blizu ali daleč. Dober glas gre v deveto vas.

Tudi župnik v Otaležu je te čase znal privabljeti ljudi. Iz tisočev praznih vžigaličnih škatlic je družno z domačini napravil take jaslice, da so jih hodili gledat iz vseh krajev. Otalež je tako zaslovel kot kakšna Sveta Gora pri Gorici.

Župnik je prestal dve leti ječe, pa se je nekoč pred mano želel pretvarjati, da so bili po letu 1948 duhovniki večje žrtve kot informbirojerci. Toliko izkušenj pa sem že imel, da sem mu lahko dokazal nasprotno in da je razlika med cerkvijo in informbirojem kot noč in dan. Cerkev je bila kronično dogmatična že dolga stoletja, da se zdi takšna celo po naravi, medtem ko je bil informbiro le spor med različnimi nazori v socializmu in komunizmu, tako rekoč dogmatizem prehodnega obdobja.

Vendar se nisva nikoli sporekla. Gostilna, postrežba in pohvala vernikov so mu namreč prišle prav, nama pa vsak povečan promet v gostilni tudi.

Enako pa sva kdaj stregla vse noči tudi mestnim ljudem, ki so se udeležili borčevskih in socialističnih proslav. Pri vseh spremembah, ki so se kar vrstile, se nihče več ni čudil, kaj vse še lahko pride. Vendar si Graparjev Miha, komisar naše čete, star komunist, ki cerkve ni prenašal niti na sliki, ni mogel kaj, da bi vpričo sosedov iz Cegovnice in Triglavske ulice v Idriji, ko sta Tito in Jovanka obiskala Vatikan, ne bil vzkliknil: »Zdaj pa dovolj; kar je preveč, je pa le preveč!« Tudi njega informbiro še ni premaknil, imel je hčer, ki je bila poročena s kapetanom na zelo odgovornem mestu v Sloveniji. Bil je namreč oficir kontraobveščevalne službe, Titov osebni zaupnik za posebne naloge.

In tak Graparjev vzklík je tedaj lahko obveljal celo za politično bogokletstvo. Titova odločitev za obisk papeža je namreč po Jugoslaviji še bolj napolnila cerkve.

Nisem se več strinjal z nobeno politiko z izjemo svoje lastne. Medtem ko so eni peli Titu v čast, drugi v cerkvi pa tisto znano iz vojne: »Vse ljudstvo ječi, Marija pomagaj nam ti,« sva midva z ženo še vedno rada zapela tisto: »Sirota jaz okrog blodim, ubog' cigansk' otrok.«

Župnike sem imel za oficirje Vatikana, tuje države, ki je prinesla v zgodovino že preveč gorja.

Ribiška družina Idrija je želela izdati dovoljenja za ribolov tudi najini gostilni, da bi jih bila midva potem izdajala oziroma prodajala ribičem, pa se je temu uprl sosednji gostilničar na Želinu, češ da bo on odpovedal, če nama dodelijo dovoljenja. To je bilo že prvo znamenje, da so na naju jezni celo kolegi.

Rek pravi: »Dokler govorijo o tebi, pa čeprav grdo in sovražno, vedi, da si še živ in nekaj pomeniš, ko pa umolknejo, ne pomeniš nič več.«

Kadar so prišli gostje iz smeri Idrija, so vedeli povedati, da so spotoma povprašali, ali na Travniku pripravljajo kaj hrane, pa so jim najini kolegi gostilničarji, ki sploh niso imeli kuhinje, dejali, da tam ne bodo dobili ničesar. Po postrežbi pa so se zahvaljevali in čudili, kako le morejo biti nekateri tako nesramni, da se lažejo očitno v brk. To že ne more biti gola zavist, ampak kaj zlobnejšega. Po dobri postrežbi so se posmehljivo razgovorili o opravlјivcih.

Vrbar pa je pil in pil, nekoč je s svojimi kolegi s tržne inšpekcije prišel k reki Idrijci na Želin. Medtem ko so se drugi kopali, si je Vrbar privoščil senco, se ulegel v

vrbovje in zaspal. Priplazil se je strupen gad ali modras in ga ugriznil. Zdravniki so Vrbarja rešili, govorilo pa se je, da je zaradi alkohola verjetno poginila kača. To niso šale, tak strupeni ugriz; čeprav se pozdravi, pušča na jetrih posledice. Nič ni gotovega, pravijo pa, da lahko človeku skrajša življenje za nekaj let.

Leta 1970 sva si že toliko opomogla, da sva Vrbarju predlagala, naj nama proda spodnje prostore v gostilni, stanovanje nad kuhinjo in nekaj zemljišča. To bi se mu ne bilo prav nič poznalo. Imel je namreč še eno podedovano kmečko posestvo na Prlušku, pol ure hoda nad Travnikom, pa še polovica travniškega posestva in hiše bi mu bilo ostalo. Vrbar pa ni bil za to. Računal je, da mu bo gostilna, če jo bo zgolj oddajal v najem, prinesla več.

Prestrašil se je, da bi nama tukaj lahko nekako le uspelo, in nastalo je nemogoče razmerje.

Izgon s Travnika pod Otaležem

Vrbar bi bil rad samo sprejemal denar in ga potem zapravljajal za druge reči; za gostilno, za naše stanovanje in okolico pa ni bil pripravljen storiti nič. To čisto izkoriščevalsko, bedasto razmerje je postalo nevzdržno. Ni nama niti odbijal pri najemnini, s katero sva že vnaprej plačala stroške, ki sva jih vložila v gostinske prostore.

Po stanovanju v dveh sobah nad gostilno so pohajali ščurki.

Ob večerih, ko smo prižgali luč, je bilo kar črno. Uničevala sva to golazen, toda v nekaj dneh je je bilo spet vse polno. Iz lesene barake pri hlevu, kjer je imela Vrbarjeva živali, so prihajale miši in podgane. Že s prezidavo bi se bilo to dalo preprečiti, a Vrbarjeva nista bila za to.

Vrbarjeva je povsem nepričakovano in mimo dogovora zapirala vodo, in to z izgovorom, da jo z možem potrebujeta za svoj pralni stroj. Opolnoči, med plesno veselico, ki sva zanjo dobila pisno dovoljenje od inšpekcije in s katero sta Vrbarjeva soglašala, sta nama izklopila varovalke za elektriko.

Od naju je tržna inšpekcija zahtevala red, disciplino in higieno, medtem ko bi lahko bili pri svojem lastnem uslužbencu že na zunaj videli, kako je nemaren, pa niso ukrepali. Vrbar jim je dajal jesti in piti pa so molčali. Mercator iz Idrije je pri Vrbarju večkrat odkupil kar najzanikrnejša, napol gnilo sadje, ki bi bilo primerno

kvečjemu za žganjekuho, a so mu ga plačali, samo da se mu niso zamerili, ker je bil pač tržni inšpektor.

Prebivalstvo iz tistih treh občin, v katerih je izvajal nadzor, ga sploh ni poznalo po priimku, ampak le po posmehljivem nadimku »Adlačba«. Ta narečni nadimek je Vrbar dobil, ker je povsod, kjer je izvajal kontrolo, stalno pretil ali ponavljal:

»Dobili boste odločbo inšpekcije, za kazen vam napišem odločbo.« In v cerkljanskem narečju je to brez sklona izgovarjal »adlačba«.

Tako sva nekega dne na vrhuncu sreče, da se je družina končno izmotala iz hude krize, dobila od Vrbarja še midva odločbo, naj v roku enega meseca zapustiva gostilno in stanovanje; tudi nama je dejal, tu je »adlačba« in nič več.

Vsakršno pritoževanje bi bilo brez pomena. Vrbarjeva sta bila namreč prepričana, da z gosti ne bo več težav kot nekoč, ko k njima v gostilno ni bilo nikogar. Domišljjala sta si, da bo bife, ki sta ga pozneje res odprla, cvetel kot bezeg na smetišču spomladi, saj bo poleg še vaška trgovina podjetja Mercator. Toda vsaka oseba, zaposlena v trgovini, je morala imeti končano trgovsko šolo, za bife pa je bila potrebna gostinska šola, tečaj, izpit ali vsaj ustrezna sposobnost. Vrbarjeva žena je imela – če sploh – le osnovno šolo, po najinem odhodu pa je postala »poslovodkinja in bifejarka«. Tako Mercator kakor inšpekcija sta zamižala na obe očesi, kajti zanju je bilo važno, da se prislinita Vrbarju.

Ta večer sem nekaj popil in vpričo nekega gosta potočil prave solze obupa; nisem vedel, ali zaradi še ene

prizadejane hudobije ali zaradi jeze in celo brezbržnosti. Spomnil sem se na Matka, ki je v Kopru točil solze zaradi ene same krivične šolske ocene.

Postalo me je sram; menil sem, da sem se zelo spremenil, ko že zaradi dela točim solze. A tudi zarečenega kruha se v življenju veliko poje.

Za naju je to pomenilo, da sva se podala k novemu iskanju gostilne v najem širom po Primorskem. Vmes sva se zanimala celo za Tavčarjevo spomeniško posestvo na Visokem v Poljanski dolini, ki so nama ga ponujali Škofjeločani. Naposled nama je Stanovanjska skupnost v Idriji ponudila staro, zapuščeno gostišče Budanjc v Spodni Idriji, ki ga ni hotelo prevzeti nobeno družbeno podjetje. Tudi v to gostišče sva vložila vsa sredstva, prodala skoraj nov tisočšeststokubični avto ter kupila novo gostinsko opremo, mize in stole, ki sva jim dodala nekaj starih stvari.

Tako sva lahko obenem postregla tudi sto dvajsetim osebam in v poletni sezoni še nekaj desetinam na verandi.

Gostilna Pri starem Budanjcu

Promet je tudi v gostilni Pri starem Budanjcu v Spodnji Idriji naraščal izredno hitro. Stari gostje, ki so bili z nama zadovoljni že na Travniku, se nama niso odrekli niti v Spodnji Idriji, in še veliko novih sva dobila.

Otroci so se počasi izšolali, toda nihče med njimi ni pokazal želje, da bi se bil oprijel gostinstva. Preveč samoodrekanja so doživeli v svojih rosnih letih; brez prostih sobot, nedelj, praznikov, dopustov, ko je večina praznovala, so bili. Tisti edini prosti dan ob torkih jim je pomenil toliko kot nič, prav tako tudi nama.

Človek je družabno bitje in to, kar počno drugi, si želi tudi on. Gledati druge, kako se veselo pogovarjajo v družbi, si privoščijo prostost, sam pa si vprežen v delo in skrbi vse ljube proste dni leta in leta, postane sčasoma izjemno puščobno. Ne rečem, da se nekateri ljudje ne privadijo docela tudi na strežbo in z njo povezano skrb. Sam pa se nisem štel med te, preveč želje po prostosti je bilo namreč v meni. A nekaj je le imela v sebi tudi moja družina: Najprej dolžnost, potem pa zlata svoboda.

V Spodnji Idriji sva imela precej več porok, rojstev, pogrebščin, proslav in plesov, čeprav so bili slednji še najpogostejše kar ob navadnih harmonikah in kitari ali violini. Nekatere viže, ki jih je godec pogosto ponavljal na plesu, so mi odmevale v glavi še ves naslednji dan. O prostih dneh je žena urejala knjigovodsko dokumentacijo. Davčna uprava je zahtevala vedno več nadrobnosti.

Tudi tu je bilo stanovanje tik nad gostilno, vendar brez sanitarij in kopalnice. Edinole televizor je tukaj bolje lovil, a kaj, ko ga nisva imela časa gledati. V gostišče pa ga tudi nisva namestila.

Ker so bili prostori večji, sva vanje v eno izmed sob namestila igralne aparate in biljard za preganjanje dolgega časa oziroma za tiste, ki niso vedeli, kam bi s časom. Dnevi, noči, vsi letni časi pa so tekli mimo naju kot reka Idrijca tam tik zraven, brez upanja na kakšen večji uspeh, da bi si lahko bila privoščila vsaj letni dopust.

Davkarija je bila vse ostrejša. Večji gostinski prostor in večji promet sta zahtevala tudi več pomožnega osebja; stroški vseh vrst za elektriko, kurjavo, čiščenje in obilnejše zaloge so bili zmerom višji.

Nekatere znane najvišje in vplivne osebnosti v republiki so mi šle, moram reči, na roko. Pripravljeni so bili, da mi v Cerknem oskrbijo novo, primernejše gostišče.

Pa si z ženo na stara leta nekako nisva upala, podajati se v še hujše tveganje, še zlasti zato ne, ker si otroci niso želeli delati v gostilni.

Navsezadnje sva se tudi midva oprijela gostinstva po sili razmer, nikakor ne prostovoljno.

Medtem ko so bile v spomin na vojne dni zimske smučarske tekme v Cerknem, je našo gostilno, ko smo bili še na Travniku, obiskal tudi general Jože Borštnar, zadnji komandant IX. korpusa.

Ni me več poznal iz vojne, saj mi je bilo med zadnjo ofenzivo komaj šestnajst let. Dobro pa se je spominjal, ko me je kot mitraljezca spremljevalca izbral za obhod našega sklenjenega obročja vrh hribov nad Gačnikom

1. aprila 1945. To je bil tisti najusodnejši dan, ki je zahteval največ žrtev v nekaj urah enega samega dne ne le na Primorskem, ampak po vsej Sloveniji. Upravičeno bi morali imeti za Gačnik in Vojsko več podrobnih opisov in pripovedi, ne le tako površnih, kot so, saj je zadeva precej pozabljena.

General Stane Potočar - Lazar pa je bil s svojo družbo reden gost; kadar ga je le zaneslo v naše kraje, je zavil tudi v našo gostilno.

Tudi general Rudolf Hribnik - Svarun se je ustavljal pri nas in drugi visoki funkcionarji.

Nekoč je Lazar pripeljal s sabo celo predsednika občine Srakoperja iz Idrije in dejal: »Hribar, le korajžno, če ti občina dela prehude krivice, kar povej, bomo že uredili, da bo prav.« Nekaj je že moral slišati, ali pa je to izrekel le v šali. Predsednik občine Srakoper je odprl na debelo oči in se naredil začudenega; rekel je: »A je bil Hribar med vojno pri štabu divizije in korpusa res v vaši zaščiti?«

Govorice iz Tolmina so brbljale o »politično sumljivi« družini, iznenada pa se izkaže, da nas želi zaščititi tako visoka osebnost, kot je bil Lazar.

Potočar je od komandanta letališča Sarajevo napredoval do poveljnika IX. armadnega območja v Ljubljani in od tam še do načelnika generalštaba v Beogradu. To pa je v Jugoslaviji in celo v svetu že nekaj pomenilo.

Srakoper je še kako dobro vedel, da sem starejši partizan od njega, pa tudi to, da bi bil ob tej priložnosti lahko jaz dejal vpričo Potočarja: »Srakoper je bil pod

Italijo prepričan fašist, v našem boju je bil dezertar, zdaj pa je komunista. S takim političnim oportunistom se nimam kaj pogovarjati.«

Toda ni mi bilo do prepričev; gostilna je namenjena vsem gostom in za vse velja nujno gostoljubje. Prav te čase so Srakoperja s sliko na celi strani revije opisovali kot partizana, čeprav je bil le nekaj časa kurir pri doktorju Jožu Vilfanu v Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Primorsko, in to v zaledni enoti. Novinarji so Srakoperja počastili le zato, ker je bil predsednik občine, medtem ko bi bili kakšnemu drugemu kurirju ali partizanu morda namenili le skromno notico, in še to, če bi bilo ravno nujno. Dobro sem poznal stare novinarske trike, kako si oblastnike pridobiti na svojo stran.

Po toliko prizadejanega gorja bi marsikdo v moji koži vračal udarce povsem drugače, kot sem jih jaz. Kadar sem se vpričo otrok oziroma družine le spominjal preganjanja, sem jih tolažil in učil takole: »Le kdo se bo čez petdeset ali sto let spomnil nas, kako in koliko smo se namučili po teh grapah, hribih in dolinah; nihče!« In res le bore malo vemo o vseh naših prednikih; za nekaterimi že ostane kak kos spomina, a še to le, kar je zapisano in nič več. Zapisati pa nikoli ni mogoče prav vsega doživetega; le površno, vse drugo gre v večno pozabo.

Še ko sva bila v gostilni na Travniku, sva z ženo sodelovala tudi pri pomoči ali reševanju oseb, posebno pozimi. Anžeta z Grgačkajš sva reševala iz grape, pa se sploh ni napil pri nas, ampak pri Vrbarju. Jaz, žena in

sosed Pavle smo ga iz grape prinesli h glavni cesti, da ga je sploh lahko prevzel rešilec. Zmrznil bi bil, če bi nas ne bilo. Vrbarju pa se ni dalo, da bi ga bil šel vsaj pogledat, če že pomagati ni hotel: popolna brezdušnost.

Prav tako sva v hudem snegu uslišala prošnjo kmeta, ki je imel nogo v mavcu, in mu pomagala domov na vrh Masor. Rešilec ga je pripeljal iz Ljubljane zvečer in ga odložil v gostilni.

Poškodoval se je v rudniku. Nočni vzpon v Masore, kadar je snega do pasu in še več, pomeni skrajni napor. Poškodovancu se je zdrava noga marsikje udrila do pasu, in vsakič sva ga vlekla ven. Vedela sva, kaj mu pomenita topli dom in družina.

Namesto običajnih dveh ur v normalnih pogojih je pot tja gor v snegu lahko trajala tudi od šest do osem ur. Človek pa le ima zadoščenje, če komu pomaga v nesreči. Nazaj grede je proti jutru začelo še deževati, tako da naju je premočilo do kože.

Po vrnitvi domov sva morala začeti z delom v gostilni.

Tudi Repovž se je spremenil, ko sva prišla v Spodnjo Idrijo. Ali mu ni bilo všeč, da sva ga rešila najhujše revščine, ali je bilo vmes kaj drugega, kdo bi bil vedel. Začel je tečnariti in izzivati zaradi nepomembnih reči, in prišla sva si navzkriž z besedami. Človeku, ki ti pomaga, moraš ostati hvaležen; nekaj časa še oproščaš obnašanje, dokler je znosno, potem pa ti prekipi.

Blagor tistim, ki se lahko obvladujejo vse življenje, kajti sam teh lastnosti nisem imel. Za to je bila žena precej bolj nadarjena in me je vedno svarila: »Pomiri se.« Pa sem se. Ali pa se nisem ...

Na nekaj pa sva bila posebej ponosna. V vseh letih najinega gostilniškega dela med letoma 1968 in 1973 se ni niti ena oseba poškodovala ali celo smrtno ponesrečila, potem ko je odšla iz najinih dveh gostiln.

To pa niti ni bilo tako malo. Prav v teh letih je bilo namreč na cesti med Želinom in Idrijo kar osem nesreč s smrtnimi žrtvami, in to mladih ljudi. Niti eden od teh fantov pa se ga ni napil pri naju v gostilni. Strogo sva pazila, da preveč opitim nisva dajala pijače, pa čeprav je kdaj prišlo do zamere.

Enako je ravnal tudi gostilničar na Ledinskem Razpotju; vsi so se radi norčevali iz njega in ga celo klicali »Zadosti-ga-imaš«.

Vsakemu, ki je dajal znake opitosti, je ta gostilničar imel navado reči: »Zadosti ga imaš!«

Celo tako sva skrbela za goste, da sva delavcu, ki je veliko pomagal pri hiši, odvzela kolo, ker ga je preveč čutil, ga naložila v avto in odpeljala do doma pri Maruškovcu, pa se tudi ta ni opil pri naju, pač pa pri Vrbarju. Toda ker je včasih delal pri naši gostilni in tudi tukaj kaj popil, bi bili potem vsi rekli: »Iz gostilne se je odpeljal opit in se ubil.« Nekoč je bil ta mož že na kolesu, ko sva ga opazila, da je vozil cikcak po glavni asfaltni cesti, samo po desni ni peljal. Dohitela sva ga z avtom, ga z izgovorom poklicala v gostilno, mu skрила kolo, ga naložila v avto in odpeljala domov.

Če ima človek le delček vesti, ne sme pustiti družabnika, ki z njim pije, na nevarno prometno pot v gotovo smrt. Pa je žal večina takšnih, da jim je eno figo mar, kaj bo s človekom, ko gre od njih v nerazsodnem položaju.

Kdor se je v trenutkih samote že poglobljaj v vprašanje »kaj je resnica?«, je našel tudi odgovor. Resnici ne moreš uiti; če si le količkaj človek vesti, te namreč obišče ponoči ali proti jutru in te vpraša, kaj si storil včeraj, kaj boš storil danes in jutri. Tak človek zagotovo stori več koristnega, pametnega in dobrega kot brezbriznež in škodoželjnež.

V gostilni Pri starem Budanjcu v Spodnji Idriji je bil promet včasih takšen, da smo se komaj lahko malo ustavili od dela. Ob takih dnevih sva najela vso mogočo pomoč. Veliko nama je pomagala starejša ženska s sinom, ki je to pomoč dajala tudi gostilni Pri novem Budanjcu. Te čase so bile v Spodnji Idriji tri zasebne gostilne in vse so imele dovolj dela. Med nami gostilničarji ni bilo nobenega dogovora; oba stara gostilničarja sta naju sprejela kot novinca. Sama se nisva hotela siliti h kakšnim pogovorom; konkurenca se nerada pogovarja. Starejši gostilničarji so se po običaju držali modro, resno, zadržano, tako da si lahko pričakoval vse dobro in tudi slabo.

Vendar je najina dodatna ponudba privabljala v Spodnjo Idrijo vse več gostov, tako da o praznikih že ni bilo več prostora za parkiranje avtomobilov. Nihče od gostilničarjev se tako ni mogel pritoževati, da kdo komu jemlje kruh. Sam sem, kadar sem bil utrujen, rad obiskal drugi dve gostilni in se tam za šankom malce razvedril.

Na začetku sedemdesetih let bi bila pač morala v gostilni delati nekaj let samo zato, da si nabereva kaj rezervnega denarja in se potem nemara lahko spustiva tudi v bolj tvegane posle.

Za ta poklic bi bila potem lahko izbrala res prave kadre, si omislila dobro opremo in podobno. Tako pa je šlo vse za sproti, saj sva se morala finančno loviti še pri nujnih tekočih zadevah.

Spričo vseh novih nakupov si nisva mogla več privoščiti tisočšeststokubičnega avtomobila, ampak le navaden družinski avto – stoenko.

Ta nama je služil za vse.

Glede nabave in organizacije poslovanja se nisem ustrašil nobene stvari; zame je bilo huje, kadar sem moral za šank ali celo k mizam, govoriti z gosti. Za to pa nisem imel daru.

Pristopanje k ljudem: Tega se ne da naučiti, to je le prirojena ali pa ponarejena veščina, kar se hitro opazi. Kadar sem bil dobre volje, je bilo enako tudi z gosti, saj so se našli mojega dobrohotnega obnašanja, kadar pa sem imel temne dneve, hude trenutke in sem občutil kak zaplet, tedaj se je to hitro prenašalo tudi na goste, vsaj tiste stalne.

Nihče ne mara v svoji bližini nerazpoloženega človeka. K sreči je imela žena dar za vsakršnega gosta; vsem je znala pokazati pozornost in dobro voljo, kar so ji gostje tudi vračali.

Takoj ko sem sam začutil, da pri gostih ne morem biti sproščen, je žena to opazila in me nadomestila. Gostje tako k sreči niso opazili čisto vseh mojih hudih ur, in promet ni bil oviran.

Sam nisem bil rojen za gostilno ali storitvene dejavnosti, je pa zato bila žena. Partizanski pisatelj, ki je bral rokopis moje prve knjige, me je ocenil takole:

»Ti, Hribar, si tak, da najprej skočiš v ogenj, šele nato pa začneš premišljevali, kako se boš rešil iz njega. Toda kar je najvažnejše: Vsakič ti še kako hudičevo dobro uspe, da se izvlečeš in rešiš.«

Včasih sta me zaradi enoličnega in dolgočasnega življenja prevevali takšna žalost in naveličanost, da sem se komaj reševal iz stisk. Najteže sem prenašal pomanjkanje prostosti ob nedeljah in praznikih. Vedno je bilo kaj privlačnega, kar me je vabilo v naravo, in to ob vseh letnih časih, pa najsi je bilo zunaj sonce, sneg ali dež. Zaželel sem si bodisi v družbo ali kam na samo, biti sam ali z družino, pa ni bilo nič. Morali smo čakati na torek, svoj prosti dan. Toda ob torkih smo se morali ukvarjati s knjigovodstvom, pisarijo, čiščenjem, z nakupi.

Materialna plat nam ni dopuščala, da bi bili prosti vsaj kakšne obveznosti.

To je najhuje bremenilo vse nas – ženo, otroke, mater, mene in pomožno osebje. Slednje tega ni osebno izpovedovalo; mlajši morda že, pri starejših pa se je zdelo, kakor da so se že prepustili usodi in jim je bilo vseeno. Nikoli niso izrazili želje po prostosti.

Zame je bila prav osebna prostost najbolj boleča plat pri obrtniškem poklicu. Naravnost krivično se mi je dozdevalo, da sta si druga dva zasebna gostilničarja iz Spodnje Idrije lahko privoščila letni oddih, mi pa ne. Še nekaj let bi bili morali čakati na to, a do takega čakanja mi sploh ni bilo.

Po uradni knjigovodski zabeležki, poslani na davčno upravo, sva ustvarila šestdeset milijonov prometa letno, kar za družbo na začetku sedemdesetih let sploh ni

bilo malo. Razen enkratne javne pohvale turistične organizacije iz Idrije, objavljene tudi v osrednjem časopisu *Delo*, od odgovornih ni bilo nikakršne spodbude; kakor da bi se bili vsi dogovorili za enako misel: »Živite ali crknite.«

Gostje, partizanski generali, domačini, okoliški kmetje in nešteti drugi, še zlasti tujci iz Švice, Češkoslovaške, Italije pa Afričani, Angleži, Američani in Nemci niso skoparili s pohvalami, glede tega, kar je najvažnejše, torej prehrane in postrežbe. Najbolj naju je veselilo, kadar so naju hvalili izkušeni domači ali tuji starejši turisti, ki se jim je videlo, da so prepotovali in videli veliko sveta. Številni so celo želeli napisati svoje pohvale, vtise, a nisva vodila te knjige, za kar mi je bilo pozneje žal. Takšni spomini so izjemno dragoceni in enkratni.

Najhuje je bilo prenašati uslužbenca z davčne uprave v Idriji. Ne zato, ker bi se ga bila zaradi česa bala, pač pa zaradi tega, ker je svoj poklic enačil z rubežniki in podobnimi, torej z najmračnejšimi enotami nasilja državnega aparata. To je bilo enako strelskemu vodu ali rabljem; takšni ljudje nikoli niso sposobni prikupnosti. Veliko je še podobnih poklicev; takšni so, denimo, grobarji in nasilneži, toda tako je in nič drugače. Kdaj se bo človeštvo spremenilo, pa ne vemo.

Uslužbenca davčne uprave ni bilo prav nič sram, kadar je sedel za eno od miz, prešteval goste pri malici ali kosilu in si to zapisoval v beležko. Najraje bi mu bil v obraz vrغل krožnik vampov ali golaža oziroma česa podobnega, kar se dobro prime. Kaj se to pravi, ko skušaš streči gostom, se mučiš s kuhanjem vseh vrst

hrane, medtem ko drugi gostilničarji opravijo svoje le s pijačo, poleg tega pa imajo na voljo kvečjemu še sendviče, pizze ali podobne zmazke. Tam pa sedi nekdo, ki si vpričo gostov v imenu države v beležnico vpisuje čas in število obrokov, kot da bi bil govoril: »Barabe, pomnite, vse vaše garanje in skrbi pripadajo nam, vam pa gredo le drobtinice, ki se nam jih zljubi prepustiti po državni milosti. Bedaki, le garajte za nas, vas bomo že ob letu osorej tako nategnili, da si boste zapomnili!«

Brez miličnikov niti v Spodnji Idriji ni šlo. Nisva jih klicala, prihajali so kar sami. Nekoč mi je eden izmed njih celo svetoval, naj se nikar ne bojim prijave, če premlatim koga od pijandur, ker bodo dali prav meni. Tega nisem nikoli zlorabil, čeprav sem tudi v Spodnji Idriji nekoč osebno obračunal z rogoviležem, ki je začel s telesnim pretepom, česar v naši gostilni potem ni ponovil nikoli več.

Drugič pa je bilo, ko je prišel miličnik in kar med delavsko malico začel loviti ljudi, osumljene tatvine na deloviščih Zidgrada. Nikakor nisem bil proti postopku. Osumljence in tatove je pač treba zasliševati. Odločno pa sem bil proti, da miličnik opravlja zaslišanje v največji jedilnici gostilne ravno med malico. Žena je miličniku lepo povedala, da je gostilna za goste, ne pa za zasliševanje, pri tem pa dodala, naj si poišče primeren prostor na krajevni skupnosti, ne pa, da straši in odbija goste pri nas. Prišlo je do resnega spora. Pritožil sem se na Republiški sekretariat za notranje zadeve, in uprava v Novi Gorici je miličniku, ki je to počel, odmerila visoko denarno kazen, devetdeset tisoč dinarjev globe.

Potem sva imela mir in gostom lahko med obedovanjem zaželela »dober tek«. Zamera pri miličniku pa je ostala.

Nisem bil za to, da nadrejeni z visoko denarno kaznijo oglobijo miličnika, ampak samo za to, da pokažejo svoj vpliv in se takšna praksa preneha. Kaznovanemu miličniku sem potem celo ponujal vso denarno kazen nazaj, pa je ves užaljen ni hotel sprejeti. Opazil sem, da me je do smrti zasovražil in v sosednji gostilni celo ozmerjal, češ da sem bil med vojno četnik. Po naključju sem zvedel, da prihaja iz družine, ki je simpatizirala z belogardisti, zato sem mu javno vrgel očitek nazaj: »Ne, nisem bil četnik, ampak vaša hiša pa je bila poznana kot belogardistična.« V jezi sem ga povabil pred gostilno na telesni obračun, pa je odklonil. Neljube, senčne strani v odnosih utegnejo biti zares neprijetne, in vsakdo jih razrešuje po svoje, kar nam lepo pove, kakšen čudež je človek.

V Spodnji Idriji sva imela podnajemniško razmerje s Stanovanjsko skupnostjo Idrija. Njej sva plačevala najemnino za lokal, ona pa je bila dolžna vzdrževati stavbo.

Drugo podnajemniško razmerje pa sva imela urejeno v prvem nadstropju gostilne z lastniki stavbe. Stanovanjska skupnost in občina sta bili pripravljeni za bivše lastnike zgraditi novo hišo, da bi bili prostore potem lahko obnovili od tal do strehe, a lastniki niso dovolili. Staro izročilo, da preostanka lastnine, čeprav je bila nacionalizirana polovica stavbe, ne dajo iz rok, je bilo razumljivo. Takšna miselnost gre iz roda v rod, in težko je koga prepričati, naj na lepem deluje proti sebi. Povsem njegova stvar je namreč, kar počne s svojo lastnino.

Kako čudne so usode. Tukaj, prav pri tej hiši se je moj oče v otroških letih udingal za furmana; s konji je dovažal iz Logatca živež za trgovino in gostilno. Lastnik je bil prav tisti Planinc, ki se je jezil na nas partizane, ker smo spomladi 1944 s havbico spuščali granate na Spodnjo Idrijo; po nalogu Okrajnega komiteja sem mu potem leta 1949 zaplenil pisalni stroj. Zdaj sem tukaj sam nekakšen gospodar, pa čeprav je vse napisano na ženino ime. In ko bi bil stoo odstotni komunist ali socialist, bi bil moral ženi zapleniti vse, kar je kot nov »socialistično-kapitalistični« element tukaj zaslužila.

Gospodar, novi Planinc, borec jurišnega bataljona 31. divizije je imel od vojne in alkohola tako izčrpane živce, da sem se ga še jaz bal, ki sem dal že vsega vraga skoz. Kadar je bil trezen, je bil dober kot med, enako kot moj rajnki oče, kadar pa je bil pijan, je tulil, da se je vse treslo. Hodil je le k sosednjemu gostilničarju, ki je bil lovec, saj lovci radi tičijo skup. Pa tudi kadar je zavil v našo gostilno, ni delal nobenega kravala. Po srcu je bil pošten in dobričina, tako da smo se ves čas dobro razumeli. Kako bi bil lahko šele koristen, ko bi ga ne bila uničevala pijača ...

Kadar je hči starega Planinca slišala, da po stopnicah prihaja opiti mož, je vsa vztrepetala. Tudi za odraščajočega otroka, najmlajšega Planinca, je bilo to hudo. Kakor da bi bil v njegovi koži, saj sem odraščal podobno kot ta fantič. Čudno je, da sem pristal v gostilni, ko pa sem zavoljo uničenega otroštva in povojnih dogodkov sovražil alkohol. Kadar sem videl blizu sebe strupeno kačo ali alkohol, zame ni bilo nobene razlike.

Na *Delo* sem poslal članek o tem, kako si zamišljam novo, bolj zdravo družbo. Gostilne bi stregle hrano, sokove in vina, toda točenja alkoholnih pijač bi ne smele prekoračiti. Največ, kar bi bilo dovoljeno pri malici, bi bil en deciliter za lahke delavce, za težake pa dva, ampak šele po obedu.

Za kosilo, popoldansko malico in večerjo bi bilo enako. Sicer pa alkohola sploh ne bi smeli točiti. Takšno kulturo pitja bi zlahka uvedli. Kdo pa je sploh za to, da se spije toliko alkohola, če ne zgolj vinogradniki. Naj pač sadijo druge kulture! Država naj davke pobere drugod ali pa naj, še bolje, toliko manj zapravi za neumnosti.

Takšnih prispevkov mi sploh niso objavili, kje pa, ko pa so na oblasti in po uredništvih tako pametni, da najbolje vedo, kaj je prav in kaj ni prav za ljudstvo.

Najhuje od vsega pa je bilo to, da je tržni inšpektor Vrbar takoj potem, ko je zavohal, da tudi v Spodnji Idriji zelo napredujeva s prometom, začel vtikati nos v gostilno.

Žena ga je opozorila, da nimava prav nič proti tržnim inšpektorjem in lahko pridejo, kadar hočejo, toda Vrbar je že pokazal, česa vsega nizkotnega je zmožen, zato naj raje ne prihaja več, da ne bo kakšnih hujših zapletov, česar si nihče med nami ne želi.

Vrbar se je držal tega nasveta, odnehal pa le ni. Hodil je v bližnjo trgovino in tam hotel zvedeti vse podrobnosti: Koliko hrane nakupiva za denar mimo tistega, kar je prikazano na računih, recimo. Trgovke v Spodnji Idriji so se že tako ali tako tresle, kadar je stopil v trgovino, da pa bi se bile zdaj še zaradi naju, do tega nama nikakor ni

bilo. Kakor je bil sam Vrbar ves zanemarjen, zanikrno oblečen in zapit, pa je znal še kako dobro strašiti druge in od njih zahtevati popolnost.

Povsod so si zapomnili njegovo zlobo, le tam kajpak ne, kjer so ga bili pripravljeni podkupovati.

Čeprav smo vsi ljudje nepopolni, pa so nam nekatere človeške čudi večna neznanka. Največ bede je prav zaradi brezčutnosti, neumnosti, mračnjaštva in podobnih obžalovanja vrednih značajskih potez pri ljudeh.

Sčasoma se je tudi v novi gostilni nabralo preveč stvari, ki so nama zagrenile voljo, da bi se bila še naprej mučila s to obrtjo. Želela sva si dobro postrežbo, tako da bi bila ljudi čim bolj zadovoljila, in nisva marala za nobeno površnost.

Prenekatero izgubo so nama pokrile pogrebščine. Tudi v Spodnji Idriji je navada, da po pogrebu naredijo zakusko. Nekateri ljudje dajo za ta namen še zaživa na stran dovolj blaga in dostojno vsoto denarja.

Vsi so se obnašali pošteno in poravnavali naročila, le lokalni partijski in gospodarski funkcionar, doma iz Kanomelj, je kar velik denar svojega pokojnega strica mirno vtaknil v svoj žep, nama pa ni hotel odšteti stroškov za precejšen del pogrebščine. Nonšalantno je okradel mrtvega strica in še naju. Tožariti se s takimi tipi, bi pomenilo nove stroške, zapravljati voljo, zdravje in čas. Zapomniš pa si takšno barabo; kako se le nosi, domišljavo in bahavo!

Že res, da človek v gostilniški dejavnosti naleti med gosti na vseh vrst pojave, toda moram poudariti, da so pri naju v vseh teh letih prevladovali poštenjaki, ki

si jih človek ohrani v lepem spominu. Tako je bilo na Travniku pa tudi v Spodnji Idriji.

Leta 1973 se je poročila najstarejša hčerka Jana in odšla živeti iz Spodnje Idrije v Vipavsko dolino. Tudi Jasna in sin Samo sta izrazila željo, da se zaposlita kjer koli, samo v gostinstvu ne. Ostati sama pri tolikšnem delu v gostilni, ne da bi bila komu lahko zapustila proizvode vsega garanja, se je nama zdelo brez smisla.

Odločila sva se, da inventar prodava, odpoveva obrt, žena pa se je do upokojitve nameravala zaposliti v tovarni. Do popolne upokojitve ji je manjkalo še enajst let delovne dobe.

Že za Novo leto, ko je žena za nekaj dni obolela za gripo in sva morala gostilno za tri dni zapreti, so se razširile govorice, da nama je vse zaplenila inšpekcija z občine Idrija in sva bankrotirala. Kaj vse si nekateri ljudje iz čiste zlobe ali zavisti ne izmislijo v škodo drugemu, še najhuje pa je, da takim govoricam potem rada pritegne večina.

Tudi tukaj nisva mogla hraniti vseh dragocenosti v stanovanju, ampak sva jih spravila na podstrešje. Tja je prihajalo več ljudi od zunaj, tudi otroci so kdaj brskali po podstrešju, vendar je morala biti oseba, ki je kradla, tudi izobražena. Od slavne zbirke »Sto romanov« so mi namreč pobrali le najboljša dela. Pojavil se je tudi športni tat, saj so bile pokradene vse smučarske vezi. Ropar se je navduševal tudi nad glasbo, saj je zginilo več kot sto gramofonskih plošč pa še cela vrsta drugih stvari.

Nisva delala nobenih izjem: Pri naju so se hranili tako preprosti ljudje kakor generali, politiki in celo duhovniki

s Primorskega. V gostilni je bil vsak gost dragocen, saj za naju ni bil važen nazor, pač pa samo vzor. Ni pa bilo povsod tako. V številnih krajih me kot domačega gosta niti postregli niso, pač pa so obravnavali samo tujce. Bi bil najbrž dobil, ko bi bil prosjačil in čakal, a sem tačas raje odšel drugam. Eno je, kadar strežaji ali kuhinja ne dohitevajo množičnega obiska, drugo pa je, če te kratko malo spregledajo kot domačina, kar je pri privatnih gostilničarjih opaziti vse pogosteje. Toda ko bo gostinske ponudbe dovolj, se tudi to ne bo več dogajalo.

Nisva zamerila niti govoricam ljudi o bankrotu niti ne tistim, ki so jim nasedali. Tudi potrebe za to ni bilo. Preprosti kmečki in delovni ljudje, še zlasti ženice in starčki so nama osebno večkrat povedali vse: »Pri vas smo vedno dobili vseh vrst toplih in poceni jedi; spominjamo se vas, bilo je lepo!«

Druga upokojitev

Septembra 1973 sva dokončno prenehala z zasebno obrtjo, z gostinstvom. Po tem je bilo slišati še več govoric o rubežu, finančni inšpekciji ali bankrotu, kar vse med neukimi zelo vžge. Pa nikakor nisva bankrotirala, niti rubeža ni bilo prav nobenega in nikakršne inšpekcije naokrog. Nasprotno, podjetja so nama celo izplačevala denar za vrnjeno, a že prej plačano blago.

Prav malo pa je manjkalo in govoričenje bi naju bilo moglo resno ogroziti pri prodaji osnovnih sredstev in inventarja. Kupci so prihajali naokrog, pri domačih, pri sorojakih pa sva medtem opazila posebno zvedavost, češ koliko je kaj vredno in podobno. Potem ko so nama zatrdno obljubljali, pa so naju, seveda, pustili na cedilu in niso hoteli kupiti ničesar. Zgodi se, da govorice kdaj tudi škodujejo, kar je tudi njihov glavni namen.

Vendar se je le posrečilo, da sva prodala vse z izjemo avtomobila, ki sva ga potrebovala zase. Devet milijonov izkupička, kolikor sva dobila od prodaje, navsezadnje niti ni bilo malo. Pri štiriinštiridesetih letih starosti sem bil tako že drugič upokojen. Z izkupičkom sva si lahko kupila celotno novo opremo za stanovanje v socialističnem proletarskem bloku in še novo uto za vzrejo domačih živali na Melinah. Marsikdo izmed tistih, ki so o naju širili zlobne govorice o bankrotu, pa čeprav sva nenehno delala pošteno in to v pogostoma nenavadnih okoliščinah, nikakor ne bi bil sposoben zaslužiti toliko.

Da bi bila videti uspešnejša in sposobnejša, bi bila seveda morala veliko klečeplaziti pred cerkvijo, partijo in nadzornimi organi.

Čim več ukrasti družbi in prigoljufati, to je bil recept za uspeh. Potem pa bi bile, kajpak, nastale druge govorice, denimo: »Glej ju, lopova!« Očitno nikoli ni mogoče zadovoljiti vseh.

Na Melinah oziroma na gričku nad novimi stanovanjskimi bloki »Koreja« v Spodnji Idriji smo sredi gozdiča očistili star, zanemarjen kamnolom, poln vseh vrst človeških ostankov, modrasov in gadov, si tam uredili nekakšen log za vzrejo domačih živali, za preganjanje dolgčasa na stara invalidna leta in za sprotno krpanje vedno višjih in zahtevnejših življenjskih izdatkov.

To je bila moja druga upokožitev; do tretje sem moral čakati, delati in trpeti še enajst let, ko je šla v pokoj tudi žena. Toda delo počasi preide človeku v kri in v navado, tako da brez njega ne more več shajati in si ga mora izmisliti, kadar ga ni. Kakor nekateri, z druge strani, ne morejo nehati z zapravljanjem skupne družbeno ustvarjene vrednosti.

Spomladi leta 1974 sem lahko že precej ur na dan posvetil novi vzreji pišk nesnic in mesnic ter zajcev, le da jih nisem več imel v tolikšnem številu kakor na Travniku. Trebil sem že zarasle in zapuščene senožeti, potem ko jih nihče ni več uporabljal že kdove koliko časa. Na novo očiščene senožeti so nekdanji lastniki, potem ko sem jim jih očistil in usposobil, začeli uporabljati sami. Tedaj niti nisem več potreboval veliko, ker sem si vse prilagajal tako, da sem delal čim lažje.

Tudi z vzrejo rodovniških, odličnih nemških ovčarjev sem se ukvarjal. Po toliko desetletjih selitev iz kraja v kraj sem si prvič v življenju lahko privoščil tudi nekaj osebne izbire in svobode. Živali so mi delale družbo, medtem ko sem čakal ženo, da je končala v tovarni svoj redni sedemurni delavnik. Biti popolnoma prost po vseh življenjskih bojih in hajkah, to je bilo nekaj časa pravo razkošje.

Zlasti ob slabem vremenu, ko nisem vedel, kako se prebiti skozi svoj vsakdan, pa me je ta prostost naravnost izzivala in silila, da se lotim pisanja o dogodkih iz svojega življenja. Za to pa je bilo treba veliko branja, razgovorov s pisatelji, književniki in založbami, da je človek prejel ta ali oni nasvet. Ves čas sem iskal svoj način izpovedi, izražanja, da bi bil lahko čim razumljivejši za preproste delovne in kmečke ljudi. Vedel sem, da ni nikakršna dilema za intelektualce, če me bo le razumela večina. Potem bi bil lahko postal razumljiv za vse.

Najbolj me je jezilo to, da me tudi potem, ko sem odložil vse težje vsakodnevne stvari, ki so me preveč obremenjevale, kakor je bilo to v gostilni, ko nisem bil nikoli povsem prost, bolečine niso zapustile. Med košnjo v senožeti, med sušenjem ali spravilom sena me je kljub rednemu počitku zgrabila znana grenka bolečina, in dokler ni popustila, nisem bil sposoben za nobeno stvar. Hodil sem na preglede in slikanja k zdravnikom, a nič ni bilo mogoče ugotoviti. Prepričali so me, da je vse to posledica prenapetih odnosov in da so problemi z živci.

Želja po prostosti je eno, stvarnost pa drugo. V lepo zamišljeno in mirno vsakdanjost je še vedno

znalo stopiti kaj iz zunanjega življenja in me potem vznemiriti. Največja težava je bila, kako se rešiti starega, neprimerne stanovanja nad gostilno v Spodnji Idriji. V blokovski »Koreji« so delili solidarnostna stanovanja za socialno ogrožene družine in borce. Nekatere družine so bile borčevske, druge pa tudi mešane. Kot borec sem bil edini kandidat, toda na sestanku Zveze borcev v Spodnji Idriji so celo sorodniki glasovali proti meni s pripombo, da nisem član organizacije in ne plačujem članarine, zato mi tudi stanovanje ne pripada.

Najboljša stanovanja in kleti so že dobili in si izbrali drugi pred mano, tudi neborci. Moral sem sprejeti stanovanje v drugem nadstropju, kar pa je bilo za moje zdravje in še posebej za staro mater prehuda obremenitev.

Pod nama pa je dobil stanovanje mlad, zdrav, aktiven moški, ki so mu partizani ubili brata, ker je bil osumljen, da je bil gestapovski agent. Neka gospodinja je bila iz belogardistične družine. Tam zraven so bile družine, ki so skrivale svojo preteklost in preteklost svojih staršev kot pes svojo lastno že oglodano kost.

Še tistih nekaj svojcev nekdanjih borcev je redno zahajalo v cerkev, kakor da bi jim bila ta priskrbela solidarnostna stanovanja, ne pa mi, borci, aktivisti, revolucija in vsi socialistično usmerjeni graditelji nove družbe.

Vendar sem se moral pred vsemi temi pokoriti. Jasna se je nameravala poročiti, Samo je že odrastel, mati je bila stara prek osemdeset let. Vsi so me prosili, naj se včlanim v organizacijo Zveze borcev in plačam članarino, da ne bomo več trpeli v dveh sobah brez kopalnice, sanitarij,

kuhinje, kleti, v nevarni stavbi, kjer je bilo tramovje že resno načeto.

Včlanil sem se torej v organizacijo Zveze borcev, plačal članarino in tako pod prisilo in proti svoji želji pristal še na to.

Tudi zdravniške storitve so bile za borce cenejše. Prisilno včlanjevanje, pa čeprav v borčevsko organizacijo, me je premočno spominjalo na zelo usodne predvojne čase. Naši ljudje so morali zlasti po hudi gospodarski krizi leta 1929 in v začetku tridesetih let spremeniti slovenski priimek v italijanskega, če so hoteli dobiti službo, ostati v idrijskem rudniku ali drugod. Številni so se temu uprli in odšli po svetu. Starši z več otroki niso vedeli kaj, poitalijančili so si ime in priimek, toda to jih je potem vse življenje peklo.

Enako je bilo s članstvom v PNF, nacionalni stranki fašistov: Tako za službo kot za pridobitev stanovanja so namreč zahtevali vpis v to osovraženo stranko.

Takšno nasilje ne gre rado v pozabo in potem greni še nekaj rodov.

In čeprav je bila organizacija borcev domača, jugoslovanska, nisem maral plačati članarino na silo – ne le zaradi sebe osebno, pač pa zato, ker sem se zavedal, da to ponižuje vse naše žrtve in naš boj.

Vedel sem, koliko jih je v organizaciji Zveze borcev, ki so članstvo dobili z raznimi lažmi in podkupninami, s pričami, kupljenimi za deci ali dva deci vina. V tej organizaciji – enako pa tudi v Zvezi komunistov – se je našel ves klump z večkratnimi dezerterji vred in še kaj hujšega: od nekdanjih fašistov, belogardistov in celo čla-

nov črne roke do vseh mogočih drugače sumljivih tipov.

Borec sem, brez take organizacije in plačane članarine pa to nisem. Smilili so se mi otroci, žena in mati, še sam sebi sem se smilil in vsaj enkrat sem pomislil, da se lahko odpovem svojemu ponosu in načelu, tako da sem se včlanil in plačal članarino

Takoj nato smo dobili odločbo za vselitev v »Korejo«. Nakupili smo si novo opremo, jo vgradili in si uredili stanovanje. Veliko veselja je bilo že med samim pričakovanjem vselitve, še več tik zatem, potem pa so se začele nove skrbi, in teh ne zmanjka nikoli.

Nekega dne je stopil v naše stanovanje rubežnik Občinskega sodišča v Idriji; šlo je za neki majhen račun v znesku komaj osemindvajset tisoč starih dinarjev. Pri plači dvestotisočih dinarjev to ni bil kak velik strošek.

Rubežniku smo povedali, da se ta račun ne glasi na naš naslov, ampak na Stanovanjsko podjetje Idrija, to pa ga je že plačalo Zavodu za deratizacijo v Mariboru. Ta zavod je namreč uničeval podgane pri nas, v kleti gostinskih prostorov v Spodnji Idriji, ki pa so last Stanovanjskega podjetja Idrija, zato je bilo slednje tudi plačnik.

Nič ni pomagalo; rubežnik je bil nasilen, ohol in skrajno grob. Dejal je, da njega čisto nič ne briga, ker ima nalog idrijskega sodišča in nam bo za ta znesek zaplenil televizor. Že je krenil k napravi in jo začel odklapljati. Da ne bi bila nastala sramota pred sosedi, ki take reči radi opazujejo in komentirajo po svoje, sva kanila plačati ta majhen znesek, čeprav so ga že plačali drugi. Računal sem, da se bo vse zgladilo na sodišču

v Idriji, kjer se mi bodo opravičili in mi vrnili denar.

Pa sva se z ženo krepko zmotila. Predložila sva vse dokaze, fotokopije, da je račun plačalo Stanovanjsko podjetje Idrija tega in tega dne in da to ne gre na naše ime. Vse skupaj ni nič pomagalo; pritožba je bila zavrnjena kot neutemeljena, in to brez razlage.

Saj ni šlo za sam znesek, pač pa za to, da ustaviva sramotno obnašanje. Pritožila sva se na Republiško vrhovno sodišče v Ljubljani: Nič, niti odgovora niti ni bilo zavrnjeno. Skrbi, delo, stroški za papir, koleki, poštšina; že drugič je šlo vse v nič.

Kaj sem mogel drugega; mislil sem si, da gre očitno za osebno obračunavanje z menoj. Pritožil sem se na Vrhovno sodišče Jugoslavije v Beogradu in v dopisu prikazal, da gre za to, da nižja in republiška sodišča namenoma ustvarjajo psihozo nereda, hujskajo k novim obračunom, k neposlušnosti, k prekucništvu in revoluciji. Nič ni pomagalo, znesek je narastel že krepko čez dvesto tisoč dinarjev.

Računal sem, da me bo to stalo milijone, pri čemer niti nisem štel porabljenega časa in duševnega miru. Pametnejši odneha; dejal sem si: »Naj se jim zatakne v grlu, želodcu ali zadnjici, samo da se neha ...«

Isto bi bilo, ko bi bili takrat odnesli televizor, čisto nič bi ne bila dobila nazaj, le sramoto pri sosedih bi si bila nakopala; to je prava norost.

Pri vzreji zajcev so me krepko ogoljufali. Preveč sem jih namreč zredil hkrati in jih bil zato prisiljen prodati. Edini kupec za tolikšno količino je zahteval, da zajcem odrobim glavice, kar je dvajset dekagramov po živali.

Z enoletno vzrejo sem dobil ravno toliko denarja, da sem pokrila stroške, za celotno opravljeno delo pa ni bilo nobenega dobička. Tako sem zajce nehal rediti v večji količini. Redil pa sem piške nesnice, zakaj domača jajca so šla hitro od rok; piške mesnice so dale odlično meso, ki je bilo celo v zmrzovalniku boljše kot vsako drugo in je bilo še po šestih mesecih ravno tako okusno kot sveže.

S hribčka v gozdičku sem opazoval novi živ-žav pod sabo v »Koreji«. Zgradili so nove bloke, prihajale so vedno nove, izključno mlade družine. Po blokih smo tako lahko natanko ocenjevali mlade pare: enoletne, dveletne in tako naprej. Enako je bilo z njihovim drobnim naraščanjem. Novi in novi otročki iz blokov so me nehote spominjali na žrebčarne za vzrejo, prav tako hitro kot pri žrebičkih namreč teče tudi vzreja novih človeških rodov.

Mladi rodovi nimajo pojma o nas, mi pa že nič več ne vemo o njih, saj živijo drugačen način življenja od našega. Če že ne moremo hitreje na boljše, naj ostane vsaj tako, da le ne gredo na slabše.

Še bi si želel biti mlad, toda z današnjimi izkušnjami. Sicer pa se mi smilijo ti mladi rodovi; kdo ve, kaj vse jih čaka v življenju. Nekam strašno hitro drvi vse to človeštvo, nesposobno, da se vsaj za hip zamisli nad svojim početjem in vpraša: kam pa kam?

Prva nas je zapustila hčerka Jana, za njo Jasna, obe sta se preselili k svojim možema in si ustvarili nov naraščaj; dobila sva vnuke.

Z ženo sva postajala stara mama in stari oče. Kar nekam nerodno mi je bilo leči k njej, saj sem jo hočes

nočeš imel za staro mater, enako pa je ona mene gledala kot starega očeta.

Sin Samo je moral k vojakom; šel je k topničarjem v Novo Gradiško, tako da sva ostala sama s staro materjo. Z ženo so naju vse bolj prevevali stari spomini. Odhajamo in izgubljammo tekmo z novo, prihajajočo generacijo. Kakor da bi bili mladi govorili: »Mi prihajamo, in vas je strah!«

Zmajujemo z glavami in si mislimo, kakšnega vruga bodo spočeli ti novi rodovi, ko pa smo že mi tako usodno premikali svet v njegovih tečajih.

Ni miru na stara leta

K sreči so tukaj vnučki, novo življenje; včasih naju obiščejo. Janin sin je Savo, Jasnina hči pa Sava. Vnukinjo merkava čez teden, da lahko Jasna in njen mož brezskrbneje hodita v službo.

Poleti si z ženo zopet privoščiva desetdnevni dopust na morju, in to po sindikalni liniji, če so mladi le voljni kje odstopiti kakšen prostor.

Mati je v štiriinosemdesetem letu neozdravljivo zbolela.

Na pisno priporočilo doktorice Rossi iz Zdravstvenega doma Idrija so dali ženi v Iskri izreden neplačan dopust za nego matere, pozneje pa so to zanižali. Vsakemu umrlemu svojcu je kolektiv Iskre priskrbel venec in se z izbranimi člani kolektiva v znak spoštovanja udeležil pogreba. Za nas iz Iskre ni bilo nikogar, še venca niso poslali.

V časopis *TV-15* sem po materini smrti poslal fotografijo, osmrtnico in krajši spominski spis, pa tega niso objavili. Niti nihče drug ni nič napisal o njej, kakor je običaj pri večini. Mati je navsezadnje pomagala na terenu, dvakrat je bila v zaporih in internaciji, pred razpadom Italije tudi v taborišču Alatri v Frosinonu, pod nemško in domobransko okupacijo pa so jo zaprli v taborišče pri Ribnici na Dolenjskem.

Berto sem nagovoril, če bi mi njen mož Blaško lahko za mater napravil nagrobnik, ker jih je delal po naročilu. Pa mojega naročila leta 1977 ni hotel sprejeti. Za nas

izobčence se še Berta ni več menila. Kratko malo vsi so se nam odrekli.

Tudi to me je spodbudilo k pisanju o naših ljudeh in njihovih čustvih. Naj se pomni na vekov veke.

Mati me je naučila, kako naj ravnam s sovražniki in škodoželjneži, in to čisto po kmečki pameti. Novo je dodala samo še to: »Pusti jih, saj gredo za nami.«

Ženi so po štiridesetdnevni negi matere, ki jo je uradno odobril zdravstveni dom, in to pisno, ustno privoljenje pa je dobila še od podjetja Iskra, po materini smrti dali odpoved. Zanikali so, da bi ji bili kdaj dovolili izreden neplačan dopust za nego na smrt bolne matere, čeprav je imel direktor na mizi potrdilo zdravstvenega doma v Idriji. Mojci so očitali, da je ostala doma, ker se ji ni ljubilo delati, zato je ostala na cesti.

Znova sem pisal pritožbe in se tožaril za najnujnejše zakonske pravice; nešteto krat sem šel na Sodišče združenega dela za Primorsko. Nič, meseci sporov so se vlekli, sklepa pa ni bilo nobenega.

Ceprav nihče od naju ni bil več član Zveze komunistov, žena že od leta 1954, jaz pa od leta 1958, sva o vsem početju obvestila Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, češ kaj vse se dogaja spodaj, v bazi. Celo sekretar Franc Šetinc se je zavzel zame, če se že tedaj, ob izgonu iz Tolmina, ni. Prišla je komisija s Centralnega komiteja in opozorila odgovorne v Iskri, da so kje tudi meje človeškega dostojanstva, prek katerih se ne sme izvajati zlobno maščevanje. Sklican je bil partijski sestanek Iskre. Nihče pa ničesar ne more zoper birokratske mline, še zlasti če glavne funkcije zasedajo otroci nazor-

sko sprijenih staršev. Žena zaradi domnevno lažnega in zahrbtnega obrekovanja celih deset mesecev ni dobila zaposlitve ne v Iskri ne kje drugje v Idriji. Imela je dvajset let delovne dobe v administraciji na odgovornih mestih, šest let je delala kot samostojna gostilničarka in še tri leta v Iskri kot delavka, pri čemer je imela končane tri razrede ekonomske srednje šole.

Ni iskala kakšnega posebnega delovnega mesta, pač pa je hotela biti čisto navadna fizična delavka, toda v teh časih, ko je bilo po Idriji precej povpraševanja za delovno silo, je niso nikjer hoteli sprejeti.

V Iskri so jo očrnili, češ da se ji ne ljubi delati. Toda v isti Iskri je postala na preši delovni invalid tretje kategorije. Izvidov republiške invalidske komisije in vodilnih zdravnikov iz Stare Gore, kjer se je zdravila, za navrh sploh niso upoštevali in so jeli zatrjevati, da vedo več kot zdravniki, Mojca pa je zabušantka, maroder, lenuhinja.

Spomnil sem se na vojne čase pa na povojne, ko sem bil pripadnik Ozne, koliko takšnim in podobnim ljudem bi bil lahko pobral vse imetje ali vsaj zmrcvaril jetra, če bi se mi bilo le zahotelo, pa nikdar nisem bil tako nizkotne miselnosti. Glavni sodnik za Primorsko je bil domačin, sin Slovenca, bivšega italijanskega fašista. Kakor da bi se bilo življenje zarotilo proti meni, da do smrti ne bom imel miru pred takšnimi gnidami, njihovimi sorodniki ali potomci.

Leta 1977 je personalka Kolektorja v Idriji le vzela ženo v službo za poskusno dobo treh mesecev; če bi se bila obnesla kot delavka, pa bi jo bili sprejeli za stalno.

Po sedmih letih tožarjenja z Iskro, pri čemer nama sploh ni šlo za denarno odškodnino, pač pa za čast, da le lažnim obrekovalcem ne dovoliva zmage, sva zgubila veliko denarja. Dovolj je bilo, da so Mojci po sedmih letih naposled le priznali delovno dobo zaradi nezakonite odpovedi iz nizkotnih maščevalnih nagibov in škodoželjnosti. Denarja pa od tega kolektiva in družbe niti zahtevala nisva več, saj bi se bila morala za to tožariti do groba, potem pa morda le prejela odškodnino, ki bi zaudarjala po človeški gnilobi Iskrinega kolektiva in družbe.

Tudi sinu Samu se po vrnitvi od vojakov, kjer je dobil odlične ocene in pohvale kot vzoren vojak, pri Slovenijalesu v Spodnji Idriji ni godilo nič bolje. Ves čas je delal v mladinski organizaciji in ni poslušal mojih nasvetov, da pusti to družbo enako, kakor da bi bil zapustil klerikalno ali fašistično. Ničesar mu nisem vsiljeval, samo svetoval sem mu in ravnal z njim kot star, izkušenejši prijatelj, ne pa ukazujoči oče. Naprtili so mu celo Javno upravo iz Nove Gorice, češ da je na delovnem mestu hotel zanetiti požar.

Najprej sum o duševnem zdravju zame, nato »politično sumljiva« družina, zdaj so pa še potomcu hoteli na silo prilepiti požigalsko strast, izkrivljenost, piromanijo. Lepo zbirko zahval z nizkotnimi nagibi smo si nabrali v družini, toda le kaj drugega naj bi bil človek sploh pričakoval od takšnih umskih manijakov.

Mladinska organizacija, ki ni znala braniti svojega člana, pa ni prav nič pomišljala, ko je kazalo člane poslati v brezplačno pomoč pri košnji, spravilu sena in podobnih

kmečkih delih h kmetu Graparju. Nič hudega, če bi bila mladinska organizacija pri Slovenijalesu šla na pomoč neštetim težkim žrtvam okupatorja in domačih izdajalcev, saj se takih kmečkih, poštenih, delovnih in partizanskih ljudi po vseh hribih naokrog nikakor ni manjkalo. Toda šli so pomagat Graparjevi kmetiji, skoraj edini, ki je bila sovražno nastrojena proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Družno z duhovščino in belo gardo je bila v teh krajih najbolj protiljudska in sovražna.

Lahko bi bili šli, denimo, na pomoč kmetu Kendu v Kendovih robah, k prvim sosedom Graparjevih. Tam pri Kendu je namreč bela garda, ki jo je vodil Kendov nečak, na zverinski način pobila ženo in hčer in tako obglavila družino. Ne, takim mladinska organizacija Slovenijalesa ni šla na pomoč. Se ni ujemalo z novo klerikalno družino in množico temu ustreznih strahopetcev.

Sina sem učil, naj se ne druži z njimi, toda če te kdo noče poslušati, potem naj pač sam okusi vso grenkobo in pelin tega izkrivljenega sveta.

Kendov nečak, vojni zločinec, je živel v samostanu v italijanski Gorici in pred smrtjo celo prosil oblasti v Sloveniji, da mu dovolijo obiskati svoj rojstni kraj; počutil se je na smrt bolan in si je želel s svojimi krvavimi očmi še enkrat ogledati prizorišče zločina.

Uradno so prišli in celo osebno govorili s Kendom, če je za to, da njegov nečak bolan in pred smrtjo obiše svoje rojstne kraje.

Gospodar Kenda je dejal: »O, ja, nečak lahko pride na obisk, samo vedite, da ga bom s temi rokami pokončal, potem pa storite, kar hočete; star sem že čez osemdeset

let, veliko let ječe mi tako več ne boste mogli naprtiti.«

Niso si upali dovoliti prihoda vojnega zločinca, ker so se bali posledic. Stara hribovska kmečka grča častne spregovorjene besede pač ne bi bila snedla, kakor to počne večina. V sedemdesetih letih je pod krinko demokratizacije silil na plano ves gnoj. V Sloveniji je imel član črne roke precej vplivno mesto pri RTV Ljubljana, vojni zločinci so se vračali na obisk rodnih krajev, in nikogar od oblasti to sploh ni motilo.

Medtem pa so po številnih neuklonljivih partizanskih ljudeh, takšnih, ki niso upogibali hrbtov že ves čas od začetka revolucije, še zlasti pa ne po informbiroju, padale batine najnižkotnejših maščevanj, in celo poboje je bilo zaslediti, kakor se je zgodilo borcu v Žireh, ki so ga na postaji milice pretepli do smrti.

V sedemdesetih letih sem imel občutek, da v Iskri in Slovenijalesu v Spodnji Idriji že podtalno delujejo celice klečeplaznih klerofašističnih somišljenikov. Celica Zveze komunistov in druge množične organizacije pa so jim vede ali nevede asistirale, podobno kot to počno začetniki, ki se urijo pri starih zdravnikih za operacijsko mizo. Operiranec je bil v tem primeru pošten delovni človek, na čigar telesu so se vsi učili, koliko lahko zdrži, preden ne izdihne. Samoupravljanje je bilo prav tako bosa beseda kot ona v cerkvi: »Pred bogom smo vsi enaki.«

Strašni zločin v Kendovih robeh je nastal prav zaradi nasprotovanj med vojno. Medtem ko je naša patrulja Vojkove brigade opravila nujno potrebno rekvizicijo hrane in ni družini Graparjevih storila nič žalega, so

bili Graparjevi prepričani, da je vojkovce k rekviziciji nahujskal sosed Kenda, kar sploh ni bilo res. Štab Vojkove brigade je namig za rekvizicijo dobil v Krnicah in ne pri Kendu v Robeh.

Sovraštvo je tlelo in Graparjevi po rekviziciji niso odnehali, pač pa so gnev do vsega narodnoosvobodilnega gibanja še povečali.

Naposled je bila prisiljena poseči vmes Varnostno-obveščevalna služba, ki je likvidirala nekatere člane Graparjeve družine.

Belogardisti in duhovnik v Spodnji Idriji pa so vzeli na piko partizanom naklonjene ljudi v hribih in jih nešteto zverinsko pobili.

Tako so se maščevali tudi nad družino kmeta Kenda v Robeh, zločinsko akcijo pa je vodil nečak Kendovih. Nad drugimi kmetijami so se znesli drugi domači izdajalci.

Potem se je govorilo naokrog, da so vsega krivi Nemci, tuji okupatorji, in partizani, ki se predajajo Nemcem. Le cerkve, bele garde, celotne klečeplazne družčine ni po imenih in priimkih navajal nihče.

V teh hribih je bilo veliko vojnih zločincev, belogardistov. Enega izmed njih, doma iz Krnic-Masor, je takoj po vojni, poleti 1945, pri pokopališču v Vipavi skupaj z drugimi belogardisti likvidirala Ozna.

Če bi maja 1945 ne bilo konec vojne, bi se bili zaradi malenkostnih, nepomembnih pripetljajev med sosedi, začeli pobijati še množičneje, tja do popolnega iztrebljenja ljudi v hribih, vaseh in trgih, pri čemer bi bili cerkev in belogardisti vse skup še izdatno podžigali. Konec

vojne je tako velik pomnik tudi zato, ker je prinesel konec bratomornega pobijanja.

Z ženo sem se bojeval tudi po sodiščih, sin Samo pa je sam izrazil željo, da si ne želi nobene moje podpore. Dobro je vedel, kako je taka podpora lahko grenka in je kakor bumerang. Enkrat se ti posreči, pa se ti človeške gnide potem maščujejo vse življenje. Takole je dejal: »Dovolj sem star, oče, pusti, se bom že kako branil, saj tudi tebi ni šlo tako gladko od rok, sploh pa smo vsi že preveč gor plačali.«

Vedel sem, kaj je vzrok za to, da oblast, podoblastna skorja in vsi cerkveni priveski vedno znova napadajo tako mene kot moje svojce. Velikokrat sem razmišljal, da si teh vztrajnih, ponavljajočih se in usodnih izmišljotin, teh dobro merjenih udarcev nikakor ne izmišlja le kak fašist, križanec med fašizmom, socializmom in komunizmom ali sam kler, ne, vse te nazorske struje so se mi vsaka zase zdele preneumne, da bi bile same od sebe zmožne dajati tako smrtonosne, sadistične udarce. Moralo je biti kaj več, celostne izkušnje vseh omenjenih struj. Zakaj pa se dobivajo redno na banketih vsi predstavniki raznih ver, od duhovnikov do imamov, z vsemi pobarvanimi nazorskimi voditelji, prvovrstnimi križanci vseh ideologij in zlob? Zato, da se združijo vsi peklenščki in imajo svoje seanse zla. Ne vedno in ne nujno na sestankih verskih in ideoloških komisij, dovolj je marveč drugih priložnosti za izmenjavo vseh zlih izkušenj. Takšni ljudje se ovohajo v temi, pošlatajo in dobijo se v temi, kakor znajo samo javne ženske in zvodniki, da se prepoznajo s svojimi strankami. Pri bleščečih lučeh

in po razsvetljenih dvoranih pa se slikajo množicam na oči prav zato, da jim vržejo peska v oči. Nobena, še tako črna duša ne bo šla pred javnostjo razkazovat svoje teme in mračnjaštva, ampak se pusti raje olepšati, obarvati in osvetliti. Stare neumnosti v novih norostih.

Novi vzrok histerije in napadov name je povzročil članek, objavljen v *Delu* 8. junija 1973 na strani 4 (»Notranja politika in gospodarstvo«), ki je bil naslovljen »Krokodilove solze«. Še nekaj mesecev je odmevalo po časopisih za njim. Javno, na cesti in v lokalih sem slišal nevarne pripombe. Žena tistega šoferja, ki mi je v Tolminu na silo odvzel avto, je kot natakarka v polnem lokalu vpila name: »Ja Hribar, a se prav nič ne bojite, da bi vas zaprli za take reči, ki jih čečkate po časopisih?«

Ni manjkalo kritik, a tudi pohval ne. V teh časih sem zadel večino v živo, nič manj pa ne vodilnih vseh nazorov. Enako je bilo z mojim člankom v *Tovarišu* »Afera Šterk«. Pa o porušenem in v grapo odvrženem spomeniku padlim partizanom, aktivistom in internirancem v Cegovnici. Brez vednosti tistih, ki smo ga prostovoljno in z brezplačnim delom zgradili, in svojcev.

Članek v *Delu* »Zaloge nafte in energije kopnijo« je leta 1974 opozarjal, kaj se bliža naši družbi in človeštvu.

Vroč kri je povzročil tudi članek, ki sva ga z ženo Mojco objavila v reviji *Tovariš* z naslovom »To je krivica«. V njem sva bičala davčno upravo. Oblast, cerkev in vernike, pa tudi partizanske ljudi, marksistično, socialistično opredeljene sta vrgla iz tira članka v *Nedeljskem dnevniku* leta 1975 – »Klobasa za partizansko glavo« in »Umazana čma roka«.

Nisem odnehal, vedel sem za strah in molk večine, za neznanje, za nojevsko tiščanje glave v pesek, vedel sem tudi, kaj je dovoljeno in kaj ni.

Nisem se menil za milijonsko množico, stopal sem proti vetru, se kot hrast držal korenin resnice. Posledice niso izostale. Zahrbtne šikane, obiski milice, odbita uradna prošnja za nošenje orožja zaradi samoobrambe. Pištolo sem namreč potreboval zaradi sovražnih obiskov, zaradi ustnih in pisnih pretenj: »Utihni ali pa te bomo utišali!«

Dejal sem si, naj bodisi ukinejo časopise, razprave, polemike ali pa naj z vidnimi in stalnimi naslovi opozarjajo ljudstvo.

Ali je dovoljeno objavljati samo laž in hinavščino? Zakaj bi po časopisih lagali in hinavčili samo nekateri pisuni in za to prejeli še redne honorarje, meni pa nočejo objaviti niti resnice, ki jo podajam brezplačno, z lastnimi stroški dela in s svojim lastnim pisarniškim materialom, pri čemer plačam še poštnino? Ni mi bilo do denarja, čeprav ga človek vedno potrebuje vsaj za kritje stroškov, za malo pa se mi je zdelo, ko sem moral uredništvo sam terjati, naj mi plača, kar mi pripada. Zakaj bi brili norce iz mene in si celo delili denar, ki pripada meni?

Vedno kadar so prišli stari ali novi, mladi politiki v zagato in niso imeli nobenega pametnega izgovora za to in ono, so hiteli praviti, da naš samoupravni socializem še ni popoln, da to pravzaprav sploh še ni socializem, ampak šele poskus, da ga zgradimo.

Od štirinajstega leta starosti sem gradil ta poskusni socializem, pri tem pa sploh ne vedel, da ga gradim.

Krvavo sem se tolkel za boljšo stvarnost in pri tem prestal prav zares vse, kar lahko pretrpi le žival, ki jo uporabljajo v laboratorijih za poskuse oziroma za znanstvene raziskave. Nikomur ni potreben izgovor, ampak čut dolžnosti do poštenega boja v skupnosti.

Nam, štirinajst let starim otrokom je precej let po vojni dal priznanje celo Tito, ko je dejal: »Naravno je, da gredo v vojno braniti svojo domovino moški stari dvajset in več let, to je njihova moralna dolžnost. Nekaj povsem drugega pa je, ko gredo v boj otroci pri nepolnih štirinajstih, zavedajoč se, da lahko v tem boju izgubijo vse, svoje najdražje, življenje. To pa ni več samo dolžnost, to je že nadčloveško dejanje.« Skupaj s temi otroki moramo imenovati še dekleta, žene in starčke pa invalide, vse, ki takim naporom fizično, večkrat pa tudi umsko niso sposobni kljubovati.

In kaj so v vojni in ves čas po njej do svoje starosti morali doživljati prav ti nekdanji borci in borke! Primer Hribarjevega Rajka je le eden izmed neštetih. Kako pa so to pot premagali vsi drugi, bi lažje razumeli iz njihovih usod. Vendar objokovanje ne koristi ničemur; knjiga je učiteljica in bodoči rodovi se lahko učijo iz nje.

Vsem borcem so brezplačno delili knjigo Stanka Petelina - Vojka o Vojkovi brigadi. Meni je niso dali. Zaradi nekaterih podatkov v knjigi – bilo je tudi nekaj mojih brezplačnih prispevkov – sem si knjigo želel prebrati. Nisem je dobil drugje kakor pri nekom, ki je bil v Vojkovi zgolj nekaj dni, nato pa dezertar ves čas vojne; ta mi jo je podaril, saj je ni niti bral in ne rabil. Takšni so jo dobili ...

V odbor za zbiranje zgodovinskega arhiva Vojkove brigade in za oceno prispevkov k objavi iz partizanskih let so vtaknili trikratnega dezerterja iz partizanov. Povrhu je bil še nekdanji italijanski fašist. Vplivni bi rekli: »Prav vam je, kaj pa stojite ob strani in vi ne opravljate tega dela.« Tem odgovarjam: »Za časa vojne ste nas znali poiskati, da gremo v elitne jurišne enote; po vojni, ko je vsem tekla voda v grlo, ste nas prav tako poiskali za najtežje zaupne naloge. Tudi danes bi nas lahko poiskali ali pa vsaj navdušili s svojim zgledom, da bi nas to privlačilo, ne pa odbilo.«

O čem vsem nisem pisal in opozarjal na razne stvari, pa je zaleglo le malo. Večino prispevkov so zmetali v koš ali sfrizirali, kar pa je bilo objavljenega, množic ni moglo osveščati, kot bi jih bilo lahko.

Tako gre vsa ta zadeva družbi, še posebno pa potomcem marsikdaj v škodo.

Včasih te to prižene na rob obupa. Sam sebi sem prigovarjal: »Pusti jih, nehaj pisati!« Pa mi vest ni dala miru.

Mir na stara leta, spokojna in zaslužena starost. Kje pa!?

Le kdo izmed poštenih si to lahko privošči. Prišlo je do naravnost smešnih prizorov. Nikdar si nisem mogel predstavljati, da je med množico posameznikov sploh mogoče doživeti toliko idiotizma.

Pred osnovno šolo Vojkove brigade v Spodnji Idriji je po končanem delu na otroškem igrišču ostal buldožer. To je javni prostor tik ob stanovanjskih blokih, le trideset korakov proč je bilo moje stanovanje. Šel sem si ogledat

ta mirujoči buldožer, da vidim, kakšne spremembe so na stroju od takrat, ko sem ga jaz upravljal v Bosni in Srbiji na mladinskih akcijah in v frontnih brigadah. Nekaj sprememb je, v osnovi pa je delovanje še vedno isto. Samo okrog stroja sem šel z rokami za hrbtom in si ga ogledoval.

Prav tako nekaj deset metrov proč od tega stroja je v bloku stanoval mladoporočenec gasilec. Za njegove starše ne vem, kaj so bili; kdo bi se bil menil za vse. Vedel pa sem, da je vsa družina cerkvena, ženina tudi, in svojci so bili blizu cerkvi. Kakor drugi je moral tudi ta mladenič slišati govorice o nas, Hribarjevih, politično, duševno, piromansko ... sumljivih ljudeh. Številni upokojenci so hodili gledat osamljeni buldožer, med njimi tudi bivši belogardisti, za nikogar se nihče ni zmenil. Bilo je sredi belega dne, ko je pristopil k meni ta mladenič, gasilec, pa ne v uniformi, kar tako od kosila je prihitel. Kdo ga je obvestil, tega nisem vedel. Dejal mi je uradno, zvijačno in sumničavo: »Zakaj se zadržujete okrog stroja?« Odvrnil sem: »Nič, kar tako, nekoč sem ga vozil, pa me zanima, če je kaj novega na njem.«

Dejal je: »A tako; bolje je, da se odstranite in ne hodite v bližino buldožerja, marsikaj se lahko pripeti.« Pogledal me je, kakor da bi bil hotel reči: »Predobro poznamo take tiče.«

Dejal sem se mirnega, kolikor sem le zmožel; če bi bil pokazal užaljenost, bi bilo to samo potrdilo, da ima mladenič prav. Počasi sem se odstranil in bil pri tem previden, da ne napravim kakšne sumljive kretnje ali grimase, sicer bi me bil smrkavec, čeprav že oženjen in

oče več otrok, utegnil še opravljati naokrog. V bodoče sem pazil, da nisem šel tja, kjer nimam kaj iskati, ker bi bilo preveč sumljivo. Pa me je mladenič osebno poznal iz gostilne. Prav zadovoljen sem bil, da mu jih nisem vrnil, čeprav bi bilo to nujno.

Saj ni bil samo on kriv. Klima in vzgoja cerkve pa čudno skrivenčena pota politike rojevajo in vzgajajo vseh sort ljudi.

To ni bil osamljen primer. Iskal sem stezo iz Kanomelj proti Krnicam, tisto staro, ki mi je ostala v spominu še iz partizanov. In spet se je ob meni našel neki človek, ki me je poznal iz gostilne ter dejal zvijačno, zvedavo: »Kaj pa iščete tod?«

Odgovoril sem mu po pravici, pa ni bil zadovoljen z odgovorom.

Sumničavo me je še nekaj časa opazoval, če čisto zares počnem tisto, o čemer sem mu govoril.

Še samega sebe sem potihoma pobaral: »Saj res, kaj iščem tukaj?« Naj se kaj zgodi in sem osumljen, saj sum vendar hitro pade na sumljive.

Moral bi bil hoditi v cerkev in klečeplaziti, moral bi bil obiskovati množične partijske manifestacije in klečeplaziti, pa bi se počutil svoboden med sužnji, tlačani in hlapci. Saj res, kdor sam ni hlapec, kako naj bo med hlapci ne sumljiv. Moral bi bil sprejeti že kakšno umazano klečeplazenje.

Bili pa so tudi trenutki, ko so me pozdravili bivši škodoželjneži. Pred bencinsko črpalko v Idriji se je ustavil bivši komandir milice v Tolminu Lovre in me od daleč hotel pozdraviti. Vzkliknil je: »Oooo, Hribar

Rajko, kako si kaj!?« Pa sem se naredil, da ga ne vidim in ne slišim. Le kako bi bil mogel po vsem tistem, kar je delal v Tolminu proti meni in moji družini. Zanimalo pa me je, kaj ga je pripeljalo v Idrijo. Znanec mi je povedal, da ima ženo na zdravljenju za alkoholike v bolnišnici za duševno bolne. Tudi to se lahko zgodi »najboljšemu komandirju Ljudske milice v Sloveniji«, kakor so mi ga opisali na inšpektoratu milice pri Republiškem sekretariatu za notranje zadeve v Ljubljani.

Za hip sem se spomnil vseh nevarnih in težkih trenutkov zame in za družino v Tolminu, ki sta nam jih prizadejala tudi komandir in postaja milice. Narava opravi svoje, stvari tečejo dalje, življenje človeku ustroji kožo, vso njegovo bit. Od malih nog sem se učil, ko sem si nabral dovolj izkušenj, pa ne vem več, kaj bi z njimi. Škoda se mi je zdelo, da bi bilo šlo vse v pozabo, morda pa čemu le lahko koristi ustna, še zlasti pa pisna pripoved, saj vendar ne pravijo zaman, da je knjiga dobra učiteljica.

Medtem ko sem čakal ženo, da se vrne iz tovarne – še kar dobrih deset let ji je manjkalo do upokojitve – sem sklenil, da preostanek svojih let posvetim knjigam. Mnogi se ga nacejajo, svoje spomine utapljajo v pijači, drugi se, dokler so še pri močeh, oprimejo raznih hobijev, sam pa sem se odločil, da še enkrat premerim svojo pot in skušam vse, kar mi je ostalo v spominu, ohraniti ljudem in zanamcem.

V teh betonskih silosih, v stanovanjskih blokih je tudi težko izbrati kakšno delo, ki ne bi motilo drugih. Za pisanje sem potreboval le malo prostora. Vsaj opreme za lokal ali dvorišča kot pri drugi družbeni zasebni

dejavnosti nisem potreboval. Je pa tole delo, imenovano pisanje knjig, svojevrstna hoja po robu prepadov, od koder človeku prav lahko zdrsne. S pisanjem sem se vračal v vojna in povojna leta, na steze, poti, kraje mojega življenja in življenja sopotnikov, znancev, na lepe pa tudi grde stvari, ki so nas doletele.

Leta 1975 sem se torej dokončno odločil, da opravi to nalogo. V zadnjih tridesetih letih sem se že večkrat poskušal z opisovanjem, tako da sem v to reč vložil precej naporov. Redno delo me je preveč zaposlovalo, zato sem pisanje od časa do časa odložil in se mu skušal celo odreči. Bilo mi je šestinštirideset let, le še štiri leta so mi manjkala do Abrahamovih, tako da je bil skrajni čas, da delo dokončam.

Moje pisanje je bilo podobno tipanju v temi in iskanju izhodov na svetlo. V letih mirne presoje sem se večkrat vprašal, komu naj pišem: Tistim, ki so mi storili dobre stvari, pa obenem tudi krivice? Odgovor je bil vedno enak – piši otrokom, vnukom, potomcem, oni so, kakor mi ob svojem času, prišli na ta svet nedolžni; njih čaka nova šola za življenje, kakor je čakala tudi nas. Dobra dela so najdragocenejše darilo vsem, pa četudi ne naletijo vedno na plodna tla; so luč človeštva, ki mu razsvetljuje poti iz teme.

Valentin Tratnik / Hribarjev Rajko (1929–2014) je bil pozoren protagonist, opazovalec in popisovalec tako medvojnih dogodkov kakor poznejših družbeno-političnih in ekonomskih sprememb na Idrijskem, Cerkljanskem in Tolminskem. S svojim prostodušnim in kritičnim pisanjem je začel že konec štiridesetih XX. stoletja, koje v *Pionirskem listu* priobčil spomine z naslovom »Rajko, 14-letni partizan, sin Primorske«. S svojima prvima knjigama *Danes jaz, jutri ti*, ki sta v visoki nakladi izšli leta 1980 in 1987 pri Založbi Borec, je navdušil bralstvo in kritiko. Pričujoča tretja knjiga tematsko sega v petdeseta in šestdeseta leta, kar v naši spominski literaturi ni ravno pogostno. Tratnik v njej sicer popisuje svoje lastne oziroma družinske pripetljaje, a je nedvomno dragocen pričevalec tudi za univerzalno rabo. O sebi je sam rekel takole:

»V narodnoosvobodilni vojni borec, komandir čete, komandant bataljona, kurir, mitraljezec. Po osvoboditvi rudar v Idriji, na 'udarniškem' delu v mladinskih brigadah, 'mašinst' v Bosni in Srbiji, šofer v Ljubljani in Idriji, politični delavec pri okrajnih komitejih Komunistične partije Slovenije in Zveze mladine Slovenije v Idriji, uslužbenec, tajnik podjetja, šef obračunskega oddelka, ekonomski analitik v Elektro Tolmin, gostilniški delavec na Travniku (Otalež) in v Spodnji Idriji in končno invalidski upokojenec (1968), pisatelj in publicist.«

24 €

zalozba.zrc-sazu.si

Založba ZRC